

Τὸ Ταξίδι μου

BIBΛΙΟΘΗΚΗ
ΜΕΛΙΩΝ ΚΑΙ ΟΥΛΙΑΝΕ
MERLIER

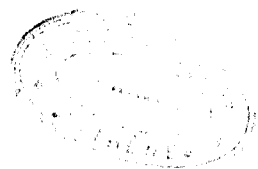
π. ε. ν. ρ 14192

889.
ψυχ

ΨΥΧΑΡΗΣ

Τὸ Ταξίδι μου

ΕΚΔΟΣΗ Β΄.

ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης.
Τλ. Μ. 243.

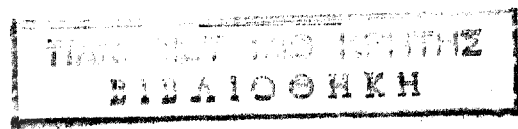
io cominciai, come persona franca.
DANTE, *Inf.* II, 44 (5).

Τυπωθήκανε, ὅλα μαζί, ἀντίτυπα
1052, δηλαδή

σὲ καλὸ γαλλικὸ χαρτί	ἀντ. 1000
σὲ χαρτί τοῦ λούσσου	30
σὲ χαρτί ὀλλαντέζικο διαλεχτὸ	20
σὲ χαρτί γιαπανεζικὸ ἀφτοκρατορικὸ	2
	<hr/>
	1052

Τὰ χαρτιά λούσσο (30 ἀντ.) καὶ τὰ γιαπανεζικά (2 ἀντ.)
δὲν πουλιοῦνται.

Πουλιοῦνται μονάχα τὰ χίλια, τὸ καθένα . . . . . φρ. χρ. 4
καὶ τὰ ὀλλαντέζικα (ἀρ. 18-20), τὸ καθένα . . . . . φρ. χρ. 25

ΑΘΗΝΑ
ΒΙΒΛΙΟΠΟΥΛΕΙΟ ΤΗΣ ΕΣΤΙΑΣ

à PARIS, chez
H. WELTER, ÉDITEUR
4, RUE BERNARD PALISSY, 4

1905

EXEMPLAIRE IMPRIMÉ
POUR
L'ÉCOLE FRANÇAISE D'ATHÈNES

N° 5.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ 'Αρ. Εισ. 2106

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΤΗΣ ΔΕΥΤΕΡΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Ὁ ἥλιος ἀνάτελνε τότες στὴ ζωὴ μου. Ἐνας ἥλιος μου φαινότανε ἡ Ἑλλάδα ὅλη. Μοῦ φώτιζε ὁ ἥλιος τὴν ψυχή. Σὰ νὰ τὸν ἔβλεπα πρώτη φορά, ὅταν κατέβηκα στὴν Πόλη, στὰ Νησιά, στὴν Ἀθήνα. Κι ὡστόσο τὸν ἤξερα κι ἀπὸ πρώτα ἐκεῖνο τὸν ἥλιο, τὸν ἤξερα καλά. Εἶτανε ὁ ἥλιος ποὺ γνώρισα στὴν Πόλη παιδί, ἓνας ἥλιος φρέσκος, ὄχι φλογισμένος, ὅπως τὸν φαντάζονται πολλοί. Τὴν ἀνοιξή, κάποτες καὶ τὸ καλοκαίρι, στὸ παλιό μας τὸ σπίτι τοῦ Γαλατᾶ, στὸ πέτρινο τὸ σπίτι, ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὰψηλὸ τὸ παραθύρι, πρῶι πρῶι, τὸν ἔβλεπα τὸν ἥλιο στὸ Μπογάζι, τὸν ἔβλεπα στὰ κύματα μέσα νὰ μπαίνει, νὰ λούζεται στὰ νερὰ τὰ διαμαντένια, νὰ χρυσώνει παρέκει τίς κορφοῦλες, καὶ κάποια παράξενη, μυρωδάτη, δροσάτη ἀπαχνιά ποὺ ἀνέβαινε ὡς ἐμένα μὲ τὸν ἀέρα τὸ βελουδένιο, μὲ περέχυνε καὶ μὲ ξυπνοῦσε. Πρέπει κανεὶς νὰ ζήσει στὰ μέρη μας ἀπὸ μικρός, γιὰ νὰ καταλάβῃ, γιὰ νὰ νοιώσῃ, γιὰ νὰ γαπήσῃ ὅλη τὴ γλύκα, ὅλο τὸ νόημα τὸ ἀγνωστο ἀλλοῦ, ποὺ ἔχει τὸ ἀταίριαχτο κι ἀπλό ῥῆμα ξυπνῶ. Ναι, ξυπνᾷς καὶ χαίρεσαι ἀμέσως. Χαίρεσαι τὴ Δημιουργία, τὴν ὑπαρξή, χαίρεσαι τὸν οὐρανὸ ποὺ ἰδιοστιγμῆς, ἀμα φέξῃ, ὅλα τὰ πράματα σοῦ τὰ ξεσκεπάζει, λὲς μάλιστα καὶ πρόθυμος σοῦ τὰ φέρνει ὡς τὰ χεῖλια, σὰν ποτήρι νερό, νὰ πιῆς καὶ νὰ νασάνῃς. Γίνεσαι καὶ σὺ Δημιουργία, πάθεις νὰ εἶσαι ἄτομο, χάνεσαι μέσα στὴν Πλάση, ὅπως χάνεται στὰ κύματα τὸ κύμα, ὅπως χάνεται τὸ λούλουδο στὸν κάμπο. Στους ἄλλους τόπους ἀργεὶ νὰ ξεμερώσῃ φιλάργυρος ὁ οὐρανός, κ' ἓνα ἓνα σοῦ τὰ ξερανε-

ρώνει, θολά κάποτες και σκουρα. Στην 'Ανατολή και στην 'Ελλάδα, με μιὰς ὄλα τὰ ξανοίγεις. Κοιτάξεις κ' ἡ ματιά σου ἀρπάζει τὸν κόσμο· ἀναπνές κ' ἡ ἀναπνοή σου τὸν κόσμο ἀναπνέει.

Κ' ἔτσι, θωρώντας τὸ θάμα τῆς παντοτινῆς μας φεγγοβολιάς, ἔλεγα μέσα μου και γώ πὼς δὲ γίνεται, πὼς τὸ ἴδιο φῶς θὰ λάμπη και στὸν ἄθρωπο, ἀφοῦ λάμπει στὸν οὐρανό. Τότες ὁμως κατάλαβα κάποιο πολὺ περίεργο γνώρισμα τούρανου μας, δηλαδή πὼς δὲ φωτίζει και πὼς δὲ φωτίζει ἀπὸ τὸ περίτσιο τὸ φῶς! Ναι, τέτοιος εἶναι ἀλήθεια ὁ οὐρανὸς ὁ δικός μας. Ὁ ἄλλος οὐρανός, ὁ οὐρανὸς τῆς Δύσης, φωτίζει περισσότερο, γιατί λιγώτερο φέγγει. Φέγγει λιγώτερο κ' ἔτσι ἔχεις ἀνάγκη νὰ προσέχης, κι ἅμα προσέχεις, οὔτε μισὴ ἀχτιδιὰ δὲ σοῦ ξεφέβγει. Νὰ μὴν ξεχνοῦμε κιόλας πὼς κάτι ἀχτιδοῦλες κρύφτουνται κάποτες και σὲ κείνα τὰποσκότιδα και τὰποφέγγια ποῦ δὲν εἶναι μήτε σκοτάδι μήτε φῶς. Θέλουνε μάτι γυμνασμένο οἱ ἀχτιδοῦλες, νὰ τις δῆς. Ὁ οὐρανός μας δὲ μᾶς γυμνάζει τὸ μάτι· δὲ βλέπουμε τίποτις, ἐπειδὴ τὰ βλέπουμε ὄλα. Ἔτρεμε, λέει κάπου ἕνας ποιητής, ἔτρεμε μιὰ λαμπίτσα μονάχα, γιὰ νὰ δείξη ἀκόμη καλύτερα τὴ νύχτα τὴ βαθειά ποῦ βασιλεβε σὲ κειὸ τὸ μέρος. Τέτοιες λαμπίτσες ἐμεῖς δὲν ἀνάφτουμε. Δὲ μάθαμε νὰ παρατηροῦμε τὸ σκοτάδι· τὴν καταχνιὰ δὲν τὴ συνορίζουμαστε. Ποιὸς θὰ πάη τώρα νὰ γυρέψη ἂν ἄξαφνα δὲ μισοφαίνεται καμιὰ ἀσπράδα και γῦρο στὴν καταχνιὰ, ἢ και μέσα τῆς; Δὲ βριέστε; Ὡμὰ τάγαποῦμε τὰ χρώματα κι ἀνοιχτά· δὲ νοιώθουμε ἀπὸ χρωματιές. Μὲ τὸ μάτι συνήθισε κι ὁ νοῦς· δὲν ξέρουμε τίποτις, ἐπειδὴ τὰ ξέρουμε ὄλα. Χρειάζεται ἀναθροφή, χρειάζεται πολιτισμός, γιὰ νὰποχτήση ὄραση και τὸ μυαλό.

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες σταθήκανε τόντις μεγάλοι ἄθρωποι. Κατωρθώσανε νᾶχουνε μάτια, ὅσο κι ἂν τοὺς τύφλωνε ὁ ἥλιος. Μὰ μήπως κι ἀφτοὶ δὲν τὴ γνωρίζανε τὴ δύναμη τὴν ὀλέθρια

τοῦ Ἥλιου τους; Μήπως δὲν τὸν ὠνομάσανε Ἀπόλλωνα, και ποιὸς θὰ τάρνηθῆ πὼς ὁ Ἀπόλλων μοιάζει τρομαχτικὰ μὲ τὸ ἀπολλύων, σὰ νᾶτανε εἶδος μετοχῆ τοῦ ἐνεστώτα, γιὰ νὰ χαρακτηρίση τὸ θεὸ ποῦ ὀλοένα σκοτώνει; Ἀχ! μᾶς ἀπόλεσε και μᾶς, χωρὶς νὰ τονὲ ξαπολύσουμε ποτέ μας. Ἡ δόξα του μᾶς θάμπωσε και δὲν τὸ νοιώσαμε μήτε τὸ νοιώθουμε ἀκόμη πὼς τέτοιο θάμπωμα θὰ πῆ χαμός. Και χάσαμε τόντις πολ- λά, ὡσπου κ' οἱ ἴδιοι νὰ χαθοῦμε. Περίεργο πρᾶμα! Τὸ πιὸ πολύτιμο ἀπ' ὅσα χάσαμε, εἶτανε ἴσια ἴσια ἡ γλῶσσα ἡ ἀρχαία, ποῦ γιὰ νὰ τὴν κρατήσουμε κάμαμε τίς περισσότερες θυσίες. Ἀφτὴ ζοῦσε στὰ χεῖλια τοῦ λαοῦ. Ἐννοεῖται, ἀφοῦ ὁ λαὸς τὴ μιλοῦσε και τὴ μιλεῖ. Ἄς τὴν ὑποθέσουμε ὅσο πρό- στυχη, ὅσο βάρβαρη, ὅσο χάλασμένη κι ἂν τὴ λένε μερικοί, ἔπρεπε ἱερὴ νὰ μᾶς εἶναι, μιὰ κ' εἶτανε ἀπομεινᾶρι τῆς ἀρ- χαίας. Τίποτα! Τὴν καταστρέψαμε, γιὰ νὰ φανοῦμε ἀρχαιό- τεροι. Βυθιστήκαμε στὰ βιβλία. Πήραμε μιὰ λέξη, πήραμε δυὸ, πήραμε χιλιάδες. Κάθε λέξη ποῦ τραβούσαμε ἀπὸ τὰ- πόβαθα τῆς ἱστορίας, κάθε λέξη ποῦ ξεψαρέβαμε ἀπὸ τὸν πάτο τοῦ ὠκεανοῦ, γαργάλιζε τὸ φιλότιμό μας, τὴν καμα- ρώναμε πιὰ σὰ νὰ καμαρώνουμε στὴν καθεμιὰ τὴν ἀρχαιότητα ὄλη. Δὲν παρατηρούσαμε ὁμως πὼς οἱ λέξεις ἀφτές, οἱ ξεψα- ρεμένες, μοιάζανε ἀλήθεια μὲ κάτι ψάρια ὠγύγια, θεόχοντρα και σεβάσμια, ποῦ συνηθίσανε χρόνια και χρόνια νάργοκι- νιοῦνται κάτω στῆς θάλασσας τοὺς ἄβυσσους, και ποῦ ὅταν τὰ φέρης στὴν ἀπανωσιὰ τοῦ νεροῦ, σκάνουνε ἀμέσως, γιατί χρειάζονται νὰ τὰ πατῆ τὸ βάρος τῆς κατὰβαθης ἀτμοσφαι- ρας, κι ὁ ἀέρας μας τοὺς εἶναι πάρα πολὺ λαφρῖός. Οἱ ψαρο- γνῶστες και ἰχθυολόγοι δηγοῦνται πὼς ἀφτὰ τὰ ζῶα, προτοῦ γεράσουνε, δὲν κατεβαίνανε, ὅπως κάνουνε τώρα, στάόρατα και στὰ σκοτεινά, παρὰ παίζανε μὲ τὸ κῦμα σὰν τὰ δερφι- νια, εἶτανε και πολὺ μικρότερα. Κάτι ψαράκια χαριτωμένα, ποῦ κολυμποῦνε ἀλάργα στὸ γιαιλό, εἶναι παιδιὰ τους, ἐγγό-

νια τους ἢ τρισεγγόνια· ὁ ἀέρας δὲν τὰ πειράζει ἀκόμη κ' ἔρχονται ἤσυχά καὶ γελαστά, νὰ σεργιανίσουνε, νὰ γλεντίσουνε, νὰ ζήσουνε στὰ πέλαγα τὰ φρολουλουδιασμένα, πού μοιάζουνε σὰν ἀπέραντα δροσάτα περιβόλια· ἐκεῖ λούζονται τὰ ψαράκια, πηδοῦνε, κυνηγιοῦνται, ἀναγαλλιάζουνε μὲ τὸ φῶς τούρανου, ὡσπου νὰ τὰ πάρη, ἀγάλια ἀγάλια, στῶμα στῶμα, τὸ βέμα τὸ σιγανοκατέβατο, νὰ τὰποθέση χαμηλὰ στὶς πρωτόπλαστες ἀμμουδιές, ὅπου δοξασμένα καὶ πελώρια κοιμοῦνται, καὶ φαίνεται πὼς μῆτε νοιώθουνε τὸν αἰῶνα πού περνᾷ.

Ἐμεῖς σ' ἀφτὰ πῆγαμε, βουτήξαμε ὡς τὰ βάραθρα, μὴν ξεδιακρίνοντας τὸ χάος ἀπὸ τὴν ἀβγή. Τί λέγαμε; Ὁ ἥλιος μας θὰ τὰ φταίη, πού μᾶς ἀποσκειπάζει καὶ τὰ φανερά. Δὲν εἶδαμε τὰ ψαράκια πού χαίρουνται τὴν ὑπαρξή τους· δὲν εἶδαμε τὰπογόνια μὲ τὴν ἀληθινὴ προγονικὰ ζωὴ πού μέσα τους σώζεται. Δὲν εἶδαμε τὸν ἑαυτό μας.

Κι ὅσο κοιτάζα τὰ πρόσωπα, κι ὅσο ἔβλεπα τοὺς ἀθρώπους, δὲν ξέρω τί παράξενη ἔκφραση ζουγραφίζότανε ἀπάνω τους, ἔκφραση σοβαρὴ συνάμα καὶ ξεθαρή, κατσοφιασμένη καὶ γελαστή, τραγικὴ καὶ μαργιόλικη, ἔξυπνη καὶ βουβή, σὰν παιδιὰ πού κάνουνε τοὺς γέρους.

Κάμποσο τὰ κοιτάζα ὡςτόσο τὰ πρόσωπα· κοιτάζα κάμποσο καὶ τοὺς ἀθρώπους. Τουλάχιστο προσπάθησα ὅλους νὰ τοὺς κοιτάξω κι ὅλα νὰ τὰ δῶ. Βρῆκα τίς προάλλες στὰ χαρτιά μου τὰ σημειωματάρια πού γιόμιζα τότες μέρα τῆ μέρα μὲ λογιῶ λογιῶνε ἀκουστὰ καὶ εἰδωτά. Κατόπι, ἂν ἡ Ἑλλάδα δείξῃ στὸ τέλος περιέργεια περισσότερη καὶ περισσότερη ἀγάπη γιὰ τὴν ἐθνικὴ τῆς τῆ γλώσσα καὶ γιὰ τὴ δουλειὰ πού κάμαμε, ὡσπου νὰ τὴν κανονίσουμε καὶ κανονισμένη πὰ νὰ τῆς τὴν καθιερώσουμε τῆ γλώσσα τὴν ἐθνικὴ, ὅσοι τύχη καὶ διαβάσουνε κατόπι τὰ σημειώματά μου ἐκεῖνα, θὰ καταλάβουνε πὼς εἶχα ὅλους λόγους μου ἔτσι ἔγραψα σὰ

Ταξίδι μου, πὼς δὲν καταπιάστηκα τέτοιο βιβλίο, χωρὶς πρῶτα νὰ ζητάσω τὰ καθέκαστα κι ἀπὸ τὰ καθέκαστα νὰ μορφώσω γνώμη πού νὰ στέκη. Τὴν ἱστορικὴ μας γραμματικὴ τὴν εἶχα μελετημένη χρόνια πρὶν ξαναβγῶ στὸ ῥωμαϊκό. Καὶ στὰ μαθήματά μου καὶ σὲ ἄρθρα ἐπιστημονικὰ καὶ σὲ ἀλάκαιρους τόμους εἶχα ξηγήσει τύπους, λέξεις καὶ κανόνες. Ὁ σκοπός μου, σὰν ξαναπῆγα κάτω, εἶτανε νὰ βεβαιωθῶ γιὰ κάμποσα πού ἀπὸ μακριὰ βρισκόμουνε σὲ ἀνάγκη νὰ τὰ συμπεράνω μόνο καὶ μόνο, συχνὰ καὶ νὰ τὰ ὑποθέσω. Πόσες φορές μὲ τὰφτιά μου ἄκουσα ἐκεῖνα πού ὅσο σπούδαζα, μάντεθα μόνο τὴν ὑπαρξή τους. Μεγαλῆτερη χαρὰ γιὰ τὸ γλωσσολόγο δὲν ἔχει καὶ τὴν ἀπόλαψα τότες μὲ κάθε λέξη πού μάζωνα. Πῆγα στὰ σκολεῖα, ἑλληνικὰ, δημοτικὰ καὶ γυμνάσια, πῆγα στὴ Μεγάλῃ τοῦ Γένου Σκολή, κράτησα σημείωση γιὰ κάθε παράδοση, κάθε τάξη ὅπου πῆγα. Μίλησα μὲ τοὺς βαρκάρηδες ἢ τοὺς καιζῆδες, μίλησα μὲ τοὺς φτωχοὺς καὶ μικροὺς, μίλησα μὲ τὴν πιὸ διάλεχτή, μὲ τὴν καλῆτερη κοινωνία. Παντοῦ ἔβλεπα τοὺς ἴδιους νόμους νὰ βασιλέβουνε, στρεβλωμένους κάπου κάπου ἀπὸ τὴν καθαρέβουσα μὲ τὸν ἴδιο τρόπο. Καταντοῦσε λοιπὸν πολὺ ἔφκολο νὰ ξεκαθαρίση κανεὶς τοὺς κανόνες τοὺς ἀληθινούς, νὰ βρῆ τὸ σύστημα τὸ σωστὸ τῆς γραμματικῆς, νὰ διορθώση τὰ ἴδια λάθια πού τὰφταιγε πάντα ἢ καθαρέβουσα. Τὰ λάθια διορθωνόντανε καὶ μοναχὰ τους, γιὰτι κι ἀφτὸ παρατήρησα, πὼς κοινωνία καὶ λαός, ἀγράμματοι καὶ γραμματισμένοι, διορθώνουνε παντοῦ, ἴδια κι ἀπαράλλαχτα, τοὺς δασκαλισμούς. Μιὰ μέρα, στὸ βαποράκι πού ἀπὸ τὸ Γεφύρι τῆς Πόλης κατεβαίνει στὸ Φανάρι, ὅπου πῆγαινα κι ἀντίγραφα κατὶ χερόγραφα παλιά, ἔτυχε νὰ καθῆσω κοντὰ σὲ τρεῖς τελειόφοιτους τῆς Μεγάλῃς τοῦ Γένου Σκολῆς, πού σὰς ἔλεγα. Ποτέ μου θαρρῶ δὲ χάρηκα περισσότερο. Μιλοῦσανε ἀναμεταξύ τους τὴν καθάρια δημοτικὴ ἀκόμη καὶ σὰν κουβεντιάζανε γιὰ τὸ σκολεῖο, γιὰ πολιτικά, γι' ἀψήλα

ἀντικείμενα, τύπος δὲν τοὺς ξεγλιστροῦσε στὴν κουβέντα ποὺ ὁ φανατικός ἐγὼ νὰ μὴν τὸν παραδεχόμουνε ἀμέσως. Μὲ δυὸ λόγια, ὅπου κι ἂν εἴμουνε, τὴ γλώσσα του μιλοῦσε τὸ ἔθνος.

Μοῦ ἔλειπε ὡστόσο κάτι νὰ μάθω, ποὺ μοῦ φαινότανε σὰν ἀπαραίτητο. Στὴν Πόλη καὶ στὴν Ἀθήνα, στὰ λεγόμενα τὰ κέντρα καὶ μάλιστα στὶς πρωτεύουσες, συνηθίζουσε τὴν κοινὴ τὴ λαλιά. Ἔπρεπε τώρα νὰ δῶ καὶ τὰ ντόπια τί πράμα εἶτανε. Θυμοῦμαι, καὶ πῶς νὰ τὶς ξεχάσω, τὶς μέρες τὶς χαρισάμενες ποὺ πέρασα στὸ Πυργί, ἓνα χωριὸ τῆς Χιός, τὸ πιὸ σημαντικό ἀπ' ὅλα τὰ μαστιχόχωρα, καὶ γιὰ τὸ γλωσσολόγο ἀκόμα σημαντικώτερο. Πείστηκα καὶ τότες κι ἀργότερα καὶ κάθε φορὰ ὅπου γινότανε λόγος γιὰ τὸ περίφημο τὸ ζήτημα, πῶς ὅποιος πάει καὶ φωνάζει — γιὰτι φωνάζουσε ἀφτοί, δὲ συζητοῦνε — πῶς τάχα κοινὴ γλώσσα δὲν ἔχουμε, παρὰ ιδιώματα καὶ ντοπιολαλιές, μήτε τὸ ὑποψιάστηκε, μήτε τὼνειρέφτηκε τί θὰ πῆ γλώσσα χωριοῦ ἢ χωριολαλιά, ὅσο κι ἂν πολεμᾷ νὰ γαλλικίζῃ ὀνομάζοντάς τινε *patois*. *Patois* ὀνομάζουσε καθαφτὸ στοὺς πολιτισμένους τόπους τὴ γλώσσα ποὺ μιλιέται σ' ἓνα χωριό, καὶ δὲν τὴν καταφρονοῦνε διόλου. Οἱ διάφορες χωριολαλιές τῆς Γαλλίας ἔχουσε κ' ἔδρα στὸ Παρίσι· περνοῦνε γι' ἀνώτερα μαθήματα. Οἱ δικοί μας ὅμως εἶναι πάντα λιγάκι πιὸ πίσω ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Εἶναι ἀκόμη τῆς ἐποχῆς ὅπου καὶ στὴ Γαλλία κι ἄλλοῦ δὲν καταλαβαίνανε τὴν ἐπιστημονικὴ καὶ φιλολογικὴ ἀξία τῆς χωριολαλιάς. Χωριολαλιά εἶτανε κ' ἡ ἀττικὴ στὸν καιρὸ τῆς· ἔτσι ἄρχισε κάθε γλώσσα, καὶ σὰ σμίγουνε πολλὲς χωριολαλιές, τότες γίνεται *διάλεγο* ἢ ντοπιολαλιά, δηλαδὴ γλώσσα ἐνὸς τόπου ἐλάκαιρου, τῆς Ἀττικῆς ἢ τῆς Βοιωτίας κτλ., γιὰτι δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ πάρῃ κάτι τὸ ἓνα χωριὸ ἀπὸ τ' ἄλλο. Γρήγορα ἢ ντοπιολαλιά, γιὰ λόγους πολιτικούς καὶ γεωγραφικούς, καταντάει μὲ τὸ ῥέμα τῆς συγκοινωνίας κοινὴ γλώσσα, ἐπειδὴ καὶ λίγη ἀπόσταση νάχουσε ἀναμεταξύ τους τὰ χωριά, τὸ καθένα

σοῦ δείχνει δική του γλώσσα, γραμματικὴ δική του, κάποτε μὲ λαφριές ἀλλαγές, κάποτε μὲ σπουδαίες. Τὴν ἴδια γλώσσα δὲ μιλοῦνε σ' ὅλα τὰ χωριά τῆς Τσακωνιάς μήτε στὰ εικοσιένα μαστιχόχωρα τῆς Χιός. Εἴκοσι ἓνα χωριά, μοῦ ἔλεγε κάποιος, εἰκοσιέτες γλώσσες. Τὴν ἴδια γλώσσα, γιὰ βέβαιον πῶς δὲ μιλοῦσανε σ' ὅλα τῆς Ἀττικῆς τὰ χωριά.

Μὰ τί δὲν ἔχει νὰ μάθῃ κανεὶς ἀπὸ τὴ γλώσσα τοῦ χωριοῦ; Ἔβλεπα στὰ μάτια μου, ἄκουα στάφτιά μου τὸν Ὅμηρο ζωντανό. Μάζωνα κάτι περιέργους τύπους στὰ δημοτικὰ τὰ τραγούδια καὶ στὰ παραμύθια τὰ δημοτικὰ, τύπους λογιῶ λογιῶνε, τύπους διαφορετικούς ἀπὸ κείνους ποὺ συνηθίζανε στὴν καθημερινή τους τὴν κουβέντα οἱ χωριανοί, τύπους πότε κοινοὺς καὶ πανελλήνιους, πότε τοῦ χωριοῦ τους, πότε τοῦ πλαγινιοῦ τοῦ χωριοῦ, πότε χωριοῦ πιὸ ἀπόμακρου, πότε καὶ καμιάς ντοπιολαλιᾶς ἄγνωστης στὸ νησί τους. Ἀποροῦσα πῶς δὲ σηκώθηκε κανένας νὰ μελετήσῃ τόμηρικὸ ζήτημα στὰ χωριά μας, ἀφοῦ καὶ στὰ ὀμηρικὰ τὰ ποιήματα θὰ σμίξανε ὄχι μονάχα ντοπιολαλιές ἀντιθετες, αἰολικὴ, δωρικὴ καὶ ἰωνικὴ, μὰ πιθανὸ καὶ κάμποσες χωριολαλιές, εἴτε τῆς Αἰωλίδας, εἴτε τῆς Ἰωνίας. Καταλάβαινα συνάμα κ' ἓνα σπουδαῖο ἱστορικὸ, πῶς μορφώνεται δηλαδὴ, ὡς καὶ στὸν ἀγράμματο λαό, μιὰ κοινὴ *φιλολογικὴ γλώσσα*. Κι ἀλήθεια, πῶς νὰ μὴ μορφώνεται; Τὰ παραμύθια καὶ τὰ τραγούδια δὲν εἶναι χτήμα ἐνὸς χωριοῦ. Πηγαίνουνε ἀπὸ τὸ ἓνα στ' ἄλλο. Λοιπὸν ποιοιοῦ χωριοῦ γλώσσα νὰ κρατήσουνε; Κρατοῦνε λιγάκι ἀπ' ὅλα. Κολνᾷ τὸ παραμύθι, μαζὶ μὲ τὸν παραμυθᾶ, δῶθε κειθε. Στὰ Νένητα τῆς Χιός, τὸ μισὸ χωριὸ εἶχε καταστραφῆ ἀπὸ σεισμούς, τὰπάνω χωριό, ἢ ἀπάνω Νένητα· μνήσκανε μονάχα μερικὰ σπίτια καὶ μερικοὶ κάτοικοι, ποὺ τώρα ἐρχόντανε κάτω νὰ ψουνίσουνε, κάποτε καὶ νάποκαταστηθοῦνε. Μοῦ εἶπανε ὡστόσο, μοῦ εἶπε κι ὁ Κανελλάκης, ποὺ καταγίνεται σ' ἀφτά, ποὺ εἶναι κι ἀπὸ τὰ Νένητα, πῶς πρὶν ἀπὸ τὸ σεισμό, τὰπάνω

χωριό και τὸ κάτω δὲ μιλούσανε καθαφτό τὴν ἴδια γλώσσα. Καί τόντις παρατηροῦσα κάτι ἀνωμαλίες ποὺ δὲν ξηγιούνται παρὰ σὰν ὑποθέσης, πὼς δυὸ κάπως ἀλλόγλωσσα χωριά ἀνακατέψανε τὶς λαλιές τους. Ἔτσι καὶ τὰ παραμύθια μοναχὰ τους, ποὺ νὰ πῆς, ἀνακατέβουνε τοὺς τύπους, ἄφησε ποὺ στὰ ἴδια τὰ Νένητα ἔτυχε νὰκούσω μιὰ ὀνομαστική οὐ τοῦ ἐνικοῦ ἀρσενικοῦ ἄρθρου, ἐνῶ τέτοιο οὐ, ἀντὶς ἄτονο ο, δὲν εἶναι συνήθεια σὲ κείνα τὰ χωριά. Ὅπως ὅμως καὶ στὴν κοινή μας γλώσσα, ἡ αἰτιατική πληθυντική τοῦ θηλυκοῦ τίς ἀνάγκη νὰ γεννήθηκε στὴ Θεσσαλία ἢ σὲ κανένα μέρος τῆς Ῥωμισοσύνης, ὅπου τὸ ἄτονο ε γίνεται ι, μὲ τέτοιον τρόπο ἀλληλοδανίζονται τύπους καὶ τὰ χωριά. Ὡστε φτάνει νὰ εἶναι στὴ μέση γλώσσα φιλολογική — φιλολογία καὶ τὰ παραμύθια — κι ἀμέσως βγαίνει κοινή γλώσσα, εἴτε περιορισμένη σὲ δυὸ τρεῖς χωριολαλιές, εἴτε κι ἀπὸ ντοπιολαλιές καμωμένη, καθὼς στὴν Ἰλιάδα καὶ στὴν Ὀδύσεια. Εἶναι ἀναντιλεχτο πὼς πρέπει νὰ ταξιδέψανε καὶ τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα, γιὰ νὰ δείχνουνε τόσο ἀλλόκοτη διγλωσσία — διγλωσσία ἐννοεῖται ποὺ μὲ τὴ σημερινή μας μῆτε συγκρίνεται, ἀφοῦ τότες τὴν ἀποτελοῦσανε γλώσσες ζωντανές.

Εἶχα σκεφτῆ νὰ τὰ μελετήσω ἀφτὰ σὲ χωριστὸ βιβλίο, καὶ τόμηρικὸ τὸ ζήτημα καὶ τὴ φιλολογικὴ δημοτικὴ κι ἄλλα χίλια, ἐπειδὴ μοῦ φαινότανε πὼς ἄξαφνα γύριζα πίσω ἴσια μὲ τὰ παλιά, τὰ προϊστορικὰ τὰ χρόνια, πὼς τὴν ἀρχαία μας τὴ γλώσσα τὴν παρακολουθοῦσα σὲ κάτι ὠγύγιες ἀλλαγές της, γιὰτι ὅταν ἐρχότανε κανένας κι ἀντὶς ἀκούσης, μοῦ τὸ πρόφερνε ἀκούης, ἀμέσως θαρροῦσα πὼς βρισκόμουνε στὴν ἐποχὴ ὅπου κάποιος πρόγονός μας, στὴν ἑμιλία, μοῦ ἔλεγε κ' ἕνα γένεος, ἀντὶς τὸ κοινὸ τότες γένεος, ποὺ μᾶς τὸ κοπανίζουσε στὰ σκολειά, μὰ ποὺ δὲ μᾶς τὸ δείχνουσε στὴ ζωὴ. Ἡ δουλειά μου εἴτανε ἄλλη, κ' ἤθελα νὰ ξετάσω σὲ τί μοιάζουσε, σὲ τί δὲ μοιάζουσε κοινὴ γλώσσα καὶ χωριολαλιά, ποιά

εἶναι τῆς καθεμιᾶς τὰ γνωρίσματα, μὲ τί τρόπο κι ἀπὸ τὴ γλώσσα τοῦ χωριοῦ μπορεῖς νὰ καταλάβῃς τοὺς νόμους τοὺς γενικούς. Λούστηκα στὴν καθάρια γλώσσα τοῦ Πυργιοῦ, ὅπου κάθησα μῆνα, πότισα μὲ τὰ πυργούσικα τὴν ψυχὴ μου, ἀφοῦ πρῶτα εἶχα προσπαθήσει νὰ ξεκαθαρίσω τῆς γλώσσας μας τὰ ἱστορικά, κι ἀφοῦ κατόπι πάσκισα νὰ τὴν ἀρπάξω ἀπὸ τὰ χεῖλια ὀλωνῶνε.

Κ' ἔτσι ἔγινε τὸ Ταξίδι μου.

Τὸν πρόλογο τοῦ Ταξιδιοῦ, τὸ γλωσσολογικὸ τὸν πρόλογο, ἀλλοῦ τὸν ἔγραψα καὶ θὰ δημοσιεφτῆ πιὸ ὕστερα στὰ Ῥόδα καὶ Μῆλα. Ἐδῶ, γιὰ τὴ γλώσσα δὲ θέλω νὰ πῶ παρὰ δυὸ λόγια. Πρέπει κανεὶς κάπου κάπου νὰ ξετάζῃ τὸν ἑαφτό του, γιὰ νὰ δῆ σὲ τί βαθμὸ βρίσκεται, νὰ συγκρίνῃ τὰ περασμένα του μὲ τὰ παρούμενα καὶ νὰ καταλάβῃ ἂν ἄλλαξε ἢ δὲν ἄλλαξε ιδέες, ποιὲς ἄλλαξε καὶ πὼς. Ἀφτὸ ἔκαμα στὴν Ἀπολογία¹ μου. Μὲ εἶπανε πολλὲς φορές καὶ μὲ λένε ἀκόμη φανατικό. Φανατισμὸς στὴ γλώσσα, ὅπως τὸ ἐννοοῦνε οἱ κατηγορητάδες μας, σημαίνει νόμος ἐθνικός. Ἄμα θέλῃς νὰκούσης τὸ νόμο καὶ νὰκολουθήσης τὴ γραμματικὴ, νομίζουσε πὼς εἶναι ἀπὸ πείσμα ἢ ἀπὸ καμιὰ ὑπερβολικὴ πεποίθηση στὴ δύναμή σου. Πεποίθηση ἀνάγκη νάχῃς. Μὰ ἐγὼ κι ἀπὸ τότες ποὺ καταπαίστηκα τὸ Ταξίδι, ἔλεγα πάντα πὼς γλώσσα μᾶς χρειάζεται, ὄχι τάχα γιὰ νὰ γράφουμε τὰ βιβλία μας καὶ σώνει, παρὰ γιὰ νὰπολάψῃ στὸ τέλος μιὰ γλώσσα καὶ τὸ ἔθνος, δηλαδὴ νὰ τὴ μαθαίνουνε τὰ παιδιὰ στὸ σκολειό, ἐπειδὴ συλλογιόμουνε τὸ μέλλο κι ἀφτὸ πρέπει νὰ συλλογιούμαστε. Ὅταν ὅμως βάζεις τέτοιο πρᾶμα μὲ τὸ νοῦ σου, ὅταν ἀποβλέπεις στὰ παιδιὰ, μοῦ φαίνεται ἀπαραίτητο νὰ τοὺς δώσης καὶ μιὰ γραμματικὴ. Ἡ γραμματικὴ σου πάλε θὰ βασιζέται σὲ κάποιους κανόνες. Νὰ λοιπὸν ποὺ γίνεσαι φανατικός. Τὴ γραμ-

1) Γραβιοῦνται τὰ πρῶτα φύλλα, πρὶν ἀκόμη στείλω τὴν Ἀπολογία στὸ Νουμά. Θὰ σημειώσω λοιπὸν τὸν ἀριθμὸ μόνον στὸ τέλος τοῦ βιβλίου.

ματική ἐγὼ τὴν ἔγραψα μὲ κάθε λέξη, μὲ κάθε τύπο τοῦ Ταξιδιοῦ. Ἄν ὑπάρχει κανένα γλωσσικὸ προτέρημα στὸ Ταξίδι, θαρρῶ ἴσια ἴσια πὼς εἶναι ἡ γραμματική του ἡ ὠρισμένη, ὁ φανατισμὸς του, σὰν ἀγαπᾶς. Κατόπι παραδέχτηκα στὰ γραφτά μου καὶ διάφορους τύπους γιὰ μιὰ λέξη, ὅλους ἐννοεῖται δημοτικούς. Σήμερα ξανάρχουμαι στὸ σύστημα τοῦ Ταξιδιοῦ; ἀπὸ τὴ σκέψη πού σᾶς μολογοῦσα γιὰ τὰ παιδιά. Καὶ τὸ Ταξίδι τὸ ἴδιο, ἀκόμα καὶ κεῖ πού τᾶλλαξα, τᾶλλαξα γιὰ νὰ σιάξω κάπως τὴ γραμματική του, ἴσως γιὰ νὰ φαρδύνω, μὰ συνάμα καὶ γιὰ νὰ χαράξω πιὸ στενὰ τὰ σύνορά του. Λ. χ., ἔβαλα παντοῦ τελικὸ ε στὴ ῥηματική τὴν κατάληξη, ἐνῶ πρῶτα ἔβαλα μόνο ν, καὶ σκοτωνόμουνε ὥσπου νἀρχίση μὲ κανένα π τ κ ἢ ἀκόλουθη λέξη. Ἄφοῦ ἐγὼ σκοτωνόμουνε, πὼς νὰ μὴ δυσκολεφτοῦνε οἱ ἄλλοι; Πιὸ σωστὸ νὰ τἀποφασίσουμε, μιὰ καὶ καλή, πὼς ἔχουν¹ κτλ. πιά δὲ γράφουμε καὶ θὰ τὸ γράφουμε πάντα ἔχουνε κτλ., γιατί τὸ ν ἀφτό, ἂν τἀφήσουμε, εἶναι ἄξιο, γιὰ λόγους πού ἄλλοῦ τοὺς εἶπα, νὰ μᾶς φέρη σὲ μπελάδες μεγάλους, νὰ μᾶς χαλάση καὶ τὴ γλώσσα.

Μοῦ κόστισε πολὺ νὰ τἀλλάξω, ἐπειδὴ τὸ Ταξίδι δὲν ἤθελα νὰ τἀγγίξω, σὰν εἶδος ντοκουμέντο πού εἶναι. Εἶχα τότες καὶ τὴ συνήθεια νὰ τελειώνω μὲ παροξύτονα τίς περισσότερες φρασσοῦλες. Τὸ ἔχουνε καὶ τὰ τέτοια μοῦ καταστρέφανε τὸ ρυθμὸ μου. Τί νὰ γίνη; Συλλογίστηκα τὰ παιδιά, τὴ γραμματική, τὸν κανόνα, τὴν ἐφορία, καὶ τᾶλλαξα. Εἶναι ἡ πιὸ σημαντική μου ἀλλαγὴ, τουλάχιστο στοὺς τύπους. Μὰ καὶ στὸ λεχτικό καὶ στὸ ὕφος ἄλλαξα λίγα. Ὅταν ἔχει κανεὶς τὴν κακὴ συνήθεια νὰ δημοσιέβη πολλά, δὲν πρέπει νὰ πασπατέβη μὲ τὸ παραπάνω τὰ παλιά του. Κάλλια νὰ κάμη καινούρια.

1) Τὸ ἔχουν, τὸ φοβοῦμουν κι ὅλα τᾶλλα, τᾶκαμε ὁ λαὸς· μὰ ἡ καθαρῆουσα τοῦ τὰ πῆρε, τᾶβαλε ὅπου δὲν ἔχουνε τὸν τόπο τους, καὶ γενήκανε σὰ μισοὶ δασκαλισμοί.

Ἐπειτα δὲ μοῦ φάνηκε σωστὸ νὰ κάθουμαι τώρα νὰ στολιζῶ τὸ Ταξίδι μὲ τεχνосоφίες πού δὲν τίς εἶχε πρῶτα. Βέβαιο πὼς σήμερα θὰ γράφω κάπως καλῆτερα τὴ γλώσσα. Πιὸ τίμιο νὰ μὴ γελῶ τὸν ἀναγνώστη καὶ νἀφήσω στὴ θέση τους κάτι ἀδέξια καὶ νεανῆσια πού τότες δὲν τὰ πρόσεχα. Τίς ἐπανᾶλψες, τίς χασμωδιές καὶ τὰ τέτοια, ὅση ὄρεξη κι ἂν εἶχα, τὸ νόμισα περιττὸ νὰ τὰ σιάξω. Διῶρθωσα ὅμως ἄλλα μερικά. Θυμοῦμαι σὰ βγῆκε τὸ Ταξίδι, μέσα στὶς φωνές, στὶς βρσιές καὶ τὸ κακό, τἀσήμαντα λαθάκια, μόλις πεντέξη, πού πήγανε νὰ μοῦ ξεσκαλίσουνε. Δὲ βρίσκανε ἄλλα. Ἐγὼ τοὺς ἄφινά, ὅσο τὸ κάνανε γοῦστο, νὰ φωνάζουνε, κ' ἔπαιρνα σημεῖωση γιὰ ἓνα ἢ δυὸ σωστά πού τύχαινε νὰ ποῦνε. Μὰ τὰ περισσότερα λάθια πού ξεσηκῶνανε, νόημα δὲν εἶχανε. Τὸ σπουδαιότερο μοῦ τῶδειξε κάποιος πού χτυποῦσε κατακέφαλα τὴ δημότικὴ, τὴν ἀκανόνιστη, καὶ πού ὡστόσο φαίνεται πὼς θὰ τὴν ἤξερε λιγάκι, ἀφοῦ μὲ κατηγοροῦσε πού ἔβαλα γιὰ στὴν ἀκόλουθη φρασσοῦλα· γιὰ πρώτη φορά, σ' ἀφτό τὸ βιβλίον, γράφηκε μὲ κάποια σειρά κ' ἐνότητα ἡ γλώσσα τοῦ λαοῦ (ἐκδ. α', σ. 6'), ἀντίς νὰ πῶ πρώτη φορά, δίχως τὸ γιὰ. Τὸ γιὰ πρώτη φορά, τὸ λένε, τὸ διάβασα κίολας σὲ πολλοὺς δικούς μας· δὲν εἶναι καὶ μεγάλος ξενισμὸς, γιατί λέμε πῆγα γιὰ μισὴ ὥρα, πού μοιάζει λιγάκι. Ὡστόσο θαρρῶ πὼς ὁ κάποιος εἶχε δίκιο· πιὸ ῥωμαῖκο ἔτσι, δηλαδὴ σκέττα πρώτη φορά. Ἄλλοι πάλε μοῦ δείχνανε, ὅχι τὰ δικὰ μου, παρὰ τὰ δικὰ τους τὰ λάθια· δὲν ξέρανε καὶ κάνανε τὸ σοφὸ, καθὼς τῶπαθε κείνος πού τἀναφόρια, πάει νὰ πῆ τὰ ῥέματα, τὰ ἤθελε ἀνηφόρια!

Καιρὸς δὲ μοῦ ἀπομνήσκαι νὰ τὰ πάρω ἓνα ἓνα. Μῆτε ἀξίζει. Ἐγὼ εἶμαι καὶ καλὸ παιδί. Σὰ δίσταξα, σὰ δὲν εἴμουνε ὅλους διόλου βέβαιος γιὰ καμιὰ λέξη, τὴν ἄλλαξα καὶ τούτῃ στὴ δέφτερη ἐκδοσὴ ἐδῶ, λ. χ. τὸ βιδὸς (ἐκδ. α', σ. 72), καὶ γι' ἀφτό μοῦ ῥιχτήκανε. Κι ὅμως νομίζω πὼς δὲ γίνεται, καὶ θὰ τᾶκουσα μὲ τὴ σημασία πού τῶχω. Δὲν πειράζει. Ἄς

λείψη μιὰ λέξη· ὁ πλοῦτος δὲ μᾶς λείπει. Φτάνουνε πιὰ οἱ φιλονικίες. Γιὰ κάτι ἄλλα κι ὄχι γιὰ τὰ αἰώνια γλωσσικά καὶ γλωσσολογικά, θέλω σήμερα νὰ σᾶς μιλήσω. Μὲ τί τρόπο καὶ σκοπὸ ξαναδημοσιέβω τὸ *Ταξίδι μου*, πῶς μὲ βοήθησε στὸ ξαναπέραςμα ὁ χρυσός μου ὁ Ἀργύρης, ἀφτά, σὰν τὰ γυρέβετε, θὰ τὰ βρῆτε στὴν Ἀπολογία¹.

* * *

Ὅταν κανεὶς γράφει, ἐννοεῖται κι ἀπαρχῆς πῶς πρέπει νὰ ξερῆ τὴ γραμματικὴ τῆς γλώσσας ποὺ γράφει. Μὰ δὲ φτάνει

1) Τὴ σελίδωση τῆς Α' ἐκδ. μαζί μὲ τὴ σελίδωση τῆς Β', τίς σημειῶνω στὸ τέλος τοῦ βιβλίου, χωριστά, σ' ἕναν πίνακα συγκριτικὴ ἢ σ' ἕνα Συνταξιογραφισμὸ, ποὺ συνταιριάζει δηλαδὴ τίς δυὸ τίς σελίδωσες. Καθὼς εἶπα στὴν Ἀπολογία, ἕκαμα Κετὰλογο γιὰ κάτι λέξεις τοῦ Ταξιδιοῦ, μὰ ἐπειδὴ μερικὲς ἀπ' ἀφτέ; βρίσκονται μόνο στὴν πρώτη ἐκδοσὴ, καὶ τίς ἀλλάξω στὴ δεύτερη, μπορεῖ κανεὶς πιὸ ἔφοκα μὲ τὸν πίνακα νὰ κοιτᾶξη ποιά λέξη ἔχω στὸ πρῶτο Ταξίδι, καὶ ποιά μῆξε στὴ θέση τῆς ἐδῶ. Ἡ Ἀπολογία δὲ λέει τίποτα γιὰ μιὰν ἄλλη μικροῦστικὴ ἀλλαγὴ. Ἀφοῦ ἀκολουθοῦμε τὴν παλιὰ ὀρθογραφία ποὺ συνθίξει περισπωμένη στὰ τελικὰ μακρόχρονα, εἶτανε σωστὸ νὰ γράψω μὲ περισπωμένη τὸ ποῦ καὶ τὸ πῶς. Μοῦ δεῖξανε ὅμως πῶς μᾶς σφῆρνε νὰ κρατήσομε τὴν περισπωμένη μονάχα ὅταν τὸ ποῦ καὶ τὸ πῶς εἶναι βωτηματικά. Θὰ πῆς, πῶς ἢ πῶς, στὸ χαρτὶ ἀπάνω, τὸ ἴδιο κάνει· λοιπὸ δὲν κερδίζομε τίποτις· ποῖος θὰ προφέρῃ περισπωμένη; Κερδίζει τὸ μάτι· κερδίζει κ' ἢ προφορὰ. Σὰ μιλοῦμε, ἀλλιώς μελωδοῦμε ἀναφορικὸ ποῦ καὶ ποῦ ῥωτηματικὸ. Ἰσὰ ἴσῃα τὸ διαφορετικὸ τὸ μελωδῆμα μᾶς τὸ φανερώνει κ' ἢ διαφορὰ τοῦ τόνου τοῦ τυπωμένου. Ἔτσι κρατοῦμε κιόλας τὴν περισπωμένη ἐκεῖ ποῦ τὴν εἶχε κ' ἢ ἀρχαία. — Τὸ ποῦ πάλε, ὅπου τὸ εἶχα στὴ θέση τοῦ πῶς, τᾶλλαξα. Προτίμησα ὅμως νὰ μὴν ἀλλάξω ἄλλο ἕνα καὶ παντοῦ βᾶσταξα τὸ πολιτικὸ τὸ διῶ, νὰ διῆς, διές. Ὅχι δηλαδὴ πῶς ἀπὸ παλιὰ συνήθεια μοῦ κοστίζει τάχα νὰ τὸ χαλάσω, μὰ γιατί δὲν ταιριάζει νὰ εἶμαστε ἀχάριστοι. Ἀφοῦ εἶμαι Πολίτης, σωστὸ νὰ μείνη στὸ πρῶτο μου τὸ βιβλιό κ' ἕνα θυμητᾶρι τῆς ἀγαπημένης μου τῆς Πόλης, σὰ βούλλα του πρωτοχάρακτη. — Χαίρουμαι πολὺ ποὺ τᾶξιώθηκα νὰ βγάλω ἀπὸ παντοῦ τὴν παράξενη λέξη Γραϊκός, ἀντίς τὸ Ῥωμιός τὸ κυριολεκτικὸ, ποὺ δὲν τολμοῦσα φαίνεται νὰ τὸ γράψω, ποῦ δὲν εἶχε τότες καὶ πολλὴ πέραςση, μὰ ποῦ σήμερα νομίζω πῶς μαζί μὲ τὴν ἱστορικὴ του σημασία καὶ ἀξία, τοῦ δῶσαμε κάποια ποίηση. Στὸ ἀφτί, ὅταν τᾶφτι μας ἀκούει δίχως πρόληψη καὶ πάθος, ἢ λέξη Ῥωμιός εἶναι καὶ πολὺ ἁμορφῆ, ἔχει δικὴ τῆς ἁρμονία, γιατί πρέπει νὰ πῆ τὸ λόγο τῆς κ' ἢ τέχνη, ὄχι πάντα καὶ πάντα ὁ δασκαλισμός.

νὰ ξέρης τὴ γραμματικὴ, γιὰ νὰ γράψης βιβλίό, ἅμα δὲν εἶναι μόνο καὶ μόνο ἐπιστημονικό, ἂν καὶ στὴν ἐπιστήμη τὴν ἴδια χρειάζεται κάτι παραπάνω ἀπὸ τὴν ξερῆ ἐπιστήμη. Τὸ κάτι ἀφτὸ χρειάζεται ἀκόμη περισσότερο στὴ φιλολογία. Τί εἶμαι, γλωσσολόγος ἢ ψυχολόγος, ἐπιστήμονας ἢ ποιητής, καλὰ καλὰ δὲν τὸ κατέχω, νὰ σᾶς τὸ πῶ. Ἴσως δὲν εἶμαι καὶ τίποτις. Ἐνα πρᾶμα νοιώθω, πῶς εἶτε λέξη πιάνω νὰ φιλολογήσω εἶτε ἀθρῶπινη ψυχὴ, διαφορετικὴ δουλειὰ δὲν κάνω κι ὅσο ἢ μιὰ μὲ συνεπαίρνει, τόσο μὲ συνεπαίρνει κ' ἢ ἄλλη. Παλιὰ πρόληψη κιόλας πῶς ἢ φαντασία, ἢ δημιουργικὴ φαντασία, δὲν παίζει ῥόλο, καὶ ῥόλο σημαντικὸ, στὴν ἀποκάλυψη κάθε ἀλήθειας. Καθὼς πλέκεις ἕνα ῥομάντσο, ἔτσι καὶ τὰ ἱστορικὰ τὰ φαινόμενα τὰ συνταιριάζεις. Λογικὴ παντοῦ θέλει, γιὰ νὰ βγῆ τὸ συμπέρασμα σωστό. Θέλει καὶ ἀγάπη. Ὁρατὰ τὸ ξεδιάλισε ὁ Παλαμᾶς· «ἐτοιμάζομε καὶ τᾶρθρα μας, καθὼς συνθέτομε καὶ τὰ τραγούδια μας. Μὲ τὸν ἔρωτα καὶ μὲ τὸ μεθῆσι. Ὅπως ἀπὸ κάτου ἀπὸ τὸ πιὸ ἐλεύθερο φτερούγισμα τοῦ ποιητῆ μπορεῖ νὰ κρύβεται ἢ καλομετρημένη τοῦ κριτικοῦ παρατήρηση, ἔτσι κ' ἕνα ἄρθρο πεζογραφικὰ δουλεμένο, καὶ μὲ ὄλη του τὴ δασκαλικὴ μορφῆ, μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι ξένο πρὸς κάποια δημιουργικὴ πνοή, καὶ πρὸς τὴν Ποίηση νὰ στέκη πολὺ πιὸ κοντὰ κι ἀπ' ὅσο κανεὶς ὑποψιάζεται. Πολλὲς φορὲς τυχαίνει νὰ τὰ ζυγιάζομε τὰ τραγούδια μας καὶ νὰ τραγουδάμε τᾶρθρα μας.» (*Νουμᾶς*, ἀρ. 40, 1905).

Νὰ μὴ σᾶς τὸ κρύφτω, ἐγὼ τὸ *Ταξίδι μου*, σὰν τῶγραφα, θέλησα νὰ τὸ τραγουδήσω. Μπορεῖ νὰ γελιοῦμαι καὶ νὰ μοῦ πῆτε σεῖς πῶς ἢ ἀπαίτηση μεγάλη, νὰ γυρέβω νὰ περάσω ἄξαφνα καὶ γιὰ ποιητής. Μὰ τί νὰ σᾶς κάμω ποῦ τὴν ἀπαίτηση τὴν ἔχω; Τὸ δῆλωσα κι ἀπὸ τὴν πρώτη ἐκδοσὴ· «Τὸ βιβλίό μου εἶναι παραμῦθι, ὄχι ταξίδι (σ. δ')... ἀφτὸ τὸ βιβλίό, μὲ ὅλην ἄτι ἔχει βᾶσταξὶ πρὸς τὴν γραμματικὴν, γράφθηκε μόνον

και μόνο για να μπορέση, αν είναι δυνατό, να διασκεδάση τον κόσμο με λίγη φαντασία και ποίηση» (σ. 268). Και στην αρχή λοιπόν και στο τέλος άφτο έλεγα· στη μέση προσπάθησα μάλιστα και να το δείξω, πώς έννοιωθα κάπως από ποίηση.

Έτυχε ώστόσο μιὰ μέρα να κούσω από κάποιον φίλο μου ένα λόγο, έκανε από κείνους τους λόγους που έτσι, στα καλά καθούμενα, σου ξαναοίγουνε αφανέρωτους κόσμους, είναι άξιοι να σου αλλάξουνε και την πίστη, γιατί σε κάνουνε να καταλάβης, όχι ενός άτομου παρά ενός τόπου αλάκαιρου νου και ψυχή. Πρέπει όμως πρώτα να μάθετε πώς ο φίλος μου άφτος είναι ο ίδιος ποιητής, άγνωστος ίσως στους περισσότερους, μὰ να μη θαρρόυμε πάλι πώς ο άδημοσίεφτος ή και λίγο δημοσιεμένος ποιητής δεν άξίζει κάποτες τους άλλους. Ο δικός μου μάλιστα έχει αίστημα τόσο φίνο, τόσο άψηλή και σίγουρη αντίληψη τής τέχνης, που πολύ σπάνια τή βρίσκεις. Είναι και κριτής πρώτης τάξης, έννοείται και δημοτικιστής. Το Ταξίδι μου το διάβασε άμέσως, άμέσως του άρεσε, άμέσως μου έγραψε χιλια δυο να μου το παινήση, να μου πη πώς μπήκε στο νόημα, πώς ή μόνη γλώσσα είναι ή ένθικη και πώς ο άγώνας είναι άγιος και μεγάλος.

Περνούνε δέκα χρόνια. Ο φίλος μου ξαναδιαβάζει το Ταξίδι και μου γράφει μέσα στάλλα που μου έλεγε για το ζήτημα, και τὰκόλουθα λόγια· «Του κάκου! Είσαι ποιητής.»

Τὰ συλλογίστηκα πολλές φορές από τότες τὰ λόγια του άφτα, κ' έφτασα νομίζω σ' ένα δυο συμπεράσματα, που ίσως άχαμνὸ δεν είναι να τὰ ζετάσουμε από πιὸ κοντά, γιατί έχουνε γενική σημασία, τουλάχιστο καθώς τὰ βλέπω τὰ πράματα. Το ζήτημα το γλωσσικό έχει τὰ ψυχολογικά του. Άφτα θὰ μελετήσουμε, κ' έτσι μπορεί να ρίξουμε ματιὰ βαθύτερη και στη σημερινή ψυχολογία του Ρωμιού.

Τὸ πιὸ περίεργο, τὸ πιὸ άπίστεφτο που άκολούθησε στο

περίφημο ζήτημα, μου φαίνεται πώς δεν το παρατήρησε ως τώρα κανένας. Και φυσικό να μην το παρατηρήση, αφού ο καθένας έβρισκε πώς όλα είτανε σε τάξη όπως είτανε, όπως τὰ συνήθισε και δεν μπορούσε να τὰ φανταστή άλλιως. Δὲ θέλω να κατηγορήσω τον Κοραή· ο Κοραής είχε μάθηση, δεν του έλειπε και κάποια επιστημονική άξια ή σαν προτιμάτε, κάποιο μύρισμα τής επιστήμης. Είτανε ικανὸς να σου διορθώση κ' ένα κείμενο αρχαίο, να σου βρη τή σωστή διόρθωση. Στην Έβρώπη ονομάζουνε *φιλόλογους*¹ ή *philologues*, όσους παίρνουνε για βάση τὼ σπουδῶ τους, όχι τὰ λόγια οὔτε τους λόγους οὔτε το λόγο, καθώς τάχα τὸ δηλώνει ο κάπως άταιριαστος όρος, παρά ο τι γραφτὸ ύπάρχει, επειδή τὸ κάτω κάτω ή *philologie* εκεί πέφτει, όπως κι αν τὸ γυρίσης, κι ο *φιλόλογος* ή *philologue* τέτοια δουλειὰ κάνει, αφού στηρίζεται είτε σε κώδικα, είτε σε πάπυρο, είτε και σ' επιγραφή, όταν τύχη. Ρωμαϊκά θὰ τον ποῦμε *γραφοδίφης*, και σκοπὸ δεν έχω να ταναϊρέσω πὼς γραφοδίφης με όνομα στάθηκε ο Κοραής.

Άνοιζτε τώρα τὰ βιβλία του. Σὰς τὸ λέω δίχως πάθος κανένα, κι άμα μου ρίξετε και σεις κάθε πάθος αλάργα στο γιαλό, θὰ μου τὸ μολογήσετε πὼς στα βιβλία του Κοραή δεν πρέπει να γυρέβουμε τίποτα που να μοιάζη με τέχνη, με ποίηση, με φαντασία, τίποτα που να σου δείχνη τὸ *φιλόλογο*, γιατί ο *littérateur* νομίζω πὼς ταιριάζει να ονομαστή *φιλόλογος*, αφού ίσια ίσια ο φιλόλογος άνάγκη καμιά δεν έχει να βασιστῆ στα *γραφτά*, παρά ή σπουδῆ του κ' ή άγάπη του

1) Ο τονισμὸς τής καθαρέβουσα, *φιλόλογος*, είναι είδος ψεφτιά, γιατί τὸμαθε παραζύτονο (*philologue*, ή *filológ*), κ' έτσι τὸλεγε πρώτα· έτσι τὸχει και τὸ Λεξικὸ τοῦ Κορομηλά (Λεξ. γαλλοελλην... Μ. Γ. Σχινᾶ και Γ. Ν. Λεσθαδῶς. Ἄθ. 1861), «*philologue*, φιλόλογος», παραζύτονα· έπειτα θέλησε ή καθαρέβουσα να τὸ ξελληνίση σὰ να τανακάλυψε μοναχῆ της. Το βάζουμε προπαραζύτονο ἔδῶ για να δείξουμε τή διαφορά με τὸ *φιλόλογο*, τὸν παραζύτονο, που είναι ή άλήθεια.

είναι ο λόγος ο ζωντανός. Άλλο λοιπόν, ο γραφτοδίφης κι ο φιλολόγος Άλλε.

Δὲ θάδικήσουμε μήτε τὸν κ. Κόντο, λέγοντας πὼς καὶ στὰ δικὰ του τὰ συγγράμματα φιλολογία καμιά δὲν ὑπάρχει, καμιά ποίηση, τέχνη καμιά. Ὡστόσο ξέρουμε πὼς ὁ Κοραῆς ὅσο κι ὁ Κόντος θελήσανε νὰ ταχτοποιήσουνε τὴ γλώσσα, μᾶς διδάξανε ποιους τύπους πρέπει νὰ παραδεχτοῦμε, ποιους ὄχι, μ' ἓνα λόγο, πὼς πρέπει νὰ γράφουμε. Κατόπι θὰ τρίβουνε τὰ μάτια τους γιὰ νὰ τὸ πιστέψουνε, σὰν τύχη καὶ τὸ διαβάσουνε, πὼς μιὰ φορὰ κ' ἓναν καιρὸ, βγήκανε ἀθρῶποι ξένοι πρὸς τὴν τέχνη, ξένοι πρὸς τὴν ποίηση, ξένοι πρὸς τὴ φαντασία, ξένοι πρὸς καθετὶς φιλολογικὸ, νὰ μᾶς μάθουνε τί γλώσσα χρειάζεταιαι ἡ φιλολογία, δηλαδή ἓνα πράμα πού ἡ δὲ σημαίνει τίποτα ἢ σημαίνει τέχνη, ποίηση, φαντασία, λόγο ζωντανό. Μὲ τί δικαίωμα, κανεὶς βέβαια δὲ θὰ μᾶς τὸ πῆ. Μπορεῖ νὰ καφκῆθηκα πὺ ἀπάνω πὼς εἶμαι ποιητής. Μὰ σᾶς παρακαλῶ νὰ τῶχετε γιὰ σίγουρο πὼς ἂν εἴμουνε μόνον γλωσσολόγος, ποτέ μου, ποτέ δὲ θὰ τολμοῦσα νάνακατωθῶ σὲ ζήτημα πού ὅσο γλωσσικὸ κι ἂν εἶναι, εἶναι ὅμως ζήτημα φιλολογικὸ. Καὶ νὰ δῆτε πὼς κάθε φορὰ πού μορφώνεται γλώσσα φιλολογικὴ, ὁ ποιητὴς ἢ κι ὁ ἀπλὸς φιλόλογος ἀναγκάζεται λίγο πολὺ νὰ κάμῃ καὶ τὸ γλωσσολόγο. Θάκούση πὼς μιλοῦνε οἱ συντοπίτες του, θὰ πάῃ σὰν τὸ Malherbe στὸ πεφτοπάζαρο νάρπάξῃ ἀπὸ τοῦ πὺ πρὸςτυχου, ἀπὸ τοῦ χαμάλη τὸ στόμα τὴν ἀληθινὴ, τὴν καθαρὴ λαλιά¹, ἢ σὰν τὸν Ντάντε, θὰ μα-

1) « Quand on lui demandoit son avis de quelque mot françois, il renvoyoit ordinairement aux crocheteurs du port au Poin, et disoit que c'étoient ses maîtres pour le langage. » *Œuvres de Malherbe*, éd. L. Lalanne, Paris, Hachette, 1862, I, p. LXXIX, *Vie de Malherbe*, par Racan; κοίτ. καὶ *Essais de grammaire historique*, I, σ. 296, σημ. 1. — Ὁ Malherbe ἀφ' ὅς περὶ γιὰ πατέρα τῆς φιλολογικῆς γαλλικῆς γλώσσας, πού ἔχει τόση ἐγγένεια, κι ὁ Racan, πού τὰ δηγᾶται, εἶτανε γλυκός, χαριτωμένος ποιητὴς, κ' ἔγραφε ὠραῖα τὴ γλώσσα τοῦ χαμάλη.

ζώξῃ λέξεις καὶ τύπους ἀπὸ διάφορες ντοπιολαλίες, γιὰ νὰ στήσῃ γλώσσα κοινὴ. Στὴν Ἑλλάδα, ὅπου τὸ ζήτημα εἶναι πὺ δυσκολόλυτο, ἴσως θέλει γλωσσολογία περισσότερη. Ὅπως κι ἂν εἶναι, ὁ ποιητὴς ἔχει πρῶτα νὰ πῆ τὸ λόγο του κι ὄχι ἄλλος, ἀφοῦ γιὰ τὴ γλώσσα τοῦ ποιητῆ γίνεται ζήτημα.

Κανένας ὥστόσο στὴν Ἑλλάδα δὲν ἀπόρησε πού ἓνας Κοραῆς ἢ ἓνας Κόντος ἤρθανε νὰ μᾶς φιλολογήσουνε. Κι ἀπὸ κει βλέπουμε πού μᾶς κατάντησε ὁ δασκαλισμός. Στὰ κλασσικὰ τὰ χῶματα τῆς φιλολογίας, ὁ κόσμος μήτε τὸ ὑποφιαζότανε πὺ πὼς ὑπάρχουνε τέχνη, ποίηση, φαντασία καὶ πὼς ἴσως ἴσως δουλεῖα τῆς γλώσσας τῆς φιλολογικῆς ἀφτὰ εἶτανε. Δὲν τὸ ὑποφιαζότανε, ἀφοῦ τὴ φιλολογία του τὴν πρόσμενε ἀπὸ τοὺς ἀφιλολόγητους. Καὶ τόσο κατὰβαθα τοῦ στρεβλώσανε τὰ μυαλά, πού στὴν Ἑλλάδα, πρὶν ἀπὸ τοὺς Κοραῆδες, πρὶν ἀπὸ τοὺς Κόντους, φανήκανε φιλόλογοι, φανήκανε τεχνῖτες, φανήκανε ποιητάδες, κι ὥστόσο ἀκολουθοῦσε τοὺς ἄλλους ὁ Ῥωμιός, χωρὶς οὔτε στιμούλα νὰ τὸ στοχαστῆ πὼς ἀφτοὶ δὲν εἶτανε οὔτε ποιητάδες, οὔτε τεχνῖτες, οὔτε φιλόλογοι. Ἀπόλαψε ἡ Ἑλλάδα ἓνα Σολωμό, ἀπόλαψε ἡ Ἑλλάδα ἓνα Βαλαωρίτη, ἀπόλαψε ἡ Ἑλλάδα τὰ τραγούδια τὰ δημοτικὰ. Τίποτα! Γραφτοδίφηδες προσκυνοῦσε. Τόσο ἐννοιωθε ἀπὸ φιλολογία.

Καὶ τότες εἶδαμε κάτι πολὺ παράξενο. Τὸ ζήτημα τὸ γλωσσικὸ ἔγινε ζήτημα μόνον καὶ μόνον τῆς γλώσσας. Μὰ ξεχάστηκε παντάπασι πὼς ἡ γλώσσα τάχει ὅλα μέσα της, ὡς καὶ τὴν τέχνη, ὡς καὶ τὴν ποίηση! Νομίσανε πὼς ἄλλο δὲ σημαίνει παρὰ γραμματικὴ. Ὁξω ἀπὸ τὴ γραμματικὴ, δὲν κοιτάξανε. Κ' ἔτσι, γιὰ νὰ ξανάρθουμε στὸ ταπεινὸ μου τὸ βιβλίον, ὕστερις ἀπὸ δέκα χρόνια, συλλογίστηκε ὁ φίλος μου, πού διόλου δὲ φταίει, πὼς τὸ Ταξίδι μπορεῖ νάνα κ' ἔργο ποιητικὸ, ἐνῶ ἂν ὁ δασκαλισμός, ἂν ἡ καθαρῆουσα δὲ μᾶς χαλνοῦσανε κάθε ὀρθὴ κρίση καὶ κάθε φιλολογικὸ αἶσθημα, ἔπρεπε πρῶτα

πρῶτα νὰ προσέξῃ στὴν οὐσία, δὲν τολμῶ νὰ πῶ τὴν ἀξία τῆ φιλολογικῆ τοῦ βιβλίου μου, εἴτε γιὰ νὰ τὸ παινέσῃ εἴτε γιὰ νὰ τὸ κατακρίνῃ, κ' ἔπειτα νὰ στοχαστῇ. Νὰ δοῦμε τώρα τί λέει καὶ γιὰ τὴ γλώσσα.

Θὰ μοῦ ἀποκριθῆτε πὼς στὴν Ἑλλάδα τόσο σπουδαῖο εἶναι τὸ ζήτημα τὸ γλωσσικό, πού μᾶς ἀπορούφηξε νοῦ καὶ ψυχῆ, σὲ βαθμὸ πού τᾶλλα πιά μήτε τὰ βλέπουμε. Μὰ καὶ γὼ τί σᾶς λέω; Θὰ μὲ πιστέψετε καμιὰ μέρα καὶ θὰ καταλάβετε πὼς μὲ τὸν πόνο τῆς καρδιάς μου κι ὄχι ἀπὸ παραξενιά, ὄχι ἀπὸ θέληση νὰ ψεγαδιάζω καὶ νὰ φωνάζω — θάτανε ἀλλόκοτη θέληση, μὰ τὸ ναί! — σᾶς τὸ εἶπα ἴσως κάποτε, πὼς ὅταν κανεὶς βλέπει ἀπὸ δῶ τὰ πράγματα, πολλὰ στὴν Ἑλλάδα τοῦ ἔρχονται σὰν παιδιάτικα, παιδιάτικη καὶ ἡ ἀντίληψη τῆς φιλολογίας. Ἀφτὰ συλλογιόμυ, τὴν κατάστασή μας παρατηρῶ τὴ νοητικῆ, μιλώντας γιὰ τὰ δικά μου, καὶ μὴ θαρρῆτε τάχα πὼς παραπονοιοῦμαι γιὰ μένα. Ἐτυχε νὰ γράψω κάμποσα, λοιπὸν καὶ κάμποσα νὰκούσω. Γι' ἀφτὸ μπορῶ καὶ κρίνω. Μήπως ἀρκετὰ δὲ μοῦ βγάλανε στὴ μέση καὶ γιὰ τὸ *Ταξίδι*; Δὲ λέω τίς βρисиές. Λέω καὶ τὰ καλὰ τὰ λόγια. Κάποιος ἄξαφνα, πού πολὺ μ' ἀγαπᾶ, μοῦ ἔκαμε καὶ τὴν παρατήρηση, ἀφοῦ δημοσίεψα τ' *Ονειρο τοῦ Γιαννίρη*, πὼς φρόνιμα καταπιάστηκα βιβλίο μεγάλο, ἀλάκαιρο ρομάντσο, γιὰ τὸ *Ταξίδι*, ὅπως κι ἂν εἶναι, δὲν εἶχε σειρά, παρὰ μόνο κεφάλαια, χωριστὰ κάπως τὸ ἓνα ἀπὸ τᾶλλο, κ' ἔτσι ἔμοιαζε σὰν κομματιασμένο.

Ποῦ νὰ τὸ βάλῃ ὁ νοῦς μου πὼς ἓνας στίχος μικρὸς ἀξίζει λιγώτερο ἀπὸ ἓνα μεγάλο; Κάποτες μάλιστα πιὸ δύσκολα καταφέρνεις τὸ μικρόνε. Ἴσως κιόλας θέλει πολλὴ δουλειά, ὥσπου νὰ καταφέρῃς ἓνα σύγγραμμα πού νὰ μὴ συνεχίζονται τὰ κεφάλαιά του, κι ὅμως ἄφαντο κι ἄσπαστο φάδι νὰ τὰ συνεδένη ἀνάμεσά τους. Δὲν πειράζει. Τὸ ξέρω κι ἀπαρχῆς τί θὰ ποῦνε καὶ γι' ἄλλα μου βιβλία. Τὸ ξέρω, δηλαδὴ, ὅσο

πού φτάνει ὁ νοῦς μου, γιὰ τὶ ὅλα πού νὰ τὰ μαντέψω; Κι ὡς τόσο γράφω καὶ γράφω. Γράφω μὲ ἀγάπη. Γράφω μὲ χαρὰ. Γιὰ τὶ γράφω γιὰ τὴν Ἰδέα.

* * *

Ἐδῶ μιλοῦμε. Κουβεντιάζουμε ξέγνοιαστα, φιλικά, σᾶς ἀνοίγω τὴν καρδιά μου. Μὰ παράπονο κανένα δὲν ἔχω. Καὶ πὼς νάχω; Ὑστερὶς ἀπὸ δεκαεπτὰ χρόνια σωστά, ὅταν ξανατυπώνει κανεὶς ἓνα βιβλίο πού ἡ δράση του, ἀντὶς νὰ λιγοστέψῃ, θαρρῶ πὼς ξαπλώνεται καὶ πάει, ἀχάριστος θάτανε, θάτανε ἀπὸ μέρος τοῦ ἁμαρτία μεγάλη, ἂν καθότανε ἄξαφνα στὴ γωνιά του νὰ πικραίνεται, νὰ δέρνεται καὶ νὰ κλαίῃ. Ἐναν ἔκανε φιλῶ τοὺς παλιούς καὶ τοὺς καινούριους φίλους, πού μ' ἀκολουθήσανε καὶ πού συχνὰ μ' ὠδηγήσανε στὸ δρόμο. Δὲν εἶναι ὁ λόγος μου μονάχα γιὰ τὴν κοινὴ μας τὴν ἐργασία, γιὰ τὸ σκοπὸ μας τὸν κοινό. Ἡ φιλία, ἡ ἀφοσίωση κ' ἡ ἀγάπη πού χάρηκα στὴ ζωὴ μου ἀπ' ἀφτούς, λίγοι μπορῶ νὰ τὸ πῶ, τὴ χάρηκανε σὰν καὶ μένα. Λίγοι γνωρίσανε τέτοια παρηγοριά. Τὸ φιλὶ τῆς ψυχῆς μου τοὺς τὸ δίνω καὶ δῶ· τοὺς τῶδωσα καὶ στὴν Ἀπολογία. Ἐκεὶ προσπάθησα νὰ τοὺς πλέξω τὸ στεφάνι πού τὸ χέρι μου ἴσως ἄξιο δὲν εἶναι νὰ τοὺς πλέξῃ, μὰ πού μιὰ μέρα θὰ τοὺς τὸ πλέξουε καλῆτερα τὰ παιδιά μας. Ἐκεὶ χαιρετῶ καὶ τοὺς νέους πού θὰ συνεχίσουε τὸ ἅγιο τὸ ἔργο, γιὰ τὶ κι ἀπὸ τώρα τὴν καρδιά μου γιομίζει καὶ μοῦ μαγέβει τῆς νιότης τους ἡ μυρωδιά. Ἐγὼ βρίσκουμαι σὲ κείνο τὸ σημεῖο τῆς ἡλικίας ὅπου νοιώθει κανεὶς τὰ γεράματα καὶ ζυγώνουε. Ἐἴκοσι εἰκοσπέντε χρόνια τὸ πολὺ πολὺ, ἔχω ἀκόμη νὰ ἐνεργήσω. Τί εἶναι εἰκοσπέντε χρόνια, τί εἶναι καὶ τριάντα, γιὰ ὅσα σχέδια, γιὰ ὅσες ἰδέες βάζει κανεὶς μὲ τὸ νοῦ του; Μπορεὶ καὶ προτοῦ περάσουε, ἡ ἀκατάπαυτη δουλειὰ νὰ μ' ἀποκάμῃ, μπορεὶ κι ἀρρώστια νὰ μὲ κόψῃ. Ἐνα μονάχα θέλω νὰ

πῶ στους ὄχτρους μας, στους ἀντίπαλους καὶ στους δασκάλους, πῶς ἄφτοι δὲ θὰ μὲ κουράσουνε, καὶ τοῦ κάκου. Νὰ μὲ ξέρουνε γιὰ χαλκέντερο, καὶ νὰποροῦνε, γιὰτι ποῦ νὰ τὸ ὑποψιάζονται τί δύναμη μπορεῖ καὶ δίνει σ' ἕναν ἄθρωπο μιὰ Ἰδέα; Νοιώθω μέσα μου ἀκόμα περισσότερο κουράγιο, τὸν ἥλιο μὲ ἀκόμα πιὸ ἀχόρταγο πλεμόνι τὸνέ ρουφῶ, παρὰ στὸν καιρὸ τοῦ Ταξιδιοῦ. Καὶ πάντα μοῦ φαίνεται καινούριο, πάντα φρέσκο τὸ φῶς.

Ἡ λύπη ποὺ κάποτες ἀπὸ τὴν πέννα μου στάζει ἔχει ἀλλοῦ τὴν πηγὴ της. Ὁ πόλεμος δὲ μοῦ τὴ φέρνει μῆτε ὁ ἀγώνας, μῆτε κ' ἡ δυσκολία τῆς δουλειᾶς. Μοῦ τὴ φέρνουνε ἴσως τὰ χρόνια τὰ γοργά. Βιαζόμουνε νὰ βγάλω τὴ δέφτερη ἐκδοσὴ τοῦ Ταξιδιοῦ, γιὰ νὰ καταπιαστῶ καὶ τᾶλλο τὸ ταξίδι, ποὺ λογαριάζω νὰ τόνομάσω τὸ Μεγάλο. Τὸ μεγάλο γιὰ τὸν ἄθρωπο εἶναι κείνο ποὺ τὸ λένε καὶ τὸ στερνό, τὸ μεγάλο γιὰ τὸ ἔθνος εἶναι τῆς ἱστορίας του τὸ βέμα, γιὰ τὸν πλανήτη μας εἶναι ὁ δρόμος του στὸν οὐρανό. Γιὰ κάτι τέτοια σκοπέδω νὰ φιλοσοφήσω στὸ καινούριο μου τὸ ταξίδι, ὅταν τὸ κάμω. Μὲ τέτοιους λογισμοὺς ταιριάζει κιόλας νὰ προτοιομάζεται κανένας, ἄς εἶναι κι ἀπὸ νωρίς, γιὰ τὴν ὥρα τοῦ μισεμοῦ ποὺ γυρισμὸ δὲν ἔχει. Θέλω νὰ κατεβῶ στὴν Ἑλλάδα· θέλω νὰ τὴ δῶ· θάρχισω ἀπὸ τὰ Ἐφτάνησα τὰ τρισάγια· ἔπειτα θὰ πάω στὴν Κρήτη, τὴν ξαναγεννημένη· θὰ τραβήξω ὕστερα ἴσα μὲ τὴν Κύπρο, τὸ νησι τῆς πρωτόπλαστῆς Ἀγάπης· καὶ τότες θὰ περάσω ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, γιὰ νάνεβῶ στὸν Παρθενώνα. Ἐναν ὕμνο θέλω νὰ ψάλω τῆς Ἰδέας. Ἐναν ὕμνο τῆς χρωστῶ. Τὴ γνώρισα ψυχὴ καὶ σάρκα. Μὲ τὰ μάτια μου τὴν εἶδα καὶ στὸ πρῶτο μου ταξίδι. Τῆς ἔπρεπε κι ἀπὸ τὰ χίλια ὀχτακόσια ὀγδόντα ὀχτῶ ἕνα προσκύνημα, δὲν ἤξερα ὅμως ὁ δύστυχος καὶ δὲν τῶθαλα στὸ Ταξίδι μου πουθενά. Σήμερα τὸ βάζω, γιὰ νὰ συνεδένη ὅλα μου τὰ ἔργα μιὰ Ἰδέα καὶ πάντα. «Νοιώθω μέσα μου κάτι ἀθάνατο ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ

μαραθῆ. Στὰ χέρια τοῦ Ποιητῆ μου τάφινω τὸ Ἔργο ποὺ τόσο τάγαπήσαμε κ' οἱ δύο μας, τὸ Ἔργο τὸ ἱερό. Ἀκόμη καὶ σὰ δὲ θὰ μὲ βλέπετε κατόπι, ἐγὼ θὰ εἶμαι γιὰ ὀλωνῶ σας τὸν ἀγῶνα ἢ βοήθεια καὶ ἢ πίστη. » Ἔτσι μοῦ μνηοῦσε ἡ ἄδολη ψυχὴ, ἡ ἀθώα ἢ παρθένα, ἢ παναιῶνια ποὺ εἶναι ἀγαθωσύνη γεμάτη. Μὴν κλαίτε, μάτια βουρκωμένα. Ὅλα τοῦ κόσμου τὰ ὠραῖα, ὅλα τὰ μοναδικά, ἔρχεται μιὰ στιγμὴ ποὺ χάνονται καὶ πάνε. Τί πειράζει καὶ τί χάνεται καὶ τί πάει; Ἀπὸ τὰ σπλάχνα ἐνὸς τάφου ἄξαφνα περεχειέται ὀλόγυρα ζωὴ πλημμύρα. Πόσοι ζοῦνε ποὺ εἶναι κι ἀπὸ τῶρα πεθαμμένοι! Μὰ ὕστερις ἀπὸ τὸ θάνατό σου πάντα νὰ ἐνεργᾶς, πάντα νὰ βασιλέβης, ἀφτὸ θὰ πῆ ζωὴ. Διαβατάρικα στὸν κόσμον ἀνάφτουνε μιὰ καὶ σθιοῦνε πολλές γυναῖκες, κόρες πολλές. Ἀθανασία στὴν Κόρη ποὺ ἡ Ποίηση τὴ συνεπῆρε καὶ ποὺ ἔμαθε στὸν Ποιητῆ νὰγαπᾶ τὴν Ἰδέα! Μιὰ Ἰδέα εἶναι τὸ μόνο ποὺ δὲν περνᾶ, τὸ μόνο ποὺ μνήσκει ἀπὸ μᾶς. Τᾶλλα τίποτα δὲν εἶναι. Φτάνει νὰ λάμπη μέσα στὴν Ἰδέα ἕνας ἀψηλὸς λογισμὸς καὶ συνάμα νὰ γλυκοτρέμη μέσα της ἕνα δάκρι. Τότες εἶναι ἀμάραντη, ὅπως ἔλεγε κ' ἡ Κόρη. Παντοῦ καὶ πάντα ἡ Καρδιά θὰ νικήση. Θὰ νικήση μαζί της ἡ Ἰδέα. Τὴν Ἰδέα, ὅπου πᾶς κι ὅ τι κάμης, πλάγι σου, μέσα σου, θὰ τὴ βρῆς. Θὰ τὴν ἀκούσης στὴ μουσικὴ ποὺ τραγουδᾷ τὸ Ὀλιβερό της τὸ τραγούδι, θάντιαλήση στὸν πόνο ποὺ σὲ παραδέρνει, στὴ φαντασία ποὺ θάνοίξη στὸ νοῦ σου τὰ φτερά της. Ὅταν ὁ ἥλιος βασιλέβει, στὴ θάλασσα ἢ στὴ στεριά, ὅτα γύρης τὸ κεφάλι σου λυπημένος, νὰ τὸν ἀποχαιρετήσης, τὴν Ἰδέα θὰ σοῦ χαράξῃ ὡς κ' ἡ ἀχιτίδα ἢ στερνὴ ποὺ ῥοδίξει. Ὅταν ὁ ἥλιος ἀνατέλνει, πάλε στὸ φῶς τῆς Ἰδέας θὰ λουστῆς. Ἡ ποίηση τοῦ κόσμου εἶναι ἀφτὴ. Μὲ δύναμη καὶ καλοσύνη ἀφτὴ θὰ σὲ θρέψῃ. Ἀφτὴ θὰ σὲ κάμη καὶ ἄθρωπο καὶ ἄντρα. Θὰ καταλάβῃς, ἄμα τὴν καταλάβῃς, καὶ τὴ θυσία. Θυσία γράφει, γράφει μεγαλεῖο κι ἀφέλεια ἢ καρδιά της. Μὴ λυπᾶσαι

τὸν καημό, μὴ λυπᾶσαι τὰ δάχρυα ποῦ σοῦ κόστισε ἡ λατρεία τῆς Ἰδέας. Ἡ θυσία ποῦ ἡ Ἀγάπη τῆς σοῦ ἔμαθε, θὰ σὲ σώσει. Ἄγια μέρα εἶναι κείνη ὅπου σμίγει ὁ Ποιητὴς μὲ τὴν Ἰδέα. Κάτι σημαντικό, κάτι πρωτόφαντο, κάτι μεγάλο ἀκολούθησε στὸν κόσμο. Ἡ Ἀγάπη τῆς Ἰδέας, τῆς Ὀδηγήτρας σοῦ καὶ τῆς Ἐμπνέφτρας, τὴν ἀρχαία τὴν Ἑλλάδα θὰ σοῦ ἀναστήσει, ἀφτὴ, καὶ μόνη ἀφτὴ, πιστεψέ με ὡςπου τὰ μάτια σου νὰ τὸ δοῦνε, θὰ μᾶς ζωντανέψῃ τὸν ΠαρθενΟ.

Δώδεκα τοῦ Ἀπρίλη 1896-1905, μεσημέρι.

Ψ.

ΔΥΟ ΛΟΓΙΑ

Ὅποιος μὲ διαβάσῃ θὰ καταλάβῃ μὲ τί σκοπὸ ἔγραψα τὸ *Ταξίδι μου*. Γλώσσα καὶ πατρίδα εἶναι τὸ ἴδιο. Νὰ πολεμᾷ κανεὶς γιὰ τὴν πατρίδα του ἢ γιὰ τὴν ἐθνικὴ τὴ γλώσσα, ἓνας εἶναι ὁ ἀγώνας. Πάντα ἀμύνεται περὶ πάτρης.

Ἡ Ζωὴ μου εἶναι τῆς Γαλλίας. Ὅ τι εἶμαι, στὴ Γαλλία τὸ χρωστῶ. Τὴν ἀγαπῶ σὰ μητέρα καὶ σὰν πατρίδα. Ἐγίνα παιδί τῆς στὴν ὥρα τῆς δυστυχίας καὶ τῆς θλίψης· πῶς νὰ μὴν τὴ λατρέβω; Γεννήθηκα ὅμως Ῥωμιὸς καὶ δὲν μπορῶ νὰ τὸ ξεχάσω· ἔχω χρέη καὶ στὴν Ἑλλάδα. Θέλησα νὰ τῆς τὸ δείξω. Ἄφου δὲν μπορεῖ νὰ τῆς εἶμαι χρήσιμος στὸν πόλεμο, τουλάχιστο πολεμῶ γιὰ τὴν ἐθνικὴ μας γλώσσα. Ἐνα ἔθνος, γιὰ νὰ γίνῃ ἔθνος, θέλει δυὸ πράγματα· νὰ μεγαλώσουνε τὰ σύνορά του καὶ νὰ κάμῃ φιλολογία δική του. Ἄμα δείξῃ πῶς ξέρει τί ἀξίζει ἡ δημοτικὴ τῆς γλώσσα κι ἄμα δὲν ντρέπεται γι' ἀφτὴ τὴ γλώσσα, βλέπουμε πῶς τόντις εἶναι ἔθνος. Πρέπει νὰ μεγαλώσῃ ὄχι μόνο τὰ φυσικά, μὰ καὶ τὰ νοερά του τὰ σύνορα. Γι' ἀφτὰ τὰ σύνορα πολεμῶ.

Ἄλλα δὲν εἶχα νὰ πῶ στὸν πρόλογό μου. Ὅσοι πιάσουνε τὸ βιβλίο μου στὸ χέρι γιὰ νὰ διασκεδάσουνε καὶ νὰ περάσῃ ἡ ὥρα — νὰ τὸ πῶ φανερά, γι' ἀφτοὺς γράφω — δὲν ἔχουνε ἀνάγκη μῆτε νὰ τοὺς ξηγήσω τὸρθογραφικὸ σύστημα ποῦ ἀκολούθησα, μῆτε νὰ τοὺς δώσω λόγο γιὰ κάθε λέξη, γιὰ κάθε φράση ποῦ ἔγραψα. Δὲν ἔβαλα ἓναν τύπο γραμματικὸ, δὲν ἔγραψα μιὰ λέξη, μιὰ συλλαβὴ στὸ βιβλίο μου, χωρὶς νὰ τὸ συλλογιστῶ πρὶν ὥρες, μπορῶ μάλιστα νὰ πῶ χρόνια, ἀφου κάθε χειμῶνα στὰ δημόσια μαθήματα ποῦ δίνω, τῆς γλώσσας μας τὴν ἱστορία μελετῶ.

Ὅποιος πάλε θέλει νὰ μὲ διαβάσῃ γιὰ νὰ μὲ κατακρίνῃ, γιὰ νὰ βρῇ λάθη, γιὰ νὰ κάμῃ τὸ δάσκαλο, τὸν παρακαλῶ πρῶτα νὰ ξίξῃ μιὰ ματιὰ στὰ ἐπιστημονικὰ καὶ φιλολογικὰ μου δοκίμια — στὰ Ἱστορικὰ ζητήματα καὶ στὰ γαλλικὰ μου συγγράμματα. Γιὰ νὰ μὲ κατηγορήσῃ, πρέπει πρῶτα νὰ διῆ μὲ τί ιδέα γράφω καὶ ἂν ἀκολούθησα παντοῦ τὴν ἴδια ιδέα ἢ ὄχι. Θὰ μοῦ κάμουνε παρατήρηση γιὰ πολλὰ πράγματα ποὺ ἀποκρίθηκα ἀλλοῦ, χωρὶς μάλιστα νὰ προσμένω τὴν παρατήρηση. Δὲ θάπαντήσω καὶ δέφτερη φορά. Δικὴ μου γλῶσσα δὲν ἔχω καὶ δὲν ἔφτειασα γλῶσσα, γιατί πλάστης δὲν εἶμαι. Γράφω τὴν κοινὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ· ὅταν ἡ δημοτικὴ μας γλῶσσα δὲν ἔχει μιὰ λέξη ποὺ μᾶς χρειάζεται, παίρνω τὴ λέξη ἀπὸ τὴν ἀρχαία καὶ προσπαθῶ, ὅσο εἶναι δυνατὸ, νὰ τὴν ταιριάξω μὲ τὴ γραμματικὴ τοῦ λαοῦ. Ἔτσι κάμανε ὅλα τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου· ἔτσι θὰ κάμουμε καὶ μεῖς. Μοῦ φαίνεται πὼς πρώτη φορά, σ' ἀπτό τὸ βιβλίον, γράφηκε μὲ κάποιον σειρά καὶ ἐνότητα ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ. Προσπάθησα νὰ τὴ γράψω κανονικὰ, νὰ φυλάξω τοὺς νόμους τῆς, νὰ προσέξω στὴ φωνολογία, στὴ μορφολογία, στὸ τυπικὸ καὶ στὴ σύνταξιν τῆς δημοτικῆς γραμματικῆς.

Δὲν εἶμαι τόσο νέος, δὲν εἶμαι καὶ τόσο παιδί, ποὺ νὰ νομίζω πὼς κατῴρθωσα μ' ἀπτό μου τὸ βιβλίον νὰ λύσω τὸ πρόβλημα ποὺ μᾶς βασανίζει ὅλους. Γιὰ νὰ τὸ λύσουμε, χρειάζονται ἀκόμη πολλά· πρέπει πρῶτα ὁ καθένας νὰ πιάσῃ νὰ μάθῃ μὲ τὰ σωστά του ἀπτὴ τὴ γλῶσσα ποὺ καταφρονεῖ χωρὶς νὰ τὴν ξέρῃ, νὰ γίνουνε γραμματικῆς, νὰ παραδίνεται ἡ ἀληθινὴ μας γλῶσσα, καὶ ὄχι μόνο ἡ καθαρέβουσα, στὰ σχολεῖα καὶ στὸ Πανεπιστήμιον. Πρέπει μάλιστα νὰ σπουδάσουμε καλῆτερα τὴν ἀρχαία, γιὰ νὰ καταλάβουμε τὴν ἱστορικὴ ἀξία τῆς δημοτικῆς, νὰ τὴ μελετήσουμε μὲ σέβας καὶ νὰ διοῦμε πὼς μόνο τὴ δημοτικὴ εἶναι δυνατὸ νὰ καλλιεργήσουμε καὶ νὰ γράψουμε. Προσπάθησα νὰ δείξω πὼς μπορεῖ κανεὶς νὰ

γράψῃ ἀπτὴ τὴ γλῶσσα καὶ στὰ πεζά. Τὸ λέω φανερὰ καὶ μ' ὅλη μου τὴν καρδιά· ἂν τὸ βιβλίον μου δὲν εἶναι καλὸ, φταίω γώ· ἡ γλῶσσα μας δὲ φταίει.

Γραμματικὴ ὅμως δὲ θέλησα νὰ κάμω. Τὸ βιβλίον μου ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ φαντασία καὶ ποίηση. Ἄφορμὴ μου στάθηκε τὸ ταξίδι ποὺ ἔκαμα, κοντέβουνε τώρα δύο χρόνια, στὴν Ἀνατολὴ καὶ στὴν Ἑλλάδα. Πολλοὶ ταξιδιωτὲς συνηθίζουνε καὶ μᾶς λένε τί κάμανε τὴ δεφτέρα καὶ τὴν τρίτη, τί ὥρα φτάσανε καὶ τί ὥρα φύγανε, τί κρασί ἤπιανε, πόσα κουνούπια τοὺς δαγκάσανε, ποιόνε εἶδανε καὶ ποὺ κατέβηκανε, τί μαλλιά εἶχανε ἡ νοικοκερά καὶ ὁ νοικοκύρης τοῦ σπιτιοῦ. Ἐπειτα, σ' ὅτι χώρα καὶ ἂν πατήσουνε, κάθουνται καὶ μᾶς δηγοῦνται τὰ ἱστορικὰ τῆς. Τέτοια δὲν ἔχω. Ὁ *guide Joanne* εἶναι πολὺ πῶς χρησιμὸς ὁδηγὸς ἀπὸ μένα. Κανένα ἀπ' ὅσα λέω στὸ βιβλίον μου δὲ συνέβηκε ἀλήθεια. Ἀλήθεια εἶναι μόνο τὸ μῖσος ποὺ ἔχει κάθε Ῥωμιὸς γιὰ τὸν Τοῦρκο καὶ ἡ ἀγάπη ποὺ ἔχει γιὰ τὴν πατρίδα του καὶ γιὰ τὴ γλῶσσα ποὺ τοῦ μίλησε ἡ μάνα του παιδί. Ποτὲς στὴ ζωὴ μου δὲν ἔδωσα μεγάλη προσοχὴ στᾶτομα· ὁ ἄθροπος μοναχά, ἡ ιδέα καὶ ὁ νοῦς ἔχουνε κάποιον ἀξία στὸν κόσμον. Τὰ γενικὰ ζητήματα εἶναι τὰ μόνον σπουδαῖα ζητήματα. Γιὰ τοῦτο, ὅπου γράφω τὸ ἐγώ, εἶναι τύπος ῥητορικὸς· ἐγὼ τίποτα δὲν εἶμαι· ἡ ἐθνικὴ ψυχὴ κάτι σημαίνει· προσπάθησα νὰ διῶ ποὺ καὶ ποὺ τί ἔχει μέσα τῆς ἀπτὴ ἡ ψυχὴ, καὶ μιλώντας γιὰ μένα, συλλογιῶμαι τοὺς ἄλλους. Τὸ βιβλίον μου εἶναι παραμῦθι, ὄχι ταξίδι.

Ἄπτό θέλησα. Θέλησα καὶ κάτιτις ἄλλο· νὰ διασκεδάσῃ ὁ ἀναγνώστης μου, καὶ ἂν εἶναι δυνατὸ νὰ μὴ μὲ βαρεθῇ, ἀκόμη καὶ ὅταν τοῦ μιλῶ γιὰ σοβαρὰ καὶ ἐπιστημονικὰ ζητήματα. Μὰ πρῶτα ἀπ' ὅλα θέλησα νὰ μπορέσῃ ὁ καθένας νὰ μὲ καταλάβῃ.

Παρίσι, 1888.

Πόθος κρυφός.

Ένα πρωί στην έξοχή, πού μυροβολούσανε οι πεδιάδες και πού τὰ δέντρα κελαδούσανε, πουλιά γεμάτα, βγήκα και γώ — κάτω στῆς δυτικῆς Γαλλίας τὰπόμακρα τὰ παράλια ὅπου βρισκόμουνε τότες — νὰ σεργιανίσω ὄξω στοὺς κάμπους και νὰ λούσω στὴ δροσιά τῆς ἀβγῆς κορμὶ και ψυχῆ. Ἀνέβηκα ἀπάνω σ' ἓνα λόφο μικρό. Στὸ πλάγι μου, τὰ χόρτα εἶχανε ξαπλωμένη τὴ λαμπρή τους πρασινάδα· μισοβρεμένα ἀπὸ τὴν πρωϊνὴ δροσιά, σὰν καμαρωμένα μέσα στὸ ζωηρό τους τὸ χρώμα, ὅλα τους φορούσανε τὴ στολὴ τους, διαμάντια, σμαράγδια και μαργαριτάρια. Τὸ χορτάρι, χρυσολούλουδα κεντημένο, ἔμοιαζε ὕφασμα ζωντανό. Τὰ τριαντάφυλλα ἀνοίγανε τὰ κόκκινά τους φύλλα. Τὰ γιόκλημα, ἢ ἀλιφασκιά, οἱ σπαρτιές περεχούσανε τὴν καρδιά μὲ τὴ μυρωδιά τους. Φυσοῦσε ἀγέρι σιγαλό· παρέκει, σὲ μιὰ κοιλάδα, κουνιόντανε τὰ στάχια ἀγάλια ἀγάλια και κάνκανε τὴν κυματιστὴ τους τὴν κουβέντα· ἔσκυφτε τὸ ἓνα στάλλο, σὰ νὰ χαιρετιόντανε. Εἶτανε ὅλο χαρούμενα πού τὰ ζέσταινε ὁ ἥλιος μὲ τίς γλυκές του ἀχτίδες. Ὁ οὐρανὸς ἐρωτεμένος γλυκοκοίταζε τὴ γῆς, σὰν πού κοιτάζει τὴν ἀγάπη του ἓνας νιός, ὅταν περάση και τὴ διῆ. Τόσο φῶς, τόση φλόγα σκόρπιζε ἀπὸ κεῖ ἀπάνω στὸν κόρφο της μέσα, πού φαινότανε, ἀλήθεια, σὰ νὰ μὴν ἤξερε ὁ ἥλιος πῶς νὰ προφτάση ἀπὸ τὰ τρελλὰ φιλιὰ πού γύρευε νὰ τῆς δώση. Ἡ ἀνοιξὴ εἶναι ὁ μεγάλος ἐρωτας πού μᾶς ἀνάφτει και πού κάθε χρόνο τὸν κόσμο γεννᾷ. Ὅλα τὰ ξανοίγει, ὅλη τὴ φύση, ὅλες τίς ψυχές· πὲς μιὰ πλημμύρα ζωὴ πού κατεβαίνει.

Καθόμουμε ήσυχος, δίχως φροντίδα, δίχως καμιά συλλογή. Γαλήνη γινότανε ή ψυχή μου. Μ' όλη μου τή δύναμη τέντωνα τὰ στήθια μου, γιά νά τὰ γεμίση ζωή. Χαιρόμουμε και γώ τήν άνοιξη, τή φύση, τόν κόσμο. Ή έφτυχία, τί είναι; Μιά ένεργεια, τίποτις άλλο. "Όλα ένεργούσανε τριγύρω μου και μέσα μου, τὰ δέντρα γιά νά λουλουδιάσουνε, ή καρδιά μου γιά νά καταλάβη άκόμη καλήτερα τή γλύκα, τήν όμορφιά τής ζήσης. "Άκουγα τή φύση και τραγουδούσε κοντά κοντά σταφτιά μου τò παντοτινό της τò τραγούδι, πού κάθε χρόνο τò ξαναλείει, τò τραγούδι τής ζωής και τής αγάπης. "Έβλεπα τήν όμορφη θέα πού είχα μπροστά μου, από πάνω μου τόν ούρανό με τή φεγγοβολιά του, στο πλάγι μου κάμπους και πρασινάδα κι άξαφνα πιό κάτω, άμα σήκωνα τὰ μάτια, άπέραντη θάλασσα με τὰ μαβιά της κύματα, θάλασσα γελαστή, άσπρους άφρους στολισμένη.

'Αχ! τή θάλασσα, γιατί νά τή διώ; Γιατί νά μη μου τή σκεπάσουνε οί πλατάνοι, οί ίτιές και τ'άλλα τὰ δέντρα πού βγάζει τò χώμα τò γαλλικό; Μόλις τήν είδα τή θάλασσα, και πήρε ή φαντασία μου άλλο δρόμο. Θυμήθηκα τήν πατρίδα! Και στην πατρίδα θάλασσα θά με πάη. "Ότι τò συλλογίστηκα, ότι έβαλα τέτοια ιδέα στο νοϋ μου, τού κάκου! Δέν μπορούσα πιά τίποτις άλλο νά συλλογιστώ. Έέχασα τήν πρασινάδα, τὰ λουλούδια, τόν ούρανό, και τή φύση πού πρώτα δέ χόρταινα νά τή βλέπω. Κάτι με τραβούσε! Μιά λιγούρα μου έτρωγε τήν καρδιά και δέ μου άφινε ήσυχία. Στη στιγμή έπρεπε νά σηκωθώ, νά γυρίσω σπίτι, νά μετρήσω τούς παράδες μου — νά βγω στο ταξίδι.

— « Ναι! Έλεγα μέσα μου όσο περπατούσα και πήγαινα σπίτι, είναι ανάγκη πιά! Πρέπει, πρέπει χωρίς άλλο νά διώ τούς όμογευείς! Άφτ ή λαχτάρα έχει ή καρδιά μου. Δέν ξέρω, μα σά νά μου φαίνεται πώς γέρασα πάρα πολύ. Είναι καιρός νά πάω νά ξαναγιώσω, νά πέσω μέσα στον Ήλισσό, τò

νόστιμο τò ποτάμι πού δέ φταίει τò κακόμοιρο ή δέν τρέχει, άφου δέν έχει μήτε μιá σταλιά νερό. Πρέπει νά διώ τούς δικούς μου, νά διώ τήν Πόλη, τή Χίο και τήν Άθήνα! Πόσα χρόνια είναι τώρα πού άφησα τήν πατρίδα, πόσα χρόνια πού ζω ήσυχος, φτυχισμένος στην καινούρια μου, τήν αγαπημένη πατρίδα! Έδω τίποτις άλλο δέν έπαθα παρά καλό. Καιρός, καιρός είναι νά μαλλώσουμε λιγάκι με τούς όμογευείς. Πότε θά τούς χαρώ και γώ τούς βλογημένους μου Ρωμιούς, τούς καλούς μου πατριώτες; Πάντα άψηλά πετᾶ ό νοϋς τους, όλο έβγένεια πνέει ή ψυχή τους. Ζοϋνε άκόμη με τò Σωκράτη και με τόν Περικλή. Από τάρχαϊα τὰ χρόνια τίποτα ίσα με τώρα δέν άλλαξε, γλώσσα, αίμα, προφορά. Φτάνει νά τούς ρωτήσης: έχουνε πάντα χίλια δυò νά σου ποϋνε γιά νά σου τάποδείξουνε — και νά σε βρίσουνε, αν πής όχι.

Τις βρισίεις τους, νά τις ξανακούσω μιá ώρα άρχήτερα! Έδω στη Γαλλία πού κάθουμαι, ποτές, όχι! ποτές κανένας μου φίλος — άλήθεια είναι, και πρέπει νά τò πω — μήτε θυμωσε, μήτε τὰ χάλασε μαζί μου, μήτε μου τò βάσταξε βαρί, μήτε μιá γροθιά μου έδωσε στη ζωή μου. "Αν και δέ συμφωνούσανε πάντα οί ιδέες μας, συμφωνούσανε οί καρδιές μας. Τò φέρσιμό μας πάντα τής άθρωπιᾶς. Γίνεται τέτοια μονοτονία; Βαρέθηκα τήν τύχη μου. Θα φιλήσω τόν πρώτο πού θα με βρίση. Καθαγάδες δίψασε ή ψυχή μου. Είναι καιρός πού μου τρώει σα λιγούρα τήν καρδιά μου. Λαχτάρα μ' έπιασε νά ξαναδιώ τή μάμμα μου — τήν Έλλάδα! Ό νοϋς μου μεγάλη γυρέθει. Θέλω δόξα και γροθιές!

Πόσους είδα, πόσους γνώρισα στον κόσμο! "Όσους φωστήρες έχει ή καλή μου Γαλλία, μικρούς και μεγάλους, τούς ξέρω. Πρόφτασα και τόν περίφημο τò γέρο, τò Βιχτώρ Ουγκώ. Μου έκαμε σωρò τεμενάδες και μου είπε: — « Μεγάλος είσαι σύ· τί είμαι γώ; » Μόνο τούς δικούς μας τούς μεγάλους, μόνο τούς καλούς μας δασκάλους δέ θα τρέξω νά διώ;

Και τί νὰ τὴν κάμω τότες τὴ ζωὴ; Κάλλια μιὰ ὥρα νὰ τοὺς πλησιάσω και νὰ πεθάνω, παρὰ νὰ ζῶ χρόνια και νὰ μὴν τοὺς βλέπω! Ξέρεις τί γλύκα, τί νοστιμάδα πού τὴν ἔχει ἕνας πού σοῦ πετᾷ πρῶτα στὸ πρόσωπο ὅσα λόγια, ὅσες βρισιές ξέρει και δὲν ξέρει, κ' ἔπειτα πετιέται κι ὁ ἴδιος στὴν ἀγκαλιά σου, λέγοντας· Μπρὲ ἀδερφέ! ἔλα νὰ σὲ φιλήσω!

— Γυναίκα μου, νὰ σὲ χαρῶ, νάχης ἔτοιμο τὸ σεντούκι. Ἡ ἂν τὸ θέλεις κ' ἔτσι «πλήρωσον τὸ κιβώτιον και κράτει τὰς ἀποσκευὰς ἑτοίμους.» Ἐὰ σὲ πᾶω στὴν Ἑλλάδα! Ἄς ἀφήσουμε γιὰ τρεῖς μῆνες — τὸ πολὺ πολὺ — τὴ γλυκειά μας τὴ γωνιά ὅπου καθούμαστε κουκούλωμένοι ζεστὰ στὴν ἀγάπη μας μέσα, σὰν τὸ πουλί στὴ φωλιά του. Ἐλα νὰ διῆς τοῦ ἀντρός σου τὴν πατρίδα. Ἐλα νὰ καταλάβης πῶς μιλούσανε ὁ Πλάτωνας κι ὁ Σωκράτης. Ἐλα νὰκούσουνε τὰ βάρβαρα σου τάφτια τὴν προφορὰ πού ἔβγαζε τοῦ Ὅμηρου τὸ στόμα. Τί κάνουνε οἱ σοφοὶ τῆς Ἑβρώπης, οἱ ἐπιστήμονες, οἱ ἀρχαιολόγοι, οἱ γλωσσολόγοι, ὅταν κανένα δύσκολο ζήτημα τοὺς σκοτίζει τὸ κεφάλι, ὅταν πολεμοῦνε νὰ καταλάβουνε πῶς ζούσανε οἱ ἀρχαῖοι, μὲ τί τρόπο ντυνότανε, πῶς βάζανε τὴ φορεσιά τους, πῶς πεινούσανε και πῶς τρώγανε; Τί κάνουνε, ὅταν ἀπαντήσουνε ἄξαφνα σὲ κανένα συγγραφέα, πεζογράφο ἢ ποιητὴ, μιὰ φράση πού τοὺς ξεφέβγει, μιὰ λέξη πού δὲν ἔννοοῦνε; Τί κάνουνε, ὅταν ἄλλη βοήθεια δὲν ἔχουνε πιά, γιὰ νὰ φωτιστῇ ὁ νοῦς τους, παρὰ κανέναν κώδικα μισοσθημένο, και προσπαθοῦνε, ὅλοι τους μαζί, νὰ διορθώσουνε τὰ σακατεμένα χωρία ἑνὸς χερογράφου; Μήπως κάθονται και σπουδάζουνε, ἀνοίγουνε ἢ σφαλνοῦνε τὰ βιβλία τῆς ἐπιστήμης, σκαλιζοῦνε ἐπιγραφές και σπάνουνε τὸ κεφάλι τους γιὰ νὰ ξεδιαλίσουνε τὴν ἀλήθεια, μὲ τὰ λίγα μνημεῖα τῆς ἀρχαιότητος πού σωθήκανε ἴσα μὲ τώρα; Ὅχι βέβαια! Οἱ σοφοὶ Ἑβρωπαῖοι, ἂν κανένας ἀρχαῖος ζοῦσε ἀκόμη και σήμερα, θὰ τρέχανε ἀμέσως, θὰ φιλοῦσανε τὰ πόδια του γιὰ νὰ τοὺς πῇ

τὴν ἔννοια τῆς λέξης πού δὲν ξέρουνε, τὸ νόημα τοῦ χωρίου πού τοὺς βασανίζει, τὰ μέτρα τοῦ στίχου, τὴν ποιότητα και τὴν ποσότητα κάθε συλλαβῆς. Τώρα πᾶνε ὅλοι στὴν Ἑλλάδα, κ' εἶναι σὰ νὰ μιλούσανε κανενὸς ἀρχαίου. Πρωτοῦν ἕνα δάσκαλο ἢ ἕνα χωρικό, κι ὁ δάσκαλος ἢ ὁ χωρικός ἀμέσως λείει τοῦ σοφοῦ ὃ τι θέλει νὰκούσῃ· ὅλες του τὶς ἀπορίες μὲ μιὰ λέξη θὰ τοῦ τις λύση, γιὰτί ξέρει ὁ καθένας στὴν Ἑβρώπη πῶς ἄμα πατήση στὸ βασίλειο, θὰ βρῇ τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ἀπαράλλαχτη και ζωντανή.

Ἄς πᾶμε και μεῖς. Ἄβριο φέβγουμε. Ἀκόμη μιὰ παραγγελιά νὰ σοῦ δώσω. Μὴν ξεχάσης, ζωὴ μου, σὲ παρακαλῶ, νὰ βάλῃς δυὸ τρεῖς σταφίδες στὸ σεντούκι. Εἶναι τῆς ἀθρωπιᾶς νὰ φέρουμε και μεῖς κανένα χάρισμα στους ὁμογενεῖς. Μπορεῖ νὰ σωθήκανε κ' οἱ σταφίδες. Πρόσεχε, φῶς μου, και θυμήσου νὰ πάρῃς καμιὰ Γραμματικὴ τῆς νεοελληνικῆς. Πρέπει νὰ ξέρομε νὰ μιλοῦμε. Κάτω κάτω στὸ σεντούκι, ρίξε, ψυχίτσα μου, τὴν *Grammaire du grec actuel* τοῦ Rangabé. »

Β'.

Ἡ γιανούλα.

Δὲν ἔκαμα τίποτα στὴ ζωὴ μου, χωρὶς νὰ ρωτήσω πρῶτα τὴ γιαγιά μου. Ἐμένα ἀγαποῦσε μέσα σ' ὅλα της τὰ παιδάκια. Τὴν ἔλεγα γιανούλα και τῆς ἄρεζε νὰ τὰκούῃ. Ὅλα της τὰ χάρδια, ὅταν εἶμουνε παιδί, ὅλες μου τὶς τρέλλες και τὰ τρυφερά της μαλλώματα, τὰ θυμόμουνε κάθε φορὰ πού τὴ φώναζα γιανούλα. Ἐβλεπε ἀμέσως πῶς γύρεβα νὰ τὴν καλο-

πιάσω. Όταν έγινα μεγάλος, συχνά ακόμη έτσι τής μιλούσα. Τί μοναδική γυναίκα πού εΐτανε κείνη! Πόσες άνοησίες μ' έμπόδιζε νά κάμω, κι άς μοιάζανε κάποτεσ οί άνοησίες μου σωστές! Πόσα καλά, πόσα φρόνιμα λόγια είχε πάντοτεσ νά μου πῆ! Μὲ τί τρόπο ἤξερε νά μ' άρμυνήψῃ! Μόνεσ οί γυναίκεσ γνωρίζουνε, χωρίσ νά τῆ μάθανε ποτέ τουσ, τῆν τέχνη πού μαλακώνει τῆν καρδιά καί πείθει τὸ νοῦ. Ὁ λόγος τουσ μπαίνει ἴσια μέσα στῆν ψυχῆ. Ἡ γυναίκα, ὅ τι γεννηθῆ, εἶναι μάγνα· μάγνα τῆν έχει ἡ φύση καμωμένη, καί μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πού ξέρει μωρὰ νά μᾶσ νανουρίζῃ, νά μᾶσ ἡσυχάζῃ μὲ τὸ φιλί της, ἔτσι καί κατόπι, μὲ τῆν ἴδια καλοσύνη, μὲ τῆν ἴδια ἀγάπη, ξέρει νά πρηγορῆ, ξέρει νά κάμῃ μέλι τῆ ζωῆ μας.

Μιά γλύκα ξεχωριστῆ εἶχανε τῆσ γιανούλασ μου τὰ λόγια· εἶχανε τὰ λόγια της μιά φρόνηση δικῆ τουσ. Τὸ πρόσωπό της εἶχε ἕνα χαμογέλιο εἰς πνο καί τρυφερό συνάμα· τέτοιο καί τὸ μιλημά της. Δὲν εἶμουνε γὼ πού τῆν ἔκανα κάπου κάπου νά ξεχνᾶ τίσ τόσες πίκρεσ τῆσ ζωῆσ της, τίσ δυστυχίεσ πού σάν τὰγκάθια κεντούσανε τῆν καρδιά της· μ' ὅλα της τὰ χρόνια εἶτανε κείνη πού μ' ἔσπρωχνε, πού μοῦ ἔδινε θάρροσ, πού μοῦ ἔλεγε πάντα νά μὴν ἀπελπίζουμαι. Μαζί της ἡσυχάζα. Ἄμα εἶχα κανέναν καημό, ἀμέσωσ στῆ γιανούλα! Ἔτσι καί τώρα. Ὅση βία κι ἂν εἶχα νά βγῶ στὸ ταξίδι, νά διῶ τῆν πατρίδα, νά χαιρετήσω τουσ δασκάλουσ, συλλογίστηκα μέσα μου· « Καλὸ εἶναι νά πάω πρῶτα νά βρῶ τῆ γιαγιά μου, τί θὰ μοῦ πῆ. »

Ὅταν πῆγα, τῆν ἤβρα καθησμένη στῆν πολτρόνα της· φοροῦσε τῆ μάβρη της σκούφια λίγο στραβὰ στὸ πλάγι, πού τῆσ σκέπαζε τὸ ἕνα της τᾶφτί· εἶτανε πάντα μαβροφορεμένη κι ὡσπόσο τῆν ἔβλεπεσ πάντα μὲ τᾶγαθὸ της τὸ χαμογέλιο, πού ἔλαμπε μέσα στὰ ζωηρά της, τὰ γλυκά της τὰ μάτια.

— Γιανούλα μου χρυσή, τῆν ἐφκῆ σας! Τῶχω ἀπόφαση

ἀπὸ χτέσ· θὰ σύρω στῆν Ἑλλάδα. Ἀποθύμησα τουσ ὁμογενεῖσ (ἀφτῆ τῆ λέξη, θυμοῦμαι, ἡ γιανούλα δὲν τῆν ἀγαποῦσε). Κοιμᾶται μέσα στὸ στήθοσ βαθιὰ τῆσ πατρίδασ ἡ ἀγάπη· ἄξαφνα μιά μέρα, καί κει πού κανεῖσ δὲν τὸ προσμένει, παίρνει φωτιά, κορώνει σὰ σπίθα κρυφῆ καί σοῦ καίει γλυκὰ τῆν ψυχῆ.

— Ὁ ἴδιος εἶσαι πού εἶσουνε πάντα, ὀρμητικό, πεταχτὸ παιδί, μεγαλόκαρδο κι ἀστόχαστο. Δὲν κάθεσαι, Γιάννη μου, στῆ γωνιά σου; Σωστὸ νάγαπᾶ κανεῖσ τῆν πατρίδα του, νά τῆ θυμᾶται, ἀκόμη κι ἂν ἔκαμε ἄλλη πατρίδα· ἡ ἰδέα σου φρόνιμη μοιάζει κι ὁ πόθοσ σου φαίνεται καλόσ. Μὰ δὲν τὸ βλέπεισ πὼσ κάνεῖσ τρέλλὰ; Πρῶτα πρῶτα δὲ μοῦ λέσ, ἀπὸ πότε σ' ἔπιασε τόσοσ πατριωτισμόσ, ἐσὺ πού δὲ θέλεισ νάκούσῃσ τέτοια λέξη;

— Ἀπὸ χτέσ, γιαγιάκα μου, ἀπὸ χτέσ! Ἀλήθεια εἶναι, τῶχω ἀφτὸ τὸ κακό· σιχαίνουμαι τὰ λόγια, καί ντρέπουμαι, γιὰ τὸ παραμικρὸ πράμα πού θὰ κάμῃ κανεῖσ, νά βγάξῃ τόση λέξη ἀπὸ τὸ στόμα του. Σιχαίνουμαι τὸν πατριωτισμό, γιὰτι κάτι νομίζουνε πὼσ λένε ὅσοι γιὰ πατριωτισμὸ σοῦ μιλοῦνε. Σιχαίνουμαι τουσ φαφλατάδεσ, τουσ φωνακλάδεσ τουσ μισῶ! Μ' ἀρέσει δουλειά, ὅχι ρητορικῆ καί φωνέσ.

— Τί πάσ τότεσ στῆν Ἑλλάδα; Τί πάσ νά κάμῃσ μὲ τουσ ὁμογενεῖσ; Ὅλεσ σας οί ἰδέεσ ἀντίθετεσ· ἔλα νά τίσ πάρουμε μιά μιά. Πρῶτα πρῶτα, ποτέ σου δὲ θέλησεσ νά τὸ πιστέψῃσ πὼσ ἔχουμε στίσ φλέβεσ μας μέσα, ἴδιο κι ἀπαράλλαχτο, τῶν ἀρχαίωνε τὸ αἷμα. Λέσ πὼσ καί σὲ μᾶσ, ὅπωσ καί σ' ὄλουσ τουσ λαουσ τοῦ κόσμου, ἀρχαίουσ καί νέουσ, αἷματα ξένα πολλὰ μὲ τὸν καιρὸ ἀνακατωθήκανε καί στὸ τέλος γενῆκαν ἕνα.

— Δὲν πρέπει λοιπὸ νά λέμε τέτοιο πράμα;

— Ὅχι! Πρέπει νά μὴ μοιάζουμε μὲ κανένα ἔθνοσ. Ἄσ πὰ νά εἶναι καί καθὼσ τὸ θέλεισ, δὲ σοῦ λέω· ἂν εἶναι, πὼσ

μπορούμε κιόλας νὰ κάμουμε νὰ μὴν εἶναι; Νὰ ποῦμε ὁμῶς τὴν ἀλήθεια, δὲ γίνεται. Γιὰ στοχάσου το λιγάκι! Ἐσὺ τώρα, εἶχες ἕναν παπποῦ Ἰταλῷ ὁ ἄλλος σου παπποῦς εἶτανε Χιῶτης καὶ μένα ὁ πατέρας μου Ἀρβανίτης. Ταιριάζει, σὲ παρακαλῶ, νὰ φανερώσης ποτέ σου τέτοια γενιά; Πρέπει νὰ τὴν ἀρνηθῆς. Ἡ Ἐθρώπη, πού σ' ἔχει γιὰ ἀπόγονο τοῦ Περικλῆ, τί θὰ πῆ, ἅμα τὸ μᾶθη; Ἀμέσως ξεπέφτεις.

— Ὅχι μόνο δὲν ξεπέφτω· μοῦ φαίνεται μάλιστα πὼς ἀνεβαίνω. Ὁ Θεὸς νὰ μὲ φυλάξῃ νὰ ντραπῶ γιὰ τὴν ἀλήθεια· πῶτερο ἀπὸ καθετὶς ἡ ἀλήθεια μᾶς τιμᾷ. Πήραμε αἵματα ξένα, τὰ κάμαμε δικά μας. Ποιὸς βλέπει σήμερα στὴν Ἑλλάδα πὼς καὶ Φράγκοι καὶ Σλάβοι τὴν ἔχουνε πατημένη, πὼς μᾶς χύσανε ὁ ἕνας ἢ ὁ ἄλλος μιὰ σταλιά ἀἷμα στὴ φλέβα μας τῆ ῥωμαϊκῆ; Ῥωμιὸς εἶναι, Ῥωμιὸς λέγεται ὁ καθένας, ἡ καρδιά του φωνάζει Ῥωμιός. Νίκησε τὸ ἑλληνικὸ τὸ στοιχεῖο, κ' ἔτσι πλουτίσαμε μὲ δύναμη νέα καὶ μὲ νέα ζωή.

— Τέτοια φιλοσοφία, παιδάκι μου, δὲν τὴ σηκώνουμε ἀκόμα. Θέλεις νὰ συμφωνοῦνε οἱ ἄλλοι μὲ τὴν ἰδέα σου; Πρέπει πρῶτα νὰ πάρῃς ἐσὺ τὴ δική τους. Ποιοὶ εἶναι πού ἔχουνε πέραση στὸν κόσμο; Ὅσοι ξέρουνε καὶ κολακεύουνε τοὺς ἀθρώπους. Ποιοὺς ἀγαποῦνε στὴν Ἑλλάδα; Ὅσους ὄλο τὰ ἴδια κοπανίζουνε. Ἐτσι νὰ τὸ κάμῃς καὶ σύ. Ὅτι σοῦ ποῦνε, ποτέ σου νὰ μὴν πῆς ὄχι. Ἄν ἀκούσης μάλιστα τίποτα γιὰ τὴν προφορά, ἀμέσως σώπα. Θὰ τὸ καταφέρῃς; Δὲν τὸ πιστέβω. Κανεὶς ὡς τώρα δὲν μπόρεσε νὰ σὲ καταπέισῃ, πὼς δυὸ καὶ τρεῖς χιλιάδες χρόνια στάθηκε δυνατὸ νὰ προφέρουμε πάντοτε μὲ τὸν ἴδιο τρόπο. Κάθε τριάντα χρόνια παντοῦ, λές, ἀλλάζει κάθε προφορά. Πρόσεχε καλά· θὰ πειραχῆς καὶ τοὺς ἄλλους λαούς. Φαντάσου νὰ βγοῦνε τώρα στὴ μέση κ' οἱ Ἐθρωπαῖοι! Ἄν ποῦμε στοὺς Γάλλους πὼς δὲ μιλοῦνε σήμερις ἀπαράλλαχτα σὰν πού μιλούσανε ἢ στὰ χίλια ἢ στὰ χίλια διακόσια, θὰ νομίσουνε πὼς τοὺς βρίζουμε. Μήπως

κι ἄφτοὶ δὲν εἶναι οἱ ἴδιοι Γάλλοι πού εἶτανε καὶ τότες; Τὸν πατριωτισμὸ τί τὸν κάνεις;

— Τὸν ἀφίνω κεὶ πού πρέπει. Ὁ Πλάτωνας βέβαια δὲν πρόφερνε σὰν τὸν Ὅμηρο. Στοχάστηκε ποτέ κανένας νὰ τοῦ πῆ πὼς δὲν εἶταν Ἑλληνας καὶ κείνος σὰν τὸν Ὅμηρο; Δὲν εἴμαστε ἀκόμη σὰν τοὺς πεθαμμένους. Δὲ μᾶς πλάκωσε ὁ τάφος, νὰ βουθαθοῦμε. Οἱ πεθαμμένοι μονάχα δὲν ἀλλάζουνε. Ἐνας ζωηρός, δραστήριος λαὸς σὰν τὸ δικό μας, τουλάχιστο κάθε τριάντα χρόνια βγάζει καινούρια προφορά κι ἀπὸ κεὶ φαίνεται πὼς εἶναι ὁ ἴδιος λαός. Ἐτσι μᾶς δείχνει ἴσια ἴσια πόση ἐνέργεια ἔχει μέσα του ἡ ψυχὴ του, πόσο τρέχει μέσα στὸ στόμα του ἡ γλῶσσα του. Ἴσως εἶναι τᾶφτιά μου χαλασμένα· μὰ τέτοια ἀκούω νὰ μοῦ λήθῃ σιγὰ σιγὰ ὁ πατριωτισμός. Ὁ πατριωτισμὸς θέλει πρῶτα πρῶτα νὰ ξέρομε τί γίνεται στὸν κόσμο, τί λένε καὶ τί κάνουνε οἱ ἀληθινοὶ σοφοί. Καιρὸς εἶναι πού κατάλαβε ἡ ἐπιστήμη μὲ τί τρόπο, μὲ τί νοῦ πρέπει κανεὶς νὰ πιάνῃ τέτοια ζητήματα· ἔμαθε νὰ ξεχωρίσῃ πράγματα πού μαζὶ δὲν ταιριάζουνε· ἄλλο πατριωτισμὸς κι ἄλλο γλωσσολογία. Μόνοι μας θὰ μείνουμε πίσω, μέσα στᾶλλα τὰ ἔθνη; Ἐνα βλέπω καὶ λυποῦμαι, πὼς μὲ τίς ιδέες μας, μὲ τὸ μπόσικό μας τὸ πείσμα γενήκαμε περιγέλιο στὸν κόσμο. Καὶ τὴ λύπη μου τούτη τὴ λέω πατριωτισμὸ.

— Ἐμένα, θὰ μὲ ξεχνιάσῃς μὲ τὰ λόγια σου; Σὲ κατάλαβα καὶ βλέπω ποῦ θέλεις νὰ μὲ φέρῃς. Τοὺς δασκάλους καὶ τὴ γλῶσσα τους πολεμᾷς νὰ ξεπαστρέψῃς. Καὶ ποιόνα ἐλπίζεις νᾶχῃς μὲ τὸ μέρος σου; Ὁλος ὁ κόσμος λείει τὴ γλῶσσα μας βάρβαρη· ἐσὺ λές πὼς νὰ μὴν τὴν ξέρομε εἶναι βάρβαρο. Ἐμεῖς φωνάζουμε πὼς διόρθωση θέλει· ἐσὺ γράφεις πὼς διόρθωση θέλει τὸ κεφάλι μας. Ἄραγες θὰ βρεθῆ κανένας νὰ σὲ πιστέψῃ; Ὁ καθένας νομίζει πὼς γυρέβεις τὸ κακό μας. Δὲν εἶναι πιὸ φρόνιμο, δὲν εἶναι πιὸ σωστὸ νὰ μιλοῦμε μιὰ γλῶσσα σὰν τὴν ἀρχαία, πού κανένας μας πιὰ σήμερα δὲν τὴ νοιώθει,

παρά να καθούμαστε να μελετούμε τὴ μητρική μας γλώσσα, πού και τὰ μωρὰ παιδιὰ μπορεῖ σήμερα νὰ τὴν καταλάβουνε; Τί νὰ σοῦ πῶ; Ἄφοῦ μοῦ λένε πὼς με ξεβγενίξει ἡ καθαρέ-βουσα, ἄρχισε πιά νὰ μ' ἀρέσῃ τῶ δασκάλωνε τὸ σύστημα.

— Γιαγιάκα μου, ξέρετε ὅλα νόστιμα νὰ τὰ λέτε. Βλέπω και γὼ ἡ γνώμη σας πὺ πέφτει. Ἡ μόνη ἐβγένεια εἶναι τῆς ἀλήθειας ἡ ἀγάπη, κ' ἡ ἐβγένεια ἀφτὴ δὲν κάθεται στὸ στόμα· βρίσκεται μοναχὰ μέσα στὴν ψυχὴ· δὲν τὴν κάνουνε τὰ λόγια· γεννιέται με τὸν ἄθρωπο και μεγαλώνει με τὸ νοῦ του. Ἄπο τὴν ἀλήθεια δὲν μπορεῖ νὰ βγῆ παρά καλό. Γίνεται τώρα νὰ βρίζουμε τῆς μάνας μας τὴ γλώσσα και μάλιστα νὰ τὸ θαρροῦμε σωστό; Ἡ γλώσσα πὺ μοῦ μιλήσατε παιδι εἶναι σὰ θησαβρὸς κρυμμένος στὴν καρδιά μου. Τὴ σέβουμαι ὅσο σὰς σέβουμαι και σὰς. Τὰ καλὰ τὰ αἰσθητά κάνουνε και τις ιδέες τις καλές. Θὰ ξεχάσω ποτὲς πὼς με παίρνατε στὰ γόνατά σας και πὼς μοῦ λέγατε παιδί μου; Πὼς νὰ τολμήσω λοιπό, τὸ παιδί μου πὺ ἄκουγα τότες, τώρα νὰ τὸ κάμω τέκνον μου;

— Μὲ τὰ χὰδια δὲν πιάνεις τοὺς δασκάλους. Ἐμένα μπορεῖς νὰ με πιάσης. Κάμε καλύτερα καμιά παραχώρηση. Κοίταξε νὰ τὰ σιάξης με τοὺς ὁμογενεῖς. Βάλε νερό στὸ κρασί σου.

— Τὸ κρασί, μάνα μου, καλὸ και τὸ νερὸ πὺ πίνουμε στὴν πατρίδα λάμπει σὰν τὸν ἥλιο κ' εἶναι καθαρὸ σὰν τὸ διαμάντι. Δὲ θέλει κρασί· πίνεται μοναχὸ του. Ἐτσι και με τὴν ἀλήθεια. Νὰ μὴν τὴν ἀνακατέβουμε· καθαρὴ νὰ τὴν πίνουμε, γιὰ νὰ μὰς δροσίξη τὸ νοῦ.

Τὸ κρασί, λέω μάλιστα νὰ τὰφήσουμε ὅλους διόλου· τὸ κρασί μοιάζει σὰ νὰ εἶναι τὸ φοβερὸ ἐκεῖνο τὸ βωμαίτικο φιλότιμο, πὺ μὰς ζαλίζει τὸ κεφάλι και πὺ μὰς θλώνει τὴν ἀλήθεια. Κάμαμε γλώσσα καινούρια, ἀλλάξαμε προφορά, με τὸ δικὸ μας μαζὶ πήραμε κάπου κάπου στίς φλέβες μας μέσα

κι ἄλλο αἷμα. Τὸ πρῶτο μας χρέος εἶναι νὰ τὸ ξέρουμε και νὰ τὸ λέμε. Ἐνας λαὸς ὑψώνεται ἅμα δείξη πὼς δὲ φοβᾶται τὴν ἀλήθεια. Ὅταν τὴ φοβᾶται, θὰ πῆ πὼς δὲν τιμᾶ, πὼς δὲ σέβεται τὸν ἑαυτό του. Στολιζεται με ξένα ρούχα και βάζει ψέφτικες θωριές στὸ πρόσωπό του, σὰ νὰ τοῦ φαινότανε πὼς δὲν τοῦ φτάνουνε τὰ φυσικά του στολιδία. Πρέπει νὰ χουμε συνειδηση καθαρὴ. Ἄς ἔχουμε και καλύτερη ιδέα γιὰ τὴν καινούρια μας τὴν Ἑλλάδα και γιὰ τὸ νέο μας τὸ λαό. Ἄς μὴν ντρεπούμαστε νὰ φανοῦμε κείνο πὺ εἴμαστε. Ἐτσι θὰ δείξουμε πῶτερη ἀξιοπρέπεια. Νὰ μὴ ζητοῦμε ξένα φτειασίδια και προτερήματα πὺ δὲν τὰ χουμε. Ὅσο μικρὰ κι ἂν εἶναι τὰ δικὰ μας, θὰ προκόψουμε τὴν ἡμέρα πὺ θὰ χουμε τὸ θάρρος νὰ περηφανεφτοῦμε γιὰ τὰ δικὰ μας μοναχὰ.

— Κάλλια, παιδί μου, νὰ πιανες νὰ γραφες κινέζικα, κάλλια νὰ καταγινόσουνε — εἶναι καιρὸς ἀκόμη — με καμιά γλώσσα τῆς Ἀουστραλίας ἢ τῆς Ἀφρικῆς, παρά νὰ μελετᾶς τὰ βωμαίικα. Μὴ σὲ μέλη· οἱ δικοὶ μας ποτὲς γνώση δὲ θὰ βάλουνε και σὺ ἄδικα θὰ χολοσκάνης. Ὁ μπελάς στὸ κεφάλι σου θὰ ξεσπάση. Ἡ θὰ σὲ βρίσουνε ἢ θὰ κάμουνε πὼς δὲ σὲ ξέρουνε. Τουλάχιστο νὰ μοῦ τὰ λὲς ἐμένα· μὴν τὰ λὲς ἐκεινοῦς.

— Τὸ χρέος του πρέπει νὰ κάμη ὁ καθένας, ὅσο ζῆ, και τὴν πεποιθηση πὺ ἔχει μέσα ριζωμένη στὴν καρδιά του, σὰ σιλάβος νὰ τὴν ἀκούη. Ἡ πεποιθηση μέσα φωνάζει κ' ἡ φωνῆ της, ἅμα βροντήση μέσα στὸ στῆθος, πρέπει με κάθε τρόπο ὄξω νὰ βγῆ!

— Πήγαине τὸ λοιπό, ἀφοῦ ἔτσι τὸ θέλεις! Ποιὸς σὲ πιάνει; Μιὰ χάρη μόνο θὰ σοῦ γυρέψω. Πρόσεχε, παιδί μου, τὴ θρησκεία νὰ μὴν τὴν ἀγγίξης. Θρησκεία σὲ μὰς πατριωτισμὸ σημαίνει και τὸν πατριωτισμὸ τὸν ἔχουμε ἀνάγκη γιὰ τὴν ὥρα.

Ἄκουσε κ' ἕνα ἄλλο πὺ θὰ σοῦ πῶ, νὰ σὲ βρίζουνε, μὰ ἐσὺ νὰ μὴ βρίζης· τράβα ἴσια τὸ δρόμο σου και μὴ σὲ μέλη. Τρόπους καλοῦς μποροῦμε νὰ χουμε πάντα· ἔχε τους και σὺ.

“Ο τι κι ἄ σου ποῦνε στὴν ὁμιλία, πάντοτες νὰ λὲς γαί· ὅταν πιάσης τὴν πέννα, τότες ἀλλάζει· ὅσο θέλεις, τὸ ὄχι σου νὰ τὸ χτυπᾷς. Οἱ καθγάδες δὲ φελοῦνε· οἱ ἀθρῶποι πιάνονται μὲ τὰ γλυκὰ τὰ λόγια. Γιὰ νὰ τὸ θυμηθῆς ἀκόμη καλλήτερα, φύλαγε στὸ νοῦ σου κι ἀφτὴ μου τὴν παραγγελιά·

Μ' ὄλους ὁμορφα, παιδί μου,
 Νὰ φερθῆς μὴ λησμονήσης
 — Καὶ στὸν Κόντο νὰ μὴν κάμης
 Γλωσσικὰς Παρατηρήσεις.

Γ'.

Ταξίδι.

Μῆνα Γιούλη, στὶς τριάντα σωστά, μέρα Παρασκευή, ἡ ὥρα ξήμισυ τὸ βράδυ — ἀφοῦ ἀποχαιρετήσαμε τὴ γιανούλα καὶ κλειδώσαμε τὸ σπίτι — μὲ τὰ σεντούκια καὶ μὲ τὰ σακκιά σηκωθήκαμε νὰ πάμε στὸ σταθμό, γιὰ νὰ πάρουμε τὸ σιδηρόδρομο. Εἶχαμε καλὸ ἀμάξι, μὰ ἔβρεχε φοβερά.

“Αμα φτάσαμε, δώσαμε τὰ μπαούλλα στὰ μπαγάλια, πήραμε τὴν ἀπόδειξη καὶ τὴν ἔβαλα στὴν τζέπη μου, νὰ μὴν τὴ χάσω. Μπήκαμε τότες πιά στὸ ξενοδοχεῖο τοῦ σταθμοῦ. “Ηπιαμε ἓνα ζουμί, φάγαμε δύο μπριζόλες, μισὸ πουλί, τρεῖς βόγες σταφύλι, μᾶς φέρανε καφέ, πλερώσαμε ὄχτῳ φράγγα καὶ τριάντα πέντε λεφτά. Δώσαμε καὶ πέντε σολδιὰ μπαξίσι στὸ γκαρσόνι.

“Ανεθήκαμε στὸ βαγόνι στὶς ἑφτὰ καὶ δέκα. Στὶς ἑφτὰ καὶ τέταρτο σωστά ξεκίνησε τὸ τραῖνο. Κάμαμε ταξίδι μο-

ναδικό· δὲν ἔσπασε ῥόδα, δὲ χάλασε ἀμάξι, ἄλλο τραῖνο δὲν ἀπαντήσαμε νὰ μᾶς πλακώση — καὶ δὲ μᾶς σκότωσε κανεὶς. Τὸ σάββατο πρωί, στὶς δέκα καὶ δωδεκάμισυ, φτάσαμε στὴ Μαρσίλια.

Κάμαμε σ' ἐνὸς θειοῦ μου πρόγεμα λαμπρό· εἶχαμε πολὺ καλὴ ὄρεξη κι ὄχι λίγη δίψα. Κάτσαμε, φάγαμε, γελάσαμε κ' ἔτσι ἦρθε πιά κ' ἡ ὥρα νὰ μπαρκαριστοῦμε.

Στὶς τρεῖς, ἀνέβηκα στὸ βαπόρι μὲ τὴ γυναίκα μου. Φύγαμε στὶς πέντε. Στὸ ταξίδι, κάμαμε κάμποσες γνωριμιές· ἡ συντροφιά καλὴ, οἱ κυρίες νόστιμες κι ὥσπου νὰ φτάσουμε στὴν Πόλη, περνοῦσε λαμπρὰ μὲ τὶς κουβέντες ὁ καιρός. Δὲ ζαλιστήκαμε διόλου.

Νὰ μὴν ξεχάσω νὰ τὸ πῶ κι ἀφτό! Στὸ σιδηρόδρομο, στὴ Μαρσίλια, στοῦ θειοῦ μου, στὸ βαπόρι, μῆτε ψύλλους εἶδαμε μῆτε μισὸ κουνούπι. « Σέντ » εἶτανε τὸνομα τοῦ βαποριοῦ.

Δ'.

Παρίσι.

Παρίσι μου, νὰ σὲ ξεχάσω δὲν μπορῶ! Οἱ κουβέντες, τὰ γέλοια καὶ τὰ παιχνίδια δὲ μὲ διασκεδάζουνε. Πάντα σὲ σένα πάει ὁ νοῦς μου. Κι ὡστόσο μποροῦσα ἄλλα νὰ συλλογιστῶ, μποροῦσε ἡ καρδιά μου νὰ χαρῆ. Προβαίνει τὸ βαπόρι καὶ μοῦ δείχνει νέα θάλασσα, νέο κόσμο· σὰ νὰ περηφανέβεται πού βλέπει τόσα κύματα καὶ δὲν τὰ φοβάται· ἡσυχο προχωρεῖ καὶ ξεσκεπάζει στὰ μάτια μου μπροστά, ὅταν εἶναι μέρα, τὴν αἰώνια καλοσύνη τοῦρανοῦ μας, ὅταν εἶναι νύχτα, τὶς ἀπει-

ρες λαμπάδες που τρέμουνε κεί άπάνω μέσα στο σκοτεινό τους τὸ φῶς.

Τὸ κορμί μου μοναχά σέρνει μαζί του τὸ βαπόρι, τὴν ψυχὴ μου πίσω τὴν ἀφίνει. Τοῦ κάκου συλλογιῶμαι πὼς σὲ λίγες μέρες θὰ πατήσω τὸ ξακουστό τῆς πατρίδας τὸ χῶμα, πὼς ἡ ὥρα κοντέβει ὅπου τὰ μάτια μου θὰ χαροῦνε τὴν πανώρια θεά τῆς Ἑλλάδας, πὼς θὰ πλησιάσω τόσα θάματα τῆς φύσης, τόσα ἱερά τῆς ἱστορίας μεγαλεῖα! Τοῦ κάκου λέω μέσα μου πὼς γλήγορα θὰ διῶ τὴν Ἁγιά Σοφία, μοναδικὸ κατόρθωμα τῆς τέχνης, τὸν Παρθενῶνα, παντοτινὴ φαιδρότητα τοῦ κόσμου!

Ὅχι! Παρίσι μου ἀγαπημένο! Πάντα ἐσένα ποθεῖ, ἐσένα σὲ κλαίει πάντα ἡ καρδιά μου. Ἡ πατρίδα μου εἶσαι σύ. Ἐσὺ μοῦ γέννησες νοῦ καὶ ψυχὴ. Ποῦ εἶναι πόλη νὰ σ' ἀξίξῃ; Ποιὸς σὲ γνώρισε ποτέ; καὶ δὲ σ' ἀγάπησε γιὰ πάντα; Μὲ τὴ βαρεία σου τὴν ἀτμοσφαῖρα, μὲ τὸ συννεφιασμένο σου τὸν οὐρανὸ, μὲ τὸν ψυχρὸ σου τὸν ἀέρα, τὸ γκάζι σου ποὺ βρωμᾷ καὶ τὸ κακό σου τὸ κλίμα, μάγεψες τὸν κόσμο. Τί νόστιμη ποὺ εἶναι ἡ λάσπη σου, τί γλύκα ποὺ τὴν ἔχει ἡ βροχὴ σου! Ἡ λάσπη σου μιλεῖ καὶ λέει τοῦ διαβάτη — « Ἐσὺ ποὺ λερῶνεις τὰ παπούτσιά σου καὶ ἀφανίζεις τὸ πανταλόνι σου, μὴ σὲ μέλῃ! Ἰδέες γεμίζεις τὸ μυαλό σου. Ἅγιο χῶμα πατεῖς. Φρονήματα γενναῖα, σοβαροὺς λογισμοὺς, ἀγάπη τῆς λεφτεριάς, τῆς πρόδοσ καὶ τῆς πατρίδας, φτάνει νὰ νοίξῃς τὸ στόμα σου καὶ ὅλα μαζί τὰ ναπνές. » Γιὰ διές τις, καλέ, τίς ιδέες πὼς πετοῦνε τριγῦρο σου στὸν ἀέρα, ἀπὸ δῶ καὶ ἀπὸ κεί καὶ ἀπὸ κάθε μεριά. Ἡ ἀτμοσφαῖρα ποὺ καταπίνεις εἶναι ιδέες φορτωμένη· ἀπὸ παντοῦ σοῦ τριγεροῦνε τὸ κεφάλι, ποιά νὰ πρωτομπῇ.

Κι ὅλο τρέχει στους δρόμους, κάνει, δείχνει, κοπιάζει, δουλεύει ὁ λαός σου. Ξυπνός, ἐργατικὸς λαός, ὀρηκτικὰ παιδιὰ καὶ γενναῖα, πρόθυμα γιὰ τὸ καλό, φοβερά στὸ θυμό τους.

Δὲν πρέπει νὰ τὰ πειράξῃς· ξέρεις νὰ τὰ πιάσῃς, σὰν πρόβατα σ' ἀκολουθοῦνε· ὀρμῶνε σὰν τὸ θεριό, ἅμα τὰ γγίξῃς. Δὲ θέλουνε σκλαβιά· τοὺς βασιλιάδες δὲν τοὺς φοβοῦνται, καὶ ὅταν τοὺς βαρεθοῦνε, ἀπλώνουνε τὸ χέρι καὶ τοὺς σπάνουνε σὰν τὰ παιχνίδια. Οἱ πέτρες στους δρόμους σηκώνουνται μοναχὲς τους· ἡ μιὰ ἀπάνω στὴν ἄλλη ἀνεβαίνει· τὰ μάξια ποὺ περνοῦνε, στέκουνται κ' ἐφτὺς γίνονται πύργοι· τὰ κάγκελλα τὰ κάνουνε κοντάρια, καὶ τὸ φύσημά τους μπαροῦτι. Ὡς ποῦ νὰ γυρίσῃς νὰ διῆς, βρεθήκανε μπάλλες, πιστόλια καὶ τουφέκια· δὲν ξέρεις ἀπὸ ποῦ βγήκανε. Ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὰ σπίτια, ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὰ κελλάρια, μαζώνουνται, πηδοῦνε, ξεφυτρώνουνε καρέγλες, ξύλα, γυαλιά, σίδερα, μολύβι. Ὅλα μαζί στὴ μέση τοῦ δρόμου σωρέβουνται, μεγαλώνουνε, ἀξάφνα γίνονται βουνὸ καὶ ἀπὸ τὸ βουνὸ — ἄχ! Πόλη μου καημένη, ποῦ νὰ τὰ ξέρῃς ἐσὺ ἀφτά; — λέει στους τυράννους — « Ἴσα μὲ δῶ, ἀρχοντικό μου, καὶ ὄχι παρέκει! »

Μὲ τὰ βουνά σου τὰ ξαφνικά, Παρίσι μου ποθητό, ἔσωσες τὴν Ἑβρώπη καὶ ἀκόμη θὰ τὴ σώσῃς. Ὅλα σὲ σένα τὰ χρωστοῦμε. Ἐσὺ θυσιάστηκες γιὰ τὸν κόσμο. Ἀπὸ σένα πρωτομάθαμε λεφτεριά τί θὰ πῇ. Δὲ σοῦ ἔμελε μόνο γιὰ σένα· τὴν ἀθροπότητα ἀλάκαιρη συλλογιόσουνε. Τοὺς δικούς σου τοὺς τυράννους δὲ σοῦ ἔφτασε ὄξω νὰ τοὺς πετάξῃς· εἶχες στὸ νοῦ σου τὴν οἰκουμένη· τὴ γίς θέλησες νὰ γλυτώσῃς. « Ὅλοι οἱ ἀθροῦποι εἶναι ἀδέρφια κ' ἔχουν ἓνα νόμο. » Ἔτσι μνηοῦσες τῆς Ἑβρώπης, ὅταν καὶ μικροὶ καὶ μεγάλοι, βασιλεια καὶ δημοκρατίες, τρέμανε μπροστά σου καὶ σκύφτανε τὸ κεφάλι. « Λεφτεριά. Ἰσότη. Ἀδερφοσύνη », τέτοια λόγια μᾶς ἔλεγες τότες καὶ ἀκούστηκε μακριὰ μακριὰ ἡ φωνή σου. Θέλει δὲ θέλει, ἀργὰ ἢ νωρίς, ἀπὸ τὸ δρόμο ποὺ μᾶς ἄνοιξες, πρέπει σήμερις ὁ κόσμος νὰ περάσῃ. Οἱ βαρβάροι δὲ θὰ βαστάξουνε πολλὴ ὥρα. Ὅποιος δὲν ξέρει λεφτεριά, ἰσότη καὶ ἀδερφοσύνη, — ὅποιος γυναῖκες δὲν ψηφᾷ καὶ λέει τοὺς ἄντρες σκυλιά —

ἄς ξολοθρεφτῆ ἡ βασιλεία του κι ἄς ἀφανιστῆ τὸνομά του !
Γίνεται λοιπό, Παρίσι μου, νὰ σὲ ξεχάσω τώρα πού τρέχω
στὴ χώρα τῆς σκλαβιάς, τώρα πού πάω στὴν Πόλη; Τί μὲ
μέλει ἡ Ἁγία Σοφία; Τὴν ἱστορία σου μελετῶ, τὴ φήμη σου
τὴ ζουλέβω· μὲ πόνο ψυχῆς, μὲ καρδιοχτύπι καὶ μὲ δάκρυα
σὲ θυμοῦμαι. Ἄντρα μ' ἔκαμες ἐσύ· μοῦ ἔμαθες νὰ δοξάζω
τὴ λεπτειρά, νὰ σέβουμαι, νάγαπῶ τὰ μεγάλα τὰ κεφάλια
πού γέννησες καὶ πού πάντα γεννᾷς — νὰ τὰ σέβουμαι, γιατί
κυνηγοῦνε τὸ καλὸ καὶ ξέρουνε νὰ μᾶς δείξουνε πού θὰ τὸ
βροῦμε καὶ μεῖς — νὰ τάγαπῶ, γιατί μαζί τους γεμίζει θάρ-
ρος ἡ καρδιά καὶ σὰ νὰ σοῦ φωνάζουνε· — « Πρόσεχε, παιδί
μου, καὶ σὺ κάτι νὰ φανῆς, τὴν πατρίδα σου νὰ δουλέψης. »
Ἐσὺ μοῦ ἔθρεψες τὸ νοῦ· ἔφαγα τὸ ψωμί σου, βύζαξα τὸ γάλα
σου, καὶ τὸ χῶμα σου ἔγινε χῶμα μου.

Γιὰ τοῦτο καὶ τώρα στὸ ταξίδι, τὴ νύχτα πού βγαίνουνε
τάστρα στὸ σεργιάνι, τραβιοῦμαι μοναχός μου στὸ κατὰ-
στρωμα, ἀκκουμπῶ στὸ κατάρτι καὶ σὲ συλλογιόυμαι. Ὅλα
μὲ μιᾶς τὰ θυμοῦμαι, ὅλα τὰ ξαναβλέπω, ὅσο ἡ φύση κοι-
μάται κι ὁ οὐρανὸς ξαπλώνει ἀπάνω στὴ θάλασσα τὸ μυστικὸ
του σκοτάδι. Ἐνα δὲν μπορῶ νὰ ξεχάσω, ἓνα μοῦ δέρνει τὸ
νοῦ, σὰν τὸ κύμα πού δέρνει τὸ βαπόρι. Ποτὲς ὅπως ἐκείνη
τὴν ὥρα δὲν ταραχτήκα στὴ ζωὴ μου. Νύχτα εἴτανε καὶ
τότε, νύχτα τρομαχτικὴ γιὰ μένα. Εἶχε πεθάνει ὁ μέγας
ὁ γέρος, ὁ Βιχτώρ Οὐγκώ, ὁ γενναῖος ὁ φίλος τῆς Ἑλλάδας.
Ὅσο ζοῦσε, πῆγαινα σπίτι του συχνὰ καὶ τὸν ἔβλεπα. Ἐνα
βράδυ, μὲ τὴ βαρειά του φωνή — σὰ νὰ μιλοῦσε μνημα —
μοῦ εἶπε δύο του στίχους γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Σὲ λίγες μέρες
πέθανε. Καὶ πολὺ πιώτερο ἀκόμη ἀπ' ὅλα τὰ λόγια πού μοῦ
ἔλεγε, μὲ τάραξε ὁ θάνατός του.

Ε'.

Δόξα καὶ μοναξιά.

Προτοῦ νὰ τὸν πάρῃ γιὰ πάντα ἡ μάβρη γις καὶ ἡ πλάκα
νὰ σκεπᾶσῃ τὸ πρόσωπό του, θέλησε τὸ Παρίσι νὰ προσκυ-
νήσῃ τὸν ποιητὴ του, νὰ γονατίσῃ στὸ μνημα του μπροστά.
Ἐῆρει τὸ Παρίσι νὰ τιμᾷ τὰ μεγάλα του τὰ παιδιὰ. Τὸν
ἔβαλε νὰ κοιμηθῆ μιὰ μέρα καὶ μιὰ νύχτα στὴν ἄκρη τῆς
Πόλης, ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὴ μεγάλη τὴν τροπαιόφορη καμάρα
πού εἶχε χτίσει ὁ μέγας ὁ Ναπολέοντας μὲ δόξα καὶ μὲ
πέτρα. Κοντὰ στὸ μέρος ὅπου εἶχε χαράξει ὁ ἀφτοκράτορας
τις χιλίες νίκες τοῦ στρατοῦ του, βόλανε τοὺς τίτλους τοῦ
ἄλλου τοῦ νικητῆ, γράψανε τῶν ἐργῶνε του τὰ ὀνόματα. Ἐτυχε
κιόλας, τὸ μάβρο σκέπασμα πού εἶχανε κρεμάσει στὴν ἀψίδα,
ἐκείνη τὴν ἡμέρα, καὶ πού ἔπεφτε ἀπὸ πάνω ἴσα μὲ τὴ μέση,
πέφτοντας νάγγιξῃ μὲ τὴν ἄκρη του τὸν πέτρινο στέφανο
πού φορεῖ ὁ ἀφτοκράτορας κάτω στ'ἀνάγλυφα τῆς πόρτας.
Ἐμοιάζε τώρα καὶ κεῖνος νὰ λυπᾶται. Ἐτσι μιὰ νύχτα ἀλά-
καιρη κοιμήθηκε ἀδερφικὰ ἢ μιὰ δόξα κοντὰ στὴν ἄλλη.

Τὸ Μάη, στὶς τριάντα μιὰ, ἡ ὥρα ὀχτῶ τὸ πρωί, μέρα
Κεριακή, εἴτανε νὰ φέρουνε τὸ λείψανο γιὰ νὰ τὰπιθώσουνε
ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὴ μεγάλη τὴν Καμάρα. Τριγῦρο στεκότανε
πολὴς λαός, τὸν πρόσμενε κόσμος πολὴς μαζωμένος. Μὲ
σέβας, μὲ λύπη, μὰ καὶ μὲ κάποια περηφάνεια γιὰ τέτοιο
ποιητὴ, τὸν καρτεροῦσε τὸ πλῆθος, κι ἅμα τὸν εἶδανε ξεσκε-
παστήκανε ὅλα τὰ κεφάλια. Πιρὶ νάρθη ἴσα μὲ κεῖ κάτω,
πρωὶ πρωὶ εἶχα πάει στὸ σπίτι του κι ἀπὸ τὸ σπίτι του μὲ
λίγους φίλους, μαζί μὲ τὴν οἰκογένεια καὶ τὰ ἐγγόνια του,
ἀκολουθοῦσαμε τὸ λείψανο μοναχοί μας. Δὲ συλλογιόμεστα

τὸ λαὸ πού μᾶς περίμενε· μόνο γεμίζανε τὰ μάτια μας δάκρυα, γιατί ξέραμε πὼς δὲ θὰ ξαναδιοῦμε τὸ καλὸ του, τὸ σοβαρὸ του πρόσωπο, πὼς ποτὲ μας δὲ θὰ ξανακούσουμε πιά τὴ φωνή του. Ναί, εἶχε δίκιο ἡ μεγάλη πατρίδα νὰ προσκυνᾷ τὸ μεγάλο της τὸν πατριώτη· εἶχε δίκιο ὁ λαὸς νὰ δοξάζῃ τὸνομά του· βλέπαμε φανερὰ τῆς ποίησης τὴ νίκη, τὴν ἀποθέωση τοῦ ποιητῆ. Μὰ τί μᾶς φελοῦσε πού τὸ βλέπαμε; Κλαίγαμε τὸν ἄθρωπο κι ὄχι μόνο τὸν ποιητῆ. Ὁ τι κι ἂν τοῦ ἔκανε τώρα τὸ Παρίσι, ὅσο κι ἂν τιμοῦσε τὴ μνήμη του, τί μ' ἀφτά; Ἐμεῖς πού τὸν εἶχαμε γνωρίσει, βαριαναστέναζε μέσα ἡ καρδιά μας. Πάει, πάει καὶ μᾶς ἄφησε γιὰ πάντα. Καλὲς οἱ πολυτέλειες καὶ τὰ μεγαλεῖα, μὰ τί κατάλαβες τώρα πού κοίτεται πεθαμμένος, τί θὰ κάμουμε τώρα πού πιά τὰ μάτια μας δὲ θὰ τὸν ξαναδιοῦνε;

Τί κρύο, τί ψυχρὸ, τί ἔρημο πρᾶμα πού εἶναι ἡ δόξα! Ὅσο κοιμότανε ἔτσι στὸ κιβούρι, σὲ τόσο κόσμο μπροστά, μοῦ φαινότανε πὼς εἶτανε ὀλομόναχος καὶ ξενιτεμένος. Φύγανε οἱ φίλοι· γυρίσανε οἱ δικοὶ του καταλυπημένοι στὸ σπίτι. Μιά στιγμή στάθηκε στὸν τάφο κοντὰ τὸ δύστυχό του τὸ ἐγγόνι· γύρεβε καμιὰ κόχη, καμιὰ γωνιά γιὰ νὰ μπορέσῃ κρυφὰ νὰ γονατίσῃ, ἴσως κάτι νὰ τοῦ πῆ. Τοῦ κάκου! Μπορεῖ τώρα νὰ κκουμπήσῃ πουθενὰ τὸρφανό, τώρα πού τὰ χίλια μάτια τοῦ λαοῦ τοὺς κοιτάζουνε καὶ τοὺς δύο, τώρα πού τοῦ πῆρε τὸ Παρίσι τὸν παπποῦ του; Ποῦ θὰ πέσῃ, νὰ τὸν προσκυνήσῃ; Σὲ ποῖο μέρος θὰ τραβηχτῆ νὰ χύσῃ ὅσα δάκρυα ἔχει μέσα του ἡ καρδιά του; Πὼς θάναστενάξῃ, δίχως νὰ τὸν ἀκούσῃ κανεὶς; Πὼς θὰ πάῃ νὰ πῆ σιγὰ σιγὰ στάφτι τοῦ περιφήμου γέρου. « Παπποῦ μου, παπποῦ μου, ἔτσι μ' ἀφίνεις καὶ φέβεις καὶ δὲ μὲ λυπᾶσαι! » Ἄχ! τὸ πλῆθος πού στέκεται τριγύρω στὸν τάφο, τί μοναξιά πού τὴν ἔχει, τέτοια ὦρα, γιὰ τοὺς πεθαμμένους!

Κι ὡστόσο τὸ καλὸ τὸ γερωντάκι ἀγαποῦσε, λάτρευε τὰ

παιδιά του. Ἄλλη φροντίδα στὴν ἀβρώστια του δὲν εἶχε, παρὰ νὰ μὴ νοιώσουνε τὰ ἐγγόνια του τὰ βάσανα πού τραβοῦσε. Πάλεψε μὲ τὸ Χάρο μέρες καὶ νύχτες. Ψυχομαχοῦσε κ' ἐκρυφε τοὺς πόνους του. Τὸ κακὸ πού τὸν εἶχε πλακώσει τοῦ ῥάγιζε τὴν καρδιά· πιανότανε ἡ ἀναπνοή του κι ἀρχινοῦσε νὰ τρέμῃ σὰν τὸ φύλλο, ὅταν ὁ ἄνεμος δέρνει καὶ ταραζεὶ τὸ δέντρο καὶ πάει νὰ τὸ ῥίξῃ κατὰ γῆς. Πρόσεχε ὅμως νὰ μὴν τὸ καταλάβῃ κανένας. Ὅσο εἶτανε τὰ παιδιά του μπροστά, στὸ πλάγι του κοντὰ, χαμογελοῦσε γλυκὰ καὶ τὰ σπλάχνα του τὰ θέρριζε ὁ θάνατος. Τὴ νύχτα, ὅπου δὲν εἶτανε κείνα μπροστά, σηκωνότανε ὄρθιος, τίναζε χέρια καὶ ποδιάρια, χτυποῦσε τὸ κεφάλι του στοὺς τοίχους, ἔτριζε τὰ δόντια του, καὶ δίχως φόβο νὰ διοῦνε τίποτις τὰ παιδιά, ἤσυχα καὶ στὰ γεμάτα ἄφινε τὸν πόνο νὰ τοῦ τρώῃ κορμὶ καὶ ψυχὴ.

Καὶ τώρα κοίτεται μόνος. Εἶτανε πεπρωμένο, γραμμένο στὸν οὐρανό. Ὅποιος θυσιάζεται γιὰ τὴν πατρίδα καὶ δουλεύει γιὰ τὸ ἔθνος, ὅποιος φανῆ μεγάλος, ὅποιος ὑψωθῆ, μῆτε πατέρα, μῆτε μάννα, μῆτε παιδιά, μῆτε φίλους πρέπει νάχη. Ἀλάκαιρο τὸν παίρνει ἡ πατρίδα. Τὸν ἔχει μοναχὴ της, μὲ σιδερένιο χέρι τὸν ἀρπάζει καὶ τὸν κάνει δικό της — ἴσα μὲ τὸν τάφο καὶ παρέκει.... Τί κρύο, τί ψυχρὸ, τί ἔρημο πρᾶμα πού εἶναι ἡ δόξα!

5'.

Ὁ Ποιητής.

Ἐφυγα καὶ γὰρ τότες ἀπὸ κειπέρα. Γύρεβα μοναξιά νάνασάνῃ ἡ καρδιά μου. Κι ὡστόσο πάντα κάτι μὲ τραβοῦσε, κάτι μ' ἐσπρωχνε νὰ γυρίσω πίσω, νὰ ξαναδιῶ τὴν Καμάρα καὶ

τόν τάφο. Πάντα στεκότανε τὸ πλῆθος μαζωμένο. Πήγαίνα μέσα στὸν ὄγλο πού με σκουντοῦσε, πού με ζουλοῦσε, πού με πατοῦσε γιὰ νὰ περάσῃ. Δὲν μποροῦσα νὰ φύγω. Μιά δύναμη με βαστοῦσε, μ' εἶχε καρφωμένο σὲ κείνο τὸ μέρος — σὰ νὰ πρόσμενα κάτι νὰ διῶ, κάτι νὰ καταλάβω πού δὲν ἤξερα ἀκόμη. Ὅλη τὴν ἡμέρα ζαλισμένος, με γεμάτο φροντίδες τὸ κεφάλι, σερνόμουνε, κυλιόμουνε ἀπὸ δῶ κι ἀπὸ κεῖ, κουρασμένος, μισοσακατεμένος.

Τέλος πλάκωσε κ' ἡ νύχτα. Δὲν τὸ κουνούσα. Λάμπανε ἀναμμένα ὅλα τὰ φῶτα. Τριγῦρο στὸν τάφο, καίγανε τέσσερις λαμπάδες μαβροτυλιμένες. Ἐλεγε τὸ Παρίσι νὰ ξενοχτίσῃ, νὰ μείνῃ μπροστὰ στὸ μνήμα τοῦ ποιητῆ, ὡς πού νὰ σηκώσουνε τὸ λείψανο τὸ πρωί. Χώθηκα παράμερα σ' ἓνα δρόμο σκοτεινό, με τρόπο νὰποφύγω τὸν τόσο κόσμο κι ὅμως πάντα νὰ βλέπω τὴν Καμάρα με τὸ μνήμα.

Δὲν ξέρω τί μοῦ κατέβηκε τότες ἀπὸ τὴν κούραση εἶτανε, ἀπὸ τὴν λύπη τὴν πολλή, δὲν μποροῦσα νὰ σταθῶ στὰ ποδάρια μου. Σὰ μουδιασμένη μέσα μου ἡ ψυχὴ μου. Ἀναγκάσθηκα νὰ κάτσω σὲ μιὰ πέτρα, νὰ πάρω τὴν ἀναπνοή μου. Ἀμα βρέθηκα μόνος, μοῦ φάνηκε σὰ νὰ μὴν ἔβλεπα πιά τίποτις ἀπ' ὅσα εἶχα διεῖ ὅλη τὴν ἡμέρα. Ξέχασα τὸν ποιητῆ, ξέχασα τὸ λείψανο, ξέχασα τὸ Παρίσι. Ὁρμητικὰ πῆγε ὁ νοῦς μου στὴν πατρίδα — καὶ ποτές στὴ ζωὴ μου, ποτές μέσα μου δὲν ἔγινε τόση ταραχὴ, δὲν ξέσπασε τόση φουρτούνα. Κάποτες στεκόμουνε ὄρες βυθισμένος, ἀφανισμένος, σὲ μιὰ ταπείνωση πού μῆτε γινότανε πιὸ μεγάλη, καὶ φαρμάκωνε ἡ πίκρα τὴν καρδιά μου. Κάποτες πάλε, ξανάπαιρνα θάρρος, στεκόμουνε ὀρθιος καὶ κοιτάζα ἀψηλὰ ἀψηλὰ κατὰ τὸν οὐρανό. Τόση πλήξη, τόση σταναχώρια, τόση θλίψη δὲν ἔτυχε νάχω ποτές — καὶ ποτές δὲν ἔβαλα στὸ νοῦ μου τόσες ἐλπίδες, ποτές δὲν ἔνοιωσα τόσες χαρές. Σὰν τάνησυχο πουλί πού τρέμει καὶ πηδᾷ μέσα στὰ κλαδιά, λαχταροῦσε ἡ καρδιά

μου καὶ πετοῦσε ἀπὸ χαρὰ σὲ λύπη κι ἀπὸ λύπη σὲ χαρὰ.

Θέ μου, Θέ μου παντοδύναμε, τί νυχτιά εἶτανε κείνη! Τί εἶτανε, Θέ μου, τὸ τόσο σκοτάδι! Τρόμαξα καὶ φώναξα μοναχός μου — « Μήπως σήμερα τὴν πατρίδα μου θάφτανε; Τώρα μόλις γεννήθηκε, καὶ τώρα πρέπει νὰ πεθάνῃ; Θέ μου παντοδύναμε, μὴν τὸ θελήσῃς! Ἄχ! πόσα χρόνια πρέπει νὰ ζήσῃ ἓνας λαός, γιὰ νὰ γίνῃ ἔθνος; Ἄφτὰ τὰ φῶτα τὰ μισοσκεπασμένα, πού μόλις φαίνονται κεῖ κάτω, τί σημαίνουνε καὶ γιατί καίνε; Ἴσως γιὰ νὰ μᾶς δείξουνε τὴ μικρὴ μας τὴ δόξα, μπροστὰ σὲ τέτοια μεγαλεῖα! Θὰ τὸ κατορθώσουμε ποτές νάχουμε καὶ μεῖς τέτοιους ἄντρες; Ἄφτὸ ἐδῶ τὸ μνήμα παρασταίνει ἔργα περίφημα, παλιὰ ἱστορία, αἰῶνες κόπο, δουλειά, πόνους, λεφτεριά καὶ δόξα. Πόσα πρέπει νὰ τραβήξῃ ἓνας λαός γιὰ νὰ φτάσῃ στὸ σημάδι ὅπου ἔφτασε τοῦτος ὁ λαός! Δὲν ἔχει πιά σήμερις ἀνάγκη τοὺς προγόνους του — τοὺς Λατίνους καὶ τὴ Ῥώμη. Ζῆ δικὴ του ζωὴ. Πρόγονο μπορεῖ μιὰ μέρα καὶ τὸν ἴδιο ἄλλοι νὰ τὸν καφκηθοῦνε.

Ποῦ νὰ τὸ διοῦμε καὶ μεῖς τέτοιο πράμα; Σὰν τὸ παιδί πού τὴ μάνα του δὲν μπορεῖ νὰφήσῃ, γιατί νοιώθει πὼς εἶναι ἀδύνατο ἀκόμη, ἔτσι καὶ μεῖς μόλις ἔχουμε πόδι νὰ πατήσουμε τὴ γῆς ἄντρες δὲ γενήκαμε ἀκόμη. Ἐχουμε ἀνάγκη, οἱ προγόνου νὰ μᾶς βαστοῦνε ἀπὸ τὸ χέρι καὶ νὰ μᾶς πηγαίνουνε. Ὅλο προγόνους φωνάζουμε. Ἐπαινὸ μας θαρροῦμε ἴσια ἴσια κείνο πού δείχνει τὴ λίγη μας δύναμη. Ἐθνος ἀφτεζούσιο δὲ γενήκαμε, κ' ἴσως δὲ θὰ γίνουμε ποτές. Ἡ δόξα μας ἢ παλιὰ θὰ καταντήσῃ ὁ χαμός μας. Δὲ μᾶς ἀφίνει νὰ μεγαλώσουμε, νὰ περπατοῦμε με τὰ δικὰ μας τὰ ποδάρια, νὰ συλλογιούμαστε με τὸ κεφάλι τὸ δικό μας, με τὰ μάτια τὰ δικὰ μας νὰ βλέπουμε, νὰ μιλοῦμε γλώσσα δικὴ μας. Ὅλο προσπαθοῦμε νὰ κάμουμε σὰν καὶ κείνους. Σ' ἓνα μόνο δὲν τοὺς μιμηθήκαμε προγόνους ἐκεῖνοι δὲν εἶχανε! Ἐμεῖς, δὲ

θα τ'αξιωθοῦμε ποτές, και μᾶς μιὰ μέρα προγόνους ἄλλοι νὰ μᾶς ποῦνε.

Ὅσο ἔλεγα μέσα μου τέτοια μοναχός μου, τραβιόμουνε, τραβιόμουνε ὄλο πίσω, γιατί ντρεπόμουνε τὸν ποιητὴ κ' ἔβλεπα πόσο μικροί, πόσο ἀσήμαντοι μπροστὰ σὲ τέτοιους ἀθρώπους εἴμαστε ἀκόμη. Ὅσοι στὴν Ἑβρώπη εἶναι μόλις μαθητᾶδες, ἐμεῖς μπορεῖ νὰ τοὺς πάρουμε γιὰ δασκάλους, και τώρα πέρασε ὁ καιρὸς ὅπου λέγανε τὴν Ἀθήνα δασκάλισσα τοῦ κόσμου! Τᾶλλα τὰ ἔθνη, ὅσο περίφημοι κι ἂν εἴτανε οἱ πατέρες τους, ἀφήσανε πίσω τὴν παλιά τους ἱστορία· ξανακάμανε καινούρια, δική τους. Ἡ Ἰταλία κ' ἡ Γαλλία ξεχάσανε τὴ Ῥώμη και τῆς εἶπανε· — « Ὅσο μεγάλη εἶσουνε σύ, τόσο και μεῖς θα γίνουμε μεγάλες. Μᾶς φτάνει τὸ δικό μας τὸ μυαλό και τὸ αἷμα ποὺ πήραμε ἀπὸ σένα. »

Βγήκανε τότες ἀπὸ παντοῦ, ἄπειρα σὰν τὰ λουλούδια ποὺ τὴν ἀνοιξη ὀρμοῦνε ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὰ σπλάχνα τῆς γῆς, βγήκαν ἔργα κάθε λογῆς, τῆς τέχνης, τῶ γραμμᾶτω, τῆς ἐπιστήμης. Βγήκε και μιὰ γλώσσα καινούρια. Ἄλλες λέξεις, ἄλλη γραμματικὴ χρειαστήκανε τότες παντοῦ γιὰ τις ιδέες, γιὰ τὸ νῶν και γιὰ τὴν καρδιά τοῦ καθενός. Ἄναψε ἡ μιὰ σπῖθα τὴν ἄλλη, διαδοθήκανε ιδέες, τέχνες, ἐπιστῆμες, ὁ καθεὶς ἔφερε τὸ μερτικό του και τὸ δάνιζε τοῦ ἄλλουνοῦ. Ἔτσι μορφώθηκε μιὰ Ἑβρώπη κι ἀνάμεσα στοὺς λαοὺς ἔπιασε συγκοινωνία διανοητική. Ἐμεῖς πίσω, ὄλο πίσω! Ποῦ ἡ δύστυχη πατρίδα, με τῶν παιδιῶ της τὴν ἀμάθεια, τὴν περηφάνεια και τὴν τρέλλα, νὰ μπορέση και κείνη νὰ ζήση τὸ μεγάλο, τὸ χαρούμενο βίο τῆς ξαναγεννημένης Ἑβρώπης!

Ἔτσι μοῦ μιλοῦσε τὸ μνήμα, γιατί ἡ ὄψη του μονάχη μοῦ θύμιζε τὴν ἐλεεινὴ μας κατάσταση. Κι ὡστόσο ποιὸς ἀπὸ τοὺς δικούς μας κατάλαβε ποτέ του τί μᾶς λείπει; Περηφανέβεται ὁ Ῥωμῖὸς με τοὺς προγόνους του, νομίζει πὼς τοὺς μοιάζει, και πειδὴ σὰν τὸν ἀγράμματο χάλασε τὴ φυσικὴ του γλώσσ-

σα, θαρρῶντας πὼς τὴ διώρθωσε, προσμένει κάθε μέρα νὰ φανῆ Σοφοκλῆς.

Σοφοκλῆς, Ἀριστοφάνης, Αἰσχύλος κ' Ἑβριπίδης στάθηκε ὁ ἀντρας ποὺ κοιτεται τώρα στὸ μνήμα. Ἐγίνε μεγάλος, γιατί κανενὸς δὲ θέλησε νὰ μοιάξῃ. Ἄς τοῦ μοιάζουνε κεινοῦ ἄλλοι κατόπι! Ἄς τοῦ μοιάξῃ κανένας ἀπὸ μᾶς, ἂν μπορέση νὰ τὸ καταφέρῃ. Ἄφτὸς εἶναι ποιητῆς και πατέρας! Ἐκατὸ χρόνια και παραπάνω, πρὶ νὰ φανῇ, κοιμότανε ἡ ποίηση στὴ Γαλλία. Σὰ μούμια τὴν εἶχανε οἱ δασκάλοι τυλιμένη στὸ σεντόνι. Ἀπὸ μέσα της, με τὸ σμιλᾶρι και με τὸ ψαλίδι, τῆς εἶχανε βγάλει ἀντερα και καρδιά, γιὰ νὰ τὴ γεμίσουνε ἄχερα και μυρωδικὰ κάθε εἶδος. Τῆς ἔμνησκε μόνο τὸ πετσί, και γιὰ νὰ μὴ φαίνεται και κείνο, τῆς βάζανε ἀπὸ πάνω ροῦχα μεταξωτὰ, στολίδια, μαργαριτάρια και φτειασιδι στὸ μάγουλο. Κοιτότανε ἡ δύστυχη δίχως πνοή, με τὸ στόμα στομπωμένο, ἀδειασμένη και συγυρισμένη.

Ἐκείνοι σὰν τοὺς Φαραωνῆδες καθόντανε ἀψηλὰ στὸ θρονί τους. Με περήφανο μάτι κοιτάζανε ἀπὸ πάνω τὸ λαό, τὸ χυδαῖο τὸν ὄγλο. Φτειάνανε σωρὸ νόμους δικούς τους, κάνανε κανόνες χιλιάδες τοῦ κεφαλιοῦ τους — πάντα μ' ἐβγένεια μεγάλη. Ζωὴ καμιά! Εἶχανε πλῆθος νοστιμάδες ἀνόητες, τσακίσματα και κερατσιτσιές. Ποιὸς νὰ καμαρώση τὸν ἄλλονε. Ποιὸς νὰ πῆ τὰ πράματα με τρόπο ποὺ νὰ μὴν τὸν καταλάβῃ κανένας. Ποιὸς νὰ μὴ μιλήση σὰν ποὺ μιλεῖ ὄλος ὁ κόσμος. Τὸ μαρτίλι δὲν ἔπρεπε κανεὶς μαρτίλι νὰ τὸ πῆ, μήτε τὴ σκάλα σκάλα. Τοὺς χρειαζότανε ἀρχοντιὰ τοὺς ἀφεντᾶδες. Εἶχανε κάμει τὴ γλώσσα κ' ἔμοιαζε σὰν παλάτι ψυχρὸ και ῥημασμένο. Τοῦ λόγου τους, κλειδωμένοι στὸ παλάτι, ζούσανε και βασιλέβανε.

Βγήκες τότες ἐσὺ με μιὰς ἄλλαξες τὸν κόσμο. Ὁρμησες κ' ἔπεσες μέσα στὸ παλάτι. Πέταξες ὄξω τοὺς δασκάλους και ἄρχισες νὰ φωνάζης· — « Ἀλήθεια ζητοῦμε, διψοῦμε ζωή·

μούμιες δὲ μᾶς κάνουνε. » Τὸ θόρυβος καὶ τί κακὸ ἔγινε τότες ! Μιὰ σκουντιὰ κι ἄνοιξες παράθυρα, ἄπλωσες χέρι κ' ἔσπασες πόρτες· μπῆκε μέσα ὁ ζωντανὸς ἀέρας τοῦρανοῦ, πλημμύρισε τὸ φῶς κ' εἶπες στὸ λαὸ πού στεκότανε ὄζω· — « Ὅρσε, ἀφεντικό μου· δικό σου τὸ παλάτι· δάσκαλός μου εἶσαι σὺ καὶ σὺ βασιλιάς μου· δούλος σου εἶμαι γὼ κι ἀπὸ σένα τῆ γλώσσα μου θὰ μάθω. »

..... Θὰ τὸ παρατήρησε ὁ καθέννας· ἂν ποτές διοῦμε, ἢ καταλάβουμε, ἢ μόνο μᾶς ἔρθη φόβος πὼς μπορεῖ κανεὶς νὰ μᾶς κατηγορήσῃ, ἢ νὰ πάρῃ κακὴ ἰδέα γιὰ μᾶς — μάλιστα ὅταν τύχῃ κανεὶς νὰ φανῇ μεγάλος μπροστὰ μας, νὰ παινεθῇ ὁ ἴδιος ἢ ἄλλοι νὰ τὸν παινεύουνε — κάτι μέσα μᾶς σπρώχνει νὰ δείξουμε καὶ μεῖς τί ἀξίζουμε, κάποτες ἴσως νὰ δείξουμε παραπάνω ἀπὸ κείνο πού εἶναι. Φοβήθηκα καὶ γὼ τὸν ποιητὴ. Ἀφότου μᾶς πλακώσανε οἱ σκολαστικοί, τόσες φορὲς βρῖσανε ὅλο τὸ ἔθνος, τόσες φορὲς εἶπανε τῆ γλώσσα μας βάρβαρη καὶ πρόστυχη, πού κόντεψε ὁ κόσμος νὰ τοὺς πιστέψῃ. Ἐτρεμα, τὰ λόγια τους νὰ μὴν τὰκούσῃ κι ὁ πεθαμμένος. Βγῆκα τότες ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὸ δρόμο ἐκείνονε ὅπου καθόμουνε ἀπάνω σὲ μιὰ πέτρα, τράβηξα ἴσια μὲ τὴν Καμάρα, καὶ μὲ θάρρος μεγάλο, μὲ μάτι γεμάτο φλόγες, φώναξα δυνατὰ, χωρὶς νὰ προσέξω πού στεκότανε κόσμος τριγῦρο κ' ἴσως μποροῦσε νὰ μ' ἀκούσῃ·

— Ὅχι ! μὴν τὸ πιστέψῃς πὼς γενήκαμε βάρβαροι· μὴν τὸ πιστέψῃς πὼς ἔχουμε πρόστυχη γλώσσα ! Ἡ γλώσσα μας γιὰ πέταμα δὲν εἶναι. Πρόστυχη γλώσσα μπορεῖ νάχῃ μόνο μιὰ πρόστυχη ψυχὴ κ' οἱ ψυχές μας εἶναι γενναῖες, καὶ τὰ χέρια μας σηκώσανε τουφέκι καὶ διώξαμε τοὺς Τούρκους καὶ μᾶς ἔψαλες στὰ νιάτα σου καὶ σὺ. Μὴν τοὺς συνορίζεσαι τοὺς δασκάλους πού μᾶς κατατρέχουνε· εἶναι οἱ χερρότεροί μᾶς ὀχτροί, καὶ γυρέβουνε τώρα νὰ μᾶς βγάλουνε τιποτένιους σ' ὅλο τὸν κόσμο μπροστὰ, γιὰ νὰ φανοῦνε τοῦ λόγου τους κατιτίς.

Ἐσὺ πού τὰ ξέρεις ἀφτά, μὴν τὰψηφήσῃς τὸ προσκύνημά μου. Σέβουμαι τῆ γλώσσα πού μιλῶ, γιατί σέβουμαι τὸν ἑαυτό μου. Ἴσως εἶμαι κάτι καὶ γὼ πού σέρνουμαι τώρα στὸ σκοτάδι, καὶ πού μὲ θάρρος προβάλλω ἴσα μὲ τὸ μνημα πού σὲ σκεπάζει. Δὲν ντρέπουμε, καὶ μὴ σὲ μέλη. Σοῦ μιλῶ μιὰ γλώσσα, πού δὲν τὴν ἔχει ὁ καθέννας καὶ πού μπορεῖς καὶ σὺ νὰ μᾶς τῆ ζουλέψῃς, μιὰ γλώσσα πού εἶναι παιδιὶ καὶ μοναχοκόρη τῆς παλιᾶς τῆς ἑλληνικῆς, τὴν καινούρια μας τῆ γλώσσα, πού πρῶτος ἐγὼ σήμερα τῆ γράφω !

Μὲ τρομάζανε τὰ λόγια μου καὶ μένα. Ἐφέβγα γλήγορα καὶ κρυφτόμουνε πάλε στὶς στενάδες μέσα, μακριά. Ὡστόσο μ' ὄλη μου τῆ θλίψη, μοῦ ἐρχότανε κάποτες καὶ νὰ γελάσω. Ἄμα ἤθελα νὰ σφουγγίσω τὰ δάκρια πού μοῦ καίγανε τὰ μάτια, δὲν ἤξερα τί βαστοῦσα στὸ χέρι *ρίνόμακτρον* ἢ *μαντίλι*. Πὼς ἔπρεπε νὰ τὸ πῶ, τὴν ὥρα τῆς λύπης ; Ἄχ ! δασκάλοι, δασκάλοι, τί κακὸ εἶναι ἀφτό πού μᾶς κάματε ! Πρέπει τὸ λοιπὸ νὰ μᾶς κατατρέχῃ ἡ γραμματικὴ σας, καὶ στὴ στιγμή ὅπου ἡ καρδιά μας πονεῖ ! Πόσο τὸν ἔχουμε ἀνάγκη ἕνα *βίγτωρα*, ἕνα νικητὴ νὰ μᾶς γλυτώσῃ ἀπὸ τέτοιο βάσανο — (τὸ βάσανο μάλιστα καταντᾶ κάπου καὶ *μπελάς*) — καὶ νὰ πῆ τὸ *μαντίλι μαντίλι*. Ἄς ἀφήσουμε τὸ *ρίνόμακτρον* γιὰ τὰ ξερὰ τὰ μάτια καὶ τίς μακριὰς τίς μύτες !

Ὅσο δερνόμουνε καὶ σερνόμουνε καὶ συλλογιόμουνε τέτοια μὲ τὸ νοῦ μου, ἡ νύχτα προχωροῦσε, καὶ στοὺς ἀπέραντους κάμπους τοῦ κόσμου γλιστροῦσε ἡ γίς μας σιγὰ σιγὰ, νὰ κάμῃ τὴν καθημερινὴ τῆς βόλτα γῦρο στὸν ἥλιο. Καίγανε πάντοτες τὰ φώσια· μὲ τὸ θολὸ τους φέξιμο, κάνανε καὶ φαινότανε ἀκόμη καλλήτερα τὸ σκοτάδι. Κάπου κάπου ἀκουγες μιὰ βοὴ κι ἀνατρίχιαζες· εἶτανε τὰ κανόνια πού βροντούσανε. Ἐλεγες πὼς ἀστροπελέκια σειούσανε τῆ γίς καὶ θέλανε νὰ σπάσουνε πέτρα. Εἶτανε γιὰ νὰ προσκυνήσουνε τὸ λείψανο. Σάλεβε, κουνιότανε τὸ πλῆθος, μουρμούριζε σὰ θάλασσα πού βράζει.

Μ' ἀρέσει νὰ περπατῶ μέσα στὸ λαό, δίχως νὰ μὲ ξέρη κανεὶς καὶ γὰ νὰ συλλογιούμαι τὰ δικά μου. Ἡ φαντασία μου παίρνει φωτιά· στράφτει ὁ νοῦς μου, χιλιάδες ιδέες, σὰ χαλάζι καὶ σὰ βροντή, μοῦ δέρνουνε τὸ μυαλό. Στὸ κεφάλι μου μέσα σηκώνονται φουρτοῦνες.

Δὲν ξέρω γιατί μὴτε πῶς, μὰ δὲν ἔννοιωθα πιά κούραση καμιά. Ἐέχασα βάσανα καὶ πόνους. Μοῦ φάνηκε πῶς ξανά-νιωνα ξαφνικά. Ἀθάνατες ἐλπίδες μοῦ περεχούσανε τὴν ψυχή. Ἀξαφνα γύρισα νὰ διῶ, καὶ κεῖ πού κοιτάζα, κάτω κάτω, σὰν ἀσημένια γραμμὴ, στὰ μέρη τῆς ἀνατολῆς, ἔβλεπα τὸν ὀρίζοντα νὰ σπρίζη· φάνηκε σὰ μιὰ χαραμάδα στὸν οὐρανό. Εἶτανε ἡ ἀβγὴ.

Φῶς! Τὸ φῶς! Νά καὶ τὸ φῶς πού ζητοῦσα. Ὅχι, ὄνειρο δὲν εἶτανε! Εἶτανε ἀλήθεια πού ΤΟΝ εἶδα καὶ τὸ θυμοῦμαι καλὰ τώρα πού σᾶς τὸ δηγοῦμαι. Κάποιοις ἐρχότανε, κάποιοις φαινότανε κεῖ κάτω. Ὅσο ξάπλωνε ἡ ἀβγὴ τὴν ἀτάσπρῃ τῆς φορεσιά, τόσο καὶ κείνος προχωροῦσε. Ἐλαμπε στὰ χαράματα μέσα· μαζί μὲ τὸν ἥλιο ἀνέβαινε, καὶ τὸ πρόσωπό του ἔπλεγε μέσα στὶς ὀλόχρυσες ἀχτίδες σὰ σὲ μιὰ θάλασσα φῶς. Τὸ ποδάρι του βαριά χτυπᾷ τῆ γῆς· τὰ μάτια του καίνε σὰν τᾶστέρια. Νά ΤΟΣ ἐκεῖνος πού προσμένω. Ἀπειρος λαὸς τὸν ἀκολουθεῖ καὶ κατόπι του τρέχει, φοβερὸς σὰν τὸ κύμα πού πᾶ νὰ σηκωθῆ. Ἀφτὸς εἶναι ὁ ποιητῆς, ὁ λυτρωτῆς μας. Παλάτια θὰ γκρεμίσῃ καὶ θὰ στήσῃ γλώσσα. Ἐλα, ἔλα καὶ μὴν ἀργῆς. Σ' ἀφτὸ τὸν αἰῶνα ὅπου ζοῦμε, βασιλεύουνε οἱ λαοὶ καὶ ῥίχνουνε κάτω τοὺς τυράννους. Μισὴ λεφτεριά δὲν τὴ θέλει ὁ λαὸς μας. Δὲν τοῦ στρέγει νὰ βρίζουνε ἀτιμώρητα τὴν πατρικὴ του γλώσσα. Πρέπει νὰ λεπτρωθῆ κι ἀπὸ τοὺς δασκάλους. Νίκησε τὸ σπαθὶ του· εἶναι ἀνάγκη κ' ἡ γλώσσα του τώρα νὰ νικήσῃ.

Ζ'.

Φτωχοπρόδρομος.

Πότε, πότε θὰ μᾶς ἔρθῃς, πότε θὰ σὲ διοῦνε τὰ μάτια μας καὶ θὰ σὲ χαροῦνε οἱ καρδιές μας, Χριστέ μου καὶ σωτήρα, νέε δημιουργέ, νέε πλάστη τῆς γλώσσας μας τῆς νέας; Τὸ χορτάρι μοναχό του θὰ φυτρώσῃ ὅπου πατήσῃς. Ἡ γῆς θὰ σὲ χαιρετήσῃ· θὰ σκύβουνε τᾶστέρια νὰ σὲ προσκυνήσουνε κι ἀφτά. Στὸ δρόμο πού θὰ πηγαίνῃς, ἡ φύση θὰ στολιζέται καὶ θὰ ξαπλώνῃ ὅλες τὶς ὁμορφιές τῆς. Τὰ πουλιὰ θὰ ζουλέφουνε τὴ φωνή σου. Θὰ κυριέψῃς τὶς καρδιές καὶ θὰ τὶς κάμῃς νὰ σάγαποῦνε καὶ νὰ γλυκοτρέμουνε κάθε φορὰ πού θάκοῦνε τῶνομά σου, γιατί στὴν ποίησή σου θὰ βροῦνε ὅσα μέσα τους ἔχουνε καὶ δὲν ξέρουνε νὰ τὰ ποῦνε. Ἐνα λόγο θάχῃς γιὰ κάθε ψυχὴ, μιὰ παρηγοριὰ γιὰ κάθε δάκρι, μιὰν ἀλήθεια γιὰ κάθε νοῦ. Ὅ τι ποθεῖ ὁ καθένας, ὅ τι συλλογιέται κι ὅ τι νοιώθει, θὰ τᾶπαντήτῃ στὴ γραφὴ σου. Ὀλωνῶνε τὰ φρονήματα θὰ τὰ κάμῃς δικά σου· ὅλα τὰ καρδιοχτύπια θὰ τᾶντηχῆς. Σὰν καθρέφτης μας θὰ σταθῆς καὶ σὲ σένα θὰ γυρέβῃ τὸ ἔθνος νὰ διῆ τὴ μορφὴ του, γιατί μ' ἕνα πού θὰ πῆς, ὁ καθένας θὰ καταλάβῃ πρώτη φορὰ τὸν ἑαυτό του. Τὰ φαινόμενα τῆς φύσης, τῶν ἀθρώπωνε τὰ πάθη καὶ τὰ πάθια θὰ μᾶς ξανοίξῃς. Θὰ μᾶς δώσῃς ὕψος καὶ θάρρος καὶ παντοῦ θὰ σκορπίσῃς τοὺς θησαυρούς σου.

Ἐσύ θὰ γίνῃς ἄλλος Ὀρφῆς. Θὰ μαλακώσῃς τὶς πέτρες· θὰ σέρνῃς κατόπι σου τὰ θεριά. Μὲ τοὺς ἀψηλούς σου λογισμούς, μὲ τὶς τολμητερές σου ἐλπίδες, μὲ τὴν καινούρια σου τὴ φράση, ὅπου περάσῃς θὰ νικήσῃς. Θὰ πλουτίσῃς τὴ γλώσσα καὶ θὰ σὲ πλουτίσῃ. Θὰ περπατῆς καὶ θὰ ψάλλῃς τὴν ξανα-

γέννηση τῆς πατρίδας, τῆ λεφτεριά και τὸν καινούριο μας κόσμο. Ἔθνος τότεξ μόνο θὰ φανοῦμε· θάχουμε και μεῖς τὸν ποιητὴ μας. Για τοῦτο κι ἀπὸ τώρα σὲ χαιρετῶ, μὲ νοῦ ταπεινό, μὲ καρδιά μέλι γεμάτη, γιατί μὲ γλυκαίνει ὁ ἐρχομός σου πῶτερο ἀπὸ μέλι κι ἀπὸ ῥόδα.

Δὲ θὰ σὲ προφτάσω· θὰ μὲ σκεπάζῃ τὸ χῶμα ὅταν ἐσὺ θὰ τὸ πατῆς. Μὴ μὲ καταφρονῆς πού δὲ σ' ἀξίζω. Τὰ λόγια μου μπορεῖς νὰ τὰκούσης, δίχως νὰ ξεπέσης, γιατί ὁ καθέννας δὲν μπορεῖ νὰ σοῦ μιλήσῃ σὰν πού σοῦ μιῶ. Θὰ μάθῃς και σὺ τὸνομά μου. Ἀγάπησα τὴν πατρίδα μου και τὴ γλώσσα μου. Ξέρω τί κάνω, και ποιὸς εἶναι ὁ σκοπός μου τὸ ξέρω. Δὲ μὲ μέλει για τὴ δόξα· ἡ μόνη μου ἀγάπη εἶναι ἡ ἀλήθεια. Κι ἄβριο νὰ σκοτωθῶ κ' ἡ μνήμη μου μαζί μου νὰ χάθῃ, δὲ μὲ πειράζει· φτάνει ὁ κόπος μου νὰ μείνῃ, ἡ ἰδέα μου νὰ ζήσῃ. Καὶ θὰ ζήσῃ! Μοναχὴ τῆς ἡ πατρίδα θὰ πάρῃ τὸ δρόμο πού τῆς εἶπαμε νὰ πάρῃ, γιατί ἀφτὸς εἶναι ὁ δρόμος ὁ σωστός, ὁ ἴσιος, ὁ μόνος ὁ δρόμος.

Νὰ μὲ λυπηθῆς πού δὲν μπόρεσα νὰ τῆς δείξω σὰν και σένα τὸ μεγάλο τὸ δρόμο. Νὰ εἶσαι καλὸς και γενναῖος. Μὴ φανῆς μὲ τὸ παραπάνω σκληρὸς για τίς κακορίζικὲς μου ἀφτὲς τίς δοκιμές, για τὴν προσπάθεια και τὸν κόπο μου, γιατί, νὰ σοῦ πῶ, ὅτι δὲ μοῦ ἔδωσε ἡ φύση, δὲν τὸ φταίει ἡ καρδιά μου. Εἶχα προαίρεση καλή, ἂν και δὲν πέτυχα σὰν πού θὰ πετύχῃς. Σ' ἀγάπησα πρὶν ἀκόμη σὲ γνωρίσω· κι ἀφτὸ κάτι θὰ πῆ. Για σένα δουλέβουμε ὅλοι· για σένα μ' ἐφοκλία χαρίζω τὴ ζωὴ μου. Κάπου κάπου λοιπὸ νὰ μὲ θυμᾶσαι δίχως κἀκητα καμιά, νὰ θυμᾶσαι και νὰ συχωρᾶς τὸν καημένο σου τὸν πρόδρομο — τὸ Φτωχοπρόδρομό σου.

Η'.

Πόλη και Πολίτες.

Ὅτι κι ἂν εἶπα, ὅτι κι ἂν ἔγραφα, ὅσα παραμῦθια κι ἂν ἀράδιασα, τώρα πού σὰς μιλοῦσα για δάχρια, βάσανα, πίκρες και νυχτερνοὺς περιπάτους, ὅλα, ὅλα τὰ παίρνω πίσω· κάλλια χίλιες νυχτιές σὰν και κείνηνε πού πέρασα στὸ Παρίσι, παρὰ τὴν πρώτη νύχτα πού πλάγιασα στὴν Πόλη! Τέτοιο πρᾶμα δὲν τῶπαθα ποτέ. Και μὴ νομίζετε πὼς εἶναι ὁ λόγος μου για ψύλλους ἢ κουνούπια, γιατί συνηθίζουμε οἱ ταξιδιωτὲς και βγάζουμε κουνούπια στὴ μέση, ἅμα δὲν ξέρουμε πιά τί νὰ ποῦνε, κι ἄξαφνα σὰς γράφουμε καμιά νοστιμάδα, νὰ σὰς διασκεδάσουνε. "Ὅχι!" Ἄλλα εἶτανε τὰ δικά μου τὰ βάσανα. Θὰ σὰς τὸ μαρτυρήσουνε ὅσοι μὲ γνωρίσανε τότες, ὅσοι μὲ τὰ μάτια τους εἶδανε τὸ χάλι πού εἶχα τὸ πρῶι, τὴν ὥρα πού σηκώθηκα. "Ἐμοιαζα πεθαμμένος· εἶχα χλωμιάσει, ἀσπρίσει, λιγνέφει και κονταίνει." Ὅλα τὰφταιγε ἡ φοβερὴ ἀγρυπνια τῆς νύχτας ἐκείνης.

Τοῦ κάκου, πέφτοντας στὸ κρεββάτι, προσπαθοῦσα νὰ κοιμηθῶ. "Ὡςπου νὰ χαράξῃ, δὲν μπόρεσα μάτι νὰ σφαλοῖξω. Ἐννοιωθα τέτοιο βάρος στὸ στῆθος μου, πού νόμιζα πὼς σήκωνα βουνό. Ἡ μάβρη πλάκα δὲν εἶναι τόσο βαρειά. Κοβότανε ἡ ἀναπνοή μου, κρύος ἴδρος μὲ περέχυνε, τὸ στομάχι μου ἀνεβοκατέβαινε σὰν τὴ θάλασσα, και κόντεβε νὰγγίξῃ τὴ ράχη μου· τὸ κεφάλι μου φωτιά! Ἄνακατώθηκα, μὲ συμπάθειο, κι ὅλη τὴ νύχτα, πῆγα νὰ βγάλω τάντερά μου. Δὲν εἶχα πιά και δύναμη νὰ ξαναπέσω· κοιτόμουμε κατὰ γῆς ἀφανισμένος και σπασμένος. Ψυχομαχοῦσα.

Τὸ πρῶι φέρανε τὸ γιατρὸ κι ἄδικα τονὲ φέρανε. Ὁ γιατρὸς

δὲν μπορούσε τίποτα νὰ μοῦ κάμῃ. Εἶπε πὼς εἶχα λίγη ζάλη, πὼς εἴμουνε κουρασμένος ἀπὸ τὸ ταξίδι κι ἄλλα τέτοια. Ἐγὼ τὸ ξέρω τί εἶχα. Χωρὶς νὰ μοῦ τὸ ξηγήσῃ ὁ γιατρός, ἐννοίωσα μέσα μου τί γινότανε, ἅμα πάτησα τῆς πατρίδας τὸ χῶμα, ἅμα εἶδανε τὰ μάτια μου Τουρκιά. Καθόντανε οἱ μιναρέδες στὴν ψυχὴ μου· ἀδύνατο νὰ τοὺς χωνέψω. Οἱ μιναρέδες εἶναι πού ὅλη τὴ νύχτα μοῦ πλακῶνανε τὸ στομάχι. Ἀνάθεμὰν τῆς ἐκείνη τὴν κόκκινη τὴ σημαία μὲ τὸ μισοφέγγαρο στὴ μέση, πού ἴσια ἴσια ἀντίκρυ σὰ παράθυρα τῆς κάμερῆς μου εἶτανε ἀνεβασμένη ἀψηλὰ ἀπάνω στὸν Κουλά. Μοῦ ἔτρωγε τὸ συκώτι, τὸ αἷμα μοῦ βουφοῦσε. Ἀχ! τὰ καταραμένα τὰ φέσια! Μοῦ σκάνανε τὴ χολή. Παλάτια, τζαμιά, τουρμπέδες, τίποτις ἀπ' ἀφτὰ νὰ μὴ διῶ! Τὸ αἷμα μου βράζει· τετρακόσιω χρονῶ μίσος μοῦ πνίγει τὴν καρδιά! Δώστε μου, φέρτε μου ὅ τι κι ἂν εἶναι, ὅ τι κι ἂν τύχῃ· κάτι πρέπει νὰ σπάσω. Δὲ θέλω, δὲν μπορῶ Τοῦρκο νὰ διῶ, δὲ θέλω Τοῦρκος κοντά μου νὰ βρεθῇ, ἀπὸ μακριὰ δὲ θέλω Τοῦρκο νὰ μυρίσω, δὲ θέλω νὰ ξέρω πὼς εἶναι Τοῦρκοι στὸν κόσμο, Τοῦρκο δὲ θέλω νὰκούσω...

Τὸ πρωί, πού βγήκα νὰ σεργιανίσω τὴν Πόλη, ἀπάντησα παντοῦ στοὺς δρόμους πρόσωπα γελαστὰ καὶ χαρούμενους ἀθρώπους. Μὲ χαιρετοῦσε ὁ ἓνας κι ὁ ἄλλος. — « Καλῶς τὸν εἶδαμε! » καὶ « Τί χαμπάρια; » — « Πῶς τὰ πάμε δὰ στὸ Παρίσι; » — « Ἐβγε σου, πού δὲν ξέχασες τὴν πατρίδα! » — « Ἐλα, νὰ σὲ τραττάρω ἓνα καφεδάκι. » — « Καλέ! διέστε πού μᾶς ἄφησε μωρὸ καὶ μᾶς γύρισε λεβέντης! » κι ἄλλα τέτοια πολλὰ πού, νὰ πῶ τὴν ἀλήθεια, μ' ἄρεξε νὰ τὰκούω. Γιὰ μῖσος, γιὰ σκλαβιά τίποτα! Μπορεῖ μέσα τους νὰ βράζανε οἱ καρδιές· βέβαια ὅμως δὲν τὸ δείχνανε. Καὶ γὼ ὁ ἴδιος, πρέπει νὰ τὸ μολογήσω, δὲν ἔσπασα τίποτα, δὲν ἔσφαξα Τοῦρκο, κανενὸς αἷμα δὲν ἤπια. Εἶδα μάλιστα καὶ κάμποσα φέσια. Λίγο λίγο μαλάκωνε ἡ ψυχὴ μου. Ἔτσι

μοιάζει πὼς τὸ φέρνει ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς Πόλης. Στρώννει σιγὰ σιγὰ τὰ πάθη καὶ τοὺς θυμούς ὁ γλυκὸς ἀέρας τούρανου καὶ σοῦ τὰ κάνει ὅλα γαλήνη.

Οἱ Πολίτες ἔχουνε ἄλλο σύστημα. Οἱ Πολίτες ζοῦνε, ὅσο μπορούνε, ἀδερφικὰ μὲ τὸν Τοῦρκο καὶ προσπαθοῦνε νὰ τὸν κυβερνήσουνε — ἢ μ' ἄλλα λόγια νὰ τὸν κάμουνε τοῦ χεριοῦ τους. Πρῶτα, κάπως τὸ κτωρθῶνανε τὸ πρᾶμα· νὰ ποῦ τώρα κάτι πιὸ δύσκολο τοὺς ἔρχεται τὸ σύστημά τους. Ἀνακατέβεται σήμερα κ' ἡ Ἐβρώπη στὶς δουλειές τους καὶ θέλει καὶ κείνη νὰ πῆ τὸ λόγο τῆς. Τί νὰ κάμουνε οἱ δυστυχισμένοι μας οἱ Ῥωμιοί; Τί νὰ κάμῃ κανεὶς, ὅταν τουφέκι δὲν ἔχει; Θὰ μοῦ πῆτε — « Ἀγοράζει. » Ναι, τέτοια ἰδέα ἔχω καὶ γώ. Μὰ ἐλάτε πού εἶναι ἡ Ἐβρώπη! Τί θὰ κάμουνε οἱ δικοί μας μὲ τὴν Ἐβρώπη, ἂν πιάσουνε κι ἀγοράσουνε τουφέκια; Πῶς σὰς φαίνεται ἀφτὸς ὁ λόγος; Σὰ νὰ εἶναι σωστός. Ὅπως συνηθίσῃ κανεὶς! Ἄν ἀπαρχῆς θύμωνε ὁ Πολίτης, ἂν καὶ τώρα προτιμοῦσε θάνατο παρὰ σκλαβιά, τότες ποιὸς ξέρει; Ἡ Ἐβρώπη σήμερα δὲ θὰ πρόφταινε νὰ πῆ λέξη. Μὰ λογαριάστε πὼς μπορούσε κιόλας νὰ μὴν ἀπομείνῃ Πολίτης ζωντανός.

Ἔτσι φαίνεται τὸ καταλάβανε οἱ Πολίτες, καὶ φαίνεται πὼς τὸ καταλάβανε περίφημα, γιατί ποτέ τους δὲ σαλέψανε. Παιδιά, τί νὰ σὰς πῶ; Ἐγὼ πάρα πολλὴ ἀδυναμία μαζί σας καὶ δὲ μ' ἄρεσει νὰ σὰς κατηγορῶ. Θὰ λέτε καὶ σεῖς οἱ ἴδιοι πὼς τὰ μισά σας τὰ ψεγάδια δὲν τὰβγαλα στὴ μέση. Ἄξαφνα μπορεῖ καμιά μέρα νὰ τὸ κάμετε παράπονο, καὶ νὰ πῆτε πὼς σὰς παίνεσα μὲ τὸ παραπάνω. Τί νὰ γίνῃ; Δικός σας εἴμουνε καὶ γώ. Ἄς σκεπάσουμε καὶ μερικά. — Ἔτσι τὸ θελήσαν, ἔτσι τὸ κάμαν, ἔτσι τὸ σήκωνε τὸ αἷμα τους. Φιλονικίες, μικρολογίες καὶ θεολογίες ὅσες θέλετε· φτάνει νὰ κάθουνται στὴ γωνιά τους. Κι ὡστόσο, χωρὶς μεγάλες κολακείες, χωρὶς νὰ δείξουνε ταπείνωση πιώτερη ἀπ' ὅτι ἔπρεπε,

μὲ τὸ φιλότιμό τους, μὲ τὴ φρόνησή τους, μὲ τὸ νοῦ τους, μὲ τὴν ὀρθή τους κρίση, τὸ κατωρθώσανε, ὁ Τοῦρκος νὰ τοὺς ἀκούη, νὰ τοὺς σέβεται, κάποτε, κιόλας νὰ τοὺς φοβᾶται — καὶ τέλος πάντα, πρέπει νὰ τὸ ποῦμε, βαστάζανε τὸν ἑλληνισμό. Κάτι πάθανε, κάτι εἶδανε κι ἀφτοὶ στὸ μεγάλο τὸ Σηκωμό· ἐδῶ κάρωσε ἡ φωτιά· ἡ σπιθα εἶτανε κρυμμένη σ' ὅλες τὶς καρδιές κι ὅλοι μαζί τὴ θρέφανε, νὰ μὴ σβῆση.

Γιὰ τὴν ὥρα προσμένει ἡσυχά ὁ Πολίτης, μοναχός του νὰ πέση ὁ ἀφέντης του. Ξέρει πὼς ὁ Ῥωμιός, καὶ μόνο ὁ Ῥωμιός, πάντα στὸν τόπο του θὰ μείνη καὶ πὼς ποτέ του ἀπὸ τὴν Πόλη του δὲ θὰ τὸ κουνήση. Ἄφτὸ τοῦ φτάνει. — « Παραφέντη, μοῦ ἔλεγε ἕνας γέρος καϊζῆς πού μὲ πῆγαινε κάθε μέρα στὸ Φανάρι, πολὺ τσακιστήκανε οἱ Τοῦρκοι. » — « Παιδάκι μου, τοῦ λέω γώ, μὲ τὸν καιρὸ ἀκόμη πιώτερο θὰ τσακιστοῦνε· καμιὰ μέρα τόσο τσακισμένους θὰ τοὺς διῆς, πού θὰ τοὺς πετάξουνε κιόλας στὴ θάλασσα. Μὰ τί κατάλαβες ἐσύ; Βασιλιά δὲ θὰ σὲ βάλουνε σένα — μῆτε μένα. Θὰ σοῦ ἔρθη ἄλλος νοικοκύρης. » — « Παραφέντη μου, μὴ σὲ μέλη· θὰ τσακιστῆ κι ἀφτός! »

Ὅτι ἔχουνε ὅλοι μέσα τους μοῦ ἔλεγε ὁ καλός μου ὁ καϊζῆς. Ἔτσι λογαριάζουνε μὲ τὸ νοῦ τους. Γιὰ τοῦτο τοὺς βλέπεις καὶ σιγὰ σιγὰ κάνουνε τὴ δουλειά τους. Τὸ ἐμπόριο τὸ βαστοῦνε στὸ χέρι· ἔχουνε τὴ μεγαλύτερη δύναμη τοῦ κόσμου, τὸν παρά. Καλλιεργοῦνε καὶ τὰ γράμματα· μαθαίνουνε κάπου κάπου δυὸ τρία ἑλληνικά· χαίρουνται καὶ καμαρώνουνε, γιατί νομίζουνε πὼς τὰ ξέρουνε. Ἀγαποῦνε τὴ μάθηση· χτιζοῦνε σωρὸ σκολειά· τὰ θέλουνε πλούσια καὶ καλά. Ἐοδεῖνουνε παράδες ἀμέτρητους γιὰ νὰ χτισοῦνε τέσσερα ὅπου ἕνα φτάνει. Ὁ πιὸ φτωχὸς κάτι θὰ βγάλη νὰ δώση καὶ κείνος.

Οἱ καλοὶ μας οἱ Πολίτες ἔτσι κυβερνοῦνται, ἔτσι ζοῦν, ἔτσι πεθαίνουνε. Κάπου κάπου σοῦ λένε. — « Ἡ ἀνάπτυξις τῶν γραμμάτων ὑπῆρξε τὸ μέγιστον αἴτιον τῆς ἀναγεννήσεως

τῆς Ἑλλάδος » ἢ « τὰ σκολεῖα, ἡ ἐκπαίδευσις τρέφουσιν ἀκαταπαύστως τὸν πατριωτισμὸν » κι ἄλλα τέτοια πολλά, κι ἄλλοι τὰ λένε ἄλλου, καὶ θὰ τὰ λένε ἀκόμη χρόνια. Καὶ σ' ἀφτὸ ἔχουνε ἄδικο οἱ καλοὶ μας οἱ Πολίτες καὶ κακὰ τὸ λένε. Τὸ σκολεῖο ὄχι μόνο δὲ θρέφει τὸν πατριωτισμὸ, μὰ καὶ τὸν ξολοθρέφει· κόντεψε καὶ τὸν ἔφαγε ὅλονε. Ὅλους τοὺς παράδες τοὺς ἄρπαξε τὸ σκολεῖο· δὲν ἄφησε μισὸ παρά μῆτε γιὰ τὸ στρατὸ μῆτε γιὰ τὸ ναφτικὸ. Ἄντις ἄρματα, βιβλία· ἀντις στρατιῶτες, δασκάλιοι. Γιὰ τοῦτο κ' οἱ Πολίτες καθοῦνται καὶ διαβάζουνε κ' ἔχουνε ἀποπάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι τους τὸν Τοῦρκο. Ὅποιος μάθη γράμματα, τουφέκι πιά δὲν πιάνει. Στὴν Ἐπανάστασι εἶτανε ἀγράμματος ὁ κόσμος, μὰ εἶτανε ἀγράμματο λιοντάρι. Ὁ Τοῦρκος, ὅταν πῆρε τὴν Πόλη, μὲ τὴ σοφία του δὲν τὴν πῆρε. Σοφοὶ εἶτανε οἱ Βυζαντινοί. Τώρα πού ξέρει πιώτερα ὁ Ῥωμιός, σκούριασε τὸ σπαθί· ἡ πέννα βασιλέβει.

Τόσες δοτικὲς δὲ χρειάζονται. Στὰ 1821, ἔφτανε νᾶχη ἀκουστὰ ὁ στρατιώτης πὼς μιὰ φορὰ κ' ἕναν καιρὸ εἶταν ἕνα μεγάλο ἔθνος στὸν κόσμο, πὼς εἶταν ἔθνος λῆφτερο, πὼς τὸ λέγαν Ἑλλάδα, πὼς οἱ Ἕλληνες δὲ ἀφτοὶ εἶτανε προγόνιοι μας καὶ πὼς καταντήσανε τώρα σκλάβιο τοῦ Τοῦρκου. Μὲ τοὺς ἀπαρεφάτους δὲν πῆγαμε ὀμπρός, πῆγαμε πίσω. Ἄς ἔχη γειὰ ὁ Ἀλέξαντρος ὁ πρίγκηπας τῆς Βουργαριᾶς! Μαζί του θὰ κάμω χωριό. — « Πρῶτα, ἄρματα καὶ καλὸ στρατὸ », ἄκουσα πὼς εἶπε μιὰ μέρα, « ἔπειτα βλέπουμε γιὰ πανεπιστήμια καὶ μάθηση. »

Ἄφτοῦ κλίνω καὶ γώ. Ὅσο θωρῶ τὰ λαμπρὰ τὰ χτίρια, λυποῦμαι τὶς πέτρες πού πῆγανε τοῦ κάκου, κι ἀντις νὰ σπᾶσουνε κεφάλια, γίνανε σκολεῖο. Οἱ πέτρες, πού ξέρουνε τί θὰ πῆ σκλαβιά, μέσα τους θὰ τῆχουνε καημό. Ἐνα χοντρὸ σίδερο, ἕνα παλούκι, μιὰ τράβα, ἕνα δοκάρει δὲν μπορῶ νὰ διῶ, χωρὶς νὰ δακρῖσουνε τὰ μάτια μου, πού δὲ σηκώνεται,

Τουρκο να σκοτώση... *Ας τάφήσουμε πιά άφτά! Δέ μάς φελούνε και πέρασε ή ώρα. *Ας πάρουμε άλλοι τήν Πόλη! *Ας τήν έχουνε, ώσπου και κείνοι να τσακιστούνε, σαν πού τ'όλεγε ό γέρος. Τήν Πόλη, Θεέ μου, και τί θα τήν κάμουμε τώρα; Μόλις τό μικρό βασίλειο ξέρει να κυβερνηθή. *Ας μάς γλυτώσουνε άλλοι πρώτα από τά δικά μας τά χέρια. Πού θα τά βγάλουμε στο κεφάλι με δυό πρωτέβουσες, πού ή μιá μάς άφανίζει; Τις δυό πρωτέβουσες κάποιος άλλος άς τις κάμη. Τότες βλέπουμε τί λογιής ζυγαριά θα πάρη, για να μη σπάσουνε τούς δίσκους από τό ένα μέρος ή Πετρούπολη και από τ'άλλο ή Κωνσταντινούπολη.

Οί Πολίτες δέν τήν πολυθέλουνε άφτή τή ζυγαριά. Μήτε γώ δέν τή θέλω, μά τί να κάμω; *Όσο κάθεστε ήσυχοι και προσμένετε, μη γυρέβετε άλλα. Κάποτες άκους και κάτι παιδιακήσια — « *Ας τήν κρατούνε οί Τουρκοί τήν Πόλη, ώσπου να πάρουμε δύναμη. » Για να δυναμώση τό χέρι, πρέπει να δίνη όλο γροθιές· άμα φορέση γάντι, μουδιάζει. *Αμέ, σ' άφτό τό διάστημα, οί Ρουσοί τί θα κάμουνε; *Εκείνοι δέ θα δυναμώσουνε; Οί δικοί μας μόνο θα δυναμώσουνε, πού μήτε πιστολιά δέν ξέρουνε να τραβήξουνε; Οί καλοί μας οί Πολίτες έτσι τό πιστέβουνε και για τούτο ζούνε ήσυχα με τό φονιά τους.

Φτάνει, φτάνει ό βάρβαρος να φύγη, πού μου χαλνᾷ τό κέφι και δέ μ' άφίνει τή νύχτα να κοιμηθῶ! Δέ με μέλει ποιός θα τόν καταστρέψη· μόνο να κατ'άστραφή! Πρώτα είχανε και τό μεγαλειό τους· τώρα καταντήσανε καραγκιόζηδες τής Έβρώπη. *Από τήν ώρα πού πάτησανε τούτο τό χῶμα, φέρανε τήν κατάρρα μαζί τους. *Ο Τουρκος δέν προδέβει· σφάζει και στέκεται· πνίγεται στο αίμα πού χύνει. *Η θρησκεία του είναι ό πρώτος του όχτρός· δέν τόν άφίνει να πάη όμπρός, γιατί του μπλέκει τά ποδάρια. *Αλλοίμονο στο Ρωμιό πού δέν τό νοιώθει!

*Ο Τουρκος ή πρέπει να είναι παντοδύναμος ή τίποτα να μην είναι — ή βασιλιάς ή δούλος. *Ας γυρίση πίσω τό λοιπό στην κόκκινη μηλιά, άφού πιά δέν μπορεί να κυβερνήση τόν κόσμο. *Από πού ξεσπάσανε, από πού μάς ήρθανε τέτοιοι βαρβάροι στην Έβρώπη; Τό χῶμα μας δέν τούς σηκώνει. Νικήσανε και νικηθήκανε οί ίδιοι. *Ως και στα καλά πού μάς κάμανε, δείξανε τί λίγο μυαλό πού είχανε. Παντού στην ιστορία βλέπουμε και διαβάζουμε πως ό νικητής άλλη έννοια δέν έχει, άμα πάρη έναν τόπο, παρά να τόν πιάση καλά· γίνεται ένα με τούς νικημένους και σε μερικά χρόνια, σα στη Γαλλία, στη Γερμανία, στη Ρουσία, δέν μπορείς πιά να ξεδιακρίνης τόν έναν από τόν άλλο. *Ο νικητής θρέφεται και δυναμώνει με του ντόπιου τό αίμα. *Αφτοί δέν μπορείσανε ποτέ τους να γίνουν έθνος. Τούς στράβωνε ό φανατισμός. *Αμα πλάκωσε ό κατακτητής, άμα μπήκε στην Πόλη, ξεχώρισε Τουρκο και Χριστιανό. *Εμεινε ξένος μέσα σ' όλους. Δέ συντρόφιασε με κανέναν και τέσσερεις αιώνες ζήσαμε ό ένας κοντά στον άλλο, σαν τό σκύλο με τή γάτα. Κρίμας όμως πού εΐτανε κείνοι τό σκυλι — και πού εμείς δέ φανήκαμε ούτε γάτα.

Τέτοια συλλογιόμουνε κ' έλεγα μέσα μου, όσο περπατούσα στους δρόμους και σεργιάνιζα τήν Πόλη. Θυμόμουνε τή Σύρα όπου είχανε κατεβή δυό μέρες πρι φτάσω στην Πόλη. Γιατί να σταθῶ πρώτα στη Σύρα; *Η Σύρα μου φαρμάκεψε τήν άτμοσφαίρα τής Πόλης και μου χάλασε τόν ουρανό πού βλέπω τώρα από πάνω μου. Πολύ πιό όμορφη από τήν Πόλη μου φαίνεται ή Σύρα! *Η Σύρα είναι λεφτερο χῶμα. Τί λαμπρά πού θα κοιμούνται τή νύχτα οί Συριοί! Στη Σύρα δέν έχεις πλάκα στο κεφάλι, δέ σου πέφτει βάρος στο στομάχι. *Ο ουρανός γλυκογελαῖ· ή καρδιά ξεθυμαίνει. *Αχ! δέν είναι ουρανός στον κόσμο, δέν είναι ωραιότητα στη φύση πού ναξίζη τη λεφτεριά. *Όπου λείπει, είναι νύχτα και σκοτάδι· όπου βασιλέβει, ξεπερνᾷ τόν ήλιο με τό φῶς της.

Στὴ Σύρα Τοῦρκο πιά σήμερα δὲ βλέπεις. Ἄπ' ὅσους εἶτανε πρὶ, ἓνας ἀπόμεινε μοναχά. Ὅτι κατέβηκα, τὸν πῆρε τὸ μᾶτι μου. Φοροῦσε φέσι· γονατισμένος κατὰ γῆς, ἔσκυφτε τὸ κεφάλι· δὲν ἔβλεπα τὸ πρόσωπό του. Ἐνας Ῥωμιός, ἀπὸ πάνω του, στεκότανε ὀρθίος κ' ἔσπρωγγε τὸ ποδάρι του στοῦ Τοῦρκου τῆ μύτη. Μοῦ φάνηκε μιὰ στιγμὴ πὼς ὁ Τοῦρκος προσκυνοῦσε τὸ Ῥωμιό. Ὑστερα κατάλαβα· ὁ Τοῦρκος εἶχε γίνῃ λουστρατζής! Τὸν περασμένο χειμῶνα, κὶ ἀφτόνε τὸν Τοῦρκο κοντέψανε οἱ Συριανοὶ νὰ τὸν πνίξουνε. Ἡ πρέπει ὁ Τοῦρκος νὰ πατῆ τοῦ ἀλλουνοῦ τὸ κεφάλι ἢ πόδι νὰ φιλῆ. Καὶ γιὰ τοῦτο τώρα στὴν Πόλη θυμοῦμαι μὲ γλύκκ τῆ Σύρα, ὅπου φιλοῦσε πόδε.

Θ'.

Cabinet de lecture.

Ὅπου κὶ ἂν πάη κανεὶς, σ' ὅτι μέρος κὶ ἂν κατασταλάξῃ, εἶναι φρόνιμο καὶ σωστὸ νὰ βολέβεται μὲ τὸ καθετίς. Καλὰ κάνει νὰ ζῆ σὰν πού συνηθίζουνε καὶ ζοῦνε ὅσοι ζοῦνε στὸν τόπο πού βρίσκειται — νὰ τρώῃ τὸ φαγί τους, νὰ στρώνῃ τὸ κρεββάτι του σὰν πού τὸ στρώνουνε καὶ νὰ ρουχαλίξῃ μὲ τὸν ἴδιο κρότο. Πρέπει νὰ πίνῃ τὸ κρασί τους, νᾶχῃ τῆ μάθησή τους (ἂν μπορεῖ!), νὰ διαβάξῃ τίς φημερίδες τους καὶ νὰ τοῦ φαίνονται καλογραμμμένες. Τόσο καιρὸ πού εἶχα κάμει στὴ θάλασσα, δὲν ἤξερα πιά τί γινότανε ὁ κόσμος. Θέλησα λοιπὸ νὰ μάθω καὶ γὼ τί τρέχει, νὰ διῶ τουλάχιστο κανένα ἑλληνικὸ φύλλο.

Τὴν ἄλλῃ μέρα, μὲ πῆγε ὁ πατέρας μου στὴ λέσχη ὅπου

συνηθίζει καὶ πηγαίνει. Τραβήξαμε στὸ Σταβροδρόμι (εἶναι τὸ σπίτι μας στὸ Γαλατά), μπήκαμε στὸ κλούμπι (οἱ κυρίες κάπου κάπου θὰ τὸ λένε καὶ κλουβὶ γιὰ τοὺς ἄντρες), ἀνεβήκαμε ἓνα πάτωμα καὶ βρεθήκαμε στὴν « αἴθουσαν τῆς ἀναγνώσεως. » (Ἔτσι, νομίζω, θὰ πῆ τὸ cabinet de lecture ἓνας προκομμένος πού ξέρει καὶ σέβεται τὴ γλώσσα του· νὰ μιλοῦσαμε Ῥωμαίικα, ἴσως εἶτανε τρόπος νὰ τὸ ποῦμε κὶ ἀναγνωστήρι ἢ μάλιστα καλῆτερα διαβαστήρι, πού τὸ καταλαβαίνει ὅλος ὁ κόσμος, μὰ τί νὰ γίνῃ;...). Τὸ διαβαστήρι ὅπου κάτσαμε εἶτανε μιὰ μεγάλη κάμαρα, μακρουλὴ καὶ στενούτσικη· εἶχε στὴ μέση ἓνα τραπέζι, μὲ πράσινη τόσχα στρωμένο, πού πήγαινε ἀπὸ τὴ μὴν ἄκρη τῆς κάμαρας στὴν ἄλλη. Κάτι παράθυρα, ἀψηλὰ ἴσα μὲ τὸ ταβάνι, κόφτανε τοὺς τοίχους· ἄσπροι μπερντέδες κρεμασμένοι μισοσκεπάζανε τὰ τζάμια. Τὰ παραθυρόφυλλα δὲν εἶτανε ὅλους διόλου σφαιλισμένα κ' εἶχανε στὴ μέση μιὰ χαραμάδα ἀπὸ πάνω ἴσα μὲ κάτω. Γῦρο γῦρο στὸ τραπέζι εἶτανε ἀραδιασμένες μιὰ μιὰ οἱ φημερίδες, μὲ τὸ ξύλο πού ἀπὸ τὴ μέση βαστᾶ τὴν καθεμιά, ἔτοιμες γιὰ νὰ τίς πιάσῃς στὸ χέρι καὶ νὰ διαβάσῃς.

Ἐτυχε κείνη τὴ βραδεῖά νὰ μὴν εἶναι στὸ διαβαστήρι ψυχὴ. Ὅλοι οἱ Πολῖτες βρισκόντανε ὄξω στὸ Κατάστενο ἢ στὰ Νησιά· εἶτανε μεγάλη μοναξιά· μόνο ὁ πατέρας μου καὶ γὼ. Σὲ κάθε γωνιά, οἱ δοῦλοι μὲ τίς ἄσπρες ποδιές καὶ τὸ κοντόμαθρο σουρτουκάκι, καθόντανε ἀπάνω σ' ἓνα σκαμνάκι καὶ σκύφτανε τὸ κεφάλι ἀπὸ τὴ νύστα. Ὁ καιρὸς ὄξω εἶτανε ὠραῖος — μιὰ βραδεῖά μοναδική, ἓνας καιρὸς μαλακός, ὅλος γλύκκ, πού σὰ βελουδο σοῦ χάδεβε τὸ πρότωπο. Τέτοιο καιρὸ δὲ θὰ διῆς παρὰ στὴν Πόλη. Φυσοῦσε ἀγεράκι σιγαλό, σὰ λουλουδιῶ πνοή. Ἀπὸ τῶν παραθυριῶ τὴ χαραμάδα ἔβλεπες πέρα πέρα σὰν ἀσημένιο λάκκο πού ἄσπριζε κάτω κάτω. Ἐἶτανε τὸ Κατάστενο πού γυάλιζε μὲ τὸ φεγγάρι. Χαιρόμουνε τὴν τόση ἡσυχία. Δὲν ἄκουγες φωνή. Εἶτανε μιὰ ἀπὸ

κεινες τις καλοκαιρινές βραδειές πού σοῦ κάνουνε τὴν ψυχὴ σου νὰ μοιάζῃ γαλήνη. "Όλο σου τὸ κορμὶ σοῦ φαίνεται πὼς μαλακώνει, πὼς γίνεσαι γάλα. Θαῤῥείς και βρίσκεσαι μέσα σὲ κούνια, ἐνῶ τᾶγέρι σὲ γλυκονανουρίζει και φυσᾶ. Ἡ ἀτμοσφαίρα και κείνη σὰ νὰ νυστάζῃ· λίγο λίγο λὲς και στάζει ὕπνο· ὅσο κοιτόμουν ἔτσι, βαθιὰ χωμένος στὴν πολτρόνα μου μέσα, μοῦ φαινότανε πὼς εἴμουνε στὸν παράδεισο. Εἶναι ὦρα γιὰ νὰ μισοσφαλῶς τὰ μάτια και νὰ διαβάζῃς — νὰ βλέπῃς ὄνειρα, μισὸ ζυπνητὸς μισὸ κοιμισμένος — κ' ἡ φαντασία σου νὰ παίρνῃ δρόμο.

Σὲ κοιμάτι, ὁ πατέρας ἀποκοιμήθηκε. Στρώθηκα μὲ τὴν ἡσυχία μου στὴν πολτρόνα μου, και πῆρα μιὰ γαζέττα. Μὲ περεχοῦσε χαρὰ πού τέλος πάντα πῆγαινα νὰ διαβάσω καλά ἑλληνικά, ὕστερις ἀπὸ τόσες φράγκικες φημερίδες πού εἴμουνε ἀναγκασμένος νὰ διαβάζω κάθε μέρα στὸ Παρίσι. Τώρα πού τὸ γράφω, θυμοῦμαι πολὺ καλά πὼς, ἅμα ἄπλωσα τὸ χέρι στὸ τραπέζι κι ἄγγιξα τὸ πρῶτο φύλλο πού ἤθελα νὰ πιάσω, τὴν ἴδια στιγμή ἄκουσα νὰ τρίξῃ κατιτίς — σὰ νὰ γινότανε κάπου μακριὰ καμιὰ ταραχὴ, σὰ νὰ σηκωνότανε βοὴ πουθενά. Ἔτσι τουλάχιστο μοῦ φάνηκε. Μὰ δὲν πρόσεξα πολὺ. Νόμισα πὼς εἶτανε τὸ τσαλίκωμα τοῦ χαρτιοῦ και τὸ ξέχασα.

Δὲ συλλογιόμουνε παρὰ τὴν καλὴ μου τύχη. Κάτι θὰ πῆ νὰ γεννηθῆς Ῥωμιός· σ' ἀξιώνει ὁ Θεὸς και βλέπεις στὸν αἰῶνα ὅπου ζῆς, τὴ γλώσσα πού μιλοῦσες εἶναι τώρα δυὸ χιλιάδες χρόνια και παραπάνω, ἀκόμη νὰ τὴ μιλοῦνε οἱ δικοὶ σου, ἴδια κι ἀπαράλλαχτα σὰ στοῦ Σωκράτη τὸν καιρό. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι πού τότες τυπογραφεῖα δὲν εἶχε και πού σήμερα τυπώνεται κιόλας. Ὅμως τόσο δὲν ἄλλαξε! Πᾶρε ἕνα βιβλίο νὰ τὸ καταλάβῃς. Θὰ διῆς τὸ ἴδιο τυπικό· ἕνα *ν* δὲ λείπει· πάντα βάζουνε τὸ *ν* ὅπου πρέπει. Κύρια και κοινὰ ὀνόματα κλίνονται σὰν και πρί· τὰ ῥήματα ἔχουνε τὴς ἴδιες συζυγίες. Κι ἀφτὸ εἶναι ἴσια ἴσια πού μᾶς δίνει τόση ἐβγένεια,

πού μᾶς ὑψώνει τὸ νοῦ και μᾶς ξανοίγει τὴς ιδέες. Κολακεβότανε και μένα τὸ φιλότιμό μου μὲ τὸ παραπάνω· και ποὺς δὲ θέλει νὰ μοιάξῃ τὸν Περικλή; Ἡξέρα μάλιστα πὼς οἱ φημερίδες τὸ βαστοῦνε πολὺ ἀψηλά. Πρόσμενα νὰ διαβάσω τοῦ Ξενοφῶντα ἢ τουλάχιστο τοῦ Πλούταρχου τὴ γλώσσα. Ἀφτὴ ἡ ἐλπίδα μ' ἔκανε νὰ τρέμω. Ἐπαιρνα τὴς φημερίδες μιὰ μιὰ· μόνο μπροστά μου νὰ τὴς βλέπω, μοῦ ἄνοιγε τὴν ὄρεξη. Εἴμουνε σὰν τὸν ἄθρωπο πού πάει νὰ βάλῃ στὸ στόμα του κανένα νόστιμο μεζεδάκι, πού τὸ χαίρεται, και μόλις τομᾶ νὰ τσιμπήσῃ.

Ἀρχισα τέλος νὰ διαβάζω. Μὰ διὲς τί παραξένο πράμα! Δὲν ξέρω νὰ πῶ πὼς τῶπαθα κι ἂν εἶτανε ἀπὸ τὸ ταξίδι ἢ ἀπὸ τὴ νύστα. Δὲν μποροῦσα νὰ ξεχάσω τὰ γαλλικά μου· δὲ μοῦ βγαίνανε ἀπὸ τὸ νοῦ. Ἀμα διάβαζα μιὰ λέξη γραμμὴν ἑλληνικά, νόμιζα τὴν ἴδια στιγμή πὼς τὴ διάβαζα γαλλικά· ὁ τύπος εἶταν ἑλληνικός, γαλλικά τὰ λόγια, τὸ νόημα γαλλικό. Μοῦ ἐρχόντανε ὅλα σὰ φράγκικα. Τὴ δυσάρεστη δουλειά! Θύμωνα μέσα μου κι ἀνυπομονοῦσα· ἀδύνατο, ὅπως κι ἂν τῶπιανα, νὰ μὴ θυμηθῶ τὰ γαλλικά μου· σὰ φάντασμα, σὰν πεισματάρικο δαιμόνιο μὲ κυνηγοῦσανε. Ἐλεγα· — « Μετάφραση βλέπω, ἢ τόντις τὴ γλώσσα μου διαβάζω; Φταίω γὼ ἢ φταίνε οἱ φημερίδες; » Τρομερὸ ζήτημα! Δὲν τολμοῦσα, δὲν μποροῦσα νὰ τὸ λύσω! Ὅσο προχωροῦσα, τόσο μ' ἔπιανε πλήξη· χωρὶς νὰ τὸ θέλω, χωρὶς νὰ τὸ κάμω πίτηδες, τὰ μάτια μου ξεσκεπάζανε ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὰ ἑλληνικά γράμματα φράση γαλλικὴ, ἄλλη γλώσσα! Ἐμοιάζε σὰ νὰ εἶτανε τὰ γαλλικά φωλιασμένα μέσα στὸ χαρτί.

Θὰ σοῦ ἔτυχε κάποτες νὰ πάρῃς ψιλὸ χαρτί, νὰ τὸ βάλῃς ἀπάνω σὲ καμιὰ ζουγραφιά ἢ σὲ κανένα γράμμα, γιὰ νὰ σηκώσῃς τοῦ γραμμάτου τὸ γράψιμο ἢ τὰ χαρακώματα και τὴν κάθε γραμμὴ τῆς ζουγραφιάς, ἀπαράλλαχτα ὅπως εἶναι. Τεντώνεις τὸ χαρτί, τὸ βαστᾶς δυνατὰ μὲ τὸ δάχτυλο γιὰ

νά μὴ φύγη, πιάνεις μιὰ πέννα κι ἀντιγράφεις. Ὅσο ἀντιγράφεις, κάθε γραμμὴ ποὺ κάνει τὸ κοντύλι σου, σκεπάζει τὴ γραμμὴ τοῦ πρωτότυπου. Φτάνει ὅμως λίγο νὰ γλιστρήσῃ τὸ χαρτί καὶ φαίνεται. Καὶ νὰ μὴ γλιστρήσῃ, πάντα κάτι θὰ φανῆ. Τἀντίγραφο ποὺ παίρνομε δὲ θὰ κρύψῃ ποτὲς ὅλους διόλου τὰ παλιὰ τὰ ψηφια ἢ τὴ ζουγραφιά· ἢ πιὸ φιλό θὰ βγῆ τὸ χαράκωμα τὸ δικό μας ἢ πιὸ χοντρό. Νὰ προσέξῃ κανεὶς, θὰ τὰ διῆ καὶ τὰ δυὸ μαζί, τὸ ἓνα ἀπάνω στᾶλλο. Ἔτσι τὸ πάθαινα καὶ γώ· κατάντησα νὰ τὰ βλέπω ὅλα διπλά. Ἄν ἀπαντοῦσα, ἄς ποῦμε, τὴ φράση « *élabore ton kopon* », τὴν ἴδια ὥρα θυμόμουνε καὶ τὸ « *il prenait la peine*. » Ἄφτὸ τὸ « *il prenait la peine* » ξετρύπωνε ξαφνικὰ ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ ποὺ προσπαθοῦσα νὰ διαβάσω. Ἄν εἶναι τρόπος νὰ σᾶς τὸ παραστήσω μὲ τὸν τύπο, εἴτανε ἀπάνω κάτω σὰ νὰ διάβαζα ὅπως σᾶς τὸ σημειῶνω ἐδῶ·

Ξ Ι Λ Λ Ἀ Ρ μ R β Ε α Ν ν Α ε Ι τ Τ ὀ L ν Α
 x Ρ ὀ Ε π Ι ο Ν ν Ε.

Στὴν ἴδια γραμμὴ ἔβλεπα δυὸ ψηφια καὶ πάντοτες τὰ γαλλικὰ ξεπερνοῦσανε τὰ ἑλληνικὰ, μὲ τρόπο ποὺ φαινότανε καὶ καλῆτερα. Κάμποσες φράσεις διάβασα ἔτσι, φράγκικα ὅλο μαζί κ' ἑλληνικὰ· σᾶς τις ἀραδιάζω κοντὰ κοντὰ τὴ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη·

Αἱ δυνάμεις προτίθενται νὰ ἀκο- Les puissances se proposent de
 λουθήσωσι τὸ ἐπόμενον πρό- suivre le programme suivant
 γραμμα πρὸς λύσιν τοῦ βουλ- pour la solution de la ques-
 γαρικοῦ ζητήματος. tion bulgare.
 Αἱ διακοπεῖσαι σχέσεις θὰ ἐπα- Les relations interrompues vont
 ναληφθῶσι. être reprises.
 Συνεκέντρωσεν εἰς ἑαυτὸν ἅπασαν Il a concentré sur lui l'attention
 τὴν προσοχὴν τῶν εὐρωπαϊ- de tous les gouvernements de
 κῶν κυβερνήσεων. l'Europe.
 Ἐν δεδομένῃ τινὶ στιγμῇ. Dans un moment donné.
 Τὴν ἴδιαν αὐτῶν ἀτομικότητα. Leur propre individualité.

Ἐπελόγησαν ἐπὶ τῆς διαφορᾶς Ils ont compté sur la différence
 τοῦ χαρακτήρος. de caractère.
 Ἀναλόγως τῶν περιστάσεων. Selon les circonstances.
 Τάσις τῆς ἐθνικότητος. Tendance de la nationalité.
 Παρασκευάζει ὑπόμνημα. Il prépare un mémoire.
 Αἱ πανταχόθεν διαβιβαζόμεναι Les nouvelles qui se transmettent
 εἰδήσεις. de toutes parts.
 Ἡ λύσις ἐγγίζει. La solution approche.
 Σπουδαῖον διάδημα πρὸς λύσιν Un pas décisif vers la solution
 τῶν περιπλοκῶν. des difficultés.
 Ἡ συνεννόησις τῶν δυνάμεων. L'entente des puissances.
 Δὲν ἔχουσι διάθεσιν. Ils ne sont pas disposés.
 Ν' ἀποθέσῃ τὸ καταπληκτικὸν (Δὲ μεταφράζεται σὲ καμιὰ γλώσ-
 ῆθικὸν κύρος τῆς βοπαλοφορι- σα - μήτε στὴν καθαρῆουσα).
 κῆς ἐτυμηγορίας.
 Ἄλλοι εἰσέρχονται εἰς ἀναλυτι- D'autres entrent dans de plus
 κωτέρας πληροφορίας. amples renseignements (?)
 Ἐξάνισταται κατὰ τῶν τοιούτων Il s'élève contre ces injurieuses
 προσβλητικῶν μομφῶν. accusations.
 Ἐλάμβανε τὸν κόπον. Il prenait la peine.
 Ἐνσάρκωσις τῆς ἰδέας ὀριστικῆς Incarnation de l'idée d'une solu-
 λύσεως τοῦ βουλγαρικοῦ ζητή- tion définitive de la question
 ματος. bulgare.
 Πολιτικὴ ἀτμοσφαῖρα πεπληρω- Atmosphere politique chargée
 μένη ἡλεκτρισμοῦ. d'électricité.
 Ἀποτέλεσμα τοῦ συντάγματος. Résultat de la constitution.
 Ἀληθὲς στήριγμα τοῦ νέου ἡγε- Véritable appui du nouveau sou-
 μόνος. verain.
 Μὴ μεμολυσμένος ὑπὸ φιλελευ- Point corrompu par les théories
 θέρων θεωριῶν. du libéralisme.
 Ἐπὶ συνταγματικὴν σχολὴν δια- Élevé dans l'école du constitu-
 παιδαγωγηθεὶς. tionalisme.
 Δύνανται νὰ παρουσιασθῶσι γεγο- Il peut se présenter des faits
 νότα ὑποχρεοῦντα... nous obligeant à ...
 Ῥήξις διπλωματικῶν σχέσεων. Rupture de relations diploma-
 tiques.
 Αἱ ἀπειλαὶ βαίνουσιν ἔτι περαι- Les menaces vont encore plus
 τέρω. loin.

Δύναται νὰ ὑπολογίσῃ τὰς συνε- πειας.	Il peut supputer les conséquen- ces.
Ἐπαρκῶς ἀπέδειξεν.	Il a suffisamment démontré.
Θίγει χορδὴν εὐαίσθητον.	Il touche à une corde sensible.
Νὰ παράσῃ διασαφήσεις.	Fournir des explications.
... ὅπερ δὲν θὰ ἦτο ἵπποτικόν.	... ce qui ne serait pas cheva- leresque.

Ἄντὶς γαλλικὰ κ' ἑλληνικὰ, μοῦ φαινότανε πάλε κάποτες πὼς διάβαζα ἑλληνικὰ καὶ γερμανικὰ, σὰν ποὺ τὰ βάζω τώρα.

Θεωροῦμεν ὄχι ἀνάξιον τοῦ κό- που νὰ ἐρευνήσωμεν εἰς τί ἔγ- κινεῖται αὐταὶ αἱ δικαιολογίαι.	Wir betrachten es nicht der Mühe unwerth zu untersuchen, worin diese Rechtfertigungen liegen.
Νὰ ἀσκή σοβαρὸν ἔλεγχον.	Ernsten Tadel zu üben.

Κάποτες πάλε δὲ φτάνανε τὰ γερμανικὰ ἢ τὰ γαλλικὰ, ξεχωριστὰ τὸ καθένα· τὰ βλεπα μισὸ γερμανικὰ, μισὸ γαλλικὰ, μέσα στὰ ἑλληνικὰ, σὰ νὰ εἶχε στὸ νοῦ του ὁ συντάχτης, ὅταν ἔγραφε, καὶ τίς δυὸ γλώσσες.

Ἄρμονίαν θελήσεως παρ' αὐταῖς ταῖς μεγάλαις δυνάμεσιν.	Uebereinstimmung des Willens selbst bei den grandes puis- sances.
Κέκτηται ὅλην τὴν μόρφωσιν καὶ τὴν παιδείωσιν εὐ ἡγμένον Εὐ- ρωπαίου.	Il possède toute la Bildung et toute l'instruction d'un wohl erzogenen Européen.

Κοίμας ποὺ δὲν ἔμαθα παιδὶ τὰ γαλλικὰ! Εἶχα πάρει γιὰ δυστυχία μου μιὰ δασκάλισσα, ὅταν εἶμουνε πιά παλληκάρι, κι ἀντὶς νὰ μὲ σπουδάσῃ, μοῦ ἔμαθε... κάλλια νὰ μὴ σᾶς τὸ πῶ. Τώρα τὸ μετάνοιωνα. Θὰ μοῦ ξεφύγανε πολλὰ ἀπ' ὅσα διάβαζα, ποὺ μόνο τὰ γαλλικὰ θὰ μοῦ τὰ ξηγούσανε. Τί καλὰ εἶτανε τουλάχιστο ποὺ ἤξερα γαλλικὰ καὶ γερμανικὰ! Ἄ δὲν τὰ ἤξερα, δὲ θὰ μπορούσα νὰ καταλάβω λέξη ἀπ' ὅσα

γράφανε οἱ φημερίδες. Νόημα δὲ θὰ μπορούσα νὰ βγάλω καὶ τοῦ κίκου θάσπανα τὸ κεφάλι μου. Ἄμα τὰ βάζα στὸ γαλλικό, ἀμέσως ἔβλεπα τί θὰ πῆ. Εἶχα διαβάσει τὴ φράση — « Δὲν ἠδύνατο νὰ ἀρθρώσῃ λέξιν. » Τί μπορούσε νὰ σημαίῃ τέτοιο πρᾶμα; Γύρεβα, σκάλιζα στὴν ἀρχαία· ἀδύνατο νὰ βρῶ τίποτα ποὺ νὰ μοιάζῃ. Βέβαια πὼς ὁ Ξενοφώντας, ἂν εἶτανε ποτὲς νὰ « ἀρθρώσῃ λέξιν », θάμνησε βουβὸς ὅλη του τὴ ζωὴ. Τὴν ἴδια δυσκολία εἶχα καὶ μὲ κάτι ἄλλες φράσεις — « Ἐν δεδομένην τινὶ στιγμῇ. » Ποιὸς, ἔλεγα μέσα μου, νὰ δώσῃ τούτῃ τὴ στιγμὴ καὶ ποιὸς νὰ τὴν πάρῃ; Ἡ καί — « Ἡ λύσις ἐγγίξει. » Ἄγγιξε, συλλογιόμουνε, κανέναν καὶ τὸν πείραξε; Τοῦ κίκου θυμόμουνε τοὺς ἀρχαίους πεζογράφους, Πλάτωνα, Ἀριστοτέλη, Θουκυδίδη! Δὲν ἔβγαίνε τίποτις. Ἄφτὸ τὸ « ἐγγίξει » μὲ βασάνιζε, καὶ δὲν μπορούσα νὰ πιστέψω πὼς ἤθελε νὰ πῆ « πλησιάζω. » Ἄν ἔγραφε τὴν ἀρχαία, ἔλεγα, θὰ τὰ βάζε « ἔγγυς » ἢ « πέλις ἡμῶν ἐστὶ », κι ἂν τὸ γράφε στὴ γλώσσα μας, ἔπρεπε νὰ πῆ « κοντέβει. » Ἄμα ξεχνοῦσα τὴν ἀρχαία καὶ τὴ νέα, μὲ τὴ γαλλικὴ μετάφραση καταντοῦσε τὸ νόημα πολὺ ἔφκολο· « Il ne pouvait articuler une parole. » — « Dans un moment donné. » — « La solution approche. » — Εἶναι κάτι συνηθισμένα καὶ καχορίζικα γαλλικὰ, ποὺ τὰ κοῦμε στὸ Παρίσι κάθε μέρα. Τὰ λέει κανεὶς, ἄμα δὲν ξέρει τί νὰ πῆ.

Κατάλαβα τότες πὼς ἔπρεπε νὰ διαβάζω ἀνάποδα· ἀντὶς πρῶτα νὰ τὰ διαβάζω ἑλληνικὰ, εἶτανε πολὺ πιὸ σωστὸ νὰ τὰ λέω μέσα μου γαλλικὰ κ' ἔπειτα νὰ κοιτάζω τὰ τυπωμένα γράμματα. Καὶ χωρὶς νὰ τὸ θέλω, τόντις ἔτσι τῶπαθα. Τώρα τὰ βλεπα πρῶτα πρῶτα ὅλα φράγκικα, σὰ νὰ εἶτανε τὰ φράγκικα πρωτότυπα.

N'est soumis à aucune restric- tion.	Εἰς οὐδένᾳ ὑπόκειται περιορι- σμόν.
A première vue.	Ἐκ πρώτης ἀπόψεως.

- Il s'est vu forcé. Εἶδεν (!) ἑαυτὸν ἠναγκασμένον.
L'usage éclairé et opportun de ce droit. Ἡ πεφωτισμένη καὶ ἐπίκαιρος χρῆσις τοῦ δικαιώματος τούτου.
L'opinion publique s'est élevée contre ce vote par ses manifestations. Ἡ κοινὴ γνώμη διὰ διαδηλώσεων ἐξηγέρθη κατὰ τῆς ψηφοφορίας ταύτης.
Il se trouvait dans son droit. Εὕρισκετο ἐν τῷ δικαίῳ αὐτοῦ.
L'opinion publique qui se forme d'après la pleine conscience de la force, des besoins et de la situation générale du peuple et de la nation. Ἡ κοινὴ γνώμη ἥτις μορφοῦται ἐκ τῆς πλήρους συναισθήσεως τῆς δυνάμεως, τῶν ἀναγκῶν καὶ τῆς ἐν γένει καταστάσεως τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ ἔθνους.
Il a soulevé l'indignation universelle. Ἐξήγειρε τὴν γενικὴν ἀγανάκτησιν.
Cette question touche sérieusement aux intérêts nationaux et privés du peuple. Τὸ ζήτημα τοῦτο σπουδαίως θίγει τὰ τε ἔθνικὰ καὶ ἰδιωτικὰ συμφέροντα τοῦ λαοῦ.
L'opinion publique qui s'est vivement manifestée. Ἡ ζωηρῶς ἐκδηλωθεῖσα κοινὴ γνώμη.
Ces mesures devaient être prises. Τὰ μέτρα ταῦτα ἔδει νὰ ληφθῶσι.
Cela dépasse vraiment les bornes permises! Ὑπερβαίνει ἀληθῶς τοῦ ἐπιτρεπομένου τὰ ὅρια!
Le phénomène caractéristique. Τὸ φαινόμενον τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει.
Il les a tous surpassés par son ignominie! Ὑπερέβη πάντας κατὰ τὴν ἀθλιότητα!
Elle a donné la dernière impulsion généreuse. Ἡ δοῦσα τὴν τελευταίαν γενναίαν ὄθησιν.
Le 16 Mai. Ἡ 7ῆ Ἀπριλίου.
La nuit des temps et la poussière des bibliothèques. Ὁ ζόφος τῶν αἰώνων καὶ ἡ κοινωρτὸς τῶν βιβλιοθηκῶν.
Il a eu le courage d'exposer. Ἔσχε τὸ θάρρος νὰ ἐκθέσῃ.
Il est en situation. Ἐἶνε εἰς θέσιν.
Vous arriverez à la même conclusion. Θὰ φθάσῃτε εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα.
De ceux qui ont la meilleure volonté d'apprendre. Τὴν βελτίστην πρὸς μάθησιν θέλησιν ἐχόντων.

Στὸ τέλος εἶτανε κι ἀφτὸς ὁ λόγος ποῦ μοῦ φάνηκε πολὺ σωστός·

Nous apprécions sa connaissance de la langue grecque où il excellait comme poète : c'est là une qualité des plus sérieuses, car on peut compter sur les doigts dans notre pays les personnes qui savent le grec. Ἐκτιμῶμεν καὶ τὴν γνώσιν τῆς ἐλληνίδος φωνῆς ἐν ᾗ καὶ ὡς ποιητῆς διέπρεψε· θεωροῦμεν δὲ τοῦτο σπουδαιότατον προσόν, διότι ἐν δακτύλοις μετροῦνται οἱ παρ' ἡμῖν τοιοῦτοι.

Ἐκεῖνος ὁ κρότος ποῦ εἶχα ἀκούσει στὴν ἀρχή, ὅταν πῆρα νὰ διαβάσω τὶς φημερίδες, νὰ ποῦ μεγάλωνε τώρα καὶ γινότανε πιὸ δυνατός. Τρόμαξα μιὰ στιγμή, γιατί στὴ μοναξιά ἀγριέθει κανεὶς νὰκούη θόρυβο καὶ νὰ μὴν ξέρη ἀπὸ ποῦ ἔρχεται. Καὶ πάλι ὅμως δὲν πολυπρόσεξα. Εἶτανε ὁ νοῦς μου βυθισμένος ἀκόμη σὲ τόσα καὶ τόσα ποῦ διάβασα. Χαιρόμουνε ποῦ τὰ καταλάβαινα· μάλιστα μὲ κολάκεθε ποῦ εἶχα βρεῖ μὲ τί τρόπο ἔπρεπε νὰ τὰ καταλάβω. Ὅταν κανεὶς μελετήσῃ χρόνια κανένα φιλοσοφικὸ σύστημα, κ' ὕστερις ἀπὸ πολλοὺς κόπους καὶ κάμποση σπουδῆ, τέλος μπῆ στὸ νόημα, ξανοίγει ὁ νοῦς του. Ἔτσι καὶ γὰ περηφανεβόμουνε ποῦ μοναχός μου εἶχα σταθῆ ἄξιος νὰ μαντέψω τὴ μεγάλη σοφία ποῦ φώτιζε τὰ ἑλληνικὰ μας φύλλα. Ναι, τώρα πρώτη φορά, ἔννοιωσα τί σύστημα ἔχουνε οἱ φημεριδογράφοι μας καὶ μοῦ φάνηκε τὸ σύστημά τους χρῆσιμο κι ἀπλό. « Εἶχασε τὰ ἑλληνικὰ σου, τάρχαϊα καὶ τὰ νέα· κοίταξε μόνο νὰ προσέχῃς στὸ τυπικὸ τάρχαϊο. Ἀμα ἔμαθες πὼς ἡ ὀνομαστικὴ μοῦσα ἔχει γενικὴ μούσης κι ὄχι μούσας, πὼς ὁ ἐνεστώτας ἀκούω κάνει ἀόριστο ἡκουσα καὶ παρακείμενο ἀκήκοα, παίρνεις ἀμέσως ξένες φημερίδες, τίς μεταφράζεις μάνι μάνι. Ἔτσι ξεβγενίζεις τὴ γλώσσα. Δὲν πειράζει νὰ γράφῃς φράγκικα, φτάνει νὰ τὰ τυπώνῃς ἑλληνικὰ. Μὲ τέτοιο τρόπο, οἱ λέξεις σου φαντάζουν ἑλληνικές· μέσα σου εἶσαι ὅλος φράγκος. Τὸ τυπικὸ, μὴν

τάμελῆσῃ στὴ ζωὴ σου. Τὰ χάλασες ὅλα, ἃ δὲν πρόσεξες στὸ τυπικό! »

Καὶ μὴ νομίζετε πὼς στὰ μπόσικα τὸ πιάσανε οἱ δικοὶ μας μ' ἄφτὸ τὸν τρόπο. Οἱ φημεριδογράφοι μας κουτοὶ δὲν εἶναι· εἶναι μάλιστα φοβεροὶ διπλωμάτες. Γράφοντας γερμανικά, γαλλικά κι ἀγγλικά, καλοπιάνουνε τὴν Ἑβρώπη· ἅμα διῆ ἡ Ἑβρώπη πὼς ξέρουμε καὶ γράφουμε τὴ γλῶσσα τῆς, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ μᾶς ἀγαπήσῃ. Ἔτσι καμιὰ μέρα θὰ μᾶς δώσῃ καὶ τὴν Πόλη. Γιὰ νὰ μὴν κακοφανῆ ἄξαφνα τῆς Ἑβρώπης, πού μᾶς βλέπει νὰποφέβουμε σὰν τὴ ψώρα τὶς ξένες λέξεις, καὶ νὰ λέμε πὼς ἡ γλῶσσα μας καὶ τὸ ἔθνος μαζὶ ξεπέφτουνε, ἅμα ποῦμε πόρτα ἀντὶς θύρα, κατωρθώσαμε τουλάχιστο, οἱ λέξεις νὰ μοιάζουν ἑλληνικές, τὸ ὕφος καὶ τὸ νόημα νὰ εἶναι φράγκικα.

Ἔτσι, μιλώνοντας φράγκικα, μιλοῦμε τὴν ἀρχαία. Καὶ τί θέλει, τί γυρέβει ὅλο τὸ ἔθνος; Ὁ καθένας «βαθμηδὸν» νὰ μοιάξῃ τὸν Περικλή. Θὰ τὸ κατορθώσουμε λαμπρὰ μὲ τὶς φημερίδες. Θάναγκαστῆ μάλιστα καμιὰ μέρα ἡ Ἑβρώπη νὰ τὸ πιστέψῃ. Χαρὰ μὲ πρέχυνε πού μᾶς κατέβηκε τέτοια ἰδέα. Μοῦ ἀρέζανε κιόλας ὅσα διάβαζα· τί φρονήματα γενναῖα, τί μεγάλοι λογισμοί! Κάπου κάπου γράφανε καὶ γιὰ τοὺς Βουργάρους πού εἶναι παιδιὰ, γιὰ τοὺς Σλάβους πού εἶναι σωρὸ βαρβάρου, γιὰ τοὺς Ἑλληνας πού εἶναι Ἑλληνας, γιὰ τὴ γλῶσσα τὴν ἀρχαία, πού ἔρχουναί πίτηδες ξένοι σὲ μᾶς νὰ τὴ μάθουνε. Κάπου μάλιστα χτύπησε τὸ μάτι μου κι ἄφτῃ τῇ φράσῃ πού πολὺ κολακέφτηκα· «Αἱ ἀπὸ τῶν εὐκλειῶν προγόνων μας κληρονομηθεῖσαι πολιτικαὶ ἀρεταί...»

Ὅσο καλά, ὅσο φρόνιμα, ὅσο σωστὰ κι ἂν εἶτανε τὰ λόγια πού διάβαζα, πρέπει νὰ τὸ μολογήσω, εἶχα λίγη ζάλη· εἶμουν κουρασμένος ἀπὸ τὴ ζέστη καὶ τὸ πολὺ τὸ διάβασμα. Νὰ τὸ ποῦμε παστρικά, μὲ πῆρε ὁ ὕπνος. Σὰν φιλό φιλό συννεφάκι, σὰ λεφτούτσικη καταχνιά, ξαπλωνότανε ὁ ὕπνος σιγὰ

σιγὰ ἀπάνω στὰ ματόφυλλά μου. Ἐκεῖ πού πήγαινα νὰ πιάσω ἄλλη μιὰ φημερίδα, στάθηκε τὸ χέρι μου κ' ἔγυρα τὸ κεφάλι. Κοιμόμουνε πιά. Ἄμα σφάλοιξα τὰ μάτια, τρόμαξα στὸν ὕπνο μου μέσα. Ἄρχισα νὰ τρέμω κι ὅμως πάντα κοιμόμουνε. Ὁ κρότος ἐκεῖνος ὁ προτερινὸς μεγάλωνε μεγάλωνε κι ἀκουγότανε πιά τώρα σὰν τὴ θάλασσα, ὅταν πάει φουρτούνα νὰ ξεσπάσῃ. Εἶδα τί ἔτρεχε. Κατάλαβα τὴν ταραχὴ, ἀπὸ πού καὶ γιὰτί εἶτανε. Τόντις παράξενο πρᾶμα θωροῦσα!

Μπροστά μου ἔβλεπα ξεδιπλωμένο τὸ χάρτη τῆς Ἑβρώπης. Δὲν εἶτανε κανένας μικρὸς χάρτης, σὰν τοὺς γεωγραφικούς πίνακες πού κρέμουνται στοὺς τοίχους, μέσα στὰ σκολειὰ. Μοῦ φάνηκε μεγάλος σὰν τὴν Ἑβρώπη τὴν ἴδια. Εἶτανε καὶ κεῖνος χρωματισμένος σὰν τοὺς συνηθισμένους χάρτες. Ὁ κάθε τόπος εἶχε ξεχωριστὸ χρῶμα καὶ μπορούσε νὰ διακρίνης τὸν ἕναν ἀπὸ τὸν ἄλλο. Εἶτανε ὁ καθένας ζουγραφισμένος πράσινα, κόκκινα, κίτρινα, μαθιά, ἄσπρα, μουντὰ ἢ ἀνοιχτά. Ἀπάνω στὸ χάρτη στεκόντανε οἱ Ἑβρωπαῖοι, ὅλοι μὲ τὴν ἀράδα, ὁ Γάλλος στὴ Γαλλία, στὴ Γερμανία ὁ Γερμανός, ὁ Ἴταλὸς στὴν Ἰταλία· ὁ καθένας χωριστὰ στὸν τόπο του, κι ὁ κάθε λαὸς φοροῦσε βούχα ἢ πράσινα ἢ κόκκινα ἢ κίτρινα, κατὰ τὸ χρῶμα πού εἶχε στὸ χάρτη ἢ κάθε χώρα. Ὅλο μαζὶ, παράξενο τὸ θέαμα καὶ σὰν ἀποκριάτικο.

Τὸ περίεργο εἶτανε πού δὲν ἔβλεπες μήτε σπιτί, μήτε δρόμο, μήτε τίποτα· οἱ ἄθρῳποι μοναχὰ — κι ὁ χάρτης. Ὅλοι τοὺς ἐμᾶς κοιτάζανε, μυλλιούνια μάτια κολλημένα στὴν Ἑλλάδα! Δὲν εἶτανε ὅμως ὄρθιοι· μὰ δὲν μπορούσα νὰ πῶ κιόλας πὼς εἶτανε καθισμένοι. Στεκόντανε κεῖ σὰν καμπούρηδες, μὲ σκυφτὴ βράχη, μὲ τὸ κεφάλι ἀψηλά· κάθε ἄθρῳπος — καὶ τοὺς ξεχώριζες ἕναν ἕνανε — εἶχε τὰ δυὸ χέρια ἀκκουμπισμένα στὰ γόνατα, σὰ νὰ βαστιότανε γιὰ νὰ μὴν πέσῃ κατακέφαλα καὶ κάμη κουτροβάλα. Τὸ πιγοῦνι τοῦ καθενὸς πήγαινε νὰγγίξῃ τὰ ποδάρια του κ' ἡ βράχη τοὺς γινότανε καμάρα. Τὸ στόμα

τους είτανε άνοιχτό, όλωνώνε, κ' έχασκε φοβερά — σάν τρύπα μάβρη. Φέρνανε άηδία. Και γιατί, παρακαλώ, στεκόνταν έτσι; Γιατί ξεκαρδιζόντανε από τὰ γέλοια. Κ' είταν ένα γέλοιο δυνατό, άνοστο, χάχιχο, πληχτικό γέλοιο, ένα γέλοιο σιχαμένο, πού σέ πιάνανε τὰ νέβρα και σου έρχότανε άπελπισιά νά τάκούς. Έκοφτε σάν ξουράφι. Μιλλιούνια και μιλλιούνια άθρώποι γελούσανε κι όλο γελούσανε και τελειωμό τὸ γέλοιο τους δέν είχε. Άχ! άναθεματισμένοι Έβρωπαίοι, μούγγριζα μέσα μου, τί έχετε και γελάτε με τέτοιο τρόπο; Γιατί μου παίρνετε τάφτια και μου κεντάτε τήν καρδιά με σουβλιές; Κόντεβα νά κλάψω από τή σκάση. Όλοι τους με κοιτάζανε και κοιτάζανε τὸ τραπέζι όπου καθόμουμε και τις φημερίδες πού διάβαζα. Είτανε ή Έβρώπη μαζωμένη φαντάζεσαι λοιπόν τί βοή, τί κρότο πού τόν έκανε τὸ γέλοιο τόσωνε άθρώπω. Άξαφνα σταθήκανε και καθαρά καθαρά — σα νά τους άκούγα και τώρα — είπανε όλοι τους μαζί με μιὰ φωνή πού έμοιαζε νά σφυρίζη.

« Άπογόνοι του Περικλή, άφτά είναι τὰ έλληνικά σας; ! Μ' άφτά είναι πού θα μάς πιάσετε; Με τήν ψεφτοκαθαρέβουσα πού μιλείτε, καλὰ τήν κουρελλιάσατε τή γλώσσα του Περικλή! Άλήθεια καταντήσατε βάρβαροι, σάν πού τὸ λέτε κάποτες οι ίδιοι. Κάτω τὸ κοντύλι! Πήρατε άσκημο δρόμο. Δέν έχει τόπο για σὰς μέσα στον πανάγιο, τὸ σοβαρό ναὸ τῆς έβρωπαϊκής έπιστήμης. »

Και σάν ώκειανός φουρκισμένος, σα μάνητα τρικυμιᾶς, βροντούσε ή φωνή τους κι όσα μέσα τους είχανε, τὰ βγάζανε δξω με μιᾶς.

« Κάθεστε και μάς λέτε πὼς δέν ξέρουμε τή γλώσσα σας, πὼς έχουμε κακή προφορά, πὼς θα μάς τὰ μάθετε όλα. Μᾶς μάθατε μόνο τὰ γέλοια. Φτάνουνε οι κωμωδίες· θαρρόεϊτε πὼς γράφετε τάχατις έλληνικά; Όχι, βέβαια. Για νά τὸ καταλάβετε, έμεις πρέπει νά σὰς τὸ πούμε. Φραγκέψατε!

Μιλήστε γλώσσα δική σας, για νά σὰς άκούση ό κόσμος. »

Καλό πράμα κανείς νάχη πομονή — μα ως πού θα πάη; Έγὼ νά κατηγορῶ τους δικούς μου, γίνεται· ίσως είναι και χρέος μου· αλλάζει ή δουλειά, άμα τους κατηγορήσουνε άλλοι. Άφτὸ δέν τὸ σηκώνω. Όταν περιγελῶ τὸν έαφτό μου, μ' άρέσει μόνος μου νά γελῶ. Κόρωσα λοιπόν και γὼ τότες, άκούγοντας τέτοια λόγια. Έγινα μέσα μου όλος θυμὸς κι από τὴ σκάση τήν περίσσια πήγαινα νά πιγιῶ. Θέλησα νά τους άποκριθῶ, μα χάθηκε ή φωνή μου. Τί, τί νά τους πῶ; Τί άπάντηση νά τους δώσω, πού είτανε τὰ λόγια τους άλήθεια; Τουλάχιστο νά μὴν τους βλέπω μπροστά μου, νά μὴν τους άκούω πιὰ τους Έβρωπαίους! Φεβγιά, φεβγιά! Σηκώθηκα στη στιγμή και καταντροπιασμένος, ζεματισμένος γύρισα σπίτι.

I'.

Άρνι και λιοντάρι.

Είχα χρόνια νά διῶ τὸν άδερφό μου τὸ Γιάννη. Τόσο καιρὸ πού έλειπα από τήν Πόλη, δέν ήξερα καλὰ καλὰ τί είχε γίνη. Είτανε πάντοτες ό ίδιος! Τέτοιο γίγαντα δὲ θα διῆτε στη ζωή σας· τουλάχιστο τρεῖς πῆχες άψηλὸς και χοντρός σάν τὸν Κουλά. Όταν ανέβαινε τὴ σκάλα, έτρεμε τὸ σπίτι. Κοντέβανε τὰ ντουβάρια νά γκρεμήσουνε. Έπρεπε νά σκύψη, ως πού νά γίνη μισός, για νά περάση από κάτω από τήν πόρτα. Στὸ δρόμο, όταν έβγαινε, έλεγες πύργος πού περπατεῖ. Τὸν κοίταζες και θυμόσουνε τους στίχους του Άκριτα·

Έκ τόπου δὲ κινούμενος βροντῆς ήχον έτέλει,
 Ὡστὲ δοκεῖν σαλεύεσθαι γῆν τε και πάντα δέντρα.

Τὸ χέρι του εἶτανε βράχος, κι ἄμα σοῦ ἔπιανε τὸ χέρι νὰ τὸ σφίξει, κόντεβε νὰ σοῦ τὸ κάμη κομμάτια· εἶτανε γιὰ νὰ σοῦ δείξη φιλία. Ποιὸς δὲ φοβότανε τὴ φωνή του; Τόσο δυνατὴ δὲν εἶτανε ἄλλη φωνή· ἤξερε ὁ κόσμος πὼς μπορούσε νὰκουστῆ ἀπὸ τὸ Ταξιμι, ἴσα μὲ τὸ Κατάστενο, ἴσα μὲ τὴ Μάβρη θάλασσα, ἴσα μὲ τὴ 'Ρουσία — ἴσα μὲ τὴν 'Εβρώπη! Ἄμα θύμωνε, εἶτανε ἄξιος μοναχὸς του νὰ ῥίξη κάτω δέκα νομάτους. Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης εἶτανε ἄλλος Ἀκρίτας, τρομερὸς σὰν τὸν Ἀκρίτα, τὸ λαμπρὸ μας τὸ παλληκάρι. Ὁ Ἀκρίτας κουβέντιαζε μιὰ μέρα μὲ τὴν ἀγαπητικιά του· εἶτανε κι ὁ ἀφτοκράτορας μπροστά. Ἄξαφνα πετιέται μέσα ἀπὸ τὰ δάσητα ἓνας δράκος μεγάλος σὰν τὸ βουνό. Τρέχει ὁ δύστυχος ὁ ἀφτοκράτορας, τὰ χρειάζεται, πὰ νὰ φύγη· κι ὁ Ἀκρίτας ἀμέσως πιάνει μὲ τὰ δύο δάχτυλα τὸ δράκο, τότε σηκώνει, τὸν τινάζει ψόφιο κατὰ γῆς καὶ λέει μὲ γλυκὸ χαμογέλιο· « Δὲν ἄξιζε τόσο φόβο, βασιλιά μου! »

Τέτοιος εἶτανε κι ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης. Ἔφτανε νὰ θυμώσῃ καὶ τὸν ἔβλεπε θεριό. Ὄταν τὸν ἔπιανε ὁ θυμὸς — προτοῦ ξεσπάσῃ — στεκότανε ἤσυχος μιὰ στιγμή, σὰν καρφωμένος στὸ χῶμα· λέξη δὲν ἔλεγε, κούνημα δὲν ἔκανε· στραβοκοίταζε μόνο, ἄγρια καὶ λοξὰ σὰν τὸν τάβρο. Μὲ μιὰς ἀρχινοῦσε. Δὲν εἶτανε ἄθρωπος, διάβολος δὲν εἶτανε πού νὰ μπορέσῃ τότες νὰ βαστάξῃ τὴν ὀρμή του. Ὁ θυμὸς εἶναι πρᾶμα δικό μας· εἶναι τὸ μπαροῦτι τοῦ Ῥωμοῦ.

Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης δὲ θύμωνε συχνά. Εἶτανε ἀρνὶ καὶ λιοντάρι. Ποτὲς δὲ σοῦ ἔλεγε λόγο νὰ σὲ πειράξῃ. Κάποτες τὸν πειράζεις ἐσὺ καὶ δὲ μιλοῦσε. Ὁ Ῥωμιός, λέει, εἶναι περήφανος καὶ σωπαίνει. Τὸ βαστοῦσε μέσα του, ὡςπου καμιὰ μέρα νὰ ξεχειλίσῃ τὸ ποτάμι. Μόνο, χωρατάδες πολλοὺς δὲν ἀγαποῦσε, γιατί εἶχε τὸ φιλότιμό του, κι ὅτι τοῦ ἔλεγε, νόμιζε πὼς εἶτανε τάχα γιὰ νὰ τὸν περιπαίξῃς, ἢ πὼς τᾶλεγε ὅλα μὲ τὰ σωστά σου. Ὅλα τὰ ψιλολογοῦσε. Δὲν ἔπρεπε

ἄξαφνα νὰ τοῦ πῆς — « Ὁ κόσμος εἶναι μπόσικος. » Ἀμέσως θαῤῥοῦσε πὼς ἀπελπίζουσεν κ' ἤθελες νὰ πνιγῆς — ἢ πὼς τᾶλεγε γιὰ νὰ τοῦ δώσῃς νὰ καταλάβῃ.

Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης εἶχε καρδιά καλοσύνη γεμάτη. Καὶ νὰ τὸν πειράζεις, εἶτανε καλὸς νὰ τὸ ξεχάσῃ. Εἶχε καὶ κάτι τρυφερότητες παιδιακῆσιες, γιατί μικρὸς εἶτανε τὸ χαιδεμένο παιδί τοῦ σπιτιοῦ. Τὸ βράδυ, ὅταν ἔπεφτε στὸ κρεβάτι, δὲν μπορούσε νὰ κοιμηθῆ, ἂν ἢ γιὰ μας ἢ παραμάννα δὲν καθότανε πλάγι του στὴν καρέγλα, νὰ τοῦ λέρη, καὶ κείνος νὰ μισοσφαλῆ τὰ μάτια. Γιὰ τοῦτο τὸν εἶχανε οἱ φίλοι του γιὰ φοβιτσιάρη, καὶ τὸ λέγανε πού καὶ πού, νὰ γελάσουνε. Ἐγὼ ὅμως πού τὸν ἤξερα, καταλάβαινα τί ἔτρεχε. Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης εἶτανε ἀρνὶ καὶ λιοντάρι. Εἶχε ψυχὴ τρυφερὴ καὶ μαλακὴ σὰν μπαμπάκι· τίς παιδιακῆσιες του τίς συνήθειες, δὲν ἤθελε νὰ τις ἀφήσῃ. Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης εἶτανε σωστὸς Ῥωμιός — βέρος Πολίτης. Μποροῦσε νὰ σηκώσῃ τὸν κόσμο στὸ ποδάρι, ἄνω κάτω νὰ τὸν κάμη, μπορούσε πύργους νὰ γκρεμίσῃ, καὶ κάστρα νὰ πάρῃ μοναχὸς του. Ὡστόσο στρωννότανε ἤσυχα ἤσυχα στὸ ζεστό του τὸ κρεββατάκι — νὰκούη παραμύθια.

Πρέπει νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια. Ἄμα τοῦ ἔδινες ἀφορμὴ, ἄμα ἐνοιωθε πὼς εἶσουνε μαζί του καὶ πὼς κάποιος τότε βαστοῦσε ἀπὸ τὸ χέρι, μπορούσε νὰ γίνῃ φωτιά, νὰ ξεχάσῃ καὶ τὸν ὕπνο. Τότες τὸν ἔβλεπε λιοντάρι· δὲν εἶτανε πιά ἀρνὶ. Εἶχε μάλιστα μαζί μου ἀγάπη ξεχωριστή. Δάχτυλο δὲν ἤθελε νὰ μ' ἀγγίξῃ, δὲν ἔπρεπε κανεὶς νὰ μοῦ πῆ λέξη· στραβοκοίταζε, ἀνάφτανε τὰ μάτια του — κι ἀμέσως γροθιά. Μαλλώναμε κάπου κάπου — (γιὰ τὴ γλώσσα πάντοτες δὲ συμφωνούσαμε) — μὰ ἤξερε τὴν ἀγάπη πού τοῦ εἶχα, καταλάβαινε πὼς γύρεβα τὴν προκοπή του, κ' ἔτσι ὅταν τὰ εἶχαμε καλὰ, οἱ δύο μας μαζί μπορούσαμε κάτι νὰ κάμουμε. Ἄμα τὸν εἶχα σύντροφο, τίποτις δὲ φοβόμουνε, ὅλα μοῦ φαινόταν

έφκολα, μεγάλα πράματα μποροῦσα νὰ καταφέρω. Φτάνει νὰ στεκότανε πλάγι μου· ἀσκέρια δὲν ἔτρεμα τότες· μποροῦσα καὶ στὸν πόλεμο νὰ βγῶ. Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης πετοῦσε μιὰ φωνή κι ἀφανίζοντανε τὰσκέρια, ὠρμούσε σὰν τὸ θεριὸ κ' ἔκοφτε κεφάλια. Δὲν ἄφινε ζωή. Εἶτανε τὸ δεξί μου τὸ χέρι. Ἐφτανε νὰ τοῦ δώσω τὴν ἀφορμή, νὰ τοῦ πῶ ποῦ ἔπρεπε νὰ πάη· τὴ δουλειὰ τὴν τέλειωνε τότες ἐκεῖνος.

Περάσαμε λαμπρὰ στὴν Πόλη οἱ δύο μας μαζὶ, σὰν ἀδέρφια ἀγαπημένα. Τί γέλοια ποὺ τὰ πετούσαμε, τί κουβέντες ποὺ τίς κἀνάμε κάθε βράδου! Τί φαγὶ ποὺ τρώγαμε, τί κρασί ποὺ τὸ ρουφούσαμε μέρα καὶ νύχτα. Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης ἔπρεπε νὰ φάη τὸ πρῶτ' ἄρτο ψωμιά, τὸ μεσημέρι τέσσερα, ὄχτῶ τὸ βράδου. Κάθε μέρα γύρευε νὰ τοῦ φέρουν ἕνα βόδι, τρία ἀρνάκια, δύο πρόβατα, πέντε ὄρνιθες, δέκα κουτόπουλα, δεκατέσσερεις λαγούς, πενήντα πέρδικες, ὀγδόντα μπεκάτσες· πεντακόσιες συναγρίδες, παλαμίδες ἄλλες τόσες, καρίδες δύο χιλιάδες· πέντε πιάτα πιλάφι, μακαρόνια, μπέφ γαρνίτο, δαμαλάκι, χερομέρι, γλώσσες πρόβιες, κιοφτέδες, κερπάπι, ροζμπίφ, κοτλέτες πανὲ κι ἀλὰ μιτανέζα, μπιφτέκια, ἀβγά μάτια, ὀμελέττες, στιφάτο ἀλὰ βενετσιάνα, μπρεζὲ βόδινο, γιουβαρλάκια ἀβγολέμονο, ψητὰ τῆς κατσαρόλας, μυαλὰ μὲ σάλτσα, νεφριά σωτὲ, γιαννὶ πατάτες, ρόστο πρόβιο μὲ φακή, γκιουβέτσι, ρόστο τυλιχτό, φιλέττο γαρνίτο, κεφαλάκι μόνσκου σὸς πικάντ, ἀτζέμι πιλάφι, ντολμάδες, μπούτι ρόστο, σκεμπέ, πουρέ, ἀμερικάνικο βραγῶ, κουνουπίδι γρατέν, μοσχάρι, συκώτια, λαδερὰ κ' ἐντράδες ἕνα σωρό· ὀρεχτικά, χαβιάρι, ραδικία, σαρδελίτσες, καθουρμαῖ, σουτζουκάκια, κάπαρη· λακέρδα, μπαρμποῦνια, σκουμπριά, κέφαλο βραστό, σκυλόψαρο, τσαγανούς, ἀστακούς, λουφάρια, λαβράκι, λάγκες σαλμί, χταποδάκια· στρίδια καὶ μύδια κοσιπέντε ντουζίνες· χόρτα, μπιζέλια, μπάμιες, μελτζάνες, παντζάρια, μαρούλια, φασούλια, σέλινα, πατάτες, λάχανα, κολοκυθάκια, ἀμπελήσκια

σαλάτα, φασούλια πλακί, πατάτες ἀλὰ δουκέσσα, σπανάκια· φροῦττα καὶ γλυκίσματα, χαλβά, κομπόστες, πάστες, κατάρφι, κομπόστα κυδώνι, ἀπίδια, σταφύλια κάθε εἶδος, πεπόνια, καρπούζια, γαλατομπούρεκο, φριγανιές μὲ σιρόπι, χαλβά σεμιγδάλι, τυριά μὲ ρόκα· ἔντεκα ὀκάδες ἀλάτι καὶ πιπέρι, μιὰ λίμνη ξύδι καὶ λάδι, ἕνα πηγάδι νερό, κρασιά τὴ θάλασσα μὲ τὸν ἄμμο. Στὸ τέλος ρουφούσε ὀχτακόσιους καφέδες καὶ ῥακιά δύομισυ μιλλιούνια. Χόρταινες μόνο μὲ τὴν ὄρεξή του. Τέτοιο θεριὸ εἶχε ἀνάγκη νὰ τρώη σὰ δράκος. Τὰ κατέβαζε ὅλα σὰν ποτήρι νερό.

Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης ἔτρωγε καὶ μιλοῦσε καὶ γελοῦσε. Μὰ τί γέλοιο! Βροντῆ! Οἱ δούλοι ποὺ μᾶς σερβιρίζανε — εἶτανε καμιά κατοσταριά — πέφτανε κατὰ γῆς. Καὶ δὲν τοῦ χρειάζοντανε πολλὰ νὰ γελάση. Ἐφτανε μιὰ λέξη νὰ τοῦ πῆς μὲ κάποιον ὕφος κι ἀρχινοῦσε. Μόνον νὰ τὴ λέη ξεκαρδιζότανε. Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης εἶχε κάτι φράσες δικές του καὶ τίς ἔλεγε κάπου κάπου, νὰ χωρατέψη. Γιὰ κάθε πρᾶμα ποὺ ἔκανε καὶ ῥωτοῦσε γιατί τῶκανε ἔτσι κι ὄχι ἄλλιως — ἢ γιὰ ἕνα τσιγάρο ποὺ ἄναφτε, ἢ γιὰ κανένα ροῦχο ποὺ φοροῦσε, ἢ γιὰ τὸν τρόπο ποὺ ἔβαζε τὸ καπέλλο του — σοῦ ἀποκρινότανε πάντοτες· — « Συνήθεια γὰρ ἐπεκράτησε παρ' ἡμῖν. » Ἄμια μ' ἔβλεπε στὸ δρόμο μὲ κανένα φίλο· — « Χαίρετον », μᾶς φώναζε ἀπὸ δύο μίλια μακριὰ καὶ γελοῦσε. Μ' ἔκαμε νὰ γνωρίσω ὅλους τοὺς συντρόφους, μαραγκούς, ράφτηδες, μπακάληδες, παπουτσῆδες, καπνάδες, μπαρμπέρηδες, κρασάδες, χαμάληδες, μαστόρους, βαρκάρηδες, σομπατζῆδες, λουστρατζῆδες, μπαξεβάνηδες καὶ καϊξῆδες. Ὅσο μιλούσανε, ταίτωνά ἐγὼ τάφτια μου, γιὰ νὰ μὴ μοῦ φύγη καμιά λέξη, γιατί ἢ ἀλήθεια κάθεται στὸ στόμα τοῦ λαοῦ κ' ἢ καλὴ γλώσσα στὰ χεῖλια του βασιλέβει. Δὲν τὸ νοιώσανε ἀκόμα οἱ δασκάλοι, μὰ δὲ φταίω γώ. Ἐτσι εἶναι καὶ δὲν μπορῶ νὰ τὰλλάξω.

Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης δὲν εἶτανε περήφανος· μὲ τοὺς

μικρούς μικρός και μέ τους μεγάλους μεγάλος. Ἄμα ἔβλεπε κανέναν πρόστυχο, κανέναν ψωριάρη με τὰ κουρέλλια, ἀμέσως τοῦ πετοῦσε κ' ἓνα — « Δούλος σας ταπεινότατος », πού δὲν ἤξερε ὁ ἄλλος σὲ ποιά τρύπα νὰ χωθῆ. Πρόσταζε καφέδες, γλυκό, ρακί, ἐλιές κι ὁ τι θέλεις, κάθε φορά πού κανένας φτωχὸς ἐρχότανε κάτι γὰρ τοῦ ζητήσῃ· ὁ φτωχὸς πιά ἔτρεμε μπροστά του. Ἐκανε τὸ σπίτι ἄνω κάτω, νὰ τὸν καλοδεχτῆ, νὰ μὴ δείξῃ ἄξαφνα πὼς τὸν καταφρονεῖ γιὰ τὴ φτώχεια. Καὶ τεμενάδες, ἓνα σωρό! Καλὸ μάθημα γιὰ πολλοὺς ἀπὸ μᾶς και μποροῦμε νὰ τὸ σημειώσουμε.

Τοῦ ἄρεζε ὁμως και νὰ παίξῃ. Ἔσερνε πάντοτες κατόπι του ἓναν καρραγκιόζη δικό του, ἓνα χατζῆ με συμπάθειο, και τὸν εἶχε γιὰ παιχνίδι. Τοῦ ἔδινε τσάι, κρασί, ροῦχα, παπούτσι, κάπου κάπου και κλωτσιές. « Μιαρέ! », φώναζε μ' ἓνα ἑ σαράντα πῆχες μακρὶ· « μιαρέ-ἑ-ἑ-ἑ » και κρυβότανε ὁ χατζῆς. Παράσιτους ἔχουμε ἀκόμη και σήμερα· νταλκαβούκης, πού λένε στὴν Πόλη, εἶτανε κι ὁ χατζῆς. Ὁ χατζῆς ἄρπαζε τὰ ροῦχα, ἄρπαζε και τις κλωτσιές. Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης, ὅταν εἶχε κέφι, τοῦ ἔλεγε· « Πρόσταζον, αὐθέντα », με μιὰ φωνὴ πού βούλιαζε ὁ χατζῆς. Καὶ μ' ἀφτὰ γλέντιζε.

Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης εἶτανε σοβαρὸς στὴ δουλειὰ και κανεὶς δὲν τὸν περνοῦσε σ' ἐμπόριο, ἀριθμητική, λογαριασμοὺς και λογάριθμους. Μὰ ἤθελε κάπου κάπου και λίγη διασκέδαση. Πολὺ προκομμένος δὲν εἶτανε και γράμματα πολλὰ δὲν εἶχε μάθει· εἶτανε ἀπὸ τοὺς παλιούς, εἶχε ὁμως νοῦ και κρίση, και δίχως νὰ ξέρῃ πολλά, ἔκοφτε τὸ κεφάλι του· πάντοτες ἔβρισκε τὸ σωστό. Τοὺς δασκάλους δὲν τοὺς ἀγαποῦσε· τοὺς βαριότανε και χολόσκανε· εἶτανε τοῦ λαοῦ. Κάποτες ἐρχόταν ἓνας δάσκαλος νὰ τοῦ μιλήσῃ, και τὸ κάτω κάτω νὰ τοῦ χτυπήσῃ παραδες γιὰ καμιὰ συντρομῆ. Ἀράδιαζε ὁ δάσκαλος τὰ ἑλληνικά του· — « Τοῦ μπαμπᾶ σου τὴ γλώσσα νὰ μιλήσ

και μὴ με σκοτίζῃς· ἐγὼ τὰ τέτοια δὲν τὰ θέλω. » Κι ὁ δάσκαλος τὸν ἄκουε ἀμέσως. Τί νὰ κάμῃ;

Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης τίποτα ψέφτικο δὲν εἶχε· ὅλα του φυσικά, εἶτανε ὅπως τὸν ἔκαμε ὁ Θεὸς κι ἀπ' ὄζω τίποτα δὲν εἶχε· δὲν εἶχε τίποτα φτειαστό, τεχνητό. Εἶτανε σὰν τὸ φροῦττο, προτοῦ γίνῃ ἀκόμη και τὸ τσιμπήσουνε τὰ πουλιά· εἶχε ὅλο του τὸ ζουμί και μιὰ ξεχωριστὴ νοστιμάδα. Στὴν Ἐβρώπη κακομάθαμε· Ὁλος ὁ κόσμος εἶναι ἓνα· ὁ Πέτρος μοιάζει τὸν Πάβλο. Κλάδεψε ὁ ἴδιος μπαξεβόνης τὰ κλαδιά, κ' ἐρχονται ὅλα ἴσια ἴσια. Δὲ βλέπεις τὸ μέσα τοῦ καθενός. Ἐκεινοῦ, ἡ ψυχὴ του γυάλιζε σὰν καθρέφτης, σὰν κρύα βρύση. Πολλὲς φιλοσοφίες δὲ γύρευε. Καὶ δὲ φτάνει ἄραγες νάχῃ κανεὶς καλὸ στομάχι και κρίση ὀρθή; Τί θέλουμε και τί ζητοῦμε παραπάνω;

Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης τὰ ἤθελε ὅλα μπόλικα και σφανταχτερὰ. Εἶχε τις παραξενιές του. Τοῦ ἄρεζε ἢ νὰ τᾶχῃ ὅλα μεγάλα και καλὰ — ἢ κάλλια τίποτα νὰ μὴν ἔχῃ. Μισὰ πράματα δὲν τὰ χωροῦσε ὁ νοῦς του. Γιὰ νὰ πάρῃ με καλὸ μάτι κανέναν ξένο, ἔπρεπε νὰ τοῦ ποῦνε πὼς εἶτανε ὁ πρῶτος στὸν τόπο του· τοὺς ἄλλους τοὺς εἶχε γιὰ σκουπίδια. Γιὰ νὰ σὲ πῆ πλοῦσιο, ἔπρεπε νάχῃς μιλλιούνια· ἂν εἶχες ἓνα και μισό, δὲ σὲ κοίταζε. Χοντρά τὰ πράματα και παστρικά. Ἡ τόντις νὰ φανοῦμε κατιτίς ἢ νὰ μὴν κάνουμε μισοδουλειές. Τώρα κατάλαβες γιὰτί δὲν κατορθώνουμε τίποτα. Τί σωστός Ῥωμιὸς πού εἶτανε, ἀλήθεια, ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης!

Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης με πῆγε σ' ὄλους του τοὺς φίλους. Γνώρισα και τὸν πρωτοφάλη πού τοῦ ἔδινε μαθήματα μουσική, γιὰτί ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης ἤξερε νὰ ψέλῃ περιφήμα, κι ὅταν καθότανε στὴν κάμερή του, ἀρχινοῦσε μοναχὸς του κ' ἔψελνε ὄρες. Ἔτσι εἶναι στὴν Πόλη. Μὲ τὰ θρησκευτικὰ περναῖ τουλάχιστο ὁ καιρός. Κάτι πρέπει νὰ κάμῃ κανεὶς, κι ἄλλο ἀπὸ ἐκκλησιαστικά και θρησκευτικά δὲν

έχουνε άδεια να συλλογιστοϋνε οι Πολίτες. Έκει πάει όλη τους ή ένεργεια.

Γνώρισα, εκείνο τόν καιρό, και τόν δυστυχημένο τόν « Τελαμών. » Τόν είχανε οι γονιοί του βαπτισμένο Κωστή· για να τόν ξεβγενίση, έβγαλε μοναχός του όνομα Τελαμών. Ό δύστυχος! Ένα μόνο κατάρθωσε, πού όλος ό κόσμος τόν εκλινε· « τόν Τελαμών, τού Τελαμών. » Έκλαιγε ό Κωστής για τήν άμάθεια. Έσα με κεί τόν πήγανε οι δασκάλοι· δέν ξέρουνε τούς νόμους τής γλώσσας μας και με τούς ψευτοκανόνες τους, με τίς έλληνικοϋρες, μάς φορτώσανε στη γλώσσα και μιá κλίση πού δέν κλίνεται. Μόνον πού δέ φταίει ό λαός· φταίνει κείνοι. Βαριόμουνε και γώ τόνόμά του, γιατί και γώ είμαι τού λαού· δέν ήξερα πώς να τόν πώ, Τελαμον, Τελαμών ή τουλούμι. Σώπαινα λοιπόν κι άπόφευγα τή συντροφιά του.

Έμένα μου άρεζε ό Πλατανίσσης μέσα σ' όλους τούς φίλους τού άδερφοϋ μου τού Γιάννη. Φάγαμε μιá μέρα μαζί στα Ψωμμαθιά και ποτές στη ζωή μου δέ γέλασα τόσο. Ό Πλατανίσσης εΐτανε άλλο βουνό. Πώς να σάς τόν παραστήσω; Με τί να συγκρίνω τόν Πλατανίσση, πού να τού μοιάζη; Με τί παλάτι, με τί κάστρο, με τί νησί; Βρήτε μου καμιά κατάλληλη σύγκριση για τόν Πλατανίσση· πρέπει να τόν πούμε νησί! Τό νησί ταιριάζει καλά και βρήκαμε τήν εικόνα πού θέλαμε. Ό Πλατανίσσης, Έσα Έσα, εΐτανε όλο φάρδος και πάχος· άνάστημα πολυ δέν είχε, μα τί πλάτες, μα τί μέση, μα τί κεφάλι! Μυλόπετρα! Κι ό ΐδιος πια καμάρωνε. Πλούσιος δέν εΐτανε ό κακόμοιρος, μα τόν έβλεπες πάντοτε χαρούμενο· δέν παραπονιότανε ποτές· τού άρεζε ή ζωή και τού άρεζε μάλιστα ό τρόπος πού ζούσε. Τό κέφι του κοιτάζε και τίποτις άλλο! Ό τι είχε δικό του ό Πλατανίσσης, άμέσως έπρεπε να σου πη πως κανένας άλλος δέν τόν είχε. Κάθε ώρα, έβγαζε κατιτίς άπό τή φαρδειά του τήν τζέπη — ή τσέπη

του εΐτανε πια μαγαζί! — ή κουτί σπύρτα ή σουγιά ή μολύβι ή κουμπι και μάς τΰδειχνε· — « Διέστε το, δέν έχει τέτοιο κανένας! » Στα Ψωμμαθιά όπου κάτσαμε να φάμε, μάς έβαλε δυό σκαμνιά, ένα πιάτο και λίγη μουστάρδα· — « Τέτοια μουστάρδα, παιδιά, μάς λείει, κ' ή βασίλισσα τής Ίγγιλτέρας δέν τήν τρώει. »

Δέ σου άρέσει να καφκιάσαι, καλέ μου φίλε πού με διαβάξεις; Όχι; Τότες δέν είσαι Ρωμιός και να πετάξης τόν βιβλίό μου. Ποιός άπό μάς δέ διψά για έναν έπαινο; Έγω πεθαίνω! Πεθαίνεις και συ άλλο τόσο, μα δέν τόν λές. Όσα έχει ό Ρωμιός — κι άς μην έχη τίποτις — είναι καλά, και μόνο εκείνα καλά· τάλλα δέν άξίζουνε. Ό Πλατανίσσης όμως έβρισκε κάπου να σου πη κ' έναν έπαινο για τούς άλλους. Έπιανε μάλιστα γλήγορα φίλια· τόν φίλο του στόν άνέβαζε Έσα με τόν ούρανό· — « Δέν ξέρεις τί παιδί! Διαμάντι! » Μα... έρχότανε και τόν μά. Τόν διαμάντι ξαναχνιότανε κάρβουνο. Μαζί τά πηγαίναμε λαμπρά. Τήν πρώτη φορά πού τόν είδα, βαστούσε στο χέρι ένα μπαστούνι πού μου φάνηκε πλάτανος. Πρι να μου πη τίποτα, τού λέω· — « Τέτοιο ραβδί δέν είδα στη ζωή μου! » Δέ φαντάζεσαι τή χαρά του. Πήγε να με φιλήση κι άπό τότες άδερφωθήκαμε πια. Είπε όμως και κείνος μερικά για τόν μπαστούνι, γιατί όσο κι αν παίνεσης τόν Ρωμιό, ποτέ σου δέν τόν παίνεσης όσο θέλει.

Τούς έκανα χάζι και τούς δυό μαζί. Όταν πιάνανε τίς κουθέντες, τελειωμό δέν είχανε. Ό Πλατανίσσης έφτειανε κάτι φράσεις δικές του· τά λόγια του εΐτανε γεμάτα νοστιμάδες. Κάθε τόσο, σου έβγαζε κ' ένα· — « Μάς γίνεται λόγος! » Άπό τόν « μάς γίνεται λόγος » έπαιρνε κ' έδινε όσο τόν άκουγες. Άμα σου έλεγε τίποτα για κανένα μεγάλο ή σημαντικό πρόσωπο, συνήθιζε να λη και τόν « κάποιος. » Όταν τού βωτούσανε τόνόμά του ή όταν ό ΐδιος σου μιλούσε για λόγου του, άμέσως σου πετούσε κ' ένα· — « Κάποιος Πλα-

τανίσσης, μᾶς γίνεται λόγος». Μάλιστα, γιατί τοῦ ἄριζε νὰ φαίνεται πὼς εἶναι κάτι, τῶκανε κιάλας· — «Κάποιος τρομερώτατος Πλατανίσσης, μᾶς γίνεται λόγος.» Ἄφτος ὅμως ὁ «κάποιος τρομερώτατος Πλατανίσσης, μᾶς γίνεται λόγος», παίζοντας μιὰ μέρα μὲ τὸ μπαστούνι του, μοναχός του καὶ δίχως βοήθεια, σκόρπισε σὰ μίγες δεκάξη ζαφτιέδες. Χαρὰ στὸ παλληκάρι!

Δὲν ἔπρεπε νὰ πέσης στὰ χέρια του. Δὲν ἔπρεπε νὰ πέσης στὰ χέρια τοῦ ἀδερφοῦ μου τοῦ Γιάννη, γιατί καὶ τὸν Πλατανίσση τὸν ἔβαζε κάτω. Τους γίγαντες τοὺς σέβονται καὶ τὰ νησιά. Κατάλαβα μάλιστα πὼς δὲν ἔπρεπε νὰ πολυμιλῶ γιὰ τὸν Πλατανίσση, δὲν ἔπρεπε νὰ τὸν πολυδοξάζω, μήτε νὰ τοῦ κάνω χᾶδια· ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης τῶπαιρνε ἀνάποδα· — «Γιατί τάχα τὸν Πλατανίσση, κι ὄχι ἐμένα;»

Γιὰ τὴν ὥρα, εἶτανε ὅλο γαλήνη ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης. Διασκεδάσαμε μὲ τοὺς συντρόφους καὶ κάναμε ἓνα γλέντι ποὺ δὲν εἶτανε ἄλλο. Μὲ τὰ λόγια, μὲ τοὺς χωρατάδες, μὲ τὰ γέλοια περνοῦσε περίφημα ὁ καιρὸς — ἡσυχὰ καὶ πολιτικά. Μὲ τὸν ἀδερφό μου τὸ Γιάννη ἔφκολα καλοπερνοῦσες, ἂν ἤξερες νὰ τὸν πιάσης· θύμωνε μόνο ὅταν ἔπρεπε νὰ θυμώση. Κι ἄφτὸ μπορεῖ κατόπι νὰ τὸ διοῦμε. Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης εἶτανε ἀρνί· εἶτανε ὅμως καὶ λιοντάρι.

ΙΑ'.

Πατριαρχικά.

Δὲν μπορεῖ κανεὶς ὅλο νὰ χωρατέβη. Τὸν ἀδερφό μου τὸ Γιάννη ἴσως τὸν ξαναδιοῦμε καὶ πιὸ ὕστερα. Τώρα ὅμως

εἶχα ἄλλες δουλειές. Σηκώθηκα ἓνα πρωτὸ νὰ πάω στὸ Πατριαρχεῖο. Μὲ καρδιοχτύπι πάτησα τὸ χῶμα τοῦ Φαναριοῦ. Προσκυνοῦσα καὶ τὶς πέτρες τοῦ δρόμου. Μοῦ δείξαν τὴν πόρτα ὅπου εἶχανε κρεμάσει τὸν Πατριάρχη. Μάλιστα μοῦ εἶπανε πὼς ἀφοῦ τὸν κρεμάσανε καὶ βγήκε ἡ ψυχὴ του, τὸν ξεκρεμάσανε καὶ τονὲ ρίξανε ὄζω στὴ θάλασσα. Δὲν μποροῦσα νὰ τὸ πιστέψω κι ἀκόμη δὲν τὸ πιστέβω. Βέβαια δὲ μοῦ λέγανε τὴν ἀλήθεια καὶ δὲ θὰ εἶταν ἔτσι τὸ ἱστορικό. Τὸν πατριάρχη δὲν τὸν ξεκρεμάσανε· τὸν ἔβλεπα πάντοτε ἀπάνω στὴν πόρτα, σὰ νὰ κρεμότανε ἀκόμα καὶ τώρα, μὲ τὸ μάβρο τὸ ῥάσο καὶ μὲ τᾶσπρα τὰ μαλλιά. Στὸ πρόσωπό του εἶτανε γραμμένα ὅλα μας τὰ βάσανα, γραμμένες ὅλες μας οἱ δυστυχίες. Γιὰ νὰ μὴ βλέπω πιὰ τὸν πατριάρχη, πρέπει καμιά μέρα νὰ διῶ στὴν ἴδια θέση τὸ Σουλτάνο.

Τρέμοντας καὶ μ' ἀλάλητο σέβας, ἀνέβηκα τὶς σκάλες, καὶ μπήκα μέσα σ' ἓνα μικρὸ καμαράκι. Ἐκεῖ μᾶς δέχτηκε ὁ πατριάρχης. Ἦσυχὰ κι ἀγάλια, μὲ τρόπο γλυκό, μὲ χαμηλὴ φωνή, μὲ πολλὴ κρίση καὶ καλοσύνη, μοῦ μιλοῦσε ὁ Παναγιώτατος γιὰ τὴ θρησκεία, γιὰ τὸ ἔθνος, γιὰ τοὺς δικούς μου, καὶ γιὰ μένα. Ἐγὼ στεκόμουνε κεῖ σὰ βουβός. Δὲν μποροῦσα νὰνοῖξω τὸ στόμα, δὲν μποροῦσα λέξη νὰ βγάλω γιὰ νὰ τοῦ ἀπαντήσω. Φαντάζομαι πὼς θὰ τοῦ φάνηκα σὰ χαμένος. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ποὺ ἡ καρδιά μου πάλεβε κ' ἔτρεμε, σὰ νὰ τὴν ἐσφιγγε κανένα χέρι δυνατὰ καὶ σὰ νὰ γύρεβε ἡ καρδιά μου νὰ γλυτώσῃ ἀπὸ τὸ σφίξιμο τὸ φοβερό. Προσπάθησα κάτι νὰ πῶ, τὰ μπέρδεψα, προσκύνησα κ' ἔφυγα.

Ἄς ἀφήσουμε τὰ παιχνίδια· ἐδῶ πολλὰ λόγια δὲ χρειάζονται. Θεήσκος μὲ τὸ παραπάνω δὲν εἶμαι. Μὰ ποὶός μπορεῖ νὰ διῆ Πατριαρχεῖο καὶ Πατριάρχη, δίχως νὰ ταραχτῆ; Τετρακόσια χρόνια στάθηκε ἄφτος ὁ μικρούτσικος τόπος — ἓνα ξύλινο σπίτι, ἓνα παλιόσπιτο — τὸ μόνο μας καταφύγιο, ἡ μόνη πατρίδα. Ἐδῶ βαστιότανε τὸ ἔθνος.

Ξέρω τί θά μου πῆτε, γιατί ἐμεῖς ἀγαποῦμε νά τὰ ξεσκάλιζουμε ὅλα. Θά μου δείξετε πῶς ὅλοι οἱ πατριάρχηδες δὲν εἴτανε ἅγιοι· θά ξετάσετε τὴν ἱστορία τους· θά βρῆτε μέσα λεκέδες σωρῶ. Ὁ ἕνας ἐγδερνε τὸ καὶ τοῦ ἐθαζε ἄδικα φόρους· ὁ ἄλλος ἐπαιρνε χρήματα· ἕνας τρίτος δὲ ζοῦσε σὰν καλόγερος πού εἴτανε. Ἀφήστε τα ἀφτὰ καὶ δὲ μὲ μέλει· δὲ θέλω νά τὰκούσω, δὲ θέλω νά τὰ ξέρω. Τοὺς γνωρίζω τοὺς λεκέδες· μὰ σφαλῶ τὰ μάτια καὶ δὲν τοὺς βλέπω. Τί νά τοὺς διῶ; Ἄν τοὺς ἀθρώπους τοὺς θέλετε ὅλους ἀγγέλους, ἀπὸ τώρα λέω νά σηκώσουμε τὴν τέντα μας καὶ νά πάμε νά τὴ στήσουμε στὰ σύννεφα. Μὴν κοιτάζουμε ὅλο τᾶτομα· ἄς διοῦμε μιὰ φορά καὶ τὴν ἰδέα. Ὄταν ποῦμε τίποτα γιὰ τὸ Φανάρι, ἄς ἔχουμε στὸ νοῦ μας ὄχι τοὺς πατριάρχηδες ἕναν ἕναν, μὰ τὸ Πατριαρχεῖο μοναχά. Τὸ Πατριαρχεῖο τόντις κάτι σημαίνει.

Οἱ καλοὶ μας οἱ Πολῖτες κάθε δυὸ χρόνια πρέπει νά κάμουμε ἄλλο πατριάρχη. Ἄμα τὸν κάμουμε, τοὺς βλέπεις καὶ περπατοῦνε στοὺς δρόμους μὲ χαρούμενο πρόσωπο, σὰ νά εἶχανε πρῶτα κανένα βάρος στὸ στομάχι καὶ τώρα τὸ βγάλανε ἀποπάνω τους. Τοὺς ἀκούς νά λένε· — « Καλὰ πού τὸν ξεφορτωθήκαμε! Ὅλα τᾶφταιγε ἀφτὸς ὁ πατριάρχης! Ὅλα τὰ κακὰ τὰ εἶχε. Ὁ καινούριος ὁ πατριάρχης εἶναι φρόνιμος, ἄξιος ἄθρωπος — καὶ μὲ νοῦ· ὅλα τὰ καλὰ τᾶχει. Τώρα θά πηγαίνουνε τὰ πράγματα περίφημα. »

Οἱ καλοὶ μας οἱ Πολῖτες ἔτσι μιλοῦνε — κάθε δυὸ χρόνια· γιὰ κάθε καινούριο πατριάρχη λένε τὰ ἴδια. Ποῦ εἶναι ὁ σιδερένιος διοργανισμός, ποῦ τὰ γερά θεμέλια καὶ ποῦ τὸ χέρι τῆς Ῥώμης τῶ Λατίνωνε, τῆς Ῥώμης πού κατώρθωσε ἀπάνω σὲ βασιλεία νά βασιλέψῃ καὶ τὴν Ἑβρώπη νά κυβερνήσῃ; Ἐμεῖς, τίποτις ἀπ' ἀφτὰ δὲν ξέρουμε. Οἱ κοσμικοὶ κάνουνε καὶ ξεκάνουνε τοὺς παπάδες· οἱ ἰδιῶτες κυβερνοῦν Ἐκκλησία καὶ Πατριάρχη. Ἐναν εἶδα μάλιστα νά τὰ ψάλῃ, σὰν πού

λένε, κ' ἐνὸς δεσπότη. Ὁ καθένας ἀνακατώνεται στὰ θρησκευτικά, γιατί ἄλλη δουλειὰ δὲν ἔχει. Τὸ ξέρετε πῶς κι ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης εἶχε μάθει τὴν ψαλτικὴ. Ὄταν τὰ συγκρίνεις τὰ δικά μας μὲ τὴ Ῥώμη, σοῦ φαίνονται κωμῆδια. Κι ὡστόσο ποῖς ἀκόμη καὶ σήμερα βασιτεῖται καὶ μνήσκει ἀντίπαλος τῆς Ῥώμης; Ὁ πατριάρχης ἀφτὸς πού ἀλλάζει κάθε δυὸ χρόνια. Ἦρθε μιὰ μέρα — εἶναι καιρὸς κ' αἰῶνες — ὅπου ὁ πατριάρχης κι ὁ πάπας χωριστήκανε ὁ ἕνας ἀπὸ τὸν ἄλλο· ἔτσι τᾶφερνε, ὄχι ἡ θρησκεία, ὄχι τὸ « Πιστεύω », ὄχι ἕνα « καί », σὰν πού τὸ νομίζει ὁ κόσμος· ἔτσι τᾶφερνε ἡ ἱστορία καὶ κάτι λόγοι τῆς γεωγραφίας. Ἄμα μεγάλωσε ἡ Δύση, ἔγινε ἀνάγκη νά μὴν ἀκούσῃ κανένα καὶ νά μὴν ἔχῃ στὸ κεφάλι της ἀφέντη ξένο, τὸν ἀφτοκράτορα τῆς Ἀνατολῆς, πού κι ὁ πάπας ἔπρεπε νά τὸν ἀκούσῃ. Ὁ Καρλομάγνος δὲν ἤθελε ἄλλο νοικοκύρη παρὰ τὸν Καρλομάγνο· οἱ ἄρχοντες τῆς Δύσης εἶχανε τὴν ὕλικὴ ἐξουσία, θελήσανε ὅμως νᾶχουνε καὶ τὴν πνευματικὴ. Κ' ἔτσι κάμανε τὸ δικό τους τὸν Πατριάρχη, τὸν πάπα, ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὸ βασιλεῖα τῆς νέας Ῥώμης.

Ὁ πατριάρχης κι ὁ πάπας μοιραστήκανε τότες τὸν κόσμο. Πῆρε ὁ ἕνας τὴ Δύση κι ὁ ἄλλος τὴν Ἀνατολή. Σὲ λίγο καιρὸ, ἡ ὀρθοδοξία ἔκαμε τὸ Ῥούσσο δικό της. Ἐτσι πιάνει τὸν τόπο της στὴν Ἑβρώπη, καὶ σήμερις ἔχει κάποια σημασία καὶ δύναμη. Τίποτα περισσότερο ὅμως δὲ θά κατορθώσῃ· ἐκεῖ θά σταθῇ· ἄλλους ἀπὸ τοὺς Ῥούσσους δὲ θά κάμῃ δικούς της. Τὸ κακὸ — ἢ τὸ καλὸ — εἶναι πού ὁ Ῥωμῖος δὲν ἔχει μέσα του μεγάλη τρέλλα γιὰ τὰ μυστήρια τῆς θρησκείας καὶ γιὰ τὴν πίστη, δὲν ἔχει τὴν πυρκαγιά. Εἶναι θεολόγος καλός, θρησκὸς καθαρὸ δὲν εἶναι· ἔχει ἐβλάβεια, ἡ φωτιὰ ὅμως τοῦ λείπει. Ἡ θρησκεία δὲν τοῦ κόφτει τὴν ὄρεξη, δὲν τοῦ χαλᾶ τὸν ὕπνο, δὲν τοῦ ἀνάφτει τὴ φαντασία ἢ τὴν καρδιά· κάθεται ὅλη μέσα στὸ νοῦ του. Οἱ ἅγιες Τερέζες, οἱ Φραντζέ-

σκοι τῆς Ἀσίας στὰ χώματά μας δὲ γεννιοῦνται. Ὁ Ῥωμιὸς δὲ φροντίζει νὰ καταπεισῇ τοὺς ἄλλους, νὰ τοὺς κάμῃ ὀρθόδοξους· θρησκεία γιὰ τὸ Ῥωμιὸ ἄλλο τίποτα δὲ θὰ πῆ παρὰ πατρίδα — καὶ τὴν πατρίδα του δὲν τὴ θέλει γιὰ τοὺς ἄλλους· τὴ θέλει γιὰ λόγου του μόνο.

Γιὰ τοῦτο κι ὁ πατριάρχης δὲν μπόρεσε ποτὲς νὰ γίνῃ σὰν τὸν πάπα, δυνατὸς καὶ μεγάλος. Στὸ μεσαιῶνα εἶτανε ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὸ βασιλιά· τὸν ἐλέγανε *πρόβληση ἀφτοκρατορική*. Μιὰ φορὰ μόνο μπόρεσε νὰκούστῃ ἢ φωνή του· πρῶτο πρόσωπο δὲν ἔγινε ποτὲς ὁ πατριάρχης στὸ Βυζάντιο. Τὸ σύστημά μας ἔχει τὰ καλά του· δὲν τοῦ λείπουν ὁμως καὶ τὰ κακά. Ἔχει μάλιστα γιὰ τὴν ὥρα ὁ πατριάρχης δύσκολη θέση. Ἡ τὸ Ῥοῦσσο πρέπει νὰκούσῃ ἢ τὸν Τοῦρκο. Κι ὁ ἕνας θυμώνει ὅταν ἀκούσῃ τὸν ἄλλον. Κοντέβει πάλε νὰ χωριστῇ καμιὰ μέρα ἢ Ἐκκλησία μας. Γλήγορα θὰ μᾶς ξεφύγουν οἱ Ῥοῦσσοι. Ποῦ ὁ Ῥοῦσσος νὰ τὸ βαστάξῃ ποτὲς — ὁ Ῥοῦσσος πού θέλει νὰ εἶναι παντοδύναμος στὸν τόπο του — ποῦ νὰ τὸ βαστάξῃ, ἄλλος στὰ ξένα νάχῃ πνευματικὴ ἐξουσία μεγαλύτερη ἀπὸ τὴ δική του καὶ νὰ μπορῇ νὰ τὸν προστάξῃ; Ὅτι ἔγινε μὲ τὴ Δύση, θὰ ξαναγίνῃ πάλε μὲ τὴ Ῥουσία. Θὰ βρεθῇ τότες κανένα καινούριο « καί », καμιὰ δυσκολία γιὰ τὸ « Πιστεύω ». Πολλοὺς ἄκουσα ὡς καὶ στὸ βασίλειο τὸ ἑλληνικὸ νὰ μοῦ λένε· « Ὁ πατριάρχης εἶναι πατριάρχης τῶ βασιλιάδω. Ἄς πᾶ νὰ βασιλέβῃ στὴν Πόλη, ὅχι σὲ μᾶς. Τί γυρέβει στὴν Ἑλλάδα ἢ στὴ Ῥουσία, πού εἶναι βασιλεία ἀνεξάρτητα; »

Ἄφτὰ τὰ λόγια θὰ μᾶς βγάλουνε καμιὰ καινούρια ἑτεροδοξία. Δὲ θὰ τὸ φταιῖξῃ ἢ θρησκεία· ἔτσι πάλε θὰ τὸ φέρῃ κανένας λόγος τῆς ἱστορίας, ἔτσι θὰ τὸ θελήσῃ καμιὰ πολιτικὴ ἀνάγκη. Ὅσο κάθονται οἱ Τοῦρκοι στὴν Πόλη, ὅλα τὰ κακά θὰ τὰ πάθουμε. Κ' οἱ δικοὶ μας πάλε, ἄλλο τόσο πολεμοῦνε τὸν πατριάρχη· ὅτι θέλουνε πρέπει νὰ νὸ κάμῃ. Οἱ

Ῥοῦσσοι κ' οἱ Ῥωμιοὶ μαζί τοῦ φιλοῦνε τὸ χέρι, μὰ τοῦ ἔχουνε τὸ χέρι δεμένο. Τοῦ τὸ φίλησα καὶ γὼ κ' ἔλεγα μέσα μου· — « Πρέπει, πρέπει νὰ γκρεμιστοῦνε οἱ Τοῦρκοι! »

Ὅπου πάω, ὅτι κάμω, ὅτι ἀπαντήσω, παντοῦ βλέπω, παντοῦ βρίσκω τὸν Τοῦρκο. Φτάνει νὰνοίξω τὰ μάτια, φτάνει νὰ γυρίσω νὰ διῶ, κι ὅλα μοῦ θυμίζουνε τὴ σκλαβιά. Πῆγα στὴν Ἁγία Σοφία κ' ἔπρεπε νὰ φορέσω τούρκικα παπούτσια, γιὰ νὰ μῶ σ' ὀρθόδοξη ἐκκλησιά. Ποῦ νὰ κοιτάξω νὰ διῶ τὰ μεγαλεῖα τῆς τέχνης; Τὰ παπούτσια πού φοροῦσα μοῦ καίγανε τὶς πατοῦνες καὶ κάθε ὥρα ἔβραζα μέσα μου· μοῦ ἔρχότανε ὅλο νὰ τὰ πετάξω στοῦ πορτιέρη τὸ μοῦτρο.

Πῆγα στὸ Σελαμλίκι κι ἀπὸ μακριὰ πού στεκόμουνε, εἶδα ἕναν ἀφανισμένο, ἄρρωστο καὶ κατὰχλωμο ἄθρωπο, πού περνοῦσε βιαστικά· εἶτανε ὁ Σουλτάνος. Εἶδα στρατιῶτες, ἀξιωματικούς, στρατηγούς στὴν παράταξη κ' ἔλεγα μέσα μου· — « Νὰ κ' ἢ βαρβαριά πού βολολεῖ. » Κι ὅσο τοὺς ἔβλεπα, σήκωνα τὰ μάτια μου, γιὰ νὰ διῶ τάχα ἂ δὲν πέσουνε ξαφνικὰ φλογερὲς ἀστραπὲς ἀπὸ τὸν ἥσυχο, τὸν ὀλόφαιδρο οὐρανό.

Πῆγα μὲ τὸν καλὸ μας τὸν Ω νὰ σεργιανίσω τὴ Βλαχέρνα καὶ τὰρχαῖο τὸ Βυζάντιο. Ὁ σοφὸς μας ὁ ἀρχαιολόγος μοῦ ἔλεγε κάθε λίγο καὶ λιγάκι· — « Ἐδῶ εἶταν ἐκκλησιά καὶ τὴν κάμανε τζαμί· ἐδῶ εἶτανε παλάτι κ' ἔγινε ἀχούρι. Τὸ ξέρω, γιατί διάβασα τὴν τούρκικη ἐπιγραφή, ἀπάνω στὴν πόρτα τῆς ἐκκλησιάς, πού τὸ γράφει, καὶ γιατί πέρασα τρεῖς φορὲς ὅλους τοὺς Βυζαντινοὺς τῆς Μπόννας. » Ἐγὼ, ὅσο τὸν ἄκουγα, μ' ἔπιανε φοβερὴ σταναχώρια. Μὲ τρώγανε τὰ λόγια του σὰ σκουλήκι. Ἐβράζε τὸ αἷμα μου καὶ θυμόμουνε τὴν πρώτη νύχτα πού εἶχα πλαγιάσει στὴν Πόλη· ἔσκανα. Ἐπρεπε κάπου νὰ ξεσπάσω.

IB.

Καπιτάν μπουρντά γκελιόρ.

Ἀπότου εἴμουμε στήν Πόλη, δὲν εἶχα πάει ἀκόμη στὸ Μπογάζι. Οἱ δασκάλοι τὸ λένε Βόσπορο κ' ἔχουνε ἄδικο οἱ δασκάλοι. Ὁ λαὸς Κατάστενο τὸ ξέρει· κάπου κάπου μπορεῖ καὶ Βόσπορο νὰ σοῦ τὸ πῆ. Οἱ δασκάλοι θαρροῦνε πὼς τὰ μάθανε ὅλα· δὲ μάθανε ὅμως ἀκόμη πὼς πρέπει κανεὶς νὰ σέβεται τὶς δημοτικὲς ὀνομασίες κάθε τόπου. Ἡ μάθησή τους δὲ φτάνει ἴσα μὲ τὴν ἐπιστήμη. Ἐπιστήμη νομίζουνε ὅσα χωρεῖ τὸ στενούτσικό τους τὸ κεφαλάκι. Φωνάζουνε ὄλοι· οἱ σοφοὶ τοῦ κόσμου, γράφουνε, πολεμοῦνε, παρακαλοῦνε νὰ τοὺς δώσουμε τοὺς τύπους ποὺ συνηθίζει ὁ λαός. Τίποτις! Οἱ δασκάλοι μῆτε τάκούσανε. Οἱ σοφοὶ κ' οἱ γλωσσολόγοι θυμῶνουνε ποὺ δὲν εἴμαστε ἄξιοι νὰ καταλάβουμε τί γυρέβουνε ἀπὸ μᾶς, κ' οἱ δασκάλοι τί κάνουνε; Ἴσια ἴσια γιὰ νὰ μὴν ἔχουνε οἱ Ἑβρωπαῖοι κακὴ ἰδέα γιὰ τὴν Ἑλλάδα, κόφτουνε, κλαδέβουνε, ξεπαστρέβουνε, καθαρίζουνε τὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα, τὰ συγυρίζουνε, τὰ φέρνουνε στὸ ἑλληνικὸ — καὶ προσμένουνε ἡσυχὰ νὰ τοὺς καμαρώσουμε στήν Ἑβρώπη! Πὼς καταστρέφουνε τὴν ἱστορία μὲ τὴν ψεφτογραμματικὴ τους, μῆτε τοὺς πέρασε ἀπὸ τὸ νοῦ. Τί θὰ κάμης λοιπὸ μὲ τέτοια... κεφάλια;

Ἐγὼ λέω νὰ μὴν κάμης τίποτα καὶ νὰ σύρουμε τὸ δρόμο μας, γιὰτὶ βαρέθηκα τοὺς δασκάλους. Τοὺς βαρέθηκες βέβαια καὶ σὺ ποὺ μὲ διαβάζεις. Ὅσο γιὰ τὸ Βόσπορο, μ' ἄρσει Κατάστενο νὰ τὸ λέω· ἔτσι τὸ συνήθισε ἡ γιανούλα καὶ τοῦτο μοῦ φτάνει. Μ' ἄρσει καὶ Μπογάζι νὰ τάκούω· ὅσο εἶναι οἱ

Τοῦρκοι στήν Πόλη, μοῦ φαίνεται καλὸ νάχουμε κι ἀπὸ τὸ νόμα — γιὰ νὰ μὴν ξεγνοῦμε.

Ἐνα πρωτὶ θέλησα λοιπὸ νὰ σεργιανίσω τὸ Μπογάζι καὶ νὰ διῶ κάτι φίλους στήν ἐξοχὴ. Κατέβηκα στὸ γεφύρι, τὸ βαπόρι σφύριζε, πῆρα μπιλλιέττο, καὶ μπῆκα μέσα νὰ πάω στὸ Μπουγιούγντερε. Μ' ἀπὸ τὸ νόμα οἱ καημένοι μας οἱ δασκάλοι τὰ μπερδέβουνε. Τὶς δοτικὲς τὶς σκορπίζουνε ὅπου μποροῦνε· ἐν *Ταταούλοισ* θὰ σοῦ ποῦνε, ἐν *Βλαχέρναις* κι ἄλλες τέτοιες νοστιμάδες. Μὲ τὸ Μπουγιούγντερε ἀδύνατο νὰ χώσουνε καὶ μιὰ κατάληξη ἀρχαία· τὸ νόμα τοῦτο δὲν κλινεται. Τὸ Μπουγιούγντερε τοὺς τὸ κάνει πείσμα. Τὸ Μπουγιούγντερε μοναχὸ του βίχνει κάτω ὅλα τους τὰ σοφὰ τὰ συστήματα, τὴ γραμματικὴ τους καὶ τὴ γλώσσα τους. Ἄς κατεβάσουνε πενήντα χιλιάδες ἀπαρεφάτους, μιλλιούνια πληθυντικὲς δοτικὲς· φτάνει τὸ Μπουγιούγντερε νὰ δείξῃ τὴ μυστικότητα του, νὰ ξετρυπώσῃ ξαφνικὰ καὶ νὰ βγῆ στὴ μέση. Βλέπουμε ἀμέσως τί τρέχει, καταλαβαίνουμε πὼς ζοῦμε στὰ χιλια ὀχτακόσια τόσα κι ὄχι στῆς πρώτης ὀλυμπιάδας τὸν καιρό. Τὸ λαμπρό τους τὸ παλάτι γκρεμνᾷ καὶ πέφτει, καὶ φαίνεται μὲ μιᾶς, ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὶς πέτρες τοῦ παλατιοῦ, τὸ σημερινὸ μας, τάληθινό μας τὸ ῥωμαϊκὸ χῶμα.

Πόσο τάγαπῶ ἀπὸ τὸ Μπουγιούγντερε! Δαιμονίζει τοὺς δασκάλους. Νὰ τὸ κάμουνε ἄξαφνα *Βαθυρρύαξ*, κ' οἱ ἴδιοι δὲ θὰ καταλάβουνε τί λένε. Πρέπει νὰ τὸ ποῦνε Μπουγιούγντερε, ἔχει δὲν ἔχει. Ἐπειτα, ἄς μᾶς κόψουνε ὅσες ἑλληνικοῦρες ἔχουνε ὄρεξη. Δὲ μᾶς μέλει πιά! Γιὰ νὰ χάσῃ τὸ γάλα τὴν κάτασπρη θωριά του, φτάνει νὰ πῆσῃ μέσα μιὰ σταλιά καφέ. Ἐτσι καὶ μὲ τὴ γλώσσα· ἄμα βάλῃς μέσα ἕναν τύπο μόνο ποὺ δὲν εἶναι ἀρχαῖος, τέλειωσε! Δὲν εἶναι πιά ἡ γλώσσα σου ἀρχαία· τίποτα δὲν εἶναι. Τοῦ κάκου πολεμοῦνε οἱ δασκάλοι, τοῦ κάκου πασιίζουνε! Ἡ γλώσσα τους μοιάζει μὲ λίμνη· τὴ γεμίζουνε καθαρὸ νερὸ καὶ τὴν καμαρώνουνε οἱ

ίδιοι. Για να θολώσει το νερό, άλλο δὲ χρειάζεται παρὰ να ρίξης μέσα ἓνα μικρούτσικο Μπουγιούγγτερε, ἄς εἶναι κ' ἓνα ἄφαντο γά. Μὲ μιᾶς χάνεται ὅλη ἡ ψέφτικη ὁμορφιά τῆς λίμνης κ' ἡ καθαρὲβουσα λασπώνεται.

Οἱ δασκάλοι δὲ βλέπουνε καὶ ποτὲς δὲ θὰ διοῦνε, πὼς γιὰ ὅποιονε τόντις ξέρει, ἀγαπᾷ καὶ σέβεται τὴν ἀρχαία, φτάνει ἓνας μόνος τύπος νὰ μὴν εἶναι ἀρχαῖος καὶ καταστρέφει ὅλους τοὺς ἄλλους. Ἐνα ἐμπόδιζε κάπου νὰ βάλουνε, ἓνα ἐγινε νὰ τοὺς ξεφύγη, ἓνα ἠξεύρω νὰ ποῦνε, ἓνα τίποτε νὰ γράφουνε, πάνε ὅλα! Μεγαλῆτερο τὸ κακὸ παρὰ ἂν εἶτανε ὅλα βάρβαρα, σὰν ποὺ τὰ λένε· ἂν εἶτανε ὅλα βάρβαρα, θὰ φαινότανε τουλάχιστο μιὰ σειρά, μιὰ ἀλήθεια. Μὲ τὸν τρόπο τὸ δικό τους, φαίνεται ἡ ἀρχαία τόντις βάρβαρη κὶ ἀνώμαλη. Ἐνα ὄνομα καινούριο, ἓνας δημοτικὸς τύπος, μιὰ λέξη νέα χαλνᾷ τὴν ἀρχαία — κὶ ἀφανίζει ὅλες τίς δοτικῆς.

Ἐγὼ ποὺ δὲν ξέρω δοτικῆς, δὲν ντράπηκα νὰ μπῶ στὸ βαπόρι καὶ νὰ πάω στὸ Μπουγιούγγτερε. Ὁ καμαρόττος, ἄμα μ' εἶδε, μυρίστηκε ξένο. Ἀμέσως ἦρθε νὰ μὲ χαιρετήσῃ, νὰ μοῦ δώσῃ τὴν καλῆτερο θέσῃ τοῦ βαποριοῦ. Ὁ καμαρόττος εἶτανε Ἀρμένης. Ποῦ νὰ μιλήσῃ ῥωμαίικα, ἀφοῦ οἱ Ἀρμένηδες καὶ τὴ γλώσσα τους δὲ θέλουνε πιά νὰ μάθουνε, καὶ λένε πὼς εἶναι Τοῦρκοι; Κατάλαβα ὁμως τί μ' ἤθελε. Δὲν εἶχε καὶ πολλὰ νὰ μοῦ πῆ. Μοῦ ἐδειξε μόνο σὲ τί θέσῃ ἔπρεπε νὰ κάτσω. Μὲ πῆγε ἀπάνω στὸ γεφυράκι μὲ τὰ σίδερα ὅπου συνηθίζει ὁ καπετάνιος καὶ στέκεται. Ἐκεῖνη τὴν ὥρα ὁ καπετάνιος — ἓνας Τοῦρκος — εἶχε δουλειὰ ἀπὸ τᾶλλο τὸ μέρος. Κάθησα τὸ λοιπὸ μὲ τὴν ἡσυχία μου ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά. Ἡ καρτέλα μου βρισκότανε ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὰ ταμποῦρα κὶ ἄκουα τίς ῥόδες ποὺ γυρίζανε. Ἐβλεπα δεξιὰ τὸν καπετάνιο ποὺ κοίταζε μπροστά του καὶ πρόσταζε. Ὁ καμαρόττος μοῦ ἔφερε ἓνα σκαμνὶ γιὰ τὸ πανωφόρι μου, ἓνα σκαμνὶ νὰ ξαπλώσω τὰ ποδάρια μου, ἓνα σκαμνὶ νὰ μοῦ βάλῃ καφεὶ καὶ

λουκούμι. Τοῦ ἔδωσα μερικὸς παράδες, καὶ μὲ γελαστὸ πρόσωπο, μὲ ζαχαρένιο χαμογέλιο, στάθηκε μιὰ στιγμή κὶ ἀπλωσε τὸ χέρι, τάχα γιὰ νὰ μοῦ δώσῃ νὰ καταλάβω πὼς θὰ βλέπω λαμπρὰ στὴ θέσῃ ὅπου καθόμουνε καὶ νὰ μοῦ δείξῃ τὴ θέα. Ἐκαμε δυὸ τρεῖς τεμενάδες κ' ἔφυγε.

Εἶτανε ἡ θέα τόντις μοναδική. Ὅσο προχωρούσαμε, ξεσκέπαζε τὸ Μπογάζι τίς ὁμορφιές του. Ὅλο μοῦ ἔδειχνε καινούρια μεγαλεῖα. Πιῶτερο ἀπὸ καθετὶς ἄλλο μοῦ ἀρέζανε τὰ νερά του· στὰ νερά πρόσεχα, στὰ νερά εἶχα τὸ νοῦ μου. Τὴ θάλασσα δὲν μπορούσα νὰ τὴ χορτάσω. Ἀπορούσα μὲ τᾶπειρο τὸ νερό. Νερὸ ἔχει τὸ Μπογάζι ὅσο θέλεις. Τί καλὸ μέρος γιὰ νὰ πνιξῇ κανεὶς ὅλα τὰ σκυλιὰ ποὺ κυλοῦνται στὰ σοκάκια! Τὰ σκυλιὰ νὰ τὰ φοβάστε· μὴν τὰ βλέπετε τώρα ποὺ σέρνουνται μισοκοιμισμένα στοὺς δρόμους. Μάθαμε πὼς μπορούνε καμιά μέρα νὰ λυσιιάξουνε, καὶ τότες ἀλλοίμονο! Ὁ Παστέρ, ὅσο ἄξιος κὶ ἂν εἶναι, ἴσως δὲν μπορέσῃ νὰ μᾶς γιαιτρέψῃ. Πάλε πιὸ ἡσυχὸι θὰ εἴμαστε, ὅταν τὰ ρίζουμε στὸ νερό. Ἐκεῖνο τὸ νερὸ τοῦ Κατάστενου, δὲν ξέρετε τί θάματα ποὺ τὰ κάνει. Ἐχει κάτι μέσα του ἐκεῖνο τὸ νερό. Ὅλη ἀφτὴ ἡ θάλασσα ποὺ λούζει τὴν Πόλη ἔχει κρυμμένη βαθιὰ κάτω στὸν πάτο της μιὰ μυστικὴ δύναμη. Ὅποιος περάσῃ ἀφτὴ τὴ θάλασσα γιὰ νάρθῃ στὴν Πόλη, εἶναι χαμένος ἄθρωπος. Γιὰ νὰ μὴ χαθῇ κανεὶς, πρέπει νὰ βρεθῇ στὴν Πόλη, δίχως νάχῃ περασμένη τὴ θάλασσα. Διέστε τόντις τί παράξενο πράγμα!

Ὁ Βόσπορος, καθὼς μπορεῖ ὁ καθένας νὰ τὸ μάθῃ ἀπὸ τὴ γεωγραφία τοῦ σχολειοῦ, χωρίζει Ἀσία κ' Ἑβρώπη, πᾶει νὰ πῆ πὼς βρίσκεται ἀνάμεσα στὴν Ἀσία καὶ στὴν Ἑβρώπη. Ὡστόσο στὴν Πόλη κάθονται Ἀσία κ' Ἑβρώπη μαζί, ἡ μιὰ πλάγι στὴν ἄλλη· ἀφτὸ τὸ περιστατικὸ οἱ χάρτες δὲν τὸ γράφουνε, μάλιστα οἱ χάρτες ποὺ δημοσιεύονται ἀδεία τοῦ Ἰπουργείου τῆς Παιδείας. Ἀνεβαίνοντας δεξιὰ μεριά ἔβλεπα

τὴν Ἀνατολή, καὶ νὰ πῶ τὴν ἀλήθεια, μ' ὅσα εἶχα μάθει στὸ σχολεῖο, δὲν μποροῦσα καλὰ νὰ διακρίνω ποῦ εἶτανε Ἀσία, καὶ ποῦ εἶταν Ἑβρώπη. Δεξιά καὶ ζερβιά ἔβλεπα τὰ ἴδια. Εἶδα πολλά, μὰ ἓνα μ' ἔκαμε νάπορῶσω. Δὲν μποροῦσα νὰ καταλάβω γιατί στεκόντανε τόσα τζαμιά, τόσα παλάτια μισογκρεμισμένα, παραιτημένα, ὀλόρημα. Ὁ Τοῦρκος, ἅμα χτίση σπίτι — κι ἅμα κάμη τίποτα — τὸ βαριέται· εἶναι μαθημένος μὲ τέντες κι ἄλλο δὲν ξέρει. Οἱ Ἀγαρηνοὶ εἶναι νομάδες, ἢ σὰν ποῦ λέμε, *κατσιβέλοι*. Ὁ Τοῦρκος ἓνα ἓνα σιχαίνεται τὰ σπίτια ποῦ κἀνει, νοιώθει πὼς εἶναι περαστικὰ τάγαθά του, κι ἅμα σιχαθῆ ἓνα πρᾶμα ἀμέσως τάφινει. Τάφινει καὶ δὲ γυρίζει πιά νὰ τὸ διῆ — σὰ νὰ μὴν εἶτανε ποτές δικό του. Δάχτυλο δὲ θὰ κουνήση ἢ τοῖχο νὰ σιάξῃ, ἢ ταβάνι νὰ διορθώσῃ, ἢ πέτρες νὰ ξαναβάλῃ, ὅπου πέσουνε. Τὸ χτίριο ποῦ κάμη δὲν ἔμαθε νὰ τὸ διατηρῆ· δὲν τὸ φροντίζει. Τί εἶναι τέτοια φροντίδα, μήτε τὸ ξέρει. Κι ἀπὸ κεῖ μπορεῖς νὰ καταλάβῃς τί θὰ πῆ βάρβαρος καὶ τί θὰ πῆ πολιτισμένος.

Ὁ πασάς, ἐκεῖ ποῦ δὲν πρέπει νὰ μετρήσῃ τὰ χρήματα, ἔφκολα τὰ ξοδέθει. Μικρὰ ἔξοδα δὲν μπορεῖ νὰ κάμη ἀγαπᾶ μόνο τὰ μεγάλα. Ἡ θὰ βγάλλῃ νὰ δώσῃ πολλά, ἢ τίποτα δὲ θὰ δώσῃ. Ὁ πλούσιος ποῦ δὲν ἔδωσε δυὸ γρόσια τοῦ ράφτη του γιὰ νὰ τοῦ ράψῃ ἓνα κουμπί, δὲ θὰ μείνῃ πλούσιος ὅλη του τῆ ζωῆ. Μαζί του φτωχαίνει καὶ τὸ ἔθνος. Ὁ πασάς τέτοια φιλοσοφία δὲν ἔμαθε. Φτάνει τέτοιο νᾶναι τὸ κέφι του, κι ἂν ἔχει λίρες, ἀμέσως τις πετᾷ. Ἄμα γίνῃ ἀνάγκη νὰ λογαριάσῃ πόσοι παράδες χρειάζονται γιὰ νὰ ξαναβάλῃ μιὰ πέτρα, νὰ σιάξῃ ἓνα κανάτι, βαριέται τοὺς λογαριασμούς. Δὲν ἀξίζει, λέει. Τὸ κεφάλι του δὲ ζαλίζεται μὲ τέτοιες μικρολογίες. Ὅταν εἶναι νὰ χαρῆ τίποτα, πρέπει νὰ τὸ χαρῆ ἀμέσως, ἀμέσως νὰ γίνῃ τὸ πρᾶμα καὶ μὲ μιᾶς. Δὲ βλέπει ἄλλο παρὰ τὸ κέφι του, κι ὅτι τοῦ ἀρέσει, τοῦ ἀρέσει τὴν ὥρα ποῦ τὸ θέλει· παρέκει δὲν πάει ὁ νοῦς του. Στὴν Ἀθήνα πάλι,

κι ὁ μπακάλης ποῦ θὰ κάμη σπίτι, κάθε μέρα θὰ φροντίσῃ γιὰ τὸ σπίτι του, θὰ τὸ νοικοκερέψῃ, θὰ τῷ χῆ ἔννοια. Θὰ προσπαθήσῃ μάλιστα μὲ κάθε τρόπο νὰ βάλῃ δυὸ σκαλοπάτια μαρμαρένια, παντοῦ νὰ ρίξῃ σίδερα καὶ πέτρα, γιὰ νὰ γίνῃ, λέει, τὸ σπίτι πιὸ γερό. Ὁ Ῥωμιὸς ὅλα αἰώνια τὰ θέλει.

Χαμογελώντας ἀντανακλοῦσε τὸ Μπογάζι τὰ τούρκικα παλάτια, τὰ μισογκρεμισμένα τὰ τζαμιά. Γλήγορα γλήγορα πήγαινε τὸ βαποράκι, σὰ νᾶτρεχε στὰ κύματα μέσα. Ἡ θάλασσα ἔχει κάτι ποῦ σὲ μαγέθει. Ὅταν κοιτάζει κανεὶς τὴν πλώρη ποῦ μὲ τόλμη σκίζει τὰ νερὰ γιὰ νὰ περάσῃ, νομίζει τότες πὼς μπορεῖ ἄξαφνα κι ὁ ἴδιος νὰ κόψῃ δρόμο μεγάλο. Ἡ φαντασία πετιέται καὶ τρέχει μὲ τὸ βαπόρι· ὁ νοῦς φουσκώνει τὰ παννιά του. Ἔτσι τόπαθα καὶ γώ. Θὰ πάμε καὶ μεῖς ὀμπρός, ἔλεγα μέσα μου, ἀνοιχτὰ θὰ πάrouμε τὴ θάλασσα, θὰ τραβήξουμε μακριὰ μακριὰ, καὶ καμιά μέρα σὰν τὸν Κολόμπο θάνακαλύψουμε μιὰ νέα, μιὰ περίφημη, ἡλιοφώτιστη Ἀμερική. Αἰώνια θὰ μείνουνε τὰ ἔργα καὶ τὸνομά μας.

Στὴ στιγμὴ ποῦ μελετοῦσα τέτοια μεγαλεῖα, ξαναφάνηκε ὁ καμαρόττος. Ἦρθε κοντὰ μου καὶ μοῦ ἔδωσε νὰ καταλάβω πὼς ἔπρεπε νὰλλάξω θέση. Ὁ καπετάνιος εἶχε τώρα δουλειὰ στὸ μέρος ὅπου καθόμουνε· ἔπρεπε νὰ περάσῃ ζερβιά. Ὁ τόπος εἶτανε στενὸς καὶ δὲν μπορούσαμε νὰ μείνουμε κ' οἱ δυὸ μαζί· ἀνάγκη ἢ ὁ ἓνας ἢ ὁ ἄλλος νὰ φύγῃ. Ὁ καμαρόττος, γιὰ νὰ τὸν καταλάβω καλῆτερα, μοῦ τὸ εἶπε μάλιστα τούρκικα — « Νὰ σηκωθῆς, γιατί ὁ καπετάνιος ἔρχεται », λέει, « καπιτὰν μπουρντὰ γκελίορ. »

Μὲ πολλὴ ἐβγένεια, πρέπει νὰ τὸ μολογήσω, καὶ μὲ τρόπο καλὸ μοῦ εἶπε ὁ ἄθρωπος ἀφτὰ τὰ λόγια. Δὲν ξέρω γιατί ἀφτὲς οἱ τρεῖς τούρκικες λέξεις μοῦ χτυπήσανε τόσο παράξενα στάφτι. *Καπιτὰν μπουρντὰ γκελίορ*, τὸν ἀκουγα καὶ μοῦ φώναζε. Ὁ καπετάνιος ἔρχεται. Τί παράδοξη φράση! Ὁ καπετάνιος εἶτανε Τοῦρκος, ὁμορφάνθρωπος, ἀψηλός· ἔμοιαζε

σὰ νὰ εἴτανε ὄλο μαζί ἀφέντης σκληρὸς κι ἀντρεωμένο παλ-
ληκάρη. Μοῦ φάνηκε πὼς στὰ μάτια του μέσα, στὸ πρόσωπό
του ἔβλεπα μὲ μιᾶς ὅλη τὴν Τουρκιά. Τέτοιος θὰ εἴτανε,
ἔλεγα μέσα μου, κι ὁ πρῶτος ὁ Τοῦρκος ποὺ πάτησε ἀπὸ τὸ
χῶμα, ὁ πρῶτος ὁ κατακτητὴς. Τέτοια λόγια θὰ εἶπε, ὅταν
μπῆκε στὴν Πόλη, ὅταν καταστράφηκε ὁ στρατὸς μας στὸν
πόλεμο τὸν τρομερό, κι ὅταν ἔπεσε ὁ βασιλιάς μας. —
« Καπιτὰν μπουρντὰ γκελιὸρ! Ὁξω, ὄξω, ραγιαδες, γκιαού-
ρηδες, σκυλιά. Νὰ φύγετε ἀπὸ μπροστά μου. Νὰ τος ποὺ
ἔρχεται, ὁ καπετάνιος! Ὁ καπετάνιος φτάνει! » Μὲ τὸ σπαθὶ
στὸ χέρι, στ'ἀλόγο του καθαλλάρης, ἐρχότανε ὁ Τοῦρκος, ἐρ-
χότανε ὁ καπετάνιος — κ' ἔπρεπε ὁ καθένας ἀπὸ τὸ δρόμο του
νὰ φύγη.

Σὰ νὰ καταλάβαινα πρώτη φορά ὅλη μας τὴν ἱστορία,
σὰ νὰ ζωντάνεβε μπροστά μου πρώτη φορά. Μοῦ φάνηκε πὼς
βλέπανε τὰ μάτια μου τώρα κανένα ἄγριο, φοβερό, ὀλέθριο
πρᾶμα, γεμάτο αἵματα καὶ σφαγές. « Σήκω, σήκω, χριστιανέ
ἀπὸ κεῖ ποὺ καθόσουνε ἡσυχος καὶ θάμαζες τὴ φύση μὲ τὶς
ὁμορφιές της, καὶ φιλοσοφοῦσες, καὶ κοίταζες τὸ νερὸ κ' ἔ-
παιρνε ἡ φαντασία σου δρόμο. Σήκω· ἡ Πόλη εἶναι δική μου.
Ὅπου σὲ διῶ, ὅπου σὲ βρῶ, ὅπου φανῆς, ἐσύ, ἡ γυναίκα σου,
τὰ παιδιὰ σου, ὅπου διῶ, ὅπου βρῶ, ὅπου φανῆ τίποτα δικό
σου — σπίτι, χρήματα, χωράφι ἢ παλάτι — ὅλα ὅλα πρέπει
νὰ μοῦ τάφησης. Τὸ αἷμα σου θέλω νὰ πιῶ, καὶ τὴ ζωὴ σου
νὰ ρουφήξω. Ἄμα σοῦ ζητήσω αἷμα καὶ ζωὴ, θὰ μοῦ δώσης
τὴ ζωὴ σου, καὶ τὸ αἷμα σου θὰ μοῦ τὸ φέρης. Ἀπὸ τὸ στόμα
σου λέξη νὰ μὴ βγῆ. Δὲ χωρατέβω. Ξέρεις ποιοὺς εἶμαι; Νὰ
τὸ μάθης. Ὁ ἀφέντης σου εἶμαι γώ, ὁ βασιλιάς σου, ἡ τρο-
μάρα σου καὶ τὸ βάσανό σου. Σήκω, φύγε, γιατί ἔρχομαι·
σὴκω, φύγε, γιατί φτάνω. Καπιτὰν μπουρντὰ γκελιὸρ! »

Τί δυσάρεστη, τί λυπητερὴ φαντασία ποὺ τὴν ἔχω! Πάντα
θέλει τὰ πράματα νὰ τὰ μεγαλώνῃ τὸν ποντικὸ τὸν κάνει

γιαννίτσαρο. Ἡ φαντασία μου μοῦ χάλασε ὄλο μου τὸ κέφι.
Μόλις ἕκατσα δυὸ ὄρες στὸ Μπουγιούγντερε. Μόλις πρόφτασα
νὰ διῶ τοὺς φίλους μου, νὰ πάω στὸ σκολεϊό, νὰκούσω τὸ
δάσκαλο ποὺ γύρεβε νὰ μάθῃ στὰ χωριατόπουλα τὶς ἐβγέ-
νειες τῆς γλώσσας μας. Εἶμουνε ὄλο συλλογισμένους, βαρεμέ-
νος· εἶχα μιὰ τρομερὴ σταναχώρια. Ἄχ! ποῦ εἶσαι, Γιάννη
μου, ἀδερφέ μου; Νὰ σ' εἶχα βοηθό! Νὰ μπορούσαμε κ' οἱ
δυὸ μας μαζί νὰ ξεφορτωθοῦμε τὸν Τοῦρκο, νὰ τὸν κάμουμε
νὰ φύγη πιά, νὰ τὸν πετάξουμε στὸ νερό, νὰ βγάλουμε ἀπὸ
τὸ λαϊμὸ μας καὶ κατακτητὴ καὶ καπετάνιο. Ἡ τουλάχιστο
μὲ τὶς κουβέντες, μὲ τὰ γέλοια νὰ ξεχάσω ὁ δύστυχος ἐκεῖνα
τὰ λόγια! Καὶ πάλι τὰπόγεμα, στὶς τέσσερις, ξαναπῆρα τὸ
βαπόρι. Μὰ δὲν κοίταζα, δὲν πρόσεχα τίποτα, μήτε Μπο-
γάζι, μήτε θάλασσα, μήτε οὐρανό. Πῆγα νὰ κλειδωθῶ κάτω
σὲ μιὰ καμπίνα, ὅπου δὲν εἴτανε κανεὶς. Ἡ ἴδια φράση ὄλο
μοῦ ἔδερνε τὸ νοῦ, ὄλο μοῦ ἔτρωγε τὸ κεφάλι. Ὅλο ἔλεγα μέσα
μου σιγὰ σιγὰ: « Καπιτὰν μπουρντὰ γκελιὸρ! »

ΙΓ'.

Τὰ Μνηματάκια.

Κόντεβε νὰ φτάσῃ τὸ βαπόρι. Εἴτανε ἡ ὥρα ποὺ μισοφέγ-
γουνε ἀκόμη τὰ βουνὰ καὶ ποὺ ἀρχινοῦνε οἱ κοιλάδες νὰ
μαβρίζουνε. Ἡ μέρα πήγαινε νὰ σωθῆ κι ὁ ἥλιος ἔλεγε νὰ
βασιλέψῃ. Ἡ ῥοδοσκότεινη βραδεῖα κατέβαινε λίγο λίγο ἀπὸ
πάνω ἀπὸ τὸν οὐρανὸ καὶ προχωροῦσε νὰ μᾶς ἀνταμώσῃ. Τὸ
Μπογάζι ἔμοιαζε λυπημένο. Οἱ γλάροι σὰν παραπονεμένες
ψυχές πετούσανε καὶ ψέλνανε τὸ μοιρολόγι τους. Ὁ ἥλιος

ἀποχαιρετούσε τὸ Μπογάζι κ' ἔσερνε λὲς ἀπάνω στοὺς λόφους τὶς στερνὲς τοῦ ἐκεῖνες τὶς ἀχτίδες, ποὺ φαίνονται σὰ βαρεμένες, σὰν κουρασμένες ἀπὸ τὴ λάψη καὶ μελαχολικὰ φιλοῦνε τὴ γῆς.

Ὅταν ἀράξαμε στὸ γεφύρι, εἶτανε νύχτα. Σὰν τῆς θάλασσας τὰ βέματα ποὺ ἀνεβοκατεβαίνουνε, ἔτσι καὶ στὴν καρδιά μου μέσα ἀνάμνησες παλιές, κύματα κι ἀναφόρια μοῦ πολεμούσανε τὴν ψυχὴ. Μὲ τὸ μέτωπο κατεθασμένο, μ' ἀργοκούνητο ποδάρι, πῆγαινα σιγὰ σιγὰ ἀνάμεσα στὸ λαό, μέσα στὸ πλῆθος ποὺ μὲ σκουντοῦσε, ποὺ μὲ ζουλοῦσε, ποὺ μὲ πατοῦσε γιὰ νὰ περάσῃ. Καὶ νὰ πάλε, σὰν πρῶτα στὸ Παρίσι — τὴ νύχτα ποὺ σερνόμουμε τριγῦρο στὸν τάφο τοῦ Ποιητῆ καὶ ποὺ προσκυνοῦσα τὴν τροπαιόφορη Καμάρα — νὰ πάλε ποὺ πρόσμενα κάτι νὰ γίνῃ, καμιὰ μεγάλη δουλειὰ νὰ ξεσπάσῃ. Καὶ νὰ πάλε, καθὼς στὸ Παρίσι, νὰ ποὺ μ' ἄρεζε νὰ περπατῶ μέσα στὸ λαό, ἤσυχος κι ἄγνωστος ἐγώ. Ἡ φαντασία μου ἀμέσως παίρνει δρόμο· στράφτει ὁ νοῦς μου· στὸ κεφάλι μου μέσα σηκώνουνται φουρτοῦνες. Μάλιστα, ἅμα βρεθῶ κοντὰ στοὺς δικούς μας, μοῦ ἔρχεται μιὰ δύναμη ξεχωριστὴ· κάτι θέλω νὰ φανῶ, κάτι θέλω νὰ τοὺς εἶμαι. Δὲ συμφωνοῦμε σ' ὅλα, μὰ δὲ μὲ μέλει! Ὅτι ἐγώ μέσα μου, θὰ τοὺς τὸ πῶ, θὰ τὸ βγάλω ὄξω, θὰ τοὺς καταπείσω, θὰ τοὺς πολεμήσω κι ἂς πιαστοῦμε, ἂν τύχῃ ἀνάγκη, χέρια μὲ χέρια! Γίνουμαι σὰν τὸν ἀρχαῖο μας τὸ γίγα, ὅταν ἀγγιζε τὴ γῆς. Τέτοιες ὥρες πλατάνους ξεῖρρίζωνω.

Κι ὡστόσο ἄλλα συλλογιόμουμε. Τὴν πρώτη μου τὴν ἀγάπη πῆγε νὰ θυμηθῆ ἢ βασανισμένη μου ἢ ψυχῆ. Θυμόμουμε τὰ χρόνια τὰ παλιὰ ποὺ παίζαμε στὴν Πόλη μαζί. Μὲ τὴ γλυκειά της, μὲ τὴ χαδεμένη της τὴ φωνὴ μου ἔλεγε κι ὄλο μοῦ ξανάλεγε: « Ἐγὼ γυναίκα σου θὰ γίνω· ἐσένα θὰ πάρω κι ἄλλο ἄντρα δὲ θέλω. » Πόσο μ' ἄρεζε νὰ τὴν ἀκούω· πόσο μὲ κολακέβανε τὰ λόγια της παιδί!

Ἦστερα τὴν ξαναεἶδα, ὅταν ἔγινα δεκοχτῶ χρονῶ παλληκάρι, γεμάτος ἐλπίδες, ἔτοιμος νὰ τῆς τὸ πῶ. Πόσα τραγούδια, πόσες μελωδιὲς ψιθύριζε ἡ καρδιά μου! Τί οὐράνια μουσικὴ ἔπαιζε στὸ στήθος μου μέσα καὶ τόκανε ὄλο χαρὰ! Τί γλυκὸ πρᾶμα μοῦ φαινότανε ἡ νιότη, χαρούμενη καὶ λαφριά σὰν τὸ πουλί... Ἐνα βράδυ ποὺ εἶχαμε μείνει μονάχοι, βγήκαμε στὸ παράθυρο κι ἀκκουμπήσαμε στὸ κάγκελλο κ' οἱ δύο μας. Μὲ γλυκὸ μάτι μᾶς κοίταζε τὸ φεγγάρι, καὶ τῆς πημένο μου τὸ ταίρι μοῦ ἔπιασε τὸ χέρι καὶ μοῦ εἶπε ἤσυχά καὶ σιγὰ: « Τί καλὰ ἔκαμες καὶ γύρισες στὴν Πόλη! Ὅταν ἄκουσα πὼς θὰ μᾶς ἔρθῃς, χάρηκα ποὺ θὰ σὲ ξαναδιῶ. Ἐσὺ εἶσαι ὁ φίλος μου ὁ παλιός. Ἐσένα ὅλα σοῦ τὰ λέω. Θέλω νὰ μάθῃς τὸ κρυφὸ μου. Ὁ πατέρας μου θέλει νὰ μὲ παντρέψῃ. Κανεὶς ἀκόμη δὲν τὸ ξέρει. Μοῦ λένε πὼς εἶναι πλούσιος· ἐμένα μ' ἄρεσει, γιὰτὶ μοιάζει καλός. Δὲ θέλησα ὅμως νὰ τὸν πάρω, χωρὶς νὰ σοῦ τὸ πῶ... »

Τέτοια συλλογιόμουμε, ἀνεβαίνοντας τὸ Γαλατά. Ἐτσι εἶχα στὸ νοῦ μου τὴν πρώτη μου τὴν ἀγάπη, τὶς χίλιες της νοστιμάδες καὶ τὶς ὁμορφιὲς της. Κι ὅσο τὴ θυμόμουμε, κι ὅσο συλλογιόμουμε τὰ παλιὰ μας, τὰ παιδικήσια μας τὰ παιχνίδια, τόσο πιώτερο μὲ τρέλαινε ἡ ἀγάπη ποὺ τῆς εἶχα· ἂν τὴν ἔβλεπα μπροστά μου, ἴσως πάλε θὰ τὴν παρακαλοῦσα νὰ μοῦ πιάσῃ τὸ χέρι σὰν ἐκεῖνη τὴ βραδειά, νὰ μοῦ πῆ ὅσα μοῦ ἔλεγε τότες — τουλάχιστο γιὰ νὰ ξανακούσω τὴ φωνή της. Οἱ γυναῖκες ἔχουνε φτερά καὶ μ' ἕνα τους λόγο ἴσα μὲ τὸν οὐρανὸ σὲ σηκώνουνε· κ' οἱ γυναῖκες πάλε γίνονται μολύβι, μολύβι βαρὶ, καὶ κάτω κάτω, στῆς θάλασσας τὸν πάτο, σὲ τραβοῦνε.

Ἄφτους τοὺς λογισμοὺς ἔστρεφα καὶ ξανάστρεφα μέσα στὸ νοῦ μου. Δὲν εἶχα ὄρεξη ἄθρωπο νὰ διῶ μήτε νὰ μιλήσω μὲ κανένα· ὄλο πῆγαινα ὀμπρός. Γύρεβα μοναξιά κ' εἶτανε ἡ ψυχὴ μου μὲ τοὺς πεθαμμένους. Τί νὰ συλλογιστῶ

παρά θάνατο και σκοτάδι; Μοῦ φαινότανε πὼς ἀνοίγανε μπροστά μου ὅλα τὰ μνήματα πού εἶχα διῆ στη ζωὴ μου. Βγαίνανε ὄξω οἱ πεθαμμένοι φίλοι κι ἀργοκουνούσανε τὸ χέρι. Ἡ γλυκειά μου ἢ μαγνούλα μὲ κοίταζε μὲ πόνο. Ἡ πρώτη μου ἢ ἀγάπη μ' ἀποχαιρετοῦσε· κοιτόντανε οἱ νιόνυφες ἐλπίδες τυλιμένες στὸ κιβούρι μὲ τὰ χρυσά τους βουχα. Ποῦ τὰ νιάτα κ' οἱ χαρές; Ποῦ τὰ δέντρα ὅπου παίζαμε μαζί, ποῦ οἱ σκάλες ὅπου τρέχαμε μὲ τὰ γέλοια; Πουλήσανε καὶ τὸ σπίτι ὅπου τὴν ἀγάπησα παιδί. Τὸ πουλήσανε καὶ κείνο, γιατί χρειάστηκε ὁ Τοῦρκος παράδες. Ἀραγες καὶ τὴν ἀγάπη μου, καὶ τὴν καρδιά μου, πού τὴν εἶχα ἀφήσει μέσα στὸ σπίτι, μὲ τὸ σπίτι μαζί τὴν πουλήσανε καὶ κείνη; Σπίτι καὶ καρδιά, ὅλα θὰ μᾶς τὰ πάρουνε! Ὅπου γυρίσης νὰ διῆς, πίσω ἢ μπροστά, παντοῦ βλέπεις θάνατο καὶ θλίψη. Ἡ τύχη μας εἶναι βαρειά· μᾶς πικραίνουνε τὰ παλιά μας τὰ βάσανα, καὶ σήμερα πάλι ἄλλο τριγῦρο σου δὲ βλέπεις παρὰ βάσανα καὶ χαμό.

Προχωροῦσα, προχωροῦσα χωρὶς νὰ ξέρω καλὰ καλὰ ποῦ μὲ πηγαίνανε τὰ ποδάρια μου. Δὲν πρόσεχα πιά καὶ δὲ μ' ἐμελε ποῦ θὰ καταντήσω. Πάντοτες ὀμπρός! Ἀπὸ τὴν κούραση τὴ μεγάλη, ἔνοιωθα μόνο πὼς εἶτανε ἀνήφορος, γιατί εἶτανε τὰ γόνατά μου κομμένα. Ἀξαφνα σκούνταψα καὶ κόντεψα νὰ πέσω. Κόντεψα νὰ πέσω μπρούμυτα. Εἶχα σκουντάψει σὲ μιὰ πέτρα πού στεκότανε ὀλόρθια καὶ φοροῦσε στὴν ἄκρη σαρίκι, βαμμένο κόκκινα καὶ πράσινα. Χωρὶς νὰ τὸ καταλάβω εἶχα πάει ὡς τὸ Σταβροδρόμι, καὶ βρισκόμουνε ἴσια ἴσια στὰ Μνηματάκια.

Κάθησα μιὰ στιγμή κατὰ γῆς, νὰ πάρω τὴν ἀναπνοή μου. Εἴμουνε ἀνάμεσα στὰ τούρκικα μνήματα. Εἶτανε πανώρια νύχτα. Ξαπλώθηκα λιγάκι χάμω κι ἀπὸ τὸ λόφο πού κοιτόμουνε, τριγῦρο μου οἱ τάφοι μοῦ φαινότανε πὼς κατεβαίνανε ἴσια μὲ τὴ θάλασσα κάτω, δίχως νὰ κοπῆ ἢ σειρὰ τους. Ὅλο-

φωτο φεγγάρι περεχοῦσε τὸν Κετχανᾶ. Ἡ θάλασσα χαμογελοῦσε· φυσοῦσε ἀγέρι λιγοστὸ καὶ σιγὰ σιγὰ κουνιόντανε τὰ κύματα, σὰ νὰ παιζέ τὸ φεγγάρι μὲ τὸ νερό. Στὸ πλάγι μου, κάτι ἀψηλὰ κυπαρίσσια, σειούσανε τὴν κορφή τους, σὰ νὰ κάνανε πανηγύρι. Τὰ κυπαρίσσια μοῦ μισσοκεπάζανε ἀντίκρου τὴν Πόλη· μποροῦσα ὁμως νὰ διακρίνω ζερβιά δυὸ μιναρῆδες τῆς Ἀγιά Σοφιάς· παρέκει, δεξιά, ἔβλεπα τοίχους παλιούς μὲ βασιλικὲς καμάρες ὅλο πέτρα, κι ἀφτοκρατορικὰ παλάτια γκρεμισμένα.

Ἐνα σύννεφο μικρὸ, κάπου κάπου, σκέπαζε τὸ φεγγάρι· ὅσο πῆγαινε κ' ἐρχότανε τὸ συννεφάκι, τὰ σαρίκια ξαπλώσανε ἢ μαζώνανε τὸν ἴσκιο τους· νόμιζες πὼς εἶτανε χέρια καὶ σαλέβανε· κονταίνανε καὶ μεγαλώνανε κάθε ὥρα. Πολὺ πολὺ δὲ μ' ἀρέσει νὰ κάθουμαι στὰ μνήματα μέσα. Δὲν ξέρει κανεὶς τί μπορεῖ νὰ τοῦ τύχη. Μπορεῖ μέσα στὸ σκοτάδι κανένας ἄξαφνα νὰ σὲ τραβήξῃ, μιὰ φωνὴ νὰκούσης στάφτι σου κοντὰ καὶ νὰ μὴν καταλάβῃς ἀπὸ ποῦ βγαίνει. Τότες σὲ πιάνει τρομάρα καὶ δὲν ξέρεις πιά τί σοῦ γίνεται.

Πίσω μου μοῦ φάνηκε πὼς κάποιος περπατοῦσε καὶ μετροῦσε τὰ βήματά του, σὰν τὸ στρατιώτη πού βιγλίζει κι ἀνεβοκατεβαίνει. Εἶχα τὴ ράχη γυρισμένη καὶ δὲν ἔβλεπα καλὰ. Μήπως εἶτανε ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης πού πρόσμενε νὰ τοῦ φωνάξω; Δὲν πρόσεχα πολὺ, γιατί ὁ νοῦς μου εἶτανε ἄλλοῦ. Λίγο παρέκει κι ἀπάνω μεριά, στὸ δημόσιο κῆπο, ἔπαιζε μιὰ λωλή, μιὰ διαβολεμένη μουσική. Τί εἶχανε οἱ μουσικάντηδες κ' ἔμοιαζε ἄξαφνα σὰ νὰ τοὺς ἔπιασε τρέλλα; Τί εἶχανε μέσα τους, πού τοὺς δαιμόνιζε μὲ τέτοιο τρόπο; Εἶχαν ἔρωτα καὶ φωτιά. Ἀκουγα τίς νότες πού πηδούσανε καὶ χορέβαν ἕνα χορὸ τρομερό, κ' ἢ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη, ἐνωμένες, σὰ σφιχταγκαλιασμένες, γοργὰ γοργὰ στοὺς οὐρανοὺς πετούσανε. Τίποτα δὲν ξέρω πού νὰ ξανοίγῃ, πού νὰνάφῃ τὴν ψυχὴ σὰν τὴ μουσική. Σοῦ παίρνει νοῦ καὶ καρδιά, σὲ κάνει

νά γυρέβης πράματα μεγάλα, νά συλλογιέσαι ἀγάπη και δόξα. Μὲ τρέλλαινε ἀφτὴ ἡ μελωδία· ἔμοιαζε σὰ νάμπαινε στὰ σωθικά μου μέσα, γιὰ νά διώξη λῦπες και πίκρες, γιὰ νά βγάλη ὄξω βάσανα και θλίψη, νά μου πάρη τοὺς πόνους και νά πετάξη ἀψηλὰ ἀψηλά· — « Ἐλα, μοῦ ἔλεγε, ἔλα μαζί μου. Στᾶστρα τούρανοῦ πού τὰ χαδέβουνε τὰ φτερά μου και πού γλυκαίνουνται μὲ τὴ φωνή μου, ἔλα ἔλα και σὺ μαζί μου νάνεβῆς. »

Ἀλήθεια μοῦ ἔδινε θάρρος ἡ μουσική. Ἐννοιωθα μέσα μου πὼς γινόμευνε ἄξαφνα πιὸ γενναῖος, πιὸ ἀντρεωμένος παρά ποτέ. Κοίταζα ἀντίκρου κατὰ τὴν Πόλη, κοίταζα κατὰ τὰ μέρη τῆς Ἁγιά Σοφιάς, ὅπου φαινόντανε τὰ τούρκικα τζαμιά και παρέκει τὰ μνήματα τῶ Σουλτάνων. Κοίταζα μὲ μάτι ἀγριωμένο, φοβερό. Εἶχα τὴν καρδιά γεμάτη πείσμα και μοῦ ἐρχότανε ὄλο νά φωνάζω· — « Ἐδῶ εἶμαι· κανένα σας δὲ φοβοῦμαι. Χριστιανὸς Τοῦρκο δὲν τρέμει. » Ἀστραπὲς οἱ ματιές μου, οἱ γροθιές μου σηκωμένες και γινόμευνε ὄλος μέσα μου θεριό.

Ἐκεῖ πού κοίταζα κ' ἔβραζε ἡ καρδιά μου, ἄξαφνα βλέπω κάτω κάτω, μέσα στὰ βάθια τῆς Πόλης, μιὰ παράξενη ἀσπράδα. Μὲ πῆρε ἀνατριχίλα, σὰν πού σὲ παίρνει τὴν ὥρα ὅπου κανένα πράμα μεγάλο πὰ νά γίνη. Ἡ ἀσπράδα ἐρχότανε ἀπὸ κεῖ πού εἶναι ἡ Ἁγιά Σοφιά, ἔβγαινε μέσα ἀπὸ τοῦ Μαχμούτη τὸν τουρμπὲ και ἄρχιζε νά κουνιέται. Μὲ τὸ χόντρος τῆς σκέπαζε ὅλη τὴ Μέση Ὀδὸ τοῦ Βυζαντίου. Πρῶτα δὲν μποροῦσα νά καταλάβω τί εἶτανε. Ἐμοιαζε σὰν τευτωμένο κάτασπρο σεντόνι πού πετοῦσε. Ἐπειτα εἶδα πὼς εἶχε μισοφέγγαρο μπροστά, σὰ νά τὸ φοροῦσε ἴσια ἴσια στὸ μέτωπο. Πῆγαινε καθάλλα σὲ μιὰ πέτρα ὀλόμακρη, πού εἶχε σαρίκι στὴν ἄκρη. Τὸ φάντασμα μεγάλωνε, μεγάλωνε και προχωροῦσε. Κατάλαβα πὼς ἐμένα γύρευε, γιὰτὶ ἐρχότανε ἴσια στὸν τόπο πού καθόμυνε. Τώρα μάλιστα μποροῦσα νά διῶ

πὼς βαστοῦσε στὸ χέρι σκυρτὸ τούρκικο σπαθί. Τὸ σπαθί γυάλιζε μὲ τὸ φεγγάρι.

Στάθηκα μιὰ στιγμή, τρομασμένος. Σὲ τί περιέργη διάθεση βρισκότανε ἡ ψυχὴ μου! Ἀντίθετες ἰδέες μὲ πολεμοῦσανε. Εἶμυνε ὄλο μαζί γεμάτος ὄχτηρητα, σεκλέτι, φόβο, μῖσος, ἀγάπη, ἀθυμιὰ και ἄπειρο θάρρος. Τὸ φάντασμα κόντεβε νά μὲ φτάση — γιὰτὶ εἶτανε τόντις φάντασμα. Φαινόντανε τώρα και τὸ πρόσωπο· εἶχε μάβρα γένεια και ὀλόχλωμο, κίτρινο τὸ πετσί. Κάτασπρα εἶτανε τὰ μάτια του. Ἐκαμε ἕνα σάλτο και βρέθηκε ἀμέσως πλάγι μου στὸ λόφο. Εἶτανε ὁ Σουλτὰ Μαχμούτης. Στεκότανε ἀπὸ πάνω μου ὀλόρθιος, μὲ τὸ σπαθί στὸ χέρι. Ἐγὼ εἶμυνε πάντα ξαπλωμένος κατὰ γῆς· σήκωσα λιγάκι τὰ μάτια γιὰ νά διῶ καλύτερα τὸ πρόσωπό του. Πρόσμενα τί θὰ μοῦ πῆ.

ΙΑ΄.

Ὁ Μαχμούτης.

Ὁ Σουλτὰ Μαχμούτης πολὺ κέφι δὲν εἶχε. Πιῶτερο ἔμοιαζε Μαχμούρης παρά Μαχμούτης. Ἀγριοκοίταζε και μὲ θυμὸ εἶχε τὰ μάτια του ἀπάνω μου στυλωμένα. Ἀρχισε τότες και μοῦ ἔβγαλε λόγο — ἕνα λόγο πού βάσταζε κάμποση ὥρα, γιὰτὶ εἶχε φαίνεται πολλὰ νά μοῦ πῆ ὁ σουлтὰ Μαχμούτης. Ὁ βάρβαρος εἶναι μωρόλογος και δὲν ἔμαθε νά συμμαζέβῃ μῆτε νά συγκεντρῶνῃ τὸ νοῦ του. Ἐλεγα μέσα μου και γώ· — « Ἄμα πιάση ὁ Τοῦρκος τίς κουβέντες, θὰ πῆ πὼς δὲ θὰ παίξῃ τὸ σπαθί. Ἄς διῶμε τί μᾶς θέλει και βλέπομε. »

Σοβαρά, ἀραδιαστά και μάλιστα με κάποια βαρύτητα, μιλούσε ο σουλτὰ Μαχμούτης. Μὰ ὅσο κι ἂν ἤθελε νὰ τὸ κρύψη, ἔτρεμε ἢ φωνή του κι ὁ θυμὸς του ἀναφτε και μεγάλωνε με κάθε λέξη πὸ ἔβγαζε ἀπὸ τὸ στόμα του.

« Καιρὸς εἶναι νὰ τὰ ποῦμε. Ἀφότου μᾶς ἤρθες στὴν Πόλη, σὲ γυρέβω νὰ σοῦ μιλήσω. Δὲ μοῦ λές; Τί τρόπος εἶναι ὁ δικός σου; Τί φερσίματα εἶναι τούτα; Τὸν μπελά μου βρῆκα μαζί σου. Ποῦ τᾶμαθες ἀφτὰ πὸ μᾶς βγάζεις κάθε ὥρα στὴ μέση; Παραπονιέσαι πὸ δὲν κοιμάσαι. Περπατεῖς στοὺς δρόμους και φωνάζεις πὸς τὸ αἷμα σου βράζει. Μπαρούτι πνές και φωτιά... Μπαρούτι; Πρόσεξε καμιά μέρα νὰ μὴ σὲ τινάζω γὼ στὸν ἀέρα... Λεπτεριά λές ὅλο πὸς θέλεις και πὸς δὲ μᾶς θέλεις ἐμᾶς! Ἀπὸ τὴν Ἐβρώπη μᾶς τις ἔφερες ἀφτές σου τις ιδέες; Τί μιλεῖς γιὰ σκλαβιά; Σιχτίρ, σιχτίρ, γκιαούρ! Μήπως ξέχασες, τσελεμπάκι μου, πὸς εἶσαι ῥαγιάς, πὸς εἶσαι σκυλι και τίποτις ἄλλο; Μήπως δὲν τὸ ξέρεις πὸς ὅλοι σας μαζί, ὄλη ἡ γραικολογία πὸς σήμερα σηκώνει ἀψηλὰ τὴ μύτη, δὲν εἶσατε μιὰ φορὰ κ' ἕναν καιρὸ παρὰ σκυλιὰ πὸς μᾶς γλύφανε τὰ πόδια; Κάτι με κοιτάζεις; Ὁ ἀφέντης σου εἶμαι γὼ, ἡ τρομάρα σου και τὸ βάσανό σου. Τί κάθεσαι ἡσυχα, τί χουζουρέβεις, και δὲ σηκώνεσαι, πὸς σοῦ μιλεῖ ὁ βασιλιάς τῆς Ἀνατολῆς, ὁ ἀφτοκράτορας τῆς Πόλης;

Γιὰ διὲς καλῆτερα τοὺς « ὁμογενεῖς », τί ἀγάπη πὸς μοῦ ἔχουνε τώρα! Πᾶρε παράδειγμα και σύ. Ὅλο με κολακίβουνε και με καλοπιάνουνε. Ὁ μεγαλύτερός τους φίλος ἔγινα σήμερα. Κάμε και σύ σὰν και κείνους. Φτάνουνε τὰ μπόσικα λόγια. Τίποτις ἀπ' ἀφτὰ δὲ βγαίνει. Ἐλα μαζί μου. Δὲ βλέπεις πὸς ξεχάσανε τὸ παλιὸ τὸ μῖσος και τὴν πρώτη σκλαβιά κι ὅλα τὰ δάκρια; Γιατί τάχα δὲν ἔρχεσαι σὲ μένα; Μήπως ἐσὺ θυμάσαι και δὲ συχωρᾶς; Τί; Δὲν τὸ ξέχασες ἀραγες ἀκόμη πὸς οἱ δικοί σου δὲν μπορούσανε πρῶτα στὸ δρόμο νὰ βγοῦνε, ἂ δὲν τοὺς ἔδινε τὴν ἄδεια, πὸς οἱ μαννάδες σας

ἔπρεπε σὰ χανούμισσες νὰ σκεπάζουνε τὸ πρόσωπό τους, πὸς μιὰ ἐκκλησιά δὲν εἶχατε νὰ πάτε, πὸς τοὺς πλούσιους τοὺς ἔσφαζα σὰν τὰ πρόβατα, και πὸς τις χριστιανές σὰν πατσα-βούρες τις πατούσα; Μήπως ἔχεις ὑποψία πὸς ἂν μπορούσα, θὰ ξανάκανα πάλι τὰ ἴδια; Δὲν κατάλαβες πὸς κανεὶς πιά δὲν τὰ θυμάται τὰ τέτοια; Σκλάβοι, σκλάβοι γεννηθήκατε στὴν Πόλη και θὰ πεθάνετε σκλάβοι!

Νὰ σοῦ πῶ τὸ κάτω κάτω, δὲ με μέλει πολὺ γιὰ τὰ λόγια σου. Ρίξε πέτρα στὴ θάλασσα, και πές μου ἂν μπορεῖς νὰ μετρήσης τί βάθος ἔχει. Ἐτσι και μαζί μου. Ποτέ σου δὲ θὰ καταλάβης, κι ἂν πέτρες χιλιάδες ρίξης μέσα, ὡς πὸς πάει τὸ μῖσος μου γιὰ σένα. Ὅχι! Δὲν τὸ λέω σωστά. Ποῦ νὰ σὲ μισήσω; Μῆτε σὲ ψηφῶ. Φαφλατάς και σύ σὰν τοὺς ἄλλους. Βέρος Ῥωμιός. Με τις φωνές και με τις ῥητορικές δὲ θὰ κάμης δουλειά. Ἀφτὰ ξέρετε σήμερα· μὰ τὰ λόγια δὲ φελοῦνε. Ἐτσι δὲ μᾶς πιάνεις. Τὸ λιοντάρι πολεμᾶς νὰ φοβερῆς;

Ἐμεῖς ἄλλα θέλουμε. Οἱ γονιοί σας ξέρανε τὴν τέχνη. Ἀς εἴσουνε και σύ σὰν τὸ Μισὲ Γιάννη! Νὰ ἄθρωπος! Λόγια πολλὰ δὲ συνήθιζε· ὡστόσο φτάνει νὰ ζητοῦσε κατιτίς, κι ἀμέσως τοῦ τῶκανα. Τονὲ λέγανε τὸ μάτι τῆς Χιὸς και τὸ στόμα τοῦ βασιλιά. Μὴ σὲ μέλη! Ὅλοι οἱ Ῥωμιοὶ δὲ φιλοῦσανε πόδι. Μιὰ μέρα πῆγε στοῦ βεζίρη μου, θύμωσε γιὰ ἕνα λόγο πὸς τοῦ εἶπε ὁ βεζίρης, και τοῦ πέταξε τὸ φέσι του στὸ πρόσωπο. Τέτοιοι εἶτανε κάποτες οἱ ῥαγιάδες, οἱ παλιοί. Μοῦ ἄρεζε πολὺ ἐκεῖνος ὁ ἄθρωπος. Τοῦ ἔδωσα τὴ Χιό, νὰ τὴν ἔχη· τόντις τὴν εἶχε, γιατί δὲν ἄφινε, Τοῦρκος νὰ πατήση στὴ Χιό, ἂν πρῶτα δὲν τοῦ ζητοῦσε ἄδεια. « Γιατί μᾶς σφάζετε και μᾶς γδείρατε, ἔλεγε, γίνεται τάχα πάντα νὰ μᾶς σφάζετε και νὰ μᾶς γδέρνετε; » Τί νὰ τοῦ πῆς ἐνὸς ἀθρώπου, σὰ σοῦ μιλεῖ σωστά; Γιὰ ὅσο βάρβαρους κι ἂ μᾶς ἔχεις, φτάνει νὰ φερθῆς με κρίση και με τρόπο· νοιάθουμε και μεῖς ἀπὸ δικιοσύνη. Κάπου κάπου μοῦ ἔφερνε πορτοκάλια, μαστίχα, λεμό-

νια σ' δλόχρυσά πανέρια· ἤξερε νὰ μοῦ πῆ κ' ἕνα λόγο ζαχαρένιο, νὰ μὲ κολακέψῃ. — « Νά σου, ἀφέντη μου, κ' ἕνα λουλούδι τοῦ μπαξέ σου. » Ὡστόσο τὸν μπαξέ, ἐκεῖνος τὸν εἶχε. Πιῶτερο καλὸ σὰς κάμανε οἱ τέτοιοι παρὰ οἱ σημερνοὶ σὰς διπλωμάτες. Ὅλο φρόντιζε γιὰ τοὺς δικούς του κι ὅμως πάντα στάθηκε φίλος πιστὸς καὶ μ' ἀγαποῦσε. Τὸν ἐρίφη! Πόσο τὸν ἀγαποῦσα καὶ γώ! Ὅταν πέθανε, μόνος ἐκεῖνος ἦρθε στὸ λειψανό μου. Ἀκόμη δὲν τὸ ξεχνῶ. Ὅλοι τὸν εἶχανε πατέρα καὶ προστάτη κι ὅταν ἔφτασε ἡ ὥρα του καὶ κεινοῦ, μείνανε οἱ Ῥωμιοὶ ὠρφανεμένοι, σὰν πρόβατα δίχως τσοπάνη.

Ἐσὺ γιὰ μένα τί ἔκαμες; Μοῦ ζήτησες ποτέ σου τίποτα; Μοῦ γύρεψες τὴ Χιό; Ἦρθες στὸ λειψανό μου; Πῶς τολμᾶς τώρα καὶ βγαίνεις στὸν τόπο μου μέσα, νὰ μὲ βρίζεις; Σιχτίρ, γκιαούρ! Πρόσεχε καλά. Ὁ Τοῦρκος εἶναι ἡσυχος καὶ δὲ σὲ πειράζει, ὅσο δὲν τοῦ δίνεις ἀφορμὴ. Μὰ φτάνει νὰ τὸν πειράξῃς, καὶ τότες φαίνεται τί εἶναι καὶ τί τὸν ἔκαμε ἡ φύση· ἀσπλαχνοθεριό. Μὴ νομίζεις πῶς γιὰ τὸ χατίρι σου θάλλάξω. Σιχτίρ, σιχτίρ, γκιαούρ! Πήγαινε στὶς ἐπαρχίες νὰ διῆς ἂν μπορεῖ νὰ κουνήσῃ ὁ βασιλιάς. Ἐκεῖ θὰ μάθῃς μὲ τί σιδερένιο χέρι σὰς βαστώ. Ἐδῶ εἶμαι ἀναγκασμένος νὰ φέρνομαι διαφορετικά· στὴν Πόλη φοβοῦμαι, γιὰτί μὲ βλέπει ἡ Ἐβρώπη. Μὰ μὴν πάρῃς θάρρος. Καὶ δῶ μπορῶ καμιὰ ὥρα νὰ γριέψω. Ὁ Τοῦρκος εἶναι πάντοτε Τοῦρκος. Σοῦ τὸ λέω, νὰ τὸ ξέρῃς. Ἐλα, ὅσο εἶναι καιρός, νὰ γίνῃς δικός μου· ἔλα νὰ σοῦ δώσω καμιὰ δουλειὰ στὸ παλάτι. Μπαίνεις ὑπάλληλος κ' ἔπειτα κάθεσαι καὶ μιλεῖς ἡσυχα καὶ σοφὰ γιὰ τίς ἐβγένειες τῆς γλώσσας, γιὰ τὸν Ξενοφώντα, σκορπίζεις δοτικὲς, κόφεις ὅσα λόγια κόφτει ἡ γλώσσα σου γιὰ τὴν ἀναγέννηση τῆς Ἑλλάδας, κι ὅλος ὁ κόσμος ἀπορεῖ μὲ τὴν ῥητορικὴ σου.

Δὲ θέλεις; Τότες βλέπεις ποιὸς εἶμαι. Μὴ νομίσῃς πῶς προσμένω νὰ πολιορκήσουνε τὴν Πόλη ἢ νὰ τὴν πάρουνε, γιὰ νὰ σὰς σφάζω ὅλους σὰς στὰ σοκάκια. Μὴ θαρρῶς πῶς γιὰ

νὰ ξανακάνουμε κανένα γιουρούσι, πρέπει πρῶτα νὰνάψῃ μέσα μας ὁ φανατισμός. Καὶ τώρα σὰς ξεπαστρέβω. Ἄς ὀρίσουνε κατόπι οἱ Δυνάμεις. Σιχτίρ, σιχτίρ, γκιαούρ! Ὁ Μαχμούτης εἶμαι γώ. Δὲν τοὺς βλέπεις ὅλους ἀφτούς ποὺ κίτονται γῦρο γῦρο στὰ μνήματά τους; Ἐνα λόγο φτάνει νὰ πῶ, κι ὅλοι τοὺς σηκώνονται μὲ μιᾶς, ὅλοι τοὺς ἀρπάζουνε τὸ σπαθί, γιὰτί ἄλλο τίποτα δὲν εἶστε γιὰ μᾶς παρὰ βασιλιάδες, γκιαουρήδες, σκυλιὰ καὶ μὲ μιὰ κλωτσιὰ στὸ Σαραΐ Μπουρνού σὰς πετοῦμε. »

Τέτοια μοῦ ἔλεγε ὁ Μαχμούτης· τρίζανε τὰ δόντια του, βροντοῦσε ἡ φωνή του, κι ὅσο μιλοῦσε σαλέβανε σαλέβανε τὰ σαρίκια, ἀνοιγε τὸ χῶμα κ' ἕνας ἕνας οἱ Τοῦρκοι βγαίνανε ἀπὸ τὸν τάφο τους καὶ τριγυρίζανε τὸν καλίφη τους.

Τὸν κοίταξα καλὰ καλὰ μέσα στὰ κάτασπρά του μάτια, καὶ πολλὰ λόγια δὲν τοῦ εἶπα·

— « Τὴ Χιό δὲ σοῦ τὴ ζήτησα, δὲ σοῦ τὴ ζητῶ, δὲ θὰ σοῦ τὴ ζητήσω ποτέ. Ἀπὸ σένα δὲν τὴν προσμένω. Μάθε το, Μαχμούτη, γιὰτί φαίνεται πῶς δὲν τὸ ξέρεις. Ὁ κόσμος εἶναι δικός μου. Μὴ ρωτᾶς τῆνομά μου· μὴ γυρέβῃς νὰ σοῦ πῶ ἂ μὲ λένε Πέτρο, Γιάννη ἢ Θανάση. Τῆνομά μου; Θέλεις νὰ σοῦ μπατσιὰ; Λεφτεριά, Λεφτεριά μὲ λένε. Δὲν εἶμαι ἕνας, εἶμαι Λαός. Δὲν εἶμαι ἄθρωπος, εἶμαι ἰδέα. Δὲν εἶμαι Ῥωμιός, εἶμαι Ἐβρώπη. Κόσμος εἶμαι. Νὰ τὸ ξέρῃς· ἡ Λεφτεριά σουλτάνους δὲ φοβᾶται. Ὅτι πῆ θὰ γίνῃ ὅπου περάσῃ, θὰ χαθῆς. Ἀπὸ παντοῦ σὰ σκύλο θὰ σὲ διώξῃ. Μιὰ πήχη γίς σ' ὅλη τὴν οἰκουμένη δὲ θὰ βρῆς νὰ μπήξῃς ἕνα παλούκι, γιὰ νὰ βγῆ ἡ ψυχὴ σου. Μεγαλῆτερο ἀπὸ τὸ δικό σου εἶναι τὸ βασιλεῖο τὸ δικό μου· εἶναι ἀπέραντο σὰν τὸν κόσμο κ' οἱ πολῖτες του ἀρίφνητοι σὰν τὰστέρια. Τὴ δύναμή μου, μήτε στῶνερὸ σου δὲν τὴν εἶδες, γιὰτί ὡς τώρα δὲ φοβήθηκα βασιλιάδες, μὲ φοβήθηκανε κείνοι κι ἀπορῶ μὲ τὴν τόλμη σου καὶ

μέ τὸ θυμὸ σου· ποῖος εἶσαι σὺ καὶ μοῦ μιλας με τόσο θάρ-
ρος; Ἀπὸ τὸ δρόμο μου νὰ φύγης! Δὲν τὸ βλέπεις, σουλτὰ
Μαχμούτη, πὼς εἶσαι σκιά, σκιά καὶ τίποτις ἄλλο; Φτάνει
νὰ τὸ θέλω, καὶ σὰ σκόνη, σὰν κουρέλλι, σὰ σκουπίδι, μ' ἓνα
χτύπημα τοῦ χεριοῦ μου, σὲ ξεπαστρέβω. »

Σηκώθηκα τότες, ἤσυχος καὶ φοβερός. Φύσηξα κι ἄρχισε
ὁ Μαχμούτης νὰ τρέμη σὰν τὸ ψάρι. Τοῦ κάκου προσπα-
θοῦσε, τοῦ κάκου πολεμοῦσανε οἱ δικοὶ του νὰ μὲ σπρώξουνε,
ὁ ἓνας μετὸ σπαθί, ὁ ἄλλος μετὸ κοντάρι. Ἐπρεπε, ἔπρεπε
ὅλοι τους νὰ φύγουνε ἀπὸ μπρὸς μου· ἔτσι εἶτανε στὸν οὐρανὸ
γραμμένο. Δὲ χωράτεθα πιά. Ἀπὸ κοντὰ κοντὰ τοὺς ἔπαιρνα
τοὺς Τούρκους, κι ὅσο ἐγὼ προχωροῦσα, τόσο τραβιόντανε πίσω
οἱ καταραμένοι.

Ἄξαφνα ἀκούστηκε μιὰ φωνή — τρομάρα! — σὰν τὸ θά-
νατο φοβερή. Ταράχτηκε ἡ γίς, σειστήκε ὁ κουλάς, κλονί-
στηκε ἡ Ἐβρώπη. Ἄρχισα νὰ τρέμω. Σὰν τὸ λιοντάρι ποῦ
ξαφνικὰ προβάλλει στὴν ἄκρη τοῦ βουνοῦ καὶ κατεβαίνει,
φάνηκε ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης ἀπάνω στὸ λόφο. Στάθηκε
μιὰ στιγμή, καὶ μ' ὄλη του τὴν ὀρμὴ τὸν εἶδα νὰ κατεβῆ, νὰ
πεταχτῆ, νὰ πέσῃ ἀπάνω στὰ σκυλιά. Τρέχαμε κ' οἱ δύο
μας, ἐκεῖνος μπροστά, ἐγὼ πίσω. Κατρακυλοῦσανε οἱ Τούρ-
κοι ὁ ἓνας ἀπάνω στὸν ἄλλο, μετὸ Μαχμούτη μαζί. Ἴσα
με κάτω στὸ γιαλὸ τοὺς σπρώχναμε, γιὰ νὰ πνιγοῦνε στὴ
θάλασσα μέσα. « Δρόμο, δρόμο », φώναζε δυνατὰ τὸ λαμπρὸ
μου τὸ παλληκάρι· « Ἐρχεται καὶ νὰ τος! Τάφεντικό σας
φτάνει! » Ἐβράζε ὁ θυμὸς του· σειότανε τὸ κορμί του σὰν τὸ
δέντρο ποῦ ἄνεμος τὸ περεχύνει· ἐμένα ἔδειχνε στοὺς Τούρ-
κους μετὸ φοβέρες, ἓνας ὄλεθρος ἡ φωνή του. — « Δρόμο, δρόμο
τὰ σκυλιά. Καπιτὰν μπουρντὰ γκαλιόρ! ».

IΕ'.

Μάθημα.

Μὲ τοὺς σουλτάνους δὲν εἶναι φρόνιμο νὰ μαλλώνη κανεὶς,
ἀς εἶναι καὶ πεθαμμένοι. Τέτοιοι καθγάδες ἔχουνε κάτι συνέ-
πειες δυσάρεστες. Συλλογίστηκα πὼς θὰ εἶτανε καλὸ νὰ φύγω
γλήγορα ἀπὸ τὴν Πόλη. Ἐπειτα, νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθεια,
ἄφτοι οἱ καθγάδες δὲ φελοῦνε καὶ πολὺ. Σὰς εἶπα πὼς
ἔσπρωξα τὸ Σουλτάνο ἴσα με κάτω στὸ γιαλὸ· καλὰ! Μὰ
μποροῦσα νὰ τὸν πιάσω; Ὅχι βέβαια, ἀφοῦ εἶτανε σκιά.
Καὶ ποιά εἶναι ἡ δύναμη τοῦ Τούρκου; Ἴσα ἴσα ποῦ εἶναι
σκιά. Γι' ἀφτὸ κ' ἡ Ἐβρώπη δὲν τὸν πιάνει.

Γιὰ νὰ μὴ με πιάσῃ καὶ κείνος στὰ ξημερώματα, ἀποφά-
σισα νὰ φύγω πρῶτῃ πρῶτῃ. Εἶχε βαπόρι τὴν ἴδια μέρα. Μπαρ-
καρίστηκα καὶ τράβηξα γιὰ τὴ Χιό.

Ἡ θάλασσα καλὴ· εἶχαμε καὶ καλὴ συντροφιά. Στὸ τα-
ξίδι κάνει κανεὶς γλήγορα φίλους· τέλειωσε τὸ ταξίδι, τέλειωσε
κ' ἡ φιλία. Ἀπάντησα ἓναν ταξιδιώτη στὸ κατάστρωμα κι ἄρ-
χίσαμε τίς κουβέντες. Μοῦ εἶπε πὼς εἶτανε δάσκαλος, δὲ
θυμοῦμαι ποῦ· εἶχα ὅμως ξεχάσει ὅλους διόλου νὰ τοῦ πῶ τί
γύρεθα κι ἀπὸ ποῦ ἐρχόμουνε, καὶ δὲ με ρώτησε ὁ ἴδιος.
Μιλοῦσαμε γιὰ τὸ ἓνα καὶ γιὰ τὸ ἄλλο, γιὰ τὸ λαμπρὸ τὸν
καιρὸ, γιὰ τὰ κύματα ποῦ εἶναι μαβιά καὶ γιὰ τὰ σύννεφα
ποῦ εἶναι ἄσπρα, κι ὡστόσο κάπου μαβρίζουνε. Ἐκεῖ ποῦ
μιλοῦσαμε, δὲν ξέρω πιά τώρα καλὰ καλὰ τί ἔλεγα, μὰ θυ-
μοῦμαι πὼς πήγαινα νὰρχίσω μιὰ φράση μετὸ τὴ λέξη· « Νό-
μισα... » — Μὲ διακόπτει ἀμέσως ὁ δάσκαλος — τὸ συνηθί-
ζουνε κάποτες μαζί μου — καὶ μοῦ λέει· — « Ἐνόμισα. » —
Ἄθῶα κι ἀπλὰ τοῦ κάνω γώ· — « Καὶ γιατί τάχα ἐνόμισα; »

— « Διότι, μου άπαντα, ή αρχαία είναι ευγενεστέρα και δια του ε καθίσταται ευγενικώτερος ο τύπος. »

Δέν ξέρω αν είδες ποτέ σου στους κάμπους μαραμένα λουλουδάκια να γέρνουνε τὸ κεφαλάκι τους λυπημένα κατὰ γῆς; Στάσου να πέση στή στεφάνη τους μέσα μιὰ σταλαματιὰ νερό, και τὰ βλέπεις άμέσως χαρούμενα και γελαστά. Έτσι τόπαθα και γώ· για τὸ διψασμένο, για τὸ κατάρξερό μου τὸ μυαλό, δροσιὰ τὰ λόγια του δασκάλου. Μου φάνηκε πὸς με μιὰς φωτιζότανε ο νοῦς μου, πὸς τέλος τῶν τελῶν τὸ πότιζε ή αλήθεια. Τώρα καταλάβαινα άξαφνα τί θα πῆ ὀρθή κρίση. Ζούσα σε σκοτάδι, και να πού θωροῦσα τὸν ἥλιο πρώτη φορά. Τόσο μεγάλος, τόσο φρόνιμος μου ἦρθε ο λόγος του δασκάλου, που κατέβηκα άμέσως να κλειδωθῶ στο καμαράκι μου κάτω, για να μπορέσω πιὸ ἡσυχα να μετρήσω, σαν τὸ φιλόργερο, πόσους θησαυρούς είχα μαζῶξει στο κεφάλι μου μέσα σε διάστημα μιὰς στιγμῆς, σε μιὰ μόνη λέξη, σ' ένα ε.

Θαῤῥούσα πρώτα πὸς ὅλη ή ἐβγένεια του ἀθρώπου είναι μέσα στην ψυχή του· νόμιζα πὸς ένα πῶμα, ὅ τι ὄνομα κι αν του δώσης, δέν αλλάζει τῆ φύση του. Έλεγα· — « Να μεθῆσω με κρασί ή με οἶνον, τὸ ἴδιο μεθῶ. Κι αν πῶ μεθῶ, μου φαίνεται πὸς πολὺ δέν πρόκοψα. » Ὁ ποιητής, που θα κάμη στίχους, πρώτα θα κοιτάξη να διῆ αν είναι τόντις ποιητής· τότες βάζει ποίηση και στή γλώσσα που θα γράψη. Αν του ἔρχονται που και που δυὸ ιδέες, αν ἔχει κεφάλι, καρδιά και λίγη τέχνη, ανάγκη καμιά δέν είναι να κάνη τὸν Κινέζο· θέλω να πῶ, δὲ θα πιστέψη στή ζωή του πὸς ένα ψόφιο πῶμα — σαν τὸ ψηφί — ἔχει μέσα του καμιά ἐβγένεια ξεχωριστή, καμιάν αξία δική του· τὸ ψηφί, για να ζωντανέψη, πρέπει τὸ πνέμα να φυσήξη και να του δώση ἔννοια κ' ἐβγένεια. Για να φανῆ κανείς μεγάλος, δὲ θα προσέξη μόνο στους τύπους· θαῤῃ τὸ νοῦ του και στο νόημα που βγαίνει από τὰ λόγια του. Ὁ Ὅμηρος, που μιλούσε χυδαία στην ἐποχή του,

στάθηκε βέβαια μεγαλύτερος ποιητής από τους σημερινούς μας τους δασκάλους που γράφουνε τὴν καθαρέβουσα. Έτσι θαῤῥούσα· μα βλέπω τώρα πὸς τὸ σύστημά μου είναι κακορίζικο· τὸ παραιτῶ και πιάνω ἄλλο.

Ναί, δασκαλάκι μου, κατέλαβα και μὴ σε μέλη! Ὅλο σαν και σενα θα λέω. Με τὸ σύστημα τὸ δικό σου, ὅλα πιὸ σωστὰ μου ἔρχονται σήμερα. Ποῦ να τὸ συλλογιστῶ, πρὶ μου τὸ πῆς, πὸς ένα μικρούτσικο ε ἔχει τόση αξία; Τοῦτο τὸ ε δὲ φαίνεται, κι ὁμως από ζῶο που εἴμουνε, ἄθρωπο με κάνει. Με ξεβγενίζει. Δέν τὸ παρατηροῦσα πρώτα κ' ἔλεγα μέσα μου· — « Οἱ παλιοί μας οἱ προγόνοι βάζανε κει ένα ε· ἐμεῖς δέν τὸ βάζουμε. Ἄς λέω λοιπὸ νόμισα, ἀφοῦ δέν πάλιωσα ἀκόμη. » Ἐσὺ τώρα μου ἔδειξες τὴν τύφλα που είχα. Τὸ ε τοῦτο, που τὸ είχα για τίποτα, βγαίνει πριγκηπάτο. Με πλουτίζει· μου δίνει ἐβγένεια, τιμὴ, δόξα, μπορεί να μου φέρη και παράδες. Ποιὸς ξέρει; Καμιά ὦρα, ὅταν τὸ μάθουνε πὸς λέω « ἐνόμισα » κι ὄχι « νόμισα », ἀπὸ τὸ ε θα με κάμη να διοριστῶ καθηγητής στο Παρίσι, ἀργότερα να γίνω τῆς Ἀκαδημίας, άξαφνα και πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας. Σήμερις ἔνοιωσα πρώτη φορά τί θα πῆ « αὔξησις »· ἀφξάνει, μεγαλώνει τὸν ἄθρωπο. Οἱ γλωσσολόγοι σπάνουνε τὸ κεφάλι τους για να καταλάβουνε τί νόημα εἶχε ἀπὸ τὸ ε και γιατί τὸ καθίζανε οἱ Ἕλληνες στὸν παρατατικό και στὸν ἀόριστο, γιατί μόνο στην ὀριστική, και γιατί στην ἀρχὴ δέν τὸ βάζανε κάποτες και διόλου. Ἐγὼ τώρα ξέρω καλύτερα και βλέπω τῆ σημασία του ε. Οἱ Ἕλληνες εἶτανε ζυπνοὶ ἀθρώποι· συνηθίσανε τὸ ε οἱ μαργιόλοι, μόνο και μόνο για να δείξουν ἐβγένεια μεγαλύτερη. Ἡ ἐβγένεια, τί θαῤῥεῖτε πὸς είναι; Εἶναι· πάντοτες ἐκεῖ που πρέπει να βάζης ἐκεῖνο που πρέπει. Και διές! Ὅχι μόνο στο « ἐνόμισα » χῶσανε τὸ ε, τὸ βάλανε και στο « ἐμέ », χωρὶς λόγο κανένα, γιατί και τὸ « με » εἶτανε ἀρχαῖο κ' ἐμοιαζε πὸς ἔφτανε κ' ἔτσι. Οἱ Ἕλληνες ὡς-

τόσο, μοναχοί τους μέσα στους άλλους λαούς τῆς ἑβρωπαϊκῆς φυλῆς, φτειασαν ἓνα « ἐμέ. » Τοῦ κάκου βασανίζονται οἱ καημένοι οἱ γλωσσολόγοι, γιὰ νὰ βροῦνε τὴν αἰτία ἀφτουνοῦ τοῦ ε. Ποιὸς δὲ βλέπει τώρα τὴν αἰτία; Οἱ ἀρχαῖοι κοιτάζανε πῶς νὰ δείξουνε στοὺς ξένους τὴν ἐβγένεια τῆς ψυχῆς τους· ὅπου μπορούσανε τὸ λοιπό, γλιστρούσανε κ' ἓνα ε. Ἐτσι κάμανε καὶ μετὴν ἀντωνυμία, ἐμέ· ἀναγκαστήκανε νὰ βάλουνε ἄδικα καὶ παράλογα τὸ ε ὡς καὶ στὴν αἰτιολογική, ἀφοῦ τὸ εἶχε πιά ἡ ὀνομαστικὴ ἐγώ. Ἐφτανε νᾶ κάμη λόγο ἓνας ἀρχαῖος γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ νὰ πῆ ἐγὼ ἢ ἐμέ· ἀπὸ τὸ ε καταλάβαινε ἀμέσως ὁ ξένος πόσο τόντις ἐβγενῆς εἶτανε ὁ ἀρχαῖος.

Διέστε ὅμως πῶς τὸ ἓνα φέρνει τᾶλλο, πῶς μ' ἓνα λόγο σωστό μπορεῖ κανεὶς νὰ βάλῃ πράγματα στὸ νοῦ του ποῦ μῆτε τὰ στοχαζότανε πρῶτα. Ἐπιασε ποτὲ σας κανένας νὰ ζητάσῃ γιὰτί ἄξαφνα οἱ ἀρχαῖοι εἶχανε τόσο κεφάλι, γράφανε τόσο καλά, κάνανε τέτοιους στίχους, καὶ σοῦ πετούσανε μιὰ φαντασία, κάτι ἰδέες ποῦ σήμερις ἀκόμη ὁ κόσμος ἀπορεῖ; Γιὰτί βγῆκε Πλάτωνας, Ὀμηρος, Σοφοκλῆς; Γιὰτί; Τὸ ῥωτᾶς; Γιὰτί μιλούσανε ἀρχαῖα. Ἄμα μιλήσῃς ἀρχαῖα, ὄχι μόνο μιλεῖς καλά, μιλεῖς καὶ μ' ἐβγένεια. Κοίταξε τώρα τοὺς δικούς μας καὶ θὰ τὸ καταλάβῃς καλλήτερα. Εἶναι πρᾶμα γνωστό πῶς οἱ δασκάλοι δὲν ἔχουνε μῆτε φαντασία, μῆτε ἰδέες, μῆτε νοῦ, μῆτε καρδιά, μῆτε κεφάλι. Τὸ μυαλό τους δὲ γέννησε ποτὲς μισὴ ἰδέετσα. Τί εἶναι τέχνη, τί θὰ πῆ ποίηση ἢ φιλολογία, μῆτε τὸ ξέρουνε. Ὡστόσο δὲ μοῦ λὲς πῶς τὸ κατωρθώσαμε κ' ἔχουμε σήμερα τὴ μεγαλύτερη, τὴν ὠραιότερη φιλολογία τῆς Ἑβρώπης; Γιὰτί μᾶς δοξάζει ὁ κόσμος; Γιὰτί μᾶς ζουλέψανε κ' οἱ ἀρχαῖοι; Γιὰ ποῖο λόγο ἡ Θεοδώρα τοῦ Κλέωνα Ῥαγκαβῆ ἀκούστηκε στὸ Παρίσι, μεταφράστηκε σ' ὅλες τὶς γλώσσες, καὶ κατάντησε σήμερα στὴν Ἑβρώπη πολὺ πιὸ γνωστὴ ἀπὸ τὴν Ἰλιάδα; Γιὰτί τάχατις, σ' ὅτι μελάνι νὰ ἄβουτήξῃ ὁ δάσκαλος τὴν πέννα του, λὲς πῶς στάζουνε

ἀπὸ τὴν πέννα του χρυσὲς σταλαματιές; Τὸ κατάλαβες γιὰτί; Γιὰτί γράφουμε τὴν ἀρχαῖα!

Κι ἄφησε, φίλε μου, ποῦ γράφουμε τὴν ἀρχαῖα· κάνουμε ἀκόμη καὶ τὶς καινούριες μας τὶς λέξεις νὰ φαίνονται σὰν ἀρχαῖες. Τώρα θὰ διῆς τί συνέπειες μπορεῖ νάχη τὸ σύστημα τοῦ δασκάλου μου, πόσο πατριωτισμὸ εἶναι γεμάτο, πόση τιμὴ θὰ φέρῃ σ' ὄλο τὸ ἔθνος. Τί δουλειὰ θὰ πιάσῃ μετὰ τὰ ξένα ὀνόματα, γιὰ νὰ μὴ φαίνονται ξένα; Τὴ χανούμισσα πῶς θὰ τὴν πῆς; Τοὺς μπέηδες ποῦ θὰ τοὺς βάλῃς; Τὸ βεζίρη πῶς θὰ τὸν κλῖνῃς; Τὸ κονάκι μετὰ τί τρόπο θὰ τὸ σιάξῃς; Μήπως θὰ γράψῃς « οἱ χανούμισσες, ὁ μπέης, τοῦ βεζίρη, τὸ κονάκι »; Ὁ θεὸς νὰ φυλάξῃ! Ἄν τὸ πῆς ἔτσι, θὰ φανῆς πρόστυχος, χυδαῖος, βάρβαρος, ῥωμιός. Πῆς το καλλήτερα « αἱ χανούμισσαι, τῆς χανουμίσης, ὁ βέης, τοῦ βέου, οἱ βέοι, τοῦ βεζίρου, τοῖς βεζίραις, ἴσως καὶ βεζίρσι, τὸ κονάκιον, τὸ κονακίω ». Ἀμέσως γίνεσαι Περικλῆς.

Ἐχουμε κάτι ἄλλους λεκέδες στὴ νέα μας τὴν ἱστορία, ποῦ μπορούσαμε νὰ τοὺς ξεπλύνουμε μετὰ τὸ σύστημα τοῦ δασκάλου. Κάτι ὀνόματα εἶναι τόντις ντροπὴ γιὰ τὸ ἔθνος καὶ γιὰ τὸν ἑλληνισμό. Γίνεται ἓνας ἄθρωπος νὰ λέγεται Μπότσαρης; Γίνεται νὰ λέμε Χατζηπέτρος, Μισολόγγι; Μπορεῖ ὁ Μαρκομπότσαρης νὰ εἶτανε ἥρωας σὰν τὸ Λεωνίδα, μὰ δὲν ἔνοιωθε διόλου ἀπὸ γλώσσα· μετὰ τέτοιο χυδαῖο ὄνομα μᾶς ἔκαμε νὰ ντροπιαστοῦμε στὴν Ἑβρώπη. Ἄμὲ ὁ Ἄντροῦτσος! Τί ἄλλο κακὸ πάλε τοῦτο; Ἐχουμε ἄραγες στὴ γλώσσα μας τοὺς βάρβαρους ἀφτούς τοὺς φράγκικους φτόγγους καὶ θάρχισουμε τώρα σὰν τοὺς Γάλλους νὰ λέμε *b d* καὶ *g*; Θὰ τὸ καταδεχτοῦμε νὰ μιλοῦμε μετὰ *μπ* καὶ *τσ*; Μήπως θὰ κάμουμε μιὰ γενικὴ « Μπότσαρη », μετὰ τὴν ἑλεεινὴ κατάληξιν *η*; Μᾶς ταιριάζει ἓνας Χατζῆς, ἐμᾶς ποῦ εἴμαστε γνήσια παιδιὰ τοῦ Θεμιστοκλῆ; Δόξα σοι, ὦ Θεός, ποῦ μπορούμε τουλάχιστο νὰ λιγοστεψοῦμε τὸ κακὸ. Δὲν εἶναι πιά δυνατὸ — καὶ πολὺ

λυπούμαι — να ξεχάσουμε τέτοια ονόματα, να τὰ βγάλουμε από τὴ μέση. Μποροῦμε ὅμως νὰ λέμε « Μεσολόγγιον, Μεσολογγίου. » Καὶ τί; Χρειάζεται ἀραγες νάχουμε καὶ σέβας γιὰ τέτοια κακορίζικα ονόματα; Ἄς κλίνουμε ὁ Βόσσαρις, τοῦ Βοσσάρως· ἄς γράφουμε [Ἄζη] Πέτρος, μισσοκεπάζοντας τὸν Ἄζη. Τὸν Ἀντροῦτσο, ἄς τὸν κάμουμε Ἀνδροῦσσον. Ἔτσι δὲν εἶναι πιά ἀνάγκη νὰ ντραποῦμε γιὰ τὸν Μπότσαρη. Ἔχουμε μάλιστα στὴν καλὴ μας τὴ λογιωτατίστικη γλῶσσα μιὰ λέξη ποὺ δὲν τὴν ἔχει ἡ χυδαία, καὶ ποὺ ταιριάζει ὅλους διόλου γιὰ τέτοια δουλειά. Ἱεροσουλία.

Καθαρέβουσα γιὰ ποῖο λόγο λένε τὴ γλῶσσα τους οἱ δασκάλοι; Γιατὶ ὅλα τὰ κάνει ἄσπρα σὰν τὸ χιόνι, καθαρὰ σὰν τὸ κρύο τὸ νερό. Μὲ τὴν καθαρέβουσα λὲς ὅ τι θέλεις, φτάνει νὰ τὸ πῆς ἑλληνικά. Ἄμα ὁ τύπος εἶναι ἀρχαῖος, βλέπεις κ' ἔχουνε τὰ λόγια σου κάτι ποὺ ἀμέσως ἀρέσει· ἀμέσως φαντάζονε. Οἱ πιὸ μπόσικες ιδέες σὰ διαμάντι γυαλίζουν· τὰ πιὸ παρακατιανὰ φρονήματα, μὲ τὴν καθαρέβουσα, σοῦ φαίνονται μαργαριτάρια. Ἡ καθαρέβουσα σοῦ παστρέβει τὴν ψυχὴ· σοῦ τὴν ξεπλένει· εἶναι σὰ νάπαιρνες καθάρσιο. Ἄφτὴ τὴν ἀρχὴ μὴν τὴν ξεχάσης ποτέ· γιὰ νὰ κυβερνηθῆ κανεὶς στὴ ζωὴ, γιὰ νὰ προκόψῃ, πρέπει νάχῃ μιὰ βάση καλὴ. Καλῆτερη μὴ γυρέβης. Πρόσεχε στὸν τύπο· ὅλη ἡ ἐβγένεια τῆς ψυχῆς εἶναι στὸν τύπο μέσα. Μ' ἄφτὸ τὸ σύστημα μπορεῖς νὰ πῆς κακοθήειες· μπορεῖς νὰ βρίσης τὸν κόσμον δίχως ὁ κόσμος νὰ θυμώσῃ, δίχως καὶ σὺ νὰ φανῆς χυδαῖος. Τὸ δάσκαλο, ἂν τὸν πῆς γαϊδούρι, θὰ πειραχτῇ καὶ θάχῃ δίκιο. Ἄν τὸν πῆς ὅμως « ὄνον », τὸν κολακίζεις.

Τὰ πιὸ πρόστυχα πράγματα, φτάνει νὰ τὰ πῆς στὴν ἀρχαία, καὶ τοὺς βγάξεις ὅλη τους τὴν προστυχιά. Μπορεῖ στὴ γλῶσσα ποὺ μιλεῖς — στοῦ μπαμπᾶ σου τὴ γλῶσσα — νὰ βρεθοῦνε κάτι πράγματα ποὺ ντρέπεται νὰ τὰ πῆς μὲ τὸνομά τους. Ὅσο γιὰ μένα, τὸ μολογῶ, δὲν κατάρθωσα ποτέ· νὰ

μιλήσω γιὰ ἓνα κάποιο πολὺ χρήσιμο στρογγυλὸ πρᾶματάκι, ποὺ τὸ βάζω κάθε νύχτα ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὸ κρεβάτι μου. Εἶναι μόνο καὶ μόνο γιατί δὲν ξέρω τὴν ἀρχαία. Ἐνας δάσκαλος φίλος μου, ποὺ μὲ φιλοξένησε σπῆτι του μιὰ βραδειά, μὲ πολλὴ ἐβγένεια μοῦ ἔδωσε νὰ καταλάβω τί ἤθελε νὰ μοῦ πῆ. Ἀφοῦ μὲ πῆγε στὴν κάμερὴ μου, ἤρθε πλάγι μου, μὲ κοίταζε στὸ πρόσωπο καὶ μὲ πολὺ σοβαρὸ ὕφος μοῦ εἶπε τέτοια λόγια· — « Ἐντιμότητε κύριε καθηγητά, ὑπὸ τὴν κλίνην εὑρεθῆσεται τὸ δυσώνυμον ἀγγεῖον, ἐν ᾧ δύνασθε νὰ οὐρήσητε νύκτωρ. »

Τί κάθουμαι καὶ λέω; Ἡ καθαρέβουσα μπορεῖ θάματα νὰ καταφέρῃ. Τὰ πρόστυχα τάντικειμένα, ποὺ εἶναι πρόστυχα φυσικά, μ' ἓνα λόγο μπορεῖς νὰ τὰ ξεβγενίσης. Τὴ φύση τους ἀλλάζεις· γίνεσαι θεός· τὰ μεταμορφώνεις. Τὸ γουρούνι, ἂν τὸ πῆς νέττα σκέττα γουρούνι, δὲν ταιριάζει· ἂν τὸ πῆς χοῖρος, ἀπὸ γουρούνι ποὺ εἶτανε, ἀμέσως τὸ κάνεις λιοντάρι· ἡ λέξη νάλλάξῃ, ἀλλάζει καὶ τὸ πρᾶμα. Τὸ κουρέλλι δὲν εἶναι τρόπος νὰ τάφήσης στὴ γλῶσσα σου, γιατί βρωμᾷ· πὲς το τουλάχιστο κουρέλλιον κι ἀμέσως μωσκοβολᾷ· δὲν εἶναι πιά κουρέλλι, εἶναι κουρέλλιον. Τὰ μούσμουλα εἶναι κάτι φροῦττα σάπια, ἰλόμαθρα, κι ὁ καθένας μπορεῖ νὰγοράσῃ. Ἐσὺ μούσμουλα μὴν τὰ λὲς· βάφτιστα μέσπιλα καὶ βγαίνουνε ῥόδα.

Ἐναντίας ἓνα πρᾶμα, ὅσο ὠραῖο κι ἂν εἶναι, ξεπέφτει ἄμα τοῦ δώσης τάληθινό του τῶνομα. Τὸ λιοντάρι, ἂν τὸ πῆς λιοντάρι, τὸ κάνεις καὶ μοιάζει κατσίκι. Τὸ λουλούδι, ἂν τὰ φῆσης λουλούδι καὶ δὲν τὸ βγάλῃς ἀνθος, χάνει ὅλη του τὴ μυρωδιά. Λεφτεριά νὰ φωνάζῃς, μοῦ ξεσκίζεις τὰφτιά· πολὺ πιὸ νόστιμο εἶναι, ἀγάλια καὶ μὲ τρόπο νὰ ψιθυρίζῃς· « ἐλευθερίαν ». Εἶναι τώρα δυνατὸ νὰ λὲς τὴ μητέρα σου μάγνα ἢ νερέ; Τί σοῦ ἔκαμε καὶ τὴ βρίζεις; Λέγε της « μητερ » καὶ πάντα προσπάθιζε νὰ ἑλληνίζῃς.

Τώρα ποὺ τὸ συλλογιόμαι, λυπούμαι τοὺς καημένους τοὺς

Ἑβρωπαίους, Γάλλους, Ἴταλούς, Γερμανούς καὶ τοὺς ἄλλους. Ἐλάτε νὰ τοὺς μάθουμε πῶς πρέπει νὰ φέρνονται. Δὲ βλέπουνε οἱ δύστυχοι πόσο βάρβαροι, πόσο πρόστυχοι εἶναι. Γιὰ τοῦτο δὲν τὸ κατωρθώσανε κιόλας νᾶχουμε καὶ μιὰ φιλολογία τῆς ἀθρωπιᾶς. Μιλοῦνε τῆ γλώσσα τοῦ λαοῦ καὶ δὲν τῶχουμε ντροπή. Ὁ λαὸς λέει *padre* κάθετα ὁ Ἴταλὸς καὶ γράφει *padre*. Φωνάζει ὁ λαὸς κάθε ὥρα *liberté*· νὰ κι ὁ Γάλλος ποῦ τυπώνει *liberté*. Ὡστόσο ἐφοκολο τοὺς εἶναι νὰ ξεβγενίζουμε τῆ γλώσσα τους. Τί τοὺς κοστίζει; Ὁ Γάλλος δὲν ἔχει παρὰ νᾶλλάξη δυὸ γράμματα γιὰ νὰ τὸ κάμη *libertas*, ποῦ εἶναι ἀρχαῖο. Ὁ Ἴταλὸς φτάνει λιγάκι νὰ τὸ σιάξη, καὶ γίνεται τὸ *padre pater* ἢ τουλάχιστο *pader*. Ὁ Γερμανὸς πάλι δὲν ἔχει παρὰ νὰ βάλῃ ἓνα *o*, ἓνα *s* καὶ λέει Ἄρτζι-ὸς τὸ γιατρό. Ποιὰ εἶναι τάχα ἡ δυσκολία; Ὁ καθένας θὰ τοὺς καταλάβῃ, ἂν ποῦνε *pader*, *libertas*, ἢ Ἄρτζι-ὸς. Νὰ τοὺς μάθουμε τὸ σύστημά μας, γιὰ νὰ μὴν κυλιοῦνται στὴ λάσπη ὅπου κυλιοῦνται, νὰ τοὺς ὑψώσουμε τὸ νοῦ, νὰ τοὺς δεῖξουμε πῶς εἶναι πολὺ πιὸ σωστὸ νὰ γράφουμε καὶ νὰ λένε *Chiffonium*, *Handschuhon*, *Asinos*. Γιὰ τὸν κόπο, ἴσως μᾶς δώσουνε καὶ μᾶς καμιὰ μέρα, ὄχι ἓνα *brevet du gouvernement*, μὰ κανένα βρεβέτιον τοῦ γοβερναμεντίου.

Ὅσο προχωροῦσε τὸ βαποράκι καὶ κοντέβαμε νὰ φτάσουμε στὴ Χιό, εἶχα στὸ νοῦ μου τὰ λόγια τοῦ δασκάλου. Πόσο χαίρουμαι ποῦ μοῦ ἔδωσε ὁ λογιώτατος τέτοιο μάθημα! Τώρα βλέπω πῶς πήραμε καλῆτερο δρόμο ἀπὸ τοὺς Ἑβρωπαίους· μπήκαμε σὲ πιὸ ἀψηλὴ σειρὰ. Ἐγὼ λέω μάλιστα νὰ ξεπεράσουμε τοὺς ἀρχαίους. Καὶ γιατί τάχα θέλουμε μόνο τοὺς ἀρχαίους τοὺς τύπους καὶ δὲ σκορπίζουμε τὰ *e* καὶ κεῖ ποῦ δὲν τὰ εἶχανε οἱ ἀρχαῖοι; Τὸ ξέρω βέβαια πῶς κ' ἔτσι βάζουμε κάτω τοὺς προγόνους, ἔχουμε καὶ μεῖς ἓνα *e* τῆς ἐβγένειας, ἀφοῦ στὸ μεσαιῶνα ἀντὶς « τοῖος » λέγαμε συχνὰ « ἔτοιος », καὶ σήμερα βγάλαμε ἓνα « ἐσὺ » καὶ κάπου ἓνα

« ἐτούτος ». Ἔτσι δείξαμε πῶς καὶ μεῖς ἔχουμε κάποια ἐβγένεια δική μας· κάμαμε δυὸ τύπους καινούριους ἐκεῖ ποῦ οἱ ἀρχαῖοι εἶχαν ἓναν τύπο μόνο μὲ τὸ παράλογο τὸ *e*, τὴν αἰτιατικὴ ἐμέ. Μὰ μποροῦμε νὰ φανοῦμε πολὺ πιὸ ἄξιοι. Τὸ « ἐτούτος » καὶ τὸ « ἐσὺ » τᾶφτειασε ὁ πρόστυχος λαὸς, ὁ ἴδιος ὁ λαὸς ποῦ καὶ πρῶτα εἶχε φτειάσει τὸ « ἐμέ ». Ἐμεῖς οἱ γραμματισμένοι μποροῦμε νὰ ταιριάζουμε τύπους τῆς φαντασίας μας. Φτάνει κανεὶς μιὰ φορὰ στὴ ζωὴ του νὰ καταλάβῃ μὲ τί τρόπο πρέπει νὰ φέρνεται στὸν κόσμῳ· ὁ καλὸς ὁ τρόπος γιὰ κάθε περίσταση θὰ τοῦ εἶναι χρήσιμος. Νὰ διῆτε τί ἀναγκαῖο ποῦ μπορεῖ νὰ μᾶς ἔρθῃ καμιὰ μέρα τὸ σύστημα τοῦ δασκάλου. Ἄβριο βγαίνω στὸ δρόμο, περνῶ μπροστὰ ἀπὸ ἓνα μαγαζι, βλέπω μέσα διαμάντια, ρολόγια, πετράδια, μαργαριτάρια. Μπαίνω γλήγορα γλήγορα, ἀρπάζω τὰ διαμάντια καὶ τρέχω. Τρέχει πίσω μου ὁ χρυσοχὸς καὶ μὲ πιάνει. Φωνάζει τὸν ἀστυνόμο κι ὁ ἀστυνόμος θέλει νὰ μὲ βάλῃ στὴ φυλακὴ. Μὲ τὴν καθαρέβουσα δὲ φοβοῦμαι τὸν ἀστυνόμο, γιὰ τὸ μιλῶ ἀρχαῖα κι ἀμέσως βλέπει τὴν ἐβγένεια τῆς ψυχῆς μου. Ἄμα μ' ἀρπάξῃ καὶ μοῦ πῆ· — « Ἐσὺ εἶσαι ὁ κλέφτης; », τὸν κοιτάζω μὲ περήφανο μάτι καὶ γιὰ νὰ καταλάβῃ τί ἄθρωπος εἶμαι, τοῦ λέω σοβαρά· — « Κύριε ἀστυνόμε, οὐκ ἐνομιζῶ. Ἄπιθι εοῦν· κλώψ γὰρ εἰμί, οὐχὶ δὲ κλέφτης. »

ΙΣ'.

Πόνοι κι αναστεναγμοί.

Μήπως είναι πουλάκι που κελαδεῖ στην καρδιά μου; Μήπως είναι τὰ φτερά του που τρέμουνε; Ὁχι! Εἶναι μόνο και μόνο που ὁ Χιώτης, πιστός, ὅπου κι ἂν πάη, ποτέσ δὲν ξεχνᾷ τὴν πατρίδα και πάντα γλυκαίνεται σὰν τὴ βλέπει. Ἀπὸ μακριὰ τὴν εἶδαμε τὴ Χιὸ κι ἀμέσως, σὰν τὰ σύννεφα μὲ τὸν ἄνεμο, σκορπιστήκανε ἀπὸ τὸ νοῦ μου ὅλα τὰ λόγια τοῦ δασκάλου. Ἀπὸ μακριὰ τὴν εἶδαμε τὴ Χιὸ, και μᾶς φάνηκε στὰ κύματα μέσα σὰ χρυσολούλουδο τοῦ πελάγου. Ἀπὸ μακριὰ μυροβολοῦσε, ἴσως γιὰ νὰ μᾶς χαιρετήση. Τὴν καημένη τὴ Χιὸ! Ποιὸς θὰ τὴ διῆ και δὲ θὰ λυπηθῆ ἡ ψυχὴ του; Ποιὸς θὰ πατήση τὸ χῶμα της και δὲ θὰ κλάψῃ; Πόσα δὲν ἔπαθε τὸ δυστυχισμένο τὸ νησί! Τί νὰ τὰ λέμε; Ἔβγα στους δρόμους της ὄξω, ἀνέβα στὰ βουνά της και θὰ τὸ καταλάβῃς. Φτάνει νὰ κοιτάξῃς τοὺς ἀθρώπους που εἶναι μέσα, και δίχως νὰ μιλήσουνε θὰ σοῦ τὸ ποῦνε.

Ὅσο πῆγαινε τὸ βαπόρι, τόσο και κείνη προχωροῦσε νὰ μᾶς ἀνταμώσῃ. Ἐρχότανε ἡ Χιὸ μὲ τὰ βουνά της, μὲ τοὺς κάμπους της, μὲ τίς παντοτινὲς της πρασινάδες. Ἐρχότανε και ὅλο μυροβολοῦσε. Ὁ ἥλιος κόντεθε νὰ βασιλέψῃ· οἱ ἀχτίδες του εἶτανε ἀκόμη σὰν πλαγιασμένες ἀπάνω στους λόφους και στις πεδιάδες· ἔλεγεσ και κοιμόντανε ὅλες. Κι ὡστόσο σιγὰ σιγὰ παραπονιότανε ἡ Χιὸ. Μέσα ἀπὸ τὰ λαγκάδια, ἀπὸ τοὺς βράχους και ἀπὸ τὰ λιβάδια, μέσα ἀπὸ τοὺς κάμπους και ἀπὸ τὰ βουνά, μαζὶ μὲ τῶ δεντρῶνε τίς μυρωδιὲς και τὰρώματα τῶ λουλουδιῶ, βγαίνανε κρυφοί, μυριάδες αναστεναγμοί. Τὰ λαγκάδια, οἱ βράχοι και τὰ λιβάδια, οἱ κάμποι και τὰ βου-

νά, οἱ πέτρες, τὸ χῶμα, τὰ λουλούδια, ἔμοιαζε πὼς εἶχανε φωνὴ και ὅλο τὸ δύστυχο τὸ νησί ἀγάλια ἀγάλια μοιρολογοῦσε. — « Πότε, ἀχ! πότε θὰ φύγουνε οἱ Τοῦρτσοι; »

Ἀναστενάζε ἡ Χιὸ και ἄλλα νησιά τῆς ἀπαντούσανε. Κ' ἡ Κρήτη, κ' ἡ Μυτιλήνη, κ' ἡ Ρόδο, κ' ἡ Σάμο κ' ἡ θάλασσα ὅλη παραπονιόντανε θλιβερά. Ἡ Χιὸ μοιρολογοῦσε πιώτερο ἀπὸ τᾶλλα τὰ νησιά· πιὸ χαμηλὴ, κάτι πιὸ ντροπαλὴ μοῦ ἐρχότανε ἡ φωνὴ της. Τὸ ἴδιο λέγανε ὅλα τὰ νησιά και ἀπὸ τὸν πόνο πῆγαινε ἡ καρδιά μου νὰ βράγισῃ. Ὅλα ζητούσανε λεφτεριά. Ἐτριξε τὰ δόντια ὁ Κρητικός, θύμωνε τὸ παλληκᾶρι στὸν πόνο του ἀπάνω. — « Πότε θὰ τὰ διώξουμε τὰ σκυλιά; » Δὲν εἶτανε νησί που νὰ μὴν κλαίῃ. Ἀπὸ τὸν τόσο καημὸ ἔμοιαζε κ' ἡ ἀτμοσφαῖρα σὰν πιὸ βαρειά — σὰν παραπονεμένη και κείνη.

Εἶχε γεμίσει ὁ οὐρανὸς μὲ τῶ νησιῶ μας τοὺς αναστεναγμούς. Μοῦ φάνηκε πὼς τὰ παράπονά τους και τὰ κλάματα τὰ πικρὰ μισοσκεπάζανε τὸν ἥλιο μὲ τὸ φῶς του· ἔμοιαζε σὰ νὰ εἶτανε φιλὸς φιλὸς ἀχνὸς που θόλωνε τὸ γαλάζι. Κι ὡς-τόσο δὲν πῆγαινε στὸν οὐρανὸ ἡ φωνὴ τους, δὲν ἀνέβαινε στὰ ψηλά, μὰ σὰ συννεφάκι στεκότανε πρῶτα πρῶτα στὸν ἀέρα, κ' ἔπειτα τραβοῦσανε οἱ αναστεναγμοὶ ἴσια ἴσια στὴν Ἑλλάδα, ἴσια ἴσια στὴν Ἑβρώπη. Λέγανε τῆς Ἑβρώπης τὰ νησιά· — « Ἐλα! μὴ μᾶς ἀφήσης μονάχα στῶν Τορκῶνε τὰ χέρια. Λυπήσου τὰ ὄρφανά, τὰ ἔρημα τὰ παιδιὰ. » Λέγανε στὴν Ἑλλάδα τὰ νησιά· « Μὴ μᾶς ξεχνᾶς! Παραίτα τίς μακρινές, τίς δύσκολες ἐλπίδες. Μὴν κυνηγᾶς τὴν Πόλη. Τοὺς Σλάβους μὴν τοὺς κυνηγᾶς. Μὴν ἔχῃς ὅλο στὸ νοῦ σου μεγάλες ιδέες· ὕστερα βλέπουμε. Ἐλα πρῶτα σὲ μᾶς· θὰ σοῦ δώσουμε παλληκᾶρια νὰ πολεμήσης· θὰ σοῦ δώσουμε φόρους γιὰ νὰ πλουτίσης. Μὲ στρατιώτη και μὲ παρά, ὅ τι θέλεις κατορθώνεις.

« Μὴ μᾶς καταφρονῆς, μὴ λές· « Τὰ νησιά πάντα δικὰ μας. » Ἀπὸ μᾶς πρέπει νὰρχίσης. Διὲς μας και μᾶς. Τί προσ-

μένουμε; Λίγη βοήθεια να μᾶς δώσεις. Κάτι μπορούμε και μεις, γιατί πάντα, αγαπημένη μητέρα, εμένα ποθοῦμε, ἢ λατρεία μας εἶσαι σύ. Τὴ σημαία σου να διοῦμε και μᾶς κάνεις ὅ τι θέλεις. Τί φοβάσαι τὴν Ἐβρώπη; Τί θὰ πῆ; Μάννα μας δὲν εἶσαι; Ἄμα πατήσης ἀπὸ τὸ χῶμα, ποιὸς θὰ σοῦ πῆ να φύγης; Ἔλα, ἔλα, γιατί μᾶς βάραινε ἡ σκλαβιά· στὸν κόρφο σου μέσα να μᾶς πάρης· τὰ παιδιὰ σου σ' ἀποζητοῦνε. Τὴν πατρίδα μας θέλουμε ὅλα, και δὲ θέλουμε τίποτις ἄλλο.»

Ἔτσι δερνόντανε τὰ νησιά, τέτοιες κουβέντες εἶχανε ἀνάμεσά τους και σὰ σωστὰ μοῦ φανήκανε τὰ λόγια τους. Τὴν πονεμένη τὴ Χιὸ λυπήθηκα πῶτερο ἀπὸ τᾶλλα. Ἡ τύχη της εἶναι ξεχωριστή. Βάσανα ἀπὸ πάνω κι ἀπὸ κάτω. Μέσα της ἔχει φωτιά πού τὴν τρώει. Βαθιά βαθιά στὴ θάλασσα κρυμμένο καιεὶ τὸ καμίνι, και κει πού τὴ βλέπεις χαρούμενη, στὰ σωθικά της θρέφει τὸ χαλασμό της. Ἀπὸ κάτω εἶναι κούφιο τὸ χῶμα κι ὡς τὸν πάτο τῆς γῆς ὅλο βράζει τὸ καζάνι. Κάπου κάπου ξεσπᾶνε και κλονίζονται τὰ βουνά, γκρεμοῦνε τὰ σπίτια και σκοτώνουνε τοὺς ἀθρώπους. Ἀπὸ πάνω ἄλλη φωτιά, ἄλλο καμίνι· ὁ Τοῦρκος κάθεται σὰν πλάκα στὸ κεφάλι της ἀπάνω. Ὁ Τοῦρκος ξεσπᾶνει κάπου κάπου και κείνος· τότες πέφτουνε τὰ κεφάλια. Ἄχ! πάλε κάλλια, παιδιὰ, ὁ σεισμός παρὰ τὸ γιουρούσι. Κάλλια τὸ καμίνι πού βράζει ἀπὸ κάτω, παρὰ ὁ Τοῦρκος πού ἀπὸ πάνω σᾶς πατεῖ. Τὴ φωτιά τουλάχιστο δὲν τὴ βλέπετε· τὸν Τοῦρκο τὸν ἔχετε μπροστά σας κάθε μέρα. Ἡ φλόγα πού καιεὶ στάντερα μέσα τῆς Χιὸς σᾶς πῆρε μόνο τὸ χῶμα πού ζητεῖ· ὁ Τοῦρκος σᾶς ἔκλεψε τὸν οὐρανό, σᾶς σκεπάζει τὸν ἥλιο πού λάμπει γιὰ ὅλους, σᾶς ἀρπάζει τὸν ἀέρα πού ἀνασαίνουνε ὅλα τὰ στήθια· σᾶς σιλάβωσε και τὴν ψυχή. Μιὰ λέξη να πῆτε δυνατὰ, λέφτερα να κοιτάξετε τὸν οὐρανὸ δὲ σᾶς ἀφίνει. Ἀνάθεμάν τον κι ἀνάθεμάν τονε!

Εἶναι πούπετα νησι πού νᾶπαθε τόσα; Ὁ Τοῦρκος αἷμα δὲν ἄφησε πού να μὴν τὸ χύση. Ὅσους δὲν ἔσφαξε, τοὺς ἔκαμε δούλους. Πῆρε παιδιὰ και μαννάδες, πῆρε κορίτσια. Πόσους ἄκουσα να μοῦ τὰ λένε! Ποιὸς δὲν τὰ θυμάται; Και να μὴ νομίζουμε πὼς ἀπτὰ γίνανε και δὲ γίνονται πιά. Δὲν τελειώσανε τὰ βάσανα τῆς Χιὸς. Μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι στέκεται ὁ Τοῦρκος ἀπὸ πάνω της και τὴ φοβερίζει. Ἄς πάμε στὴ Χιὸ να τὸ διοῦμε. Μῆτε οἱ σεισμοὶ δὲν τρομάζουνε τὸν Τοῦρκο. Στὸ χαλασμό πού ἔγινε εἶναι τώρα πέντε χρόνια, δὲν ντράπηκε να σηκώση φόρους. Ποῦ να ζέρη ὁ Τοῦρκος τί ἔκαμε ἢ Ἐβρώπη στὸ Μπερλίνο κι ἂν ἔκλεισε συθῆκες ἢ ὄχι; Ἡ Ἐβρώπη εἶναι μακριὰ και δὲν τὴ φοβάται. Ἡ τὸν παρὰ σου θὰ δώσει ἢ σοῦ παίρνει τὴ ζωὴ σου. Διακόσιους στρατιῶτες στείλανε ἀπάνω στὰ βουνά, γιὰ να κάμουνε τί πρᾶμα; Ἐνα χωριὸ να πολεμήσουνε και να σκοτώσουνε ἄντρες, γυναῖκες και παιδιὰ. Οἱ πεινασμένοι, οἱ κουρελλιασμένοι πρέπει τώρα διπλοὺς φόρους να πλερώσουνε και γιὰ ποιὸ λόγο; Γιὰ να χτίση στρατῶνα ἢ ἀφεντιά του, πού με τοὺς δικούς του παρᾶδες δὲν μπορεῖ μῆτε στρατῶνα να χτίση.

Οἱ γέροντες στὰ χωριά, ὅσο κι ἂν πονεῖ ἢ καρδιά τους, πρέπει να κλειδώνουνε τίς πόρτες, ἄμα εἶναι να μαζώξουνε φόρους, γιὰ να μὴ βγῆ χωρικὸς στὴ δουλειά, δίχως να πλερώση πρῶτα τὸ φόρο του. Ἄλλοι πάλε, πού δὲν ἔχουνε φωμι να φάνε, προτιμοῦνε ἀπὸ τὸ παράθυρο στὸ δρόμο να πέσουνε, κι ἄς σπάσουνε και τὸ κεφάλι τους. Ἐνας ζητιάνος εἶπε μιὰ μέρα πὼς φόρο να πλερώση δὲν ἔχει, πὼς ὅσο κι ἂν τὸ θέλει δὲν μπορεῖ. Ἦρθε ἕνας ζαφτιὲς να τὸν πάη κάτω στὴ χώρα· πῆγαινε μπροστά ὁ ζητιάνος και πίσω του ὁ ζαφτιὲς. Κάθε ὥρα τὸν ἔσπρωχνε, τοῦ σκουντοῦσε τὴ μέση με τὸ κοντάκι, τὸν ἔκαμε ὅλο αἷμα και πληγὴ και τοῦ φώναζε: — Ὁ ἀφέντης μου σε προστάζει να τοῦ δώσεις φόρο και σύ τολμᾶς να τοῦ τὸν ἀρνηθῆς! Ἐσὺ βγῆκες, ψωρογκιαούρη, να βρίσης τὸ

βασιλιά μου και δὲν ξέρεις πὼς ὄλοι οἱ βασιλιάδες τῆς Ἑβρώ-
πης τόσο τὸν τρέμουνε, πού κανεῖς τους δὲν τολμᾶ νὰ τὸν
πειράξῃ. »

Οἱ δικοί μας στὴν Ἑλλάδα, τί κάνουνε, ὅσο μιλοῦνε οἱ
ζαφτιέδες μὲ τέτοιο τρόπο; Λογαριάζουνε πότε θὰ πάρουνε
τὴν Πόλη, μετροῦνε πόσες δοτικές κατορθώνουνε κάθε μέρα
νὰ ποῦνε ἢ νὰ γράψουνε, πόσες εἶπανε τῆ δεφτέρα και πόσες
τὴν τρίτη. Καθαρίζουνε τὴ γλώσσα. Ὡστόσο κλαίνε τὰ νησιά,
και δὲ βαστᾶ ἡ καρδιά σου νὰ τάκούς.

Φτάσαμε βράδυ στὴ Χιό κ' ἔπεσα νὰ πλαγιάσω. Στις τέσ-
σερεις τὸ πρωτὶ ξύπνησα ξαφνικά. Μοῦ φάνηκε πὼς κανένα
ζῶο τρομερό, κανένα θεριὸ μεγάλο πολεμοῦσε νὰ σηκώσῃ τὸ
σπίτι, γιὰ νὰ περάσῃ· ἡ βάρχη του ἔμοιαζε σὰ θάλασσα
πού φουσκώνει και πού πέφτει. Εἶτανε σεισμός. Ξαπλωμένος
στὸ κρεβάτι μου, πού σὰν τὴν κούνια πῆγαινε κ' ἐρχότανε,
πρόσμενα νὰ διῶ τί θὰ γίνῃ. Ἐλεγα μέσα μου· — « Θὰ πέσῃ
τὸ σπίτι; Σωθήκανε οἱ μέρες μας ἢ κι ἄθριο πάλε θὰ διοῦμε
τὸν ἥλιο; » Τὸ κρεβάτι στάθηκε και δὲν πάθαμε τίποτα.
Μὰ νὰ πῶ τὴν ἀλήθεια, ὅταν ἄρχισε ὁ σεισμός, πολὺ ἤσυχος
δὲν εἶμουνε· εἶχα κάποια σταναχώρια. Τὸ πρώτο κούνημα τοῦ
κρεββατιοῦ μοῦ ἤρθε σὰν κάπως δυσάρεστο· τὸ δεύτερο μοῦ
φάνηκε σὰν πιὸ ποφερτό· στὸ τρίτο, κόντεβα νὰ συνηθίσω.
Μάλιστα, ὅταν τέλειωσε, πῆγα νὰ λυπηθῶ. Ἐχει κι ἀφτὸς ὁ
σεισμός τὴ φιλοσοφία του. Κάθε Ῥωμιὸς πρέπει νὰρῃ μιὰ
νύχτα νὰ πλαγιάσῃ στὴ Χιό. Τότες θὰ καταλάβῃ καλὰ ποιὰ
εἶναι ἡ τύχη τοῦ Ῥωμιοῦ, ὄχι μόνο στὴ Χιό, παρὰ και στὴν
Ἑλλάδα και στὴν Ἑβρώπη. Δὲ στεριώθηκε ἀκόμη κι ὄλο
κουνιέται. Δὲν ξέρει σήμερα τί μπορεῖ νὰ γίνῃ ἄθριο και λείει
μέσα του· — « Θὰ γκρεμήσουνε ἄξαφνα ὄλα ἢ θὰ χαρῶ πάλε
και τὸ πρωτὶ τὸν ἥλιο τῆς ζωῆς; »

ΙΖ'.

Τὸ Πυργί.

Καλήτερα παίρνει κανεῖς τὴν ἀναπνοή του στὰ βουνά. Στὴ
Χώρα εἶναι πάρα πολλοὶ Τοῦρκοι και μοῦ ἔρχεται πλήξῃ νὰ
τούς βλέπω. Σηκώθηκα τὸ λοιπὸ νὰ πάω νὰ σεργιανίσω τὴ
Χιό. Ἐνα πρωτὶ, μὲ τὸ Σιὸρ Κωστή, κάτσαμε ὁ καθένας στὸ
μουλάρι μας και σύραμε γιὰ τὰ μαστιχόχωρα. Ἀνεβαίναμε
ἀψηλὰ ἀψηλὰ μὲ τὰ ζά· κάποτες πάλε, κατεβαίναμε κάτω
κάτω και πηγαίναμε κοντὰ κοντὰ στάχρογιάλι. Κάθε φορὰ
πού πηγαίναμε κοντὰ κοντὰ στάχρογιάλι, μοῦ ἔλεγε ὁ Σιὸρ
Κωστής· — « Συχνὰ θὰ τραβοῦσε μὲ τὸ μουλάρι του στὸ
γιαλό, συχνὰ θὰρχότανε ὁ Ὅμηρος νὰκκουμπήσῃ σ' ἀφτὸ τὸ
βράχο πού βλέπεις τώρα μπροστά σου. Ἐδῶ θὰγραφε τὴν
πρώτη ραψοδία τῆς Ἰλιάδας και κοιτάζοντας τὴ θάλασσα,
θᾶλεγε μέσα του· « παρὰ θίνα πολυφλοῖσβοιο θαλάσσης. »
Ἄφτὰ τὰ κύματα πού τάκούμε και σήμερα ἀκόμη νὰ δέρ-
νουνε τάχρογιάλι, θὰ τὸ δέρνανε και τότες. Τάκουε λοιπὸν ὁ
θεῖος Ὅμηρος και στιχοργοῦσε. »

Τοῦ ἀποκρινόμενου γὼ πάλε· — « Σιὸρ Κωστή, ὁ Ὅμηρος
δὲν ἔγραφε, γιὰτί δὲν ἤξερε νὰ γράφῃ. Στὸν καιρό του ἀρφά-
θητο δὲν εἶχε ἀκόμη. Δὲν μποροῦσε λοιπὸ νὰ δώσῃ ἀριθμούς
στις ραψοδίες και νὰ πῆ ἄρφα τὴ μιὰ, βήτα τὴν ἄλλη. Ὁ
Ὅμηρος εἶτανε ἀγράμματος ἄθρωπος· νὰ τῶχης γιὰ βέβαιο,
Σιὸρ Κωστή, οἱ δασκάλοι μας σήμερα ξέρουνε πολλὰ περισ-
σότερα. Σιὸρ Κωστή, ἕνας Ὅμηρος δὲν εἶτανε· εἶτανε πολλοὶ.
Ἡ Ἑλλάδα μας στάθηκε πλούσιος τόπος· ἕνας μόνος ποιη-
τῆς δὲν τῆς ἔφτανε· ἔβγαζε πολλοὺς μαζί. Ὅλοι τους ἀφτοὶ
οἱ ποιητάδες πηγαίνανε ἀπὸ δῶ κι ἀπὸ κεῖ σ' ὄλη τὴν Ἑλ-

λάδα· ό καθένας είχε νά πῆ τὸ δικό του· ἄλλος ἔλεγε γιὰ τὰ καρᾶβια πὸν μαζωχτήκανε τότες στὴν Τρωάδα· ἄλλος γιὰ τὴ βρισιά πὸν πάτησε τοῦ Ἀγαμέμνονα ὁ Ἀχιλλέας· ἄλλος γιὰ τὸ Διομήδη πὸν εἶχε συνάμα καὶ δύναμη καὶ μαργιολιά· ἄλλος πάλε τραγουδοῦσε γιὰ τὸν Πρίαμο τὸ γέρο, πὸν μοναχός του πρόβαλε τὴ νύχτα ἴσα μὲ τὴν τέντα τοῦ Ἀχιλλέα, γιὰ νὰ πάρη μὲ λάματα καὶ μὲ πόνους τοῦ γιόκα του τὸ κορμί· ἄλλος εἶχε ἄλλα νὰ πῆ γιὰ τὴν Ἑλένη, πὸν μὲ μάτι οὐράνιες χάρες γεμάτο, κοίταζε ἀπὸ πάνω ἀπὸ τὸ κάστρο τὸ κακὸ πὸν γινότανε κάτω θάμπωνε τοὺς γέρους ἢ ὁμορφιά της. Ἀφτοὺς τοὺς φτωχοὺς, τοὺς πεινασμένους πὸν περπατοῦσανε καὶ τραγουδοῦσανε καὶ ζητοῦσαν ἓνα κομματί κρέας γιὰ ἀνταμοιβή τους, τοὺς λέμε ραψφιδούς. Ποίηση καὶ φαντασία δὲν εἶχε τότες ἓνας ἄθρωπος μόνος· εἶχε ὅλος ὁ λαός, κ' εἶτανε πρᾶμα μεγάλο, σὲ μιὰ μικρὴ χώρα σὰν τὴν Ἑλλάδα, μὲ μιᾶς νὰ βρεθοῦνε τόσα καὶ τέτοια πρῶτα κεφάλια. Νὰ σοῦ πῶ μάλιστα κ' ἓνα ἄλλο, Σιὸρ Κωστή, γιὰτὶ ἔχω καὶ γὼ τὴν ιδέα μου. Ὅχι μόνον δὲν ἔκαμε ἓνας ποιητὴς τὴν Ἰλιάδα, μὰ μήτε ἔγινε στὸν ἴδιο τόπον βγῆκε μέσα ἀπὸ πολλὰ χωριά. Ἐνα χωριὸ μάθαινε μιὰ ραψφιδία, κὶ ἀπὸ τὸ πρῶτο τὸ χωριὸ τὴν ἔπαιρνε κ' ἓνα ἄλλο. Τὸ καθένα τὴν ἔσιαζε, τὴν ξανάφτειανε, ἔβαζε μέσα καὶ τὴ γλώσσα του. Γιὰ τοῦτο βρῖσκεις τόσους ἀντίθετους, τόσους ἀλλοιωτικὸς τύπους στὴν Ἰλιάδα· εἶναι χαμός καιροῦ νὰ κάθεται κανεὶς νὰ γυρέβη τὴν πρωτότυπη γλώσσα τῆς Ἰλιάδας καὶ νὰ νομίζη πὼς ἀφτὴ ἢ γλώσσα εἶτανε μιὰ καὶ μόνη, ἢ πὼς εἶχε ποτέ της ἐνόνητα καὶ γραμματικὴ ἀπλή. Μὴν τὰ πιστέβης ἀφτά. Οἱ ραψφιδίες, Σιὸρ Κωστή, ἄλλο τίποτα δὲν εἶτανε παρὰ δημοτικὰ τραγουδία, σὰν τὰ δικά μας, ἀπ' ἀφτά πὸν συνάξεις ἢ ἐβγενεία σου καὶ πὸν σημειώνω κάποτες καὶ γὼ. Καὶ στὰ τραγουδία μας μέσα θὰ βρῆς τύπους ἀντίθετους, ἀλλοιωτικὰ γραμματικὰ συστήματα. Σ' ἓνα παραμῦθι πὸν θὰ σοῦ ποῦνε σ' ἓνα χιώτικον

χωριό, ἀκοὺς ἄξαφνα ἓναν τύπον πὸν ἔχουνε μόνον στὴ Μακεδονία ἢ στὸ Μωριά! Μαζὶ μὲ τοὺς ἀθρώπους τρέχουνε καὶ τὰ παραμῦθια. Ἀποφάσισε ἂν μπορεῖς σὲ τί γλώσσα ἔγινε πρῶτα πρῶτα τὸ παραμῦθι. Ἀπ' ἀφτά τὰ διάφορα τὰ τραγουδία ἴσως βγῆ πάλε, Κωστάκη μου, καμιά μέρα καὶ κεὶ πὸν δὲν τὸ προσμένει κανεὶς, μιὰ καινούρια Ἰλιάδα. Μὴ νομίσης πὼς θὰ τὴν παινέσουνε οἱ δασκάλοι· θὰ ποῦνε πρόστυχος τοὺς στίχους, καθὼς θὰ λέγανε καὶ τὸν Ὅμηρον πρόστυχο, ἂν οἱ δασκάλοι ζούσανε καὶ σὲ κείνα τὰ χρόνια, γιὰτὶ κὶ ὁ Ὅμηρος, σὰν πὸν λές, εἶτανε ἀγράμματος ποιητὴς τοῦ λαοῦ. Κὶ ἂν ὁ Ὅμηρος δὲ μιλοῦσε τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ, πὼς θὰ μάθαινε ἀπ' ἔξω τὸν Ὅμηρον ὁ λαός; Γιὰ βάλε τὸ λαὸ μας, Σιὸρ Κωστή, νὰ μάθη ἀπ' ἔξω τὴ Θεοδώρα καὶ τὸν Ἡράκλειον. Νὰ διοῦμε θὰ μπορέση; »

Ὁ Σιὸρ Κωστής τσίτωνε τᾶφτιά του κὶ ἄκουγε μὲ προσοχή. Ὁ Σιὸρ Κωστής εἶναι Ῥωμιός ἀπὸ τοὺς σπάνιους καὶ δὲ μοιάζει τοὺς ἄλλους· ἔχει περιέργεια ὁ νοῦς του κὶ ὅλο θέλει νὰ μάθη· δὲ νομίζει πὼς τὰ ξέρει ὅλα. Ὅταν τοῦ μιλεῖς γιὰ τὸν Ὅμηρον, δὲ θαρρεῖ πὼς τοῦ τὰ λές γιὰ νὰ τὸν πειράξῃς καὶ τάχατις γιὰ νὰ τὸν προσβάλλῃς. Βλέπει πὼς ἀφτά τὰ ζητήματα ἔχουν ἓνα σκοπὸ μόνον, τὴν ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια. Μὲ τέτοιο σύντροφο μ' ἀρέσει τὸ ταξίδι. Κεντήσαμε τὰ μουλάρια καὶ πῆγαμε ὀμπρός. Ὁ σκοπός μας εἶτανε, καμιά δεκαπενταριά μέρες νὰ μείνουμε στὸ Πυργί. Ἄς πάνε ἄλλοι νὰ σεργιανίσουνε τὴν Ἑβρώπη· ἄς πὰ νὰ διοῦνε ὅσοι θέλουνε τὴν Ἀσία μὲ τᾶπέραντά της τὰ κράτη, τὴν Ἀφρικὴ μὲ τὰ λιοντάρια, μὲ τοὺς ἄμμοις καὶ μὲ τὰ νερά της. Ἐμένα μ' ἀρέσει τὸ Πυργί· τρελλαίνουμαι γιὰ τοὺς Πυργούσους· στὸ Πυργί ξανοίγει ἢ καρδιά μου.

Χάρηκα, ἄμα τὸ εἶδα τὸ Πυργί. Στὸ Πυργί κ' οἱ πέτρες γελοῦνε. Ὁ Πυργούσης δὲ σκύφτει κεφάλι· λεφτεριά καὶ καλοσύνη βλέπεις στὸ πρόσωπό του. Ἀχάριστος δὲν εἶναι κὶ ὅλο

θυμάται τὸ καλό. Εἶναι ἔξυπνος κι ὅτι πῆς, ἀμέσως τὸ καταλαβαίνει. Ὁ Πυργούσης σέβεται τὰ παλιά του τὰ ἔθιμα· μάλιστα περηφανέβεται πὺ τὰ βαδτᾶ. Ἔχει δίκιο ὁ Πυργούσης· ποτέ σου δὲν πρέπει νὰ ρνηθῆς μήτε τὸνομα, μήτε τὴ θρησκεία μήτε τὴ γλώσσα τοῦ πατέρα σου.

Ὅταν μπῆκα στὸ Πυργί, ἤρθανε ὄλοι τους νὰ μὲ καλωσορίσουνε. Κόντεβε νὰ βραδυάση και σὰ λούλουδο στὸν οὐρανὸ λίγο λίγο ξάνοιγε τὸ φεγγάρι κι ἄρχιζε νὰ χρυσιζῆ. Νόμισα πὺς ἔβλεπα μπροστά μου παραμῦθι ζωντανὸ και πὺς ζοῦσα και γὼ μέσα, ὅταν τοὺς εἶδα μαζωμένους δεξιά και ζερθιά στοὺς στενοῦτσικους δρόμους, ἀνάμεσα στὰ πέτρινα σπίτια, τὸν καθένα μὲ τὸ δαδὶ στὸ χέρι, κάτασπρα ντυμένους νὰ μὲ χαιρετοῦνε. Καθόμουνε ἀπάνω στὸ μουλᾶρι και προχωροῦσα σιγὰ κ' ἔδινα χεριές ἀπὸ δῶ, χεριές ἀπὸ κεῖ, και τὰ πρόσωπα γελοῦσανε και σὰ νὰ δακρῖζανε τὰ μάτια μου.

Σὰν μπέης, μπέης ἔρχεσαι, σὰν μπέης κατεβαίνεις,
Σὰν κυπαρίσσι ἀψηλὸ μέσ' στὸ χωριὸ μας μπαίνεις.

Ὅχι, Πυργουσακία μου, δὲν εἶμαι μπέης, κι ὁ Μαχμούτης τὸ ξέρει· δὲν εἶμαι κυπαρίσσι και μεγαλεῖα δὲ γυρέβω. Εἶμαι χωριατόπουλο σὰν και σὰς και τὰ χωριάτικα μ' ἄρέσουνε. Ἡ προφορά σας μοῦ γλυκοχαδέβει τάφτια και καμαρώνω τις φορεσιές σας. Ὁ Πυργούσης ἄλλο δὲν ξέρει παρὰ τὴν παλιά του τὴ φορεσιά. Ἄσπρα βουχα φοροῦνε οἱ ἄντρες, ἄσπρα βουχα οἱ γυναῖκες, ἄσπρα τὰ παιδιά. Πρέπει μάλιστα τις Πυργουσαίνες νὰ τις διῆς, τί χάρη πὺ τὴν ἔχουνε ὅταν ἀγάλια ἀγάλια, μὲ χρόνο και μὲ ρυθμὸ, σὰν καράβι πὺ κουνιέται και πάει, περνοῦνε ἀπὸ κάτω ἀπὸ τις καμάρες, βγαίνουνε ἀπὸ τις στενάδες μέσα, κι ἄξαφνα προβάλλουνε ὄξω στὴ στράτα, γιὰ νὰ πάνε στὴν πηγὴ, μὲ τὸ σταμνὶ στὴν πλάτη, μὲ τὸ ξεστρογγυλωτὸ τους τὸ μπράτσο κυρτωμένο γιὰ νὰ βαστᾶ τὸ σταμνὶ — ὄλες ἀσπροντυμένες, σὰ ζωντανές μαρμαροκολόνες πὺ περ-

πατοῦνε, πὺ ἔχου γραφιῦνται και φέγγουνε ἀπάνω στὸ γαλανὸ χρώμα τοῦρανοῦ.

Παιδιά, σὰς ἔβαλα στὴν καρδιά μου! Ἐνα μάλιστα μ' ἄρесе στὸ Πυργί· ποτές δὲν πάτησε Πυργούσης στὸ σκολεϊό. Γιὰ τοῦτο τοὺς ἀγάπησα τόσο. Ἐνας Πυργούσης μοῦ μίλησε μὲ πολλὴ γνώση — « Τὰ γράμματα, λέει, τί θὰ τὰ κάμουμε; Ἄν εἶτανε τουλάχιστο γράμματα πὺ νὰ μπορούσανε κάτι νὰ μᾶς χρησιμέψουνε, δὲ θᾶλεγα τίποτα· μὰ τὰ γράμματα πὺ μᾶς μαθαίνουνε, δὲ ἔχουνε κανένα νόημα γιὰ μᾶς. Παίρνεις ἕνα χωριατόπουλο πὺ μέρα νύχτα λέει τὸν πατέρα του φένη, πὺ κλίνει ὁ φένης μου και τοῦ φένη μου· ἔρχεσαι τοῦ λόγου σου, καθίζεις τὸ χωριατόπουλο στὸ σκολεϊὸ και τοῦ μαθαίνεις πὺς πρέπει νὰ κλίνῃ ὁ πατήρ, τῷ πατρί, ὦ πάτερ. Τὸ κᾶνεις κιόλας νὰ διαβάζῃ κάτι πατράσι και πατέρε, πὺ ποτές δὲ θὰ τὰ χρειαστῆ στὴ ζωὴ του. Τὸν Ξενοφῶντα μὲ τὴν ἀπτική του δὲν τὸν ἔχουμε ἀνάγκη· μᾶς φτάνει νὰ ξέρουμε τὴ γλώσσα μας. Ἄ βάζανε τουλάχιστο τὸ παιδὶ νὰ κλίνῃ ὁ πατέρας, τοῦ πατέρα, τὸν πατέρα, μπορούσε κάτι νὰ φελθῆ τὸ παιδί· ἔτσι θὰ μάθαινε νὰ μιλῆ και μ' ὄλους τοὺς ἄλλους Ῥωμιούς, μὲ τοὺς ὁμογεγεῖς σὰν πὺ τοὺς λένε, και θὰ καταλάβαινε πὺς ὄλοι μας μαζί μιὰ γλώσσα ἔχουμε πὺ μᾶς ἐνώνει.

Ἐγὼ, τσελεμπή μου, εἶμαι ἀγράμματος κι ὅσα σοῦ λέω σοῦ τὰ λέω μὲ τὰ μικρά μου τὰ μυαλά. Ἐτσι μοῦ φαίνεται πιὸ σωστό. Ἐπειτα, νὰ σοῦ πῶ τὴν ἀλήθεια, μᾶς πνίξανε τὰ γράμματα. Τὰ γράμματα εἶναι λουῖσσο. Ἐχει κανεὶς ἄλλα νὰ συλλογιστῆ. Δὲ μοῦ λές, ἐσὺ πὺ γύρισε τὴν Ἐθρώπη, τί χρειάζεταιτι ἕνα ἔθνος γιὰ νὰ γίνῃ μεγάλο και ξακουστό; Νὰ σοῦ τὸ πῶ σὰν πὺ τὸ ξέρω και βλέπουμε ἄ συμφωνοῦμε. Ἐνα ἔθνος θέλει δυὸ πράματα γιὰ νὰ μεγαλώσῃ· θέλει μάθηση και στρατό. Τώρα σὲ παρακαλῶ νὰ μοῦ πῆς μὲ τί τρόπο μπορεῖ νὰποχτήσῃ μάθηση και στρατό; Μὲ τί παράδες θὰ πλερώσῃ

και τὸ δάσκαλο και τὸ στρατιώτη ; Μὲ τοὺς παράδες τοὺς δικούς μου. Μὲ τοῦ ἐμπόρου τοὺς παράδες, πού μέρα νύχτα δουλέβει, μὲ τοὺς παράδες τοῦ χωρικοῦ πού ιδρώνει και σκάφτει τῆ γίς. Φρόνιμο λοιπὸ νὰ κοιτάξουμε πρῶτα νὰ κερδίσουμε τοὺς παράδες. Ὁ ἔμπορος κι ὁ χωρικός εἶναι τὰ πρῶτα σου θεμέλια, κι ἂν ἔχεις στὸ νοῦ σου νὰ χτίσης πάλαι, ἀπάνω στὴ πλάτη τους θὰ τὸ χτίσης. Νὰ μὴ σταβρώσουμε τὰ χέρια, νομίζοντας πὼς δὲν ταιριάζει νὰ κοπιάζουμε, και πὼς τάχα ξεπέφτουμε. Ξέρω πὼς κίποτες μᾶς καταφρονοῦνε μᾶς ἢ πού βωλοσηκώνουμε ἢ πού κάνουμε τὸν ἔμπορο κοντέβουμε ὅλοι οἱ Ῥωμιοὶ νὰ γίνουμε δικηγόροι και γιατροί. Ὡστόσο, τὸ γιχτρὸ και τὸ δικηγόρο, ἐγὼ εἶμαι πάλε πού τοὺς σπουδάζω. »

Νὰ εἶχα χρήματα, Πυργούση μου, πού τὰ λές τόσο καλά, μὲ χρυσὰ γράμματα θὰ τύπωνα τὰ λόγια σου νὰ τὰ μοιράσω στὴν Ἑλλάδα. Ἄς τὰ χαράξουμε στὸ νοῦ μας, πού δὲν κοστίζει και παρά. Ὅλοι στὸ Πυργὶ τέτοιες ιδέες ἔχουνε. Ἐνας μοναχὰ μού χάλασε τὸ κέφι· εἶταν ἓνα παιδί καμιά δεκαπενταριά χρονῶ, φοροῦσε φράγκικα και πολεμοῦσε νὰ μιλήσῃ παστροικά. Μιὰ μέρα περνοῦσα ἀπὸ τὸ σπίτι του μπροστά· εἶτανε ἴσια ἴσια ἢ ὠρα ὅπου ἐρχότανε ἀπὸ τὸ μάθημα τὸ παιδί. Τάκουγα και φώναζε μέσα τοῦ πατέρα του. — « Δὲν ντρέπεσαι τὴ βάρβαρή σου τὴ γλώσσα ; Τὸ σιχάθηκα τὸ σπίτι ὅπου μιλοῦνε τόσο πρόστυχα. Μοῦ κάνει ντροπὴ νὰ σ' ἀκούω. Δὲν μπορῶ πιά νὰ ζήσω στὸ χωριό. Ἐγὼ τώρα ἔμαθα και θὰ γίνω δάσκαλος. »

Ὁ πατέρας του ὁ καημένος δὲν τολμοῦσε νὰ πῆ λέξη κ' ἔμοιαζε σὰ ζεματισμένος. Τί νὰ πῆ ; Ὁ γιός του ἤξερε γράμματα, και κείνος ὁ δύστυχος δὲν ἤξερε. Δὲ μού φάνηκε παράξενο πού ἔτσι μίλησε τὸ παιδί· ἔπρεπε νὰ τὰκούσουμε κι ἀφτά. Κάθε ἀσέβεια μάθαμε. Ἀφοῦ μᾶς διδάξανε πὼς πρέπει νὰ καταφρονοῦμε τοῦ πατέρα μας τὴ γλώσσα, συνέπεια εἶτανε νὰ

καταφρονήσουμε και τὸν πατέρα τὸν ἴδιο πού τὴ μιλεῖ. Εἶπα νὰ μού φέρουνε τὸ παιδί. Ἦρθε χαρούμενο, κολακεμένο πού τὸ ζητοῦσε ἓνας καθηγητής. Ὅλα του τὰ ἑλληνικά μού τὰ ξεφοῦρνε μὲ μιᾶς. Ἄμα τὸν εἶδα. — « Παιδί μου, τοῦ εἶπα, δὲ μού λές, τοῦ πατέρα σου πὼς τοῦ φωνάζεις, ὅταν ἔχεις νὰ τοῦ μιλήσης ; » — Πετιέται τὸ παιδί και μού κάνει. — « Πάτερ ! » — « Μπά ! Και γιατί τάχα δὲν τοῦ λές πατέρα ; » — « Γιατί εἶναι λάθος. » — « Μπράβο, παιδί μου ! Βλέπω και ξέρεις γράμματα. Θέλω και γὼ τώρα κάτι νὰ μού μάθης. Ποιὰ εἶναι ἡ γενικὴ τοῦ ἐνικοῦ και τοῦ πληθυντικοῦ ; » — « Πατρός, πατέρων. » — « Καλά ! Θέλω τώρα νὰ καταλάβω γιατί ἔχει ἓνα η ἢ ὀνομαστικὴ, και γιατί τὸ η δὲν τῶχει ἢ γενικὴ μήτε τοῦ ἐνικοῦ μήτε τοῦ πληθυντικοῦ ; Για ποῖο λόγο ἢ γενικὴ πατέρων τονίζει τὸ ε, κι ἀπὸ πού βγήκε ἀφτὸ τὸ ε και γιατί δὲν τῶχει ἢ γενικὴ πατρός ; Ξέρεις νὰ μού τὸ ξηγήσης ; » — « ; ; » (Τὸ καημένο τὸ παιδί δὲν ἔβρισκε νὰ πῆ γρῦ.) — « Πές μου τώρα κι ἄλλο. Σὰν ἀνώμαλο μού φαίνεται ἀφτὸ τὸ πατήρ· φοβοῦμαι μήπως εἶναι λάθος. Ἀπὸ πού ξετρύπωσε τὸ ἄρφα τῆς δοτικῆς πληθυντικῆς πατράσι ; Γιατί μὲ μιᾶς χάνεται τὸ ε και πότε βλέπεις η, πότε α, πότε τονίζεται τὸ ε και πότε δὲν τονίζεται ; Ἐχει τὸ λόγο τῆς ἢ ὀνομαστικῆ-αἰτιατικῆ τοῦ δυτικοῦ ἢ δὲν ἔχει ; » — Ἐχασκε τὸ παιδί, σὰ νὰ τὰ εἶχε χαμένα. — « Δὲν τὸ ξέρεις ; Ἄς εἶναι ! Θὰ ξέρης τουλάχιστο νὰ μού ξηγήσης τὴν κλητικὴ πατέρα. Πὼς ἔγινε ἢ ὀνομαστικὴ πατέρας ; Γιατί ἔχει τὸ α και τὸ ς ; Για ποῖο λόγο βασιτιέται τὸ α τῆς ὀνομαστικῆς στὴν κλητικὴ, στὴ γενικὴ, στὴν αἰτιατικὴ ; Εἶναι νόμος γενικός στὴ γλώσσα μας, τάρσενικά νὰ κρατοῦνε τὸ α τῆς ὀνομαστικῆς σ' ὅλο τὸν ἐνικό, ἢ εἶναι λάθος ; Μ' ἄλλα λόγια, πρέπει νὰ λέμε τοῦ πατέρα ἢ μποροῦμε ἄξαφνα νὰ τὸ κάμουμε τοῦ πατέρε, τοῦ πατέρου, ἢ και τοῦ πατέρη, ὅπως λάχη ; Μιὰ κλητικὴ πατέρο, νομίζω, θὰ εἶναι λάθος· ἢ κλητικὴ πατέρα

πρέπει λοιπὸ νὰ εἶναι νόμος γενικός· ἂν εἶναι νόμος γενικός, λάθος δὲν εἶναι, γιατί τὸ λάθος κανόνα δὲ γνωρίζει κι ὅπως τὸ θέλεις τὸ κάνεις. — Ἄλλο τώρα· στὸν πληθυντικὸ γιατί δὲν ἔχουμε α; Γιατί στέκεται παντοῦ ὁ τόνος στὸ ε; Γιατί μοιάζει ἡ ὀνομαστικὴ πατέρες μὲ τοὺς πατέρες στὴν αἰτιατική; Ποιὸς εἶναι ὁ λόγος; Εἶναι ταχτικὸ τὸ πρᾶμα ἢ δὲν εἶναι;» — « Μὰ... δὲ μοῦ τᾶμαθε ἀφτὰ ὁ δάσκαλος, μοῦ φωνάζει τὸ παιδί ἀπελπισμένο. » — « Δὲ σοῦ τᾶμαθε; Τότες νὰ σωπαίνης. Για νὰ λὲς ποιδ εἶναι λάθος καὶ ποιδ δὲν εἶναι, πρέπει πρῶτα νὰ ξέρης για τί λογῆς πράματα μιλεῖς. Ὅποιος δὲν εἶναι ἄξιος νὰ σοῦ πῆ μήτε πῶς μορφώθηκε ἡ ὀνομαστικὴ πατήρ, μήτε πῶς ἔγινε ἡ ὀνομαστικὴ πατέρας, δὲν ἔχει τὸ παραμικρὸ δικαίωμα νὰποφασίζη ποιὸς εἶναι καὶ ποιὸς δὲν εἶναι ὁ κανονικὸς τύπος, γιατί πρῶτα πρῶτα δὲ νοιώθει ἀκόμη τί θὰ πῆ τύπος κανονικός. Δὲν ταιριάζει καὶ πολὺ νὰ μᾶς διδάσκη τί γλώσσα πρέπει νὰ γράφουμε. Ὅσα λὲς εἶναι κούφια λόγια. Δὲν εἶσαι σὲ θέση νὰ κρίνης τί εἶναι λάθος καὶ τί δὲν εἶναι. Καλὰ θὰ κάμης νὰφήσης τὰ παιδιακήσια καὶ πρῶτος ἐσύ νὰ μὴν τὰ συνορίζεσαι. »

Ἄς μὴ συνοριστοῦμε καὶ μεῖς τὰ δασκαλεμένα τὰ παιδιὰ κι ἄς πάμε στὴ δουλειά μας! Για θυμηθῆτε, Πυργουσία, Πυργουσοὶ καὶ Πυργουσες, τί χρυσὲς κουβέντες πού τις κάναμε μαζί! Δὲν ἔδγαζε λέξη τὸ στόμα σας πού νὰ μὴν τὴ σημειώσω.

Ἄη Βασίλης ἔρχεται ἀπὸ τὴν Καισαρεία,
Βαστάει πέννα καὶ χαρτί, χαρτί καὶ καλαμάρι.

Ἔτσι τῶπαθα καὶ γώ, παιδιά. Πάντα μὲ τὸ χαρτί στὸ χέρι, κι ὅταν περπατοῦσα στοὺς δρόμους κι ὅταν εἶχαμε βεγγέρα τὸ βράδυ. Ἐρχόμουν ἀπὸ τὴν Καισαρεία καὶ γώ, ἀπὸ μακριὰ μακριὰ, σὰν τὸν Ἄη Βασίλη. Κ' ἔπρεπε νὰρθω τόντις ἀπὸ μακριὰ μακριὰ για νὰ σπουδάσω τὴ γλώσσα σας. Οἱ δασκά-

λοι μιλοῦνε ὅλο για παιδεῖα, για ἐπιστήμη, κι ὥστόσο ποιὸς δάσκαλος κατάλαβε πῶς τέτοιες μελέτες θέλει σήμερα ἡ ἐπιστήμη κ' ἡ γλωσσολογία, δηλαδή νὰ κάμουμε ξεχωρὲς μονογραφίες για τὰ χωριάτικα κάθε χωριού; Ἔνα μόνο κατάλαβαμε για τὴν ὦρα, ἔτυμολογίες: « ἡ χανούμισσα θὰ πῆ χάνω τὸ νοῦ μου κι ἀπὸ τὸ *orecchio* ἔγινε τὸ *γροικῶ*. » Τέτοια πάμε καὶ λέμε. Μᾶς ἔπιασε κι ἄλλη μανία· συνάξουμε λέξεις. Μὰ δὲν ξέρομε πῶς για νὰ συνάξουμε λέξεις, για νὰ κάμουμε μιὰ καὶ μόνη ἔτυμολογία, πρέπει πρῶτα νὰ μάθουμε ποιὸι εἶναι οἱ φωνολογικοὶ, ποιὸι οἱ μορφολογικοὶ κανόνες τῆς γλώσσας πού ἔτυμολογοῦμε στὰ στραβά. Νὰ τεντώνουμε τὰ ρητιὰ μας καὶ νὰκούμε πῶς προφέρουνε τίς πιὸ συνηθισμένες λέξεις, νὰ προσέχουμε πῶς λένε τὸ ἐγὼ καὶ τὸ ἐσύ, τὸ καλημέρα καὶ τὸ καλησπέρα. Ἔτσι θὰ μᾶς φανερώση ἡ γλώσσα τοὺς θησαυροὺς της.

Ἄχ! καὶ νὰ μποροῦσα! Νὰ εἶχα δύναμη, νοῦ καὶ ζωή! Νὰ εἶχα τὴν τέχνη καὶ τὸν τρόπο! Θᾶτρεχα παντοῦ στὴν Ἑλλάδα· θὰ πήγαινα σ' ὅλα, σ' ὅλα τὰ χωριὰ ἕνα ἕνα. Μὲ τὸ σάκκο στὸν ὦμο, μὲ τὸ χαρτί στὸ χέρι, θὰ μάζωνα, θὰ μάζωνα· θᾶρῆιχνα μέσα στὸ σάκκο κόλλες χαρτί· θᾶβαζα μέσα κάθε λέξη, κάθε τύπο, κάθε προφορά. Νὰ εἶχα δέκα ποδάρια νὰ περπατῶ, δέκα ἀφτιά νὰκούω! Σὰν κρασάκι νὰ πίνω τὰ λόγια τοῦ χωρικοῦ· νὰ διῶ πῶς μιλοῦνε σὲ κάθε τόπο, ποιὰ γλώσσα μοιάζει μὲ τὴν ἄλλη, τί ξεχωρίζει τὸ ἕνα ἰδίωμα ἀπὸ τ' ἄλλο, πόσα γλωσσικὰ κέντρα βρίσκονται στὴν Ἑλλάδα, πῶς λίγο λίγο μορφώνεται μιὰ γλώσσα, πῶς καταντᾷ μιὰ γλώσσα χωριανὴ νὰ γίνη κοινὴ σ' ὅλους, πῶς ξαπλώνεται καὶ διαδίνεται, πῶς ἀλλάζει λίγο λίγο στὴν ψυχὴ μέσα καὶ στὸ στόμα ἢ ἀθρώπινη λαλιά. Χάνονται τὰ χωριάτικα, πρὶν καταλάβη ὁ κόσμος τί ἀξίζουνε καὶ πόσο ἡ σπουδὴ τους θὰ τιμήση τὴν Ἑλλάδα. Ἄχ! καὶ νὰ μποροῦσα! Τόσα ζητήματα πού σήμερα βασιανίζουνε τοὺς σοφοὺς, ἐθνολογικά, ιστορικά,

φιλοσοφικά ζητήματα, φτάνει να καταδεχτής νακούσης το χωρικό που σου μιλεί και βλέπεις τήν ἀλήθεια, και σου έρχεται φως!

Οί λόγοι σπουδάζουνε τις γλώσσες, όσο τις βλέπουνε τυπωμένες στο χαρτί και νομίζουνε πως οί γλώσσες δέν έχουνε ύπαρξη παρά στο χαρτί. Άν άκούγανε τόν Όμηρο να μιλή, δέ θα προσέχανε τί λέει. Τόν έχουνε τυπωμένο και μελετοῦνε τούς στίχους του. Πόσους άκουσα να μου λένε· — « Πώς θα γράφουμε τή δημοτική, άφου γραμματική δέν έχει; » Θα έρωνε τάχα πως είχε ή αρχαία και πως ο Πλάτωνας, κάθε φορά που πήγαινε να γράψη μια φράση, σάλιζε στη γραμματική του να μάθη πως έπρεπε να τó γυρίση και ποιό τύπο να βάλη. Γραμματική νομίζουνε πως είναι μόνο ή γραμματική που τυπώνεται· όσο δέν είναι τυπωμένη, όσο δέν έγινε ή γραμματική βιβλίο, σου λένε πως δέν υπάρχει. Φαντάζονται με τά σωστά τους πως μπορεί να φανή μια ζωντανή γλώσσα στον κόσμο και πως μπορεί να μιλιέται χωρίς νάχη τή γραμματική της, κι άς μὴν είναι ή γραμματική τυπωμένη. Είναι τó ίδιο σά να φαντάζονται πως μπορεί ένα σπίτι να στέκεται ίσιο δίχως θεμέλια. Βλέπεις που κατάντησε τó ζήτημα τής γλώσσας· με τέτοιες παιδιακήσιες ιδέες έχεις να πολεμήσης. Τέτοια πρέπει να κοπανίζης, και θέλεις καλή πομονή για να μη βαρεθής και τάφήσης όλα στη μέση. Ό σκοπός τής γλωσσολογίας δέν είναι να φτειάνη γλώσσες μήτε να τις κανονίζη· είναι να βρῆ τόν κρυφό τους κανονισμό, τούς φυσικούς τους νόμους, νακούση πως τις μιλεί ο λαός και να καταλάβη πως τις έκαμε.

Ζωντανή γλώσσα εΐτανε ή αρχαία κι όχι φύκια σαν τήν καθαρέβουσα. Σ' όλη τήν Ελλάδα, τότες καθώς και σήμερα, εΐτανε πλήθος χωριά και τó καθένα μιλοῦσε τά χωριάτικα του καιρού του. Τó ένα χωριό συγκοινωνούσε με τάλλο κ' έτσι μορφώθηκε λίγο λίγο και βγήκε μια δωρική, μια ιωνική, μια

άττική γλώσσα. Η άττική που ξέρουμε σήμερα δέν εΐταν ενός μόνου χωριού γλώσσα· εΐτανε ανακατεμένη, κοινή γλώσσα, καμωμένη από τις διάφορες λέξεις, από τούς χίλιους τύπους που συνηθίζανε οί χωρικοί όλης τής Άττικής. Στην αρχή ως κ' ή δωρική άλλο τίποτα δέν εΐτανε παρά χωριανή γλώσσα, πρόστυχη, χυδαία, και στα χωριά τή μιλούσανε. Έλάτε, δασκαλάκια, στο Πυργί να τó διήτε. Έλάτε να μάθουμε, γλώσσα τί θα πῆ, να καταλάβουμε και πράματα πολλά τής αρχαίας που δέν τά χωρεί ό νοῦς μας, όσο τά βλέπουμε τυπωμένα. Κάθε μέρα πιάνουμε τή γραμματική και διαβάζουμε μέσα τόν τύπο τιμάω-τιμῶ, φιλέω-φιλῶ. Τά λέμε συνηρημένα ρήματα, γιατί έτσι μάς μάθανε να τά λέμε. Δέν απορείτε όμως πως μπόρεσε τó φιλέω να καταντήση στο φιλῶ; Δέ σάς φαίνεται παράξενο ένα τέτοιο πήδημα; Δέ ρωτᾶτε τί έγινε ο τόνος, που πήγε τó ε που τόν είχε, και πως είναι δυνατό να χαθῆ ένα φωνήεντο με τόνο; Η συναίρεση στο χαρτί έφκολα γίνεται· φτάνει να βάλης τó φιλῶ κοντά στο φιλέω, και να τραβήξης μια γραμμή για να ξεχωρίσης τά γράμματα και για να τó κάμης φιλέ-ω, -ῶ. Μά οί Έλληνες, όταν πρώτη φορά εΐπανε άντις φιλέω φιλῶ, δέν τραβήξανε καμιά γραμμή· δέν κάμανε τή συναίρεση άπάνω στο χαρτί· έτσι τόφερνε ή ζωντανή προφορά κ' ή ζωντανή προφορά δέν έχει μήτε τυπογραφεία μήτε βιβλία. Πόσα έπρεπε πρώτα να πάθῆ τó φιλέω για να γίνη φιλῶ! Έπρεπε να χάση τόν τόνο του τó ε, να πάη ο τόνος στο ω, να καταντήση τó ε πιό φιλό, μόλις νακούγεται, κ' έτσι λίγο λίγο νακούστῆ μόνο τó ω. Όσο βλέπουμε τó φιλῶ στα βιβλία, ένας τέτοιος τύπος δέν μπορεί παρά να μάς φανῆ λάθος τρομαχτικό. Και τί άθρῶποι εΐτανε οί Έλληνες για να μιλοῦν έτσι, να χάφτουνε τόνους και φωνήεντα; Ίσως, αν πάτε στο Πυργί — και σ' άλλα χωριά — θα διήτε πως έγινε τó πρᾶμα. Τάρχαίο τó φιλέω-ῶ δέ θα τράκούσετε πιά, μά θα βρῆτε άλλα πολλά που του μοιάζουνε

και θα καταλάβετε με τί τρόπο αλλάζουν οι γλώσσες. Πηγαινοντας από ένα χωριό σε άλλο, θαπαντήσετε στο καθένα την ίδια λέξη με άλλη προφορά· θα πάρη τάφτι σας τις πιο μικρές διαφορές που έχουνε αναμεταξύ τους όλα άφτα τὰ χωριά, θακολουθήσετε τάπειρα φωνολογικά στάδια ενός τύπου και θα διήτε τότες την κάθε αλλαγή με τή σειρά αλάκαιρη. Σ' ένα χωριό θα λένε ή ψυγή, σ' ένα άλλο ψυή με δασεία άντις χ, σ' ένα τρίτο ψυή χωρίς δασεία, σ' ένα τέταρτο ψυή με μισοπρόφερτο υ, πάει να πη που μόλις θα τάκούτε, και τότες μόνο βγαίνει ο γνωστός τύπος ή ψή, που δε μās φέρνει πια καμιά δυσκολία. Με τον ίδιο τρόπο και στάρχαϊα τὰ χωριά, αν είχαμε ζήσει σε κείνα τὰ χρόνια, θακούγαμε κάπου φιλέω, κάπου φιλέω, κάπου φιλεω με μισό ε κ' έπειτα φιλω. Σπουδάζουμε τή γραμματική, μα τὸ νόημά της μās ξεφέβγει· προσέχουμε στα ψηφια και άμελοῦμε την αλήθεια· ανοίγουμε τὰ μάτια και στομπώνουμε τάφτια μας. Πιο καλά θα καταλάβης και τή γραμματική τής αρχαίας και τή γενική γραμματική, αν άκούσης πώς μιλοῦνε, παρα αν πιάσης βιβλίο να μελετήσης. Μια μέρα τὰ χωριάτικα θα γίνουνε ή πρώτη βάση τής γλωσσολογικής έπιστήμης. Φτάνει να τὰ συγκρίνης με τάρχαϊα, και άμέσως ζωντανέβει τὸ βιβλίο που διαβάζεις μόνο με τὰ μάτια· θα σου φαίνεται τώρα πώς τάκους και σου μιλεῖ.

Δάσκαλε, δάσκαλε, μήν καταφρονέσης, στή ζωή σου, τή γλώσσα του χωριού· είναι ή αρχή τής σοφίας. Άκουσε κ' ένα άλλο νάπορήσης· όσο κι αν κοπιάσης, όσο κι αν πάρης να διαβάσης Πλάτωνα και Ξενοφόντα, όσο κι αν καθάρσης τή γλώσσα σου, να τὸ ξέρης· ποτέ σου δε θα τὸ καταφέρης να μιλήσης άφτη τή γλώσσα που θέλεις, τόσο καθαρά, τόσο νόστιμα και τόσο κανονικά όσο μιλεῖ τή γλώσσα του ο χωρικός.

Έλατε, δασκαλάκια, στο χωριό. Στο χωριό, με τον κα-

θαρό τον άέρα, με την ώραία τή φύση, θα ξανοίξη κι ο νοῦς κ' ή καρδιά σας. Όλα καλά στο χωριό. Χαίρεσαι διπλά τή ζωή, αν και κάπου κάπου κανένας κρυφός, κανένας γλυκός πόθος γεννιέται μέσα στην ψυχή σου. Νοιώθει κανεις μ' όλα του τὰ δυνατά πόηση και φύση. Έκαμα και γώ, στο σπίτι όπου κόνεψα, δυο πυργούσιους στίχους τής Μαρούς του Γιαννίρη·

Γράμματα εἶν' τὰ λόγια σου τσαι τὸ Πυργκι σκολειό μου,
Τσ εἰώ Πυργκούη θα έννω, α τὸ κάώ άργκιό μου.

ΙΗ'.

Άγάπη.

Έλα μαζί μου στο βουνό· μήν κάθεσαι κάτω στή Χώρα. Έσένα διψω, έσένα παντού τὰ μάτια μου σε γυρέβουνε. Την άγάπη σου θέλω και για τίποτις άλλο στον κόσμο δε με μέλει. Γιατί μ' άφίνεις μοναχό; Δε θυμάσαι στην πατρίδα σου κάτω, στή λατρεμένη μας την πατρίδα, δε θυμάσαι τή θάλασσα, που κάθε μέρα φουσκώνει κ' έπειτα πάλε τραβιέται, όπως τὸ φέρνει τὸ φεγγάρι; Όταν τραβιέται, πάει μιλια και μιλια μακριά και τὸ περιγιάλι άπομνήσκει ολόξερο, γυμνό, σαν ώρφανεμένο. Όταν πάλε σηκωθῆ, περεχύνει από άκρη σε άκρη τον έρημο τον άμμο· χαίρεται τὸ διψασμένο τὸ χῶμα και ζωντανέβουνε τάρκογιάλια. Η καρδιά μου μοιάζει με τὸ γαλό· όσο δε σ' έχω, είμαι σαν τὸ ξενιτεμένο τὸ περιγιάλι και ὄλο προσμένω να δροσιστῶ με τής άγάπης σου την πλημύρα.

Ἐσὺ μόνη στὸν κόσμο ξέρεις νὰ θρέφῃς στὴν καρδιά σου μεγάλες ἐλπίδες, στὸ νοῦ σου ἀψηλοὺς λογισμούς. Τὸ καλὸ, τὸ σωστὸ καὶ τῶραϊο, τὰ νοιώθεις δίχως νὰ σοῦ τὰ ποῦνε. Παντοῦ προσπαθεῖς τὴν ἀλήθεια νὰ βρῆς, στὴν τέχνη, στὴν ἐπιστήμη, στὴ θρησκεία. Τὴν ἀλήθεια γυρέβεις στὸν οὐρανὸ καὶ στὴ γῆ· ἀφτὸς εἶναι ὁ πόθος τῆς ψυχῆς σου. Κανενὸς ὁμως δὲν τὸ λές, κανενὸς δὲν τὸ φανερώνεις καὶ μήτε ξέρεις ἢ ἴδια τί ἀξίζεις. Ἐχεις ὅλη τὴ χάρη τῆς γυναικείας, ἔχεις τὴν ἀφέλεια τοῦ παιδιοῦ ποῦ δὲ γνωρίζει τὴν ὁμορφιά του. Ὅλη σου ἡ ζωὴ εἶναι μελέτη τοῦ καλοῦ, εἶναι ἀπλότητα καὶ νοστιμάδα, εἶναι χαμογέλιο καὶ χαρὰ ταπεινῆ. Τὰ λόγια σου εἶναι γεμάτα γλύκα, φρόνηση καὶ γνώση· μετὸν καλὸ σου, μετὸν χαδεμένο σου τὸν τρόπο ξέρεις νὰ πῆς τοῦ καθενὸς ἕνα λόγο. Ὅλο θέλεις ἀψηλὰ νὰ χουμε τὸ νοῦ μας, κ' ἡ σοφία ποῦ κυβερνᾷ τὴ ζωὴ σου μοιάζει σὰ λαμπάδα κρυμμένη ποῦ ἀπὸ μέσα φωτίζει σιγὰ κάποιον ἀγαλμα χαριτωμένο.

Τί νὰ σοῦ πῶ ποῦ νὰ σ' ἀξίζῃ; Τί τραγοῦδι νὰ βρῶ ποῦ νὰ σ' ἀρέσῃ; Σὰν τὸ πουλί ποῦ τραβᾷ ἴσα μετὰ τὰ σύννεφα καὶ στέκεται στὸν ἀέρα μετὰ τὰ φτερά του ἀνοιχτά, ἀνεβαίνουνε οἱ λογισμοὶ σου καὶ τὸν οὐρανὸ μοῦ ξεσκεπάζουνε. Τί θέλεις νὰ κάμω γιὰ σένα; Ἡ ἀγάπη σου μοῦ βάζει φτερά στὴν ψυχῆ. Γιὰ μιὰ κόρη μοναδικὴ σὰν καὶ σένα, πρέπει νὰ κάμῃ κανεὶς κανένα ἔργο μοναδικό. Τί βιβλίον, τί ποίημα νὰ σοῦ δώσω ποῦ νὰ τὸ χαρῆς; Θέλω κάτι νὰ εἶμαι! Δὲ θέλω νὰ φανῶ μπροστά σου σὰν τοὺς ἄλλους. Σ' ἀγαπῶ καὶ στὰ μάτια σου μέσα, στὰ γαλανὰ σου τὰ μάτια, προσπαθῶ νὰ διῶ καμιά μέρα, πὼς κατάλαβες ὡς ποῦ μπόρεσε ἡ ἀγάπη σου νὰ με πάῃ.

Τὰ γαλανὰ σου τὰ μάτια! Ἄχ! δὲν πρέπει ποτές ὁ θάνατος νὰ τὰ κλείσῃ. Δὲ γίνεται μετὰ μιὰς νὰ χαθῆ τὴν ὁμορφιά. Ποτέ μου δὲ φοβήθηκα τόσο τὸ Χάρο, ποτέ μετὰ τὴν λύπη, μετὰ τόσο καημὸ δὲ συλλογίστηκα τὸ θάνατο, ὅσο τῶρα ποῦ κοιτάζω τὰ μάτια σου καὶ λέω πὼς μιὰ μέρα ὁ Χάρος

θὰ τὰ σφαλοῖξῃ. Στὰ μάτια σου φαίνεται ὅλη σου ἡ ψυχῆ. Εἶναι βαθιὰ σὰν τὴ θάλασσα, ἤσυχια σὰν τὴ λίμνη, γλυκὰ σὰν τὴν ἀβγῆ. Τὰ βλέπω καὶ μέσα τους βλέπω τὸν καθαρὸ σου τὸ νοῦ, τὴν ἐβγένεια σου ὅλη, τὰ φρονήματά σου τὰ γενναῖα, τίς ἰδέες, τοὺς λογισμούς σου, τῶν ἰδεῶν τὸ σιγανὸ σου τὸ φῶς. Εἶναι σὰν ἀντηλιά τῆς ζωῆς σου. Καὶ τί; Ὅταν τὰ σκεπάσῃ αἰώνια νύχτα, μαζί τους θὰ χαθῆ κ' ἡ ζωὴ σου, καὶ ὁ κόσμος θὰ σὲ ξεχάσῃ, ἅμα πιά δὲ θὰ τὰ βλέπῃ; Ἄφοῦ εἶδανε οἱ ἀθρόπων τόση χάρη, τόση καλοσύνη καὶ τέτοια ψυχῆ, δὲ γίνεται νὰ ξεχάσῃ πὼς φάνηκες μιὰ μέρα μπροστά τους. Εἶναι χαρὰ γιὰ τὴ γῆ, ὅταν τὸ πόδι σου τὴν παταῖ, χαρὰ γιὰ τὸν κόσμον ὅταν ἔρχεσαι καὶ σὲ βλέπει ποῦ προβαίνεις. Ἐσένα σὲ χαίρεται ἡ φύση· σὲ θωρεῖ, καὶ τὸ πλάσμα τῆς καμαρώνει. Θέλεις, ὁ κόσμος νὰ φανῆ ἀχάριστος καὶ κατόπι νὰ μὴ σὲ θυμᾷται; Ἡ μνήμη σου πρέπει νὰ μείνῃ παντοτινῆ. Ἄχ! κάμε νὰ βρῶ γιὰ σένα ἀθάνατα λόγια, κάμε νὰ σοῦ δώσω ἀθάνατη ζωὴ.

Ἐἴρω τί θὰ μοῦ πῆς, ἐσὺ ποῦ ποτές δὲ φρόντισες γιὰ τὸν ἑαφτό σου. — «Τί θὰ τὴν κάμουμε τὴ δόξα; Νὰ ζήσουμε στὴ μνήμη τῶν ἀθρόπων ἢ νὰ μὴ ζήσουμε, τί μᾶς μέλει; Κάλια τὴν ἀγάπη μας νὰ χαροῦμε, ἀφοῦ σ' ἀγαπῶ καὶ μ' ἀγαπᾷς. Μὴν τὸ πιστέψῃς, φῶς μου, ποτές, πὼς γιὰ τὴν ἀγάπη τὴν πολλὴ ἡ ζωὴ μας εἶναι λίγη, πὼς γιὰ νὰ μάθουμε τί θὰ πῆ ἐφτυχία, δὲ μᾶς φτάνουνε τὰ χρόνια ποῦ μᾶς χάρισε ἡ τύχη. Μιὰ ὥρα στὸν κόσμον νὰγαπήσῃς, κ' ἔβαλες αἰῶνες στὴν καρδιά σου. Μήπως δὲν τίς γνωρίσαμε, μήπως δὲν τίς ξέρουμε τίς αἰώνιες χαρὲς τῆς ψυχῆς; Ἄμα μοῦ λές πὼς μ' ἀγαπᾷς, μοῦ φαίνεται ἀθάνατη ἡ ζωὴ. Καὶ τί πειράζει νὰ ξέρουμε μέσα στὸ νοῦ μας πὼς ὁ Χάρος μιὰ μέρα θὰ μᾶς θερίσῃ, ἀφοῦ τὴν ὥρα ποῦ μοῦ τὸ λές, νοιώθω μέσα στὴν καρδιά μου πὼς εἶναι ἀπέραντη ἡ ἀγάπη;»

Ἄχ! δὲν ξέρεις ἐσὺ, ποῦ χαίρεσαι τὰ λαμπρά σου τὰ

νιατά, τὰ πικρά βάσανα πού μᾶς βασανίζουνε. Ὄταν περπατοῦμε στοὺς κάμπους κ' οἱ δύο μᾶς μαζί, δὲν εἴμαστε μονάχοι. Μιὰ συντρόφισσα μᾶς ἀκολουθεῖ καὶ μόλις μπορεῖς τὸ βῆμα τῆς νάκούσης. Εἶναι ἡ καθημερινὴ συντρόφισσα τῆς ζωῆς, ἡ Μελαχολία, πού ὄλο στὸ πλάγι μᾶς βαδίζει. Ἐκείνη μᾶς κάνει νὰ καταλάβουμε πρῶτα πρῶτα τὴ ζωὴ, νὰ γνωρίσουμε τὸν ἑαυτό μᾶς. Ἐκείνη μᾶς δείχνει πὼς τίποτα δὲν εἴμαστε στὸν κόσμον. Ἐκείνη ποτίζει φαρμάκι τὶς χαρὲς μᾶς. Πόσες φορὲς ἀκούσανε οἱ ποιητάδες τὰ λόγια πού τοὺς λέει! Σιγὰ σιγὰ ψιθυρίζει στάφτιά τους, μὲ μιὰ φωνὴ πού μοιάζει δάκρια γεμάτη, παράπονα λυπητερά. Ἐνας μάλιστα μᾶς τὰ εἶπε μιὰ μέρα πού πήγαινε μὲ τὴν ἀγάπη του μαζί· τοῦ κάκου χαιρότανε ἡ καρδιά του· κρυφὰ κρυφὰ ἡ Μελαχολία τοῦ μιλοῦσε:

— « Τὸ χῶμα πού οἱ δύο σας σήμερα πατεῖτε, ἄλλος ἄθριο θὰ τὸ πατήσῃ· ἄλλο ταίρι ἀγαπημένο, σὰν καὶ σὰς ἀγκαλιαστό, θὰ περάσῃ ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὸν ἴσκιον τοῦ πλατάνου πού σας σκεπάζει. Τὰ δέντρα πού στέκονται γῦρο γῦρο, τὰ λουλουδία πού σκύπτουνε τὸ κεφαλάκι τους νὰ σας χαιρετήσουνε, τὸ χόρτο πού χαιρεται νὰ σας βλέπῃ κι ὁ ἀέρας ἀφτός πού γλυκαναστενάξει στὰ κλαδιά, θάκούσουνε ἄλλο στόμα νὰ λέῃ καὶ θὰ διοῦνε ἄλλη γυναίκα νάκούῃ τις ἴδιες λέξεις τῆς ἀγάπης πού λέτε σήμερα καὶ σεῖς. Καὶ σὲ κείνους ἡ φύση θὰ κάμῃ τὰ ἴδια χάδια πού σας ἔκαμε. Οἱ βρῦσες θὰ ξαναποῦνε τὸ τρεμουλό τους τὸ τραγούδι, θὰ κελαδήσουνε τὰ πουλιά μὲ τὴν ἴδια χάρη· ὁ ἄνεμος θὰ χαδέψῃ τὰ μαλλιά τους· ἡ πρασινάδα τοῦ κάμπου δὲ θάλλῃξῃ. Μόνοι σας ἐσεῖς οἱ δύο, ὥσπου νὰ πάτε στὴν ἄλλη ἄκρη τῆς πεδιάδας, θὰ βρῆτε τὸ Χάρο πού σας προσμένει κι ὁ κόσμος θὰ σας ξεχάσῃ· μήτε θὰ ξέρῃ τὸ χόρτο ἂν εἴχατε μιὰ μέρα καὶ σεῖς ἀγάπη στὴν καρδιά σας. »

Ἄχ! ἄσπλαγχνη φύση πού δὲν ἀλλάζει! Δὲν μποροῦμε

τάχα μιὰ μέρα νὰ γίνουμε σὰν καὶ σένα; Ἀφοῦ εἶναι αἰώνιος ὁ οὐρανός σου, ἀφοῦ εἶναι ἡ πρασινάδα σου παντοτινὴ, ἄραγε δὲν εἶναι δυνατό, ἐμεῖς πού καταλάβαμε στὰ γεμάτα τὴν ὁμορφιά σου, δὲν εἶναι δυνατό νὰ πάρουμε τίποτις ἀπὸ σένα, νὰ βάλουμε λίγο γαλάζι τοῦρανοῦ σου στὴν ψυχὴ μᾶς, νὰ κρῦψουμε λίγη πρασινάδα τοῦ κάμπου στὴν καρδιά μᾶς, νὰ κλέψουμε, νὰ φυλάξουμε μέσα μᾶς τίποτα δικό σου, πού νὰ μᾶς μείνῃ γιὰ πάντα καὶ νὰ εἶναι ἀθάνατο σὰν καὶ σένα; Εἶναι ἀλήθεια πού θὰ μᾶς ξεχάσῃ; Δὲ φοβᾶσαι, οἱ πεθαμμένοι νὰ δακρῖσουνε κεῖ κάτω στὸν τάφο καὶ νὰ ποῦνε· — « Τώρα πού μᾶς κάλυψε τὸ χῶμα, γιὰτὶ δὲ μᾶς θυμᾶσαι πιά; Δεῖξε μᾶς, μόνο μιὰ στιγμὴ, πὼς λυπᾶσαι τοὺς πεθαμμένους. Δὲ σοῦ λέμε νὰ μᾶς κλάψῃς· λίγο νὰ κιτρινίσῃ τὸ χόρτο στὴν πέτρα πού μᾶς κρατεῖ, καὶ μᾶς φτάνει. Ρίξε, μάννα, κάτω στὸ μνημα μιὰ ματιὰ στὰ παιδιὰ σου, γιὰ νὰ μὴν εἶναι παραπονεμένα· κοίταξε λίγο τοὺς πεθαμμένους, γιὰ νὰ φυτρώσουνε, καθὼς φυτρώνουνε τὰ λουλουδία ἀπάνω στὴ γῆς πού τοὺς σκεπάζει, γλυκοὶ λογισμοὶ στὴν καρδιά τους. »

Ὁ Χάρος εἶναι παντοῦ· σ' ὄλα μέσα κάθεται κρυμμένος κι ὄλα λίγο λίγο τὰ τρώει. Ὁ κόσμος εἶναι δικός του. Τὴ φύση ἐκεῖνος τὴν ἔχει καὶ τὴν κυβερνᾷ. Τὸ Χάρο θὰ βρῆς μέσα καὶ στὸ πράσινο φύλλο πού κιτρινίζει, καὶ στ' ἄστρο πού σήμερα φέγγει στὸν οὐρανὸ κι ἄθριο μπορεῖ νὰ σκοτινιάσῃ. Εἶναι μυστήριο ἡ ζωὴ πρῶτα γιὰ μᾶς πού τὴ ζοῦμε. Πὼς θὰ γλυτώσουμε ἀπὸ τὸ Χάρο, ἀφοῦ πρᾶμα δὲν ἀφίνει πού σιγὰ σιγὰ νὰ μὴν τὸ σπρώξῃ στὸν τάφο; Ὅλα παίρνουνε τὸ δρόμο πού τὰ πηγαίνει. Ὁ τι ἔχει ζωὴ, τὴν ἔχει μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ τὴ δώσῃ μιὰ μέρα στὸ Χάρο· ἂ δὲν εἶτανε ὁ Χάρος, δὲ θ' ἔβλεπε πρᾶμα στὸν κόσμον ζωντανό· ἂ δὲν εἶτανε γραφτὸ νὰ πεθάνουμε, μήτε θὰ γεννιόμιστα! Ἡ φύση ἀλάκαιρη, ὁ κόσμος μὲ τὰ χίλια φαινόμενά του, εἶναι σὰν τὰ ἔτάχια πού κάθε ὥρα τὰ βλέπεις καὶ γίνονται πιὸ ὄριμα μὲ τὸν ἥλιον.

ὁ ἥλιος εἶναι ἡ ζωὴ κι ὡστόσο προσμένουνε ὅλα, ὁ Χάρος νὰ τὰ θερίση.

Ποῦ θὰ καταστραλάξουμε; Ποῦ πάμε; Δὲ μᾶς τῷμαθε κανεῖς. Ἀπὸ τὸ βουνὸ ποῦ κάθουμαι, βλέπω κάτω κάτω στὴ θάλασσα ἕνα καράβι ποῦ περνᾷ μὲ φουσκωμένα παννιά. Πρῶτα τοὺς ταξιδιώτες ποῦ πάνε καὶ θὰ σοῦ τὸ ποῦνε· στὴν Ἀθήνα, στὴν Πόλη, στὴ Σμύρνη ἢ στὴν Ἐβρώπη. Ἐρεῖι κάθε διαβάτης γιὰ ποῦ εἶναι. Πρῶτησε ὁμως τοῦ κόσμου τοὺς διαβάτες ποῦ τρέχουνε, ποῦ πάει τοῦ καθενὸς ἡ ζωὴ, ποῦ πάει ὁ ἄθρωπος ἀπάνω στὴ γῆς κ' ἡ γῆς ποῦ πάει μέσα στὸν οὐρανὸ; Ποῦ πάνε τᾶστρα ποῦ φέγγουνε κάθε νύχτα; Ποιὸς δαιμονας, καλὸς ἢ κακός, κυβερνᾷ τοὺς πλανῆτες ποῦ κάνουνε τὸν ἴδιο γυρο κάθε χρόνο; Ποιὸς εἶναι ὁ σκοπὸς τους; Θὰ σταθοῦνε ἢ πάντα θὰ τρέχουνε; Ὁλος ἀπτός ὁ ἀπέραντος κόσμος πότε καὶ πῶς θὰ τελειώση; Σὲ τέτοιο ρῶτημα ψυχὴ δὲ θάπαντήση. Δὲν ξέρουμε μῆτε ποῦ πάμε μῆτε πῶς γενήκαμε μῆτε γιατί. Γενήκαμε ἀπαρχῆς γιὰ τὸ Χάρο. Ἀπτό βλέπουμε μόνο, κι ὥσπου νὰ τὸ διοῦμε, ὁ θάνατος μᾶς τραβᾷ.

Τοῦ κάκου ὁ πόνος κι ὁ κόπος, ὁ ἴδρος κ' ἡ παντοτινὴ δουλειά. Τί θὰ μᾶς χρησιμέψη; Ὁ τι γεννήθηκε πρέπει νὰ πεθάνη. Ὁ τι ἄρχισε μιὰ μέρα πρέπει μιὰ μέρα νὰ τελειώση. Θὰ χαλάση κ' ἡ γῆς ἀφτὴ ποῦ σήμερα μᾶς σηκώνει. Ὁ πλανήτης μας πάντα δὲν εἶτανε αἰώνιος λοιπὸ δὲ θὰ μείνη· θάρθη ἢ ὦρα του καὶ κεινοῦ. Ἔτσι θὰ χαθοῦμε καὶ μεῖς. Τί τὸ λοιπὸ; Μήπως δὲν εἶναι τὸ ἴδιο νὰ πεθάνουμε σήμερα ἢ νὰ μᾶς πάρη ὁ θάνατος μόνο σὲ πεντακόσιες χιλιάδες χρόνια; Φαντάσου πῶς τᾶζησες, ἀγάπη μου, τὰ τόσα χρόνια, κι ἀφοῦ τᾶζησες, πῶς τέλος ἔφτασε ἡ ὦρα ποῦ πρέπει καὶ σὺ νὰ καταστραφῆς κ' ἡ γῆς ποῦ πατεῖς κι ὁ ἥλιος ὁ λαμπρὸς ποῦ σὲ φωτίζει. Ἐκείνη τὴν ὦρα, ἐσὺ ποῦ ἔζησες τόσους αἰῶνες κ' ἔνας ποῦ σήμερα πεθαίνει, θᾶχετε τὴν ἴδια τύχη· ὅσο ζιγιάζεις ἐσὺ, θὰ ζιγιάζη καὶ κείνος. Τὴν αἰωνιότητα ποῦ θὰ τὴ

βροῦμε; Ποιὸς θεὸς θὰ μᾶς τὴ δώση; Ποιὸς θὰ σοῦ χαρίση ἀθάνατη ζωὴ; Πῶς θὰ μπορέσουνε τὰ γαλανὰ σου τὰ μάτια νὰ γλυτώσουνε ἀπὸ τὸ μάθρο τὸ Χάρο; Ἀφοῦ ὅλα χάνονται καὶ περνοῦνε, πῶς θὰ μείνη ἡ μνήμη σου γιὰ πάντα; Εἶναι ἀδύνατο νὰ μείνη καὶ τοῦ κάκου τὸ θελω! Θάνατο βλέπω παντοῦ, καὶ νὰ πάλε, σὰν τὸ φυτὸ ποῦ βγαίνει κρυφὰ κάτω στὸν πάτο τῆς λίμνης κι ἀνεβαίνει, νὰ ποῦ ξεφυτρώνει στὴν καρδιά μου ἡ πικρὴ, ἡ ἀγαπημένη, ἡ γλυκεῖα μελαχολία ποῦ τὴν ἔμαθκ κάτω στὴ Δύση· νὰ ποῦ πάλε μέσα μου νοιώθω τὸν καημὸ ποῦ ὑψώνει τὸ νοῦ κι ὁμως καίει τὴν ψυχὴ. Κοιτᾶζω τὸ καράβι ποῦ τρέχει στὰ κύματα καὶ λέω· — « Καράβι τοῦ κόσμου ποῦ τρέχεις μέσα στὸν οὐρανὸ, στὸ θάνατο πᾶς! »

Ἔλα, ἔλα κοντά μου, γιατί βλέπεις πόσο τυραγιέται ἡ ψυχὴ μου ὅσο δὲ σ' ἔχω. Λῦπες ἐδῶ δὲν ταιριάζουνε· εἴμαστε στὴν Ἑλλάδα. Ἐδῶ μόλις ἀρχίζει νὰ φαίνεται ἡ ζωὴ. Νέος ὁ λαὸς, νέες οἱ ἐλπίδες. Δὲν εἶναι καιρὸς γιὰ τοὺς καημοὺς καὶ τὰ βᾶσανα τοῦ λογισμοῦ. Ὁ καθένας γυρέβει δουλειὰ καὶ θέλει νὰ δεῖξη ἐνέργεια. Τὸ παλληκάρι ποῦ ζώννει τὸ σπαθὶ του, ποῦ παίρνει τὸ τουφέκι στὸν ὤμο καὶ βάζει τὸ φέσι του στραβά, δὲν κάθεται στὸ βουνὸ νὰ δέρνεται καὶ νὰ κλαίγεται ποῦ ἡ ζωὴ του εἶναι λίγη. Πολλὰ δὲ συλλογιέται. Φτάνει νὰκούση τουφέκι καὶ χαίρεται τὴ ζωὴ. Ἀφτὰ τὰ ξέρεις ἐσὺ· ἐσὺ ξέρεις καὶ πιὸ σωστά, πιὸ ἡσυχᾶ, πιὸ ἀψηλὰ νὰ κρίνης καὶ νὰ μιλής γιὰ τὰ πράματα τοῦ κόσμου. Τεντώνω τᾶφτιά μου καὶ σ' ἀκούω· ἀπάνω στὸ βουνὸ μοῦ ἔρχεται ἡ οὐράνια, ἡ χαριτωμένη σου ἡ φωνή· σὲ θυμοῦμαι καὶ μοῦ φαίνεται πῶς τέτοια λόγια μοῦ λές·

— « Ὁ ἄθρωπος δὲν πεθαίνει· πεθαίνουνε τᾶτομα μόνο. Οἱ ἄθρῳποι χάνονται καὶ πάνε· ἄλλοι παίρνουνε τὴ θέση τους. Σὰν τὰ φύλλα ποῦ πέφτουνε κι ἄλλα πάλε τὴν ἀνοιξη βλασταίνουνε, ἔτσι πάμε καὶ μεῖς· τὸ δέντρο ὁμως στέκεται

πάντα κι ὁ ἄθρωπος δὲν περνᾷ. Οἱ πατέρες μας, πού τώρα κοιτώνται στὸν τάφο, δὲν εἶναι πεθαμμένοι· μὴς δώσανε πρὶ φύγουνε τὴ ζωὴ τους· ἐμεῖς τὴν ἔχουμε σήμερα καὶ τὴ βαστοῦμε. Ἡ σειρὰ δὲν τελειώνει, ἡ ἀλυσίδα δὲ σπάνει· θάρθουνε ἄλλοι κατόπι πού θὰ πάρουνε, πού θὰ βαστάξουνε καὶ κείνοι μιὰ ὥρα τὴν αἰώνια ζωὴ πού τοὺς δώσαμε μεῖς. Ἀπὸ τὸν ἕνα στὸν ἄλλο τρέχει τοῦ ἀθρώπου ἡ ψυχὴ καὶ μεταβαίνει. Μὲ τὴν ἴδια καρδιά, μὲ τὸν ἴδιο πόθο πού ἀγαπήσαμε μιὰ μέρα, θὰγαπήσουνε καὶ τὰ παιδιὰ μας. Ἐμεῖς βάλουμε στὸ στῆθος τους μέσα τὸν πόθο πού τὰ κάνει καὶ ζοῦνε· ὁ πόθος τους εἶναι ὁ δικός μας ὁ πόθος. Ἔτσι κ' ἡ ἀγάπη μας δὲ χάνεται ποτέ. Ὅταν τὸ στόμα σου μοῦ λέει σ' ἀγαπᾶ, δὲν τὸ λές ἐσύ· τὸ λένε μέσα σου χίλιες γενιές πού σοῦ μάθανε τὴν ἀγάπη. Ὅταν τὸ πούνε τὰ παιδιὰ μας κατόπι, σὲ χρόνια καὶ χρόνια, ἐμεῖς πάλι μέσα τους θὰ τὸ λέμε.

Ὁ κόσμος πού βλέπεις εἶναι αἰώνιος καὶ κείνος. Τῆστρα τοῦρανοῦ εἶναι σὰν τὰ λουλούδια· ὁ οὐρανὸς εἶναι τὸ μεγάλο τὸ περιβόλι. Φυτρώνουνε καὶ ξανοίγουνε τὰ λουλούδια, ὕστερα μαραίνονται καὶ πάνε. Οἱ πλανῆτες μπορεῖ νὰ χάσουνε τὸ φῶς καὶ τὴ θωριά τους· ἀδιάφορο ἀφτό! Ἄλλα λουλούδια θὰ ξανοίξουνε, ἄλλα ἀστέρια θὰ φέξουνε· τὸ περιβόλι δὲν ἀλλάζει· στέκεται πάντα καὶ δὲ χαλνᾷ. Ἡ γῆς μας καὶ κείνη ἄλλο δὲν εἶναι παρὰ ἄτομο στὸν κόσμο, σὰν τοὺς ἀθρώπους στὴ γῆς. Μπορεῖ νὰ τελειώση καὶ νὰ σβῆση· μπορεῖ καμιά μέρα νὰ μὴν τῆς μείνη ζωὴ. Ἡ ζωὴ ἀλλοῦ πάλι θὰ ξαναρχίσῃ, σ' ἄλλους πλανῆτες, σ' ἄλλη γῆς — καὶ πάντα, μέσα στὰ πέραντο, τὸ αἰώνιο τὸ περιβόλι, κάπου σὲ κάποιον πλανῆτη θὰ πρασινίζουνε οἱ κάμποι, θάχουνε τὰ δέντρα πανηγύρι, θὰ τραγουδοῦνε τὸ τραγοῦδι τους τὰ στάχια ὅταν ὁ ἄνεμος τὰ χαδέβει, θάνατέλνουνε τὰ ῥόδα μὲ τὸν ἥλιο, θὰ τρέμῃ καὶ θὰγαπᾷ ἡ καρδιά τοῦ ἀθρώπου.

Τὸ βάσανο πού σὲ βασανίζει καίει ὀλωνῶνε τὴν ψυχὴ· ὁ

καημὸς σου εἶναι ὁ παντοτινὸς μας ὁ καημὸς. Δὲν κλαῖς γιὰ τὰ γαλανὰ μου τὰ μάτια· τὴν τύχη τοῦ κόσμου λυπάσαι. Μὴν τὴ λυπάσαι· μὴν ἀκοῦς τί λένε οἱ ἄλλοι καὶ μὴ βλέπῃς τί γράφουνε· στᾶτομό τους μόνο προσέχουνε καὶ δὲ συλλογιοῦνται τὸν ἀπέραντο κόσμο. Ἐσύ νὰ κρίνης μὲ τὸ δικό σου τὸ νοῦ καὶ νὰ νοιώθῃς μὲ τὴν καρδιά τὴ δική σου. Ὁ Χάρος, λές, εἶναι παντοῦ κι ὅλα τὰ τρώει λίγο λίγο. Ἐέχασες τὴν ἀγάπη! Ἡ ἀγάπη εἶναι παντοῦ· ὅπου εἶναι ὁ Χάρος, μαζί του, στὸ πλάγι του, κοντά του, μέσα του θὰ βρῆς τὴν ἀγάπη. Ὁ τι χαλάσῃ ὁ Χάρος, ἡ ἀγάπη τὸ διορθώνει, κι ὁ τι ξολοθρέψῃ, τὸ ξαναφτεῖναι. Ὅλα τὰ τραβᾷ λίγο λίγο ἀπάνω στὸ φῶς, τὰ σηκώνει καὶ τὰ φέρνει στὰ λαμπρὰ τὰ κρόγιαλα τῆς ζήσης. Ὁ τι πεθάνῃ, ἡ ἀγάπη θὰ τὰναστήσῃ· ἄλλιῶς δὲ θὰ ζοῦσε κανένα πρᾶμα στὸν κόσμο. Ὁ θάνατος ἔχει μέσα του ζωὴ, σὰν τὰ θερισμένα τὰ στάχια πού μᾶς θρέφουνε, ὡς πού νὰ θρέψουμε τὸ χῶμα καὶ μεῖς κι ἄλλα στάχια νὰ φυτρώνουνε. Ἄ δὲν εἴτανε πεπρωμένο ὅλα νὰ ξαναζήσουνε, πούπετα δὲ θᾷβλεπες τὸ Χάρο, καὶ γιὰ νὰ πεθάνουνε οἱ ἄλλοι, πρέπει πρῶτα ἐμεῖς νὰ γεννηθοῦμε. Χωρὶς τὴν ἀγάπη μῆτε θὰ φαινότανε ὁ Χάρος· ζῆ καὶ κείνος χάρη στὴν ἀγάπη, γιὰτί ὁ τι δὲν ἄρχισε δὲν μπορεῖ καὶ νὰ τελειώση. Ἡ ἀγάπη κι ὁ Χάρος μαζί πολεμοῦνε. Ἡ ἀγάπη πάντα θὰ νικήσῃ, σὰν πού νίκησε ἴσα μὲ τώρα· δὲν μπορεῖ, τίποτα νὰ μὴν ὑπάρχη· πάντα πρέπει κάτι νὰ εἶναι, κι ὁ τι εἶναι, στὴν ἀγάπη τὸ χρωστοῦμε. Ἐκείνη βάζει πράσινο φύλλο στὸν τόπο τοῦ φύλλου πού κιτρινίζει· ἐκείνη στολίζει κάθε χρόνο τὰ κλαδιὰ· ἐκείνη ἀνάφτει ἄστρα καὶνούρια, γιὰ ἕνα ἄστρο πού θὰ σβῆση. Φτειάει κόσμους κι ἀθρώπους γεννᾷ. Ἡ πνοὴ τῆς παντοῦ φυσᾷ, περεχύνεται παντοῦ· σὰν τὸν ἀρχαῖο τὸν Ἔρο, τὸν Οὐρανὸ βαστᾷ στὴν ἀγκαλιά της, ζωντανέβει τὸ Χάος καὶ θρέφει τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴ φύση.

Τοὺς ζωντανούς μὲ τοὺς πεθαμμένους ἡ ἀγάπη τοὺς ἐνώ-

νει. Ἐκείνη θὰ μᾶς ἐνώση μὲ τοὺς καινούριους πλανῆτες, ἂν τύχη ὁ δικός μας νὰ χαλάσῃ. Τίποτα δὲ χάνεται στὸν κόσμο. Τὸ φιλί πού σήμερα σοῦ δίνω εἶναι αἰώνιο φιλί. Ὅπου βρεθοῦνε ἄθρῳποι, ὅπου ἀγαπήσουνε, τὸν πόθο μας, τὴν ἀγάπη μας μέσα τους θᾶχουνε, κ' ἔτσι στὴν ψυχὴ τους μέσα θὰ σωθῇ, αἰώνια θὰ μείνῃ κ' ἡ ψυχὴ μας. Ἐνας εἶναι ὁ τρόπος τῆς ἀγάπης καὶ τὸ καρδιοχτύπι εἶναι τὸ ἴδιο παντοῦ· ὅπου τρέμει ἄθρῳπου καρδιά, ὅλωνῶ μας ἡ καρδιά τρέμει. Ἐνας παλμός στὸ στήθος μας μέσα γίνεται μὲ τοὺς μύριους παλμούς τῆς ἀθρῳπότητος ὅλης· ὁ καθένας μας μέσα του θρέφει μιὰ σπιθα παρμένη ἀπὸ τὸ παγκόσμιο κέντρο, πού κέντρο δὲν ἔχει καὶ πού σκορπίζει, πού μοιράζει τίς ἀχτιδες του σ' ὅτι ζῆ. Ἡ φωτιὰ παντοῦ καίει· τᾶστρο γεννιέται σὰν καὶ μᾶς, γίνεται μὲ τὴν ἴδια φλόγα πού ἀναψε ὅλα τᾶστρα κ' ἔχει μέσα του ὅτι ἔχουνε καὶ κείνα. Ἀποῦ ὅλος μας ὁ οὐρανὸς εἶναι καμωμένος μὲ τὴν ἴδια ζωὴ, ἀποῦ εἶναι ἡ ἴδια ὕλη παντοῦ, παντοῦ θὰ εἶναι κ' ἡ ἴδια ψυχὴ. Ὅλα, στὴν αἰώνια φύση, βασιτοῦνται ἀνάμεσά τους σφιχτά· μιὰ καὶ μόνη ἀρχή, ἓνα νόμο ἔχουνε ὅλα. Ὅλα, ὅλα εἶναι ἓνα. Ὅπως νοιώθουνε τὰ παιδιὰ πὼς στὰ στήθια τους οἱ προγόνου τους ζοῦνε, ἔτσι καὶ στοῦ κόσμου τῆ ζωὴ πού δὲν τελειώνει, τᾶστρα πού θὰ λάμπουνε, ἀποῦ χαθοῦμε, μέσα τους θᾶχουνε τὴ φλόγα καὶ τὴν πνοὴ ἄλλων ἄστρων πού ζήσανε πρῶτα. Μέσα σὲ κείνη τὴ φλόγα θὰ βρεθῇ κ' ἡ καρδιά μας· μέσα σὲ κείνη τὴν πνοὴ θὰ βρεθῇ κ' ἡ πνοὴ μας. Μέσα στὸν πλανῆτη τὸν καινούριο θὰ βρεθῇ κ' ἓνα μέρος τοῦ δικοῦ μας· θὰ βρεθῇ κ' ἓνα μέρος τῆς ζωῆς μας. Ὁ ἴδιος ἄθρῳπος πάντοτε ζῆ στοὺς ἀπέραντους κάμπους τούρανου, σ' ὅποιο πλανῆτη καὶ ἂν τύχη νὰ γεννηθῇ· ὅλο ἀλλάζει, ὅλο προδέβει καὶ πάει, καὶ ὡστόσο εἶναι πάντοτε ὁ ἴδιος καὶ μὲ τὴν ἴδια καρδιά ἀγαπᾷ. »

ΙΘ'.

Κατάρρα.

Ὁ ἄθρῳπος ἀλλάζει καὶ ὁ κόσμος αἰώνια μεταμορφώνεται. Ξεχάσαμε ὅμως νὰ ποῦμε πὼς ὁ δάσκαλος δὲν ἀλλάζει ποτέ. Ἐχει καὶ ἀπὸ τὸ λόγο του· μπορεῖ ὁ δάσκαλος νὰ μὴν εἶναι ἄθρῳπος. Ὁ δάσκαλος λέει πὼς ἡ γλώσσα του δὲν ἀλλάξε· τὸ πιστέβω καὶ γώ, γιατί κ' ἡ ἀνοησία στὸν κόσμο εἶναι πάντοτε ἡ ἴδια.

Ὅσο γὰρ τὴν ἀγάπη πού ἔχω στοὺς δασκάλους, καὶ κείνη ποτέ δὲ θάλλᾳξῃ. Μὴν τὸ ξεχάσης, πουλάκι μου, πού μοῦ μιλοῦσες τόσο νόστιμα, τόσο φρόνιμα στὴ Χώρα καὶ γι' ἄκουγα στὸ Πυργί. Ἄλλη φορὰ τὸ βάζεις καὶ ἀπὸ μέσα στὰ λόγια πού θὰ μοῦ πῆς. Καιρὸς τώρα νὰ φήσουμε πιά καὶ τὸ Πυργί καὶ τοὺς δασκάλους, γιατί δὲ θυμοῦμαι κανένας δάσκαλος νὰ μίλησε ποτέ γιὰ τὴν ἀγάπη μήτε νὰ πάτησε στὸ Πυργί.

Τὴν κατάρρα μου νᾶχῃ τὸ χωριό, τὸ πρῶτο χωριό πού ἀπαντήσαμε πηγαίνοντας στὰ Μεστά. Ἄμα βγήκαμε ὄξω ἀπὸ τὸ Πυργί, μόλις κάμαμε μὲ τὸ Σιὸρ Κωστὴ πενήντα βήματα δρόμο, καὶ ἀκούσαμε θόρυβο φοβερὸ πού μᾶς ἔβγαλε τᾶφτια. Εἶτανε κάτι φωνές πού ἀνεβαίνανε ἴσα μὲ τὸν οὐρανὸ καὶ δόντια πού τρίζανε τρίζανε, ἔλεγεσ καὶ θὰ σπάσουνε. Ὅταν μπήκαμε στὸ χωριό πού λiew, κατάλαβα τί εἶτανε τὸ κακό· εἶτανε κάτοικοι πού μαλλώνανε ἀναμεταξύ τους καὶ τσακίζανε τσικουδα ὅλη μέρα. Καβγάδες καὶ φαγί, τόσο ξέρουνε οἱ ἄθρῳποι σὲ κείνο τὸ χωριό. Δὲ θὰ πῶ τῶνομά του· τῶνομά του ἀπὸ τὸ στόμα μου δὲν τὸ βγάξω. Τὴν κατάρρα μου νᾶχῃ! Ἡ μνήμη του νὰ χαθῇ. Νὰ πέσῃ κάτω στὸν γαρμενὸ ἢ στὴ

θάλασσα νὰ βουλιάξει. Ῥωμαϊκό χωριό δὲν εἶναι· δὲ σέβεται τὸν ξένο. Κι ὁ Θεὸς νὰ μὴν τὸ λυπηθῆ. Νὰ σθῆσουμε τὸνομά του ἀπὸ τὸ χάρτη τῆς Χιός, γιατί λερώνει τὸ χάρτη. Ἀχ! νὰ εἶτανε δῶ ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης! Μαζί κ' οἱ δύο μας θὰ χαλνούσαμε τὸ χωριό, θὰ ρίχναμε κάτω τοὺς πύργους, θὰ γρεμιζάμε τὰ σπίτια. Εἶναι μέσα κακοῦργοι, κλέφτηδες καὶ ψέφτες· γλυκογελοῦνε ὅσο τοὺς μιλεῖς, καὶ σὲ γελοῦνε, ἀμα μπορέσουνε. Ἔχουνε μέλι στὸ στόμα καὶ φαρμάκι στὴν καρδιά. Τὸ χῶμα τους στὴ ζωὴ του ἄθρωπος νὰ μὴν τὸ πατήσῃ· ξένο σκυλι στὸ χωριό τους νὰ μὴν πάη.

Τὰ κορίτσια τους ἀγάπη νὰ μὴ χαροῦνε· ἄντρα νὰ μὴ βροῦνε. Τὰ μάτια τους νὰ μὴ δακρίζουνε κι ὁ πόνος μέσα νὰ πνίγη τὴν καρδιά τους. Νὰ ξεραθοῦνε τὰ νιάτα τους, προτοῦ κατεβοῦνε κάτω στὸν τάφο ποῦ θὰ σαπίσουνε τὰ κορμιά τους. Νὰ μὴ διοῦνε οἱ πατέρες τῶν παιδιῶ τους τὸ χαμογελοῖο, ἀφοῦ βρίζει ἢ κόρη τὴ μάνα, ὅταν τὴ βλέπει καὶ μιλεῖ μὲ τὸν ξένο. Νὰ μὴ χαροῦνε οἱ μαννάδες τὰ μωρά τους, νὰ μὴ ἀκούσουνε τὴ φωνὴ τους στὴν κούνια, ἀφοῦ μαθαίνουνε στὰ κορίτσια τους ἀπάτη καὶ ψεφτιά. Ἡ γλώσσα τους νὰ στέκεται στὸ στόμα καὶ νὰ μὴ σαλέθῃ — ἢ κάλλια νὰ σαλέθῃ καὶ νὰ μὴν μπορῆ νὰ βγάλῃ λέξη. Καθγὰ νὰ γυρέβουνε καὶ νὰ μὴ βρίσκουνε· ὁ ἓνας τὰλλονοῦ νὰ θέλῃ νὰ πῆ βρισιές καὶ νὰ μὴν μπορῆ. Βουβοὶ νὰ γεννιοῦνται. Μὲ τὰ χέρια, μὲ τὰ μάτια, μὲ τὰ ποδάρια νὰ πολεμᾷ ὁ ἓνας νὰ καταλάβῃ τὸν ἄλλο κι ὅλα στραβά νὰ τὰ παίρνουνε, κρασι νὰ ζητοῦνε καὶ ξύδι νὰ τοὺς ποτίζουνε, ἀγάπη νὰ διψοῦνε καὶ μῖσος νὰ πίνουνε. Οἱ γυναῖκες νὰ προσπαθοῦνε τοῦ κάκου νὰ μαλλώνουνε τὰ παιδιὰ τους, τὰ παιδιὰ τοὺς πατέρες, οἱ πατέρες τὶς μαννάδες· νὰ τρώγονται, νὰ δέρνονται, νὰ χτυπιοῦνται, τὰ κόκκαλά τους νὰ βγάζουνε — καὶ τσίκουδο νὰ μὴ φάνε.

Κ'.

Τὰ παλληκάρια στὸ περιγιαλί.

Ἐμεῖς οἱ Ῥωμιοὶ μαλλώνουμε συχνὰ μεταξύ μας. Μάλιστα στὴ Χιὸ εἶναι πατροπαράδοτο, ἀντὶς νὰ πολεμοῦνε τὸν Τοῦρκο, νὰ πιάνουνται οἱ Ῥωμιοὶ ὁ ἓνας μὲ τὸν ἄλλο. Γιὰ τοῦτο θύμωσα καὶ γὰ καὶ τῶρα στὸ βιβλίο μου. Ἀγάπη καὶ μῖσος ζοῦνε πλάγι πλάγι στὴν καρδιά μας. Μὲ τὴν ἴδια δύναμη μισοῦμε κι ἀγαποῦμε, καὶ κάποτες ἀπὸ τὴ μιὰ ὦρα στὴν ἄλλη ἀγαποῦμε ἢ μισοῦμε. Ἐμεῖς οἱ Ῥωμιοὶ ἔχουμε κ' ἓνα ἄλλο· ξέροῦμε τί μᾶς λείπει καὶ κάνουμε πὼς δὲν τὸ βλέπουμε. Τὰ ψεγαδάκια μας τὰ γνωρίζουμε, μὰ θέλουμε νὰ τὰ βαστοῦμε κρυφά· δὲ μᾶς ἀρέσει νὰ τὰ λέμε. Γιὰ τοῦτο καὶ γὰ δὲν εἶπα τὸνομα τοῦ ἀφιλόξενου τοῦ χωριοῦ. Μπορεῖ πάλε νὰ τὰ δίκησα· ἐμᾶς τοὺς Ῥωμιούς μᾶς τυχαίνει καὶ τοῦτο· ὅταν κορώσῃ τὸ κεφάλι μας, ὅταν κανεὶς μᾶς πειράξῃ, τέλειωσε, πάει! Ὅλα τὰ κακὰ τὰ ρίχνουμε στὸ σιχαμένο, τὸν καταραμένο ποῦ μᾶς χάλασε τὸ κέφι. Ἐφκολα τὸ παρακάνουμε. Ἐτσι τῶπαθα τώρα. Ἀμέσως εἶπα στὸ νοῦ μου πὼς τίποτα καλὸ δὲ βρίσκεται στὸ κακορίζικο τὸ χωριό ποῦ μ' ἔκαμε νὰ θυμώσω. Κι ὡστόσο ἴσια ἴσια σ' ἀφτὸ τὸ χωριὸ ἀπάντησα ἓναν περιεργό γέρο.

Εἶτανε ὁ πρῶτος τοῦ χωριοῦ, ὁ προύχοντας, ὁ προεστός, σὰν ποῦ λένε κεῖ, ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀρχόντους, γιατί τέτοιο ὄνομα βγάλανε στοὺς πλοῦσιους. Μιὰ μέρα μὲ πῆγε σὲ μιὰ γριά κ' ἔβαζε τὰ δυνατά του γιὰ νὰ τὴν κάμῃ νὰ μοῦ μιλήσῃ καὶ νὰ μοῦ πῆ κανένα παραμῦθι. Τραβιότανε ἡ γριά καὶ δὲν ἤθελε. Ἀρχισε τότες ὁ γέρος νὰ τῆς λέῃ τί ζητοῦσα, γιὰ ποῖο σκοπὸ εἶχα κάμει τόσο μεγάλο ταξίδι, καὶ πὼς γύρεβα νὰ μάθω

τὴν προφορὰ κάθε χωριοῦ, νὰ συγκρίνω τὴ μιὰ χώρα μετὰ τὴν ἄλλη, νὰ διῶ πῶς μεταμορφώνεται ἡ γλῶσσα μας καὶ πῶς ἔγινε, πῶς ἀρχίσανε οἱ ἄνθρωποι νὰ μιλοῦνε πρῶτα μέσα στὰ μικρὰ τὰ χωριά, καὶ πῶς ἀπὸ τὰ πρόστυχα τὰ χωριά βγήκε λίγο λίγο, προχώρησε καὶ σκορπίστηκε σ' ὅλη τὴ γῆς ἡ ἀθρόωπινη γλῶσσα.

Ὁ ἀγράμματος ἀφτὸς ὁ χωρικός, ποὺ στὰ νιάτα του μόλις εἶχε κάμει πεντέξη μῆνες στὸ σχολεῖο, ἂν καὶ μεγάλωνε τὰ πράματα μετὰ τὴ φαντασία του, τὰ ξηγοῦσε ὅμως μετὰ τόση ῥητορική, μετὰ τόσο σωστὰ καὶ παστρικά λόγια, ποὺ κατάλαβα καὶ γὼ πρώτη φορὰ γιατί βγήκα στὸ ταξίδι. Ἄμποτες νὰ τὸ καταλάβω σὰν καὶ κείνονε! Τὰ λόγια τοῦ γέρου μου δείχνανε τόντις μετὰ τί τρόπο ἔπρεπε κανεὶς νὰ πιᾶσῃ τὴ δουλειὰ καὶ νὰ σπουδάσῃ γλῶσσα. Εἶχα λάθος νὰ νομίζω πῶς ἤξερα γράμματα· μ' ἔπιασε ἀπελπισιά, γιατί ἔβλεπα πῶς δὲ θὰ τὸ κατορθώσω στὴ ζωὴ μου νὰ μιλήσω τόσο καλά. Ποῦ τᾶμαθε; Ἄπο ποῦ τὰ πῆρε; Ποῦ τὰ φαντάστηκε; Μόλις εἶχα προφτάσει νὰ τοῦ πῶ ἕνα λόγο κι ἀμέσως τὸν ἄρπαξε ὁ νοῦς του! Ὁ καημένος ὁ γέρος! Ἐνα παράπονο εἶχε — « Δὲν μπορῶ, μου ἔλεγε, νὰ διαβάσω τίποτις ἀπ' ὅσα σήμερα γράφουνε. Τίς φημερίδες δὲν τίς καταλαβαίνω κ' ἔτσι δὲν ξέρω καὶ τί γίνεται στὸν κόσμο. Ἄς μᾶς κάμουνε καὶ μᾶς ἕνα βιβλίο, ποὺ νὰ νοιώθουμε λίγο τί λέει! »

Στὰ Μεστὰ πάλι ἔκαμα φίλο ἕναν ἄλλο γλωσσολόγο, τὸ Μιχάλη. Μ' ἔβλεπε νὰ γράφω κι ὅλο νὰ σημειώνω λέξεις. Μοῦ εἶπε καὶ κείνος μιὰ λέξη κι ἀμέσως ἔτρεξε νὰ διῆ μετὰ τί τρόπο τὴν ἔγραφα. — « Ἄδικα, λέει, χάνεις τὸν κόπο σου· ἡ δουλειά σου δὲν ἀξίζει· γράφεις τὴ λέξη ποὺ σοῦ εἶπα, μετὰ βρωμαῖκα γράμματα καὶ δὲ βγαίνει τίποτα. Δὲν μπορείς νὰ πάρῃς καλά τὴν προφορὰ, ἀφοῦ ἴσια ἴσια σοῦ λέω γράμματα ποὺ δὲν τᾶχει τὰρφάθητό μας. » Ὁ Μιχάλης κι ὅλοι οἱ Μεστοῦσοι, ἀντὶς ἀπλὸ σ, ἔχουν ἕνα σ, σὰν τὸ sch τὸ γερμανικό

καὶ τὸ λένε κάθε φορὰ ποὺ τὸ σ εἶναι ἀρχικό κ' ἔρχεται κατόπι ε ἢ ι, ἢ ποὺ βρίσκεται ἀνάμεσα σὲ δύο φωνήεντα, φτάνει τὸ δέφτερο φωνήεντο νὰ εἶναι ε ἢ ι· στις λέξεις ὅπου ἡ κοινὴ βάζει σ καὶ λείπει σήμερα ἢ ἀσήμε, βάζουνε κείνοι ἀπτὸ τὸ sch, γιατί λέγοντας τὸ σ στρογγυλώνουνε τὸ στόμα καὶ πᾶει νὰγγίξῃ ἡ γλῶσσα τους τὸν οὐρανίσκο, ἀντὶς νὰ στέκεται ἴσια, μετὰ τρόπο ποὺ τὸ σ' τους εἶναι ὑγρὸ, ὄχι ξερὸ σὰν τὸ δικό μας· ἔτσι καὶ τὸ ν, μ, λ, ζ στὰ μεστούσικα (ἄλλου καὶ τὸ τ) βρέχονται μετὰ τὸ ἴδιο σύστημα στὸν οὐρανίσκο, μπροστὰ σὲ ε ἢ ι. Ὁ Μιχάλης ἤθελε λοιπὸ νὰ μοῦ πῆ πῶς ἂν τὸ σιὸρ τὸ γράψω μετὰ σ δικό μας, τίποτα δὲν κατώρθωσα. Ἦούχασα τὸν καλὸ τὸ Μιχάλη· τοῦ ἔδειξα πῶς εἶτανε τρόπος νὰ σημειώνῃ κανεὶς ὅ τι θέλει μετὰ κάτι σημεῖα ξεχωριστά, βάζοντας ἢ περισπωμένη στὸ σ, λ, ν, ἢ μιὰ τελεία ἀπάνω στὰ γράμματα ποὺ δὲν ἔχουνε τὴ συνηθισμένη προφορὰ. Τοῦ ἄρρεσε πολὺ ἡ ἰδέα καὶ μοῦ ζήτησε νὰ τοῦ μάθω τὸν τρόπο. Τοῦ τὸν ἔμαθα ὅσο μπόρεσα, γιὰ νὰ μὴν τοῦ χαλάσω τὸ χατίρι λέγοντας ὄχι. Συλλογιόμουνε καὶ γὼ μέσα μου σὰν τὸ Μιχάλη — « Ἄδικα χάνω τὸν κόπο μου. » Ἀφοῦ περάσανε ὀχτὼ μέρες, χωρὶς νὰ πῆ τίποτα, μοῦ ἔφερε ὁ Μιχάλης ἕνα χαρτί γεμάτο λέξεις σημειωμένες μετὰ τὰ γράμματα ποὺ τοῦ εἶχα δείξει καὶ πολὺ καλὰ σημειωμένες.

Ὁ Μιχάλης ἀπὸ τὸ χωριὸ του δὲν εἶχε βγῆ στὴ ζωὴ του· ἤξερε μόνο νὰ διαβάξῃ καὶ νὰ γράφῃ. Πῶς τὸ κατώρθωνε νὰ μπῆ στὸ νόημα τόσο ἔφκολα; Πῶς καταλάβαινε μετὰ μᾶς πράματα ποὺ τὰ σπουδάσουμε χρόνια στὴν Ἑβρώπη καὶ ποὺ πολλοὶ δὲν τὰ καταλαβαίνουνε ὅσο κι ἂν τὰ σπουδάσουνε; Καὶ σ' ἀπτὸ φαίνεται ὁ Ῥωμιός. Εἶναι ξυπνὸς ὁ λαὸς μας. Μιὰ λέξη τοῦ φτάνει γιὰ νὰ γεμίσῃ ὁ νοῦς του. Πόσοι σὰν τὸ Μιχάλη! Πόσοι πού, ἂ μαθαίνανε ποτέ τους δύο γράμματα μ' ἕναν καλὸ δάσκαλο, θὰ μπορούσανε ἴσως καὶ κείνοι κάτι νὰ γίνουνε. Παρατήρησα μάλιστα συχνὰ πῶς ἡ ψέφτικη μά-

θηση τοῦ σκολειοῦ χαλνᾶ τῆ πιὸ γερὰ κεφάλια. Ἄντις νὰ τοὺς λένε πὼς ἡ γλώσσα μας εἶναι βάρβαρη, ἀντις νὰ τοὺς διαβάζουμε τὴν καθαρῆβουσα, ἂν τοὺς μιλοῦσανε πιὸ σωστά, πιὸ φρόνιμα, ἂν τοὺς διδάσκαν ἐπιστήμη κι ἀλήθεια, πόσους προκομμένους θὰ εἶχαμε σήμερα! Πνέμα εἶναι, μὰ εἶναι κοιμισμένο, θέλει ξύπνηση. Στὸ καλὸ χῶμα φτάνει νὰ σπείρῃς, καὶ μόνο του φυτρώνει. Πόσοι πήγανε τοῦ κάκου, γιὰ τὶ τοὺς στάθηκε ἀδύνατο νὰ προκόψουνε! Ποιὸς ξέρει, ἀπάνω στὰ βουνά, στὰ λαγαδιά, στὰ χωριά, μέσα στὴν Ἑλλάδα καὶ σ' ὅλη τὴν Ἀνατολή, μέσα στοὺς κάμπους ὅπου σκάφτουνε, βωλοσηκῶνουνε, χτιζοῦνε, δουλέβουνε, ποιὸς ξέρει πόσα μεγάλα, πόσα ἔξοχα κεφάλια πήγανε χαμένα, καὶ τὰ στερήθηκε ἡ ἐπιστήμη, ἡ ζωὴ! Τὸν πόθο τὸν ἔχει ὁ καθένας, ὁ τρόπος τοῦ λείπει. Δὲν ἔχει τὴ σωστὴ μέθοδο· δὲν ἔχει τὰ μέσα. Μοῦ φαίνεται σὰ νὰ τοὺς βλέπω μαζωμένους ὅλους τοὺς νιούς στὸ περιγιάλι, γῦρο γῦρο στὰ νησιά. Δὲν ἔχουνε στὴν τζέπη τους παρά· μόλις δυὸ γράμματα ξέρουνε καὶ πῆρε φωτιά ὁ νοῦς τους. Ἄλλο δὲ θέλουνε παρά νὰ φύγουνε, τὴν πατρίδα νὰ φήσουνε, νὰ χωριστοῦνε ἀπὸ τὴ μάνα πού σκύφτει καὶ μέρα νύχτα στὸν κάμπο δουλέβει.

Στέκουνται ὅλα τὰ παλληκάρια στὸ γυαλό, μὲ τὴν καρδιά ἐλπίδες γεμάτη, μὲ τὸ κεφάλι ἀψηλά, μὲ περήφανο μάτι καὶ προσμένουνε. Περνᾶ τὸ καράβι καὶ τοὺς βλέπει. Φωνάζουνε τοῦ караβοκύρη· « Νὰ χαρῆς τὴ ζωὴ σου, στάσου, καπετάνιο, πᾶρε με καὶ μένα. » — « Ποῦ θέλεις νὰ πᾶς ; » — « Θέλω νὰ πάω στὴν Ἑβρώπη, θέλω γράμματα νὰ μάθω. » — « Καὶ τί θὰ τὰ κάμῃς ; » — « Θὰ γίνω μεγάλος. Θὰ τιμῶ τὴν πατρίδα. » — « Ἄμὲ σύ ; » λέει ὁ καπετάνιος. — « Καὶ γὼ θέλω νὰρθω μαζί σου. Νὰ μὲ πᾶς στὸν τόπο πού σπουδάζουνε. Ἐκεῖ κάτι θὰ κάμω. » — « Ἔρχουμαι καὶ γὼ. Ἐπιστήμη θέλω νὰ μάθω, θέλω νὰνεβάσω τὸ νοῦ μου ἴσα μὲ τᾶστρα, θέλω νὰ διῶ ποιὰ δύναμη βαστᾶ καρφωμένα

στὸ διαμαντένιο στερέωμα τοῦρανοῦ τὰ χρυσὰ καρφιά πού βλέπω καὶ λάμπουνε κάθε νύχτα. Θὰ μετρήσω τοὺς γύρους πού κάνουνε οἱ πλανῆτες. Ὁ μεγαλύτερος ἀστρονόμος τοῦ κόσμου θὰ γίνω μιὰ μέρα. » — « Μὴ μὲ ξεχάσης καὶ μένα, καλέ μου καπετάνιο ! Θὰ χτίσω παλάτια, τὸ μέτωπο τοῦ Παρβενώνα θὰ σιάξω. Φειδία θὰ μὲ ποῦνε. » — « Καὶ μένα μὴ μ' ἀφήσης. Κάτι νοιώθω μέσα μου πού μὲ σπρώχνει. Ἡ θάλασσα μὲ τραβᾶ. Πρέπει νὰ μελετήσω, νὰ προκόψω. Θέλω νὰ γίνω ποιητής, ἀθάνατος ποιητὴς τῆς πατρίδας. »

Ἐναν ἔκανε τοὺς παίρνει ὁ καπετάνιος καὶ πάνε. Ἔρχονται στὸ Παρίσι καὶ μὲ βρίσκουνε. — « Παράδες νὰ μᾶς δώσης γιὰ νὰ μάθουμε ἀστρονομία, ἀρχιτεχτονική, γλωσσολογία καὶ ποίηση. » — « Παράδες, παιδιά, δὲ μοῦ χάρισε ὁ Θεός. Ἄλλιῶς νὰ τὸ πιάσουμε τὸ πράμα. Νὰ συνάξουμε, ἂν μπορούμε. Πάμε στοὺς πλούσιους μαζί, κάτι νὰ σᾶς βοηθήσουνε. » Οἱ πλούσιοι Ῥωμιοὶ εἶναι κάποτες καὶ καλοὶ ἀθρώποι. Μπορεῖ μάλιστα καμιά φορὰ νὰχουνε καὶ καλοὺς τρόπους. Ἀνοίγουνε τὸ πουγγί τους, βγάζουνε πέντε παράδες, ἂν εἶναι κρυφά, καὶ δέκα, ἂν τὸ γράψουνε οἱ γαζέττες. Βάζουνε τοὺς παράδες στῶν παλληκαριῶ μας τὸ χέρι· κάπου κάπου τοὺς βάζουνε καὶ δυὸ λόγια στάφτι. Οἱ φρόνιμοι γέροι τοὺς λένε· — « Τί σηκωθήκατε κ' ἤρθατε στὸ Παρίσι; Ἐπιπαστήκατε; Νὰ μάθετε τουλάχιστο καμιά τέχνη πού νὰ εἶναι τέχνη. Μάθετε γιὰτροί, δικηγόροι, μηχανικοί, ἄς εἶναι καὶ δασκάλοι. Ἄφτὰ κάτι χρησιμέβουνε καὶ μ' ἀφτὰ πάντα θὰ βγάλετε τὸ ψωμί σας. Νὰ γυρέβετε πάρο ζωῆς. Μὰ ποίηση, ἀστρονομία, φιλολογία, τί παραμύθια εἶναι ἀφτὰ; Καὶ ποῦ θὰ σᾶς καταστήσουνε; Ἀστρονομία; Νὰ γίνετε μηχανικοί, πού δὲν ἔχουμε μηχανικούς! Βγάλατε καὶ κάτι λέξεις καινούριες πού δὲν μπορούμε νὰ τις καταλάβουμε· ὅλο μιλεῖτε γιὰ παλαιογραφία, γλωσσολογία, ἱστορία τῆς τέχνης. Παιδιακῆσιες ἀνοησιές! Τρελλαθήκατε; Καιρὸς νὰ βάλετε γνώση. » Ἔτσι μιλοῦνε οἱ

γέροι· ἂν τύχη κ' εἶναι ὁ νιός μας λιγάκι περηφάνος, ἂν τύχη καὶ τοὺς ἀποκριθῆ, τότες κι ἄλλο τοῦ λένε· « Καλὴ ἡ περηφάνεια, μὰ ὅταν κανένας εἶναι φτωχός, περηφάνεια δὲ χρειάζεται. »

Νὰ περηφανέβεστε, παιδιά μου, κι ἀψηλὰ νὰ βαστάτε τὸ κεφάλι σας. Μὴν ἀκούτε τί λένε οἱ γέροι. Ἀμέ, ποὺ ταιριάζει καλῆτερα περηφάνεια παρὰ στὴ φτώχεια; Νὰ περηφανέβεστε, παιδιά μου, καὶ νὰ μὴ βάλετε γνώση. Νὰ μείνετε πάντα τρελλοί. Τὴν τρέλλα σας τὴν ἀγάπησα. Οἱ φιλοσόφοι ποὺ σὰς τὰ ψέλνουνε, μόνο ἓνα δὲ βλέπουνε, πὼς ἡ τρέλλα σας τιμᾷ τὴν πατρίδα. Ἐσεῖς εἶστε τὸ στολίδι τῆς Ῥωμιουσῆς. Ἡ τρέλλα σας μᾶς δείχνει τί ἔχει μέσα του τὸ Ῥωμαϊκὸ αἷμα. Ἀπὸ κεῖ φαίνεται τῆς μάθησης ὁ γενναῖος ὁ πόθος, ἡ ἀγάπη τῆς μεγάλης τῆς μελέτης. Ἐσεῖς ἔχετε θάρρος, πίστη κ' ἐλπίδα ποὺ θὰ μεγαλώσῃ τὸ γένος, ποὺ θὰ μεγαλώσετε καὶ σεῖς. Φωτερές κι δλόχρυσες ἐλπίδες! Πολεμᾶτε γιὰ τὸ μέλλο τῆς Ἑλλάδας, καὶ σὲ σὰς θὰ τὸ χρωστοῦμε μιὰ μέρα. Κι ἀφτὸ κάτι θὰ πῆ. Τὸ μέλλο εἶναι ὅ τι θὰ εἶστε καὶ σεῖς· μέσα σας τῶχετε κ' ἡ ἱστορία μας θὰ γίνῃ ὅ τι τὴν κάμετε νὰ γίνῃ. Ἀφτὸ πρέπει νὰ συλλογιούμαστε. Καλὰ κάνετε, παιδιά. Μὴ γυρέβετε ὄλο τὰ χρήσιμα τὰ πράγματα· χρήσιμα εἶναι ὅσα δὲ χρησιμέβουνε. Οἱ φρόνιμοι γέροι ἴσως ἀφτὸ δὲν τὸ ξέρουνε· ἄς μὲ πιστέψουνε καὶ μένα. Μὴ θέλετε πόρο ζωῆς! Μὴ μάθετε γιатροί, μηχανικοὶ καὶ δικηγόροι. Βαρέθηκα τοὺς γιатρούς, τοὺς μηχανικοὺς καὶ τοὺς δικηγόρους. Μὴ μάθετε δασκάλοι· σιχάθηκα τὰ γράμματα καὶ βιβλίο δὲν πιάνω στὸ χέρι. Μάθετε κάλλια σοβαρὴ ἐπιστήμη· μάθετε γερὴ δουλειά· δουλέψτε μέρα καὶ νύχτα γιὰ νὰ βγάλετε τὸ γράψιμο κανενὸς ἄγνωστου χερογράφου· ἄς λιγνέψῃ τὸ κορμί σας κι ἄς κιτρινίσῃ τὸ πρόσωπό σας, ὥσπου νὰ καταλάβετε τί λείει. Μελετήστε τίς παλιές γλώσσες, σκαλίστε τοὺς νόμους καὶ τὴ φιλοσοφία τους· ζετάστε τὴν ἱστορία τῆς τέχνης, νὰ διῆτε πόσα

ἔπρεπε νὰ μάθῃ ὁ ἀθρώπινος νοῦς γιὰ νὰ βρῆ τὸ σωστὸ καὶ τῶραῖο. Κάμτε ἀμέτρητους λογαριασμούς γιὰ νὰ καταλάβετε πὼς γύρο γύρο στὸν ἥλιο χορέβουνε οἱ πλανῆτες τὸν ἀκάματό τους τὸ χορό. Βρῆτε ἄστρα καινούρια ποὺ δὲν τὰ ξέρουνε ἀκόμη, πῆτε μας τὴ χυμικὴ τους σύγκραση, τὸν ὀργανισμό τους, τὰ σώματα ποὺ μέσα τους ἔχουνε. Νὰ πέσετε κατακέφαλα στὴ σπουδῆ, στὴ σπουδῆ ποὺ φαίνεται ἀχρηστὴ, περιττὴ, ποὺ δὲν ἔχει σκοπὸ πραχτικὸ, ποὺ δὲ βγάζει παρὰ. Μὴν ἀκούτε τοὺς φρόνιμους γέρους ποὺ σὰς κυβερνοῦνε. Ἀφτὰ εἶναι ποὺ θὰ σὰς τιμήσουνε. Ἡ πατρίδα τότες μόνο θὰ λογαριάζῃ στὴν Ἑβρώπη, ὅταν ἀποχτίσῃ καὶ κείνη ἐπιστήμη δική της. Ὁ λόγος δὲν εἶναι ὄλο στὰ σκολεῖα νὰ δίνουμε, γιὰ νὰ γίνῃ τὸ χτίριο πιὸ λαμπρὸ ἢ νὰ τρώνε τὰ παιδιά καλῆτερο φαγί. Ἐνας μεγάλος σοφὸς πιώτερο θὰ σὰς τιμήσῃ στὴν Ἑβρώπη παρὰ γυμνάσια δυὸ χιλιάδες. Βγάλτε κανέναν καλὸ παλαιογράφο, κανέναν ἀστρονόμο σπουδαῖο ποὺ νὰ γύρισε τὴν Ἑβρώπη, κανέναν ἄξιο μαθηματικὸ, καὶ βλέπετε τότες πὼς βάζει κάτω καὶ λαμπρὰ χτίρια καὶ καλὰ φαγιά. Ἐνας ποὺ ξέρει νὰ διαβάζῃ κώδικες παλιούς, ποὺ γνωρίζει τὴν ἀξία τοῦ καθενὸς τῶνε, ποὺ εἶναι ἱκανὸς νὰ τοὺς καταλογίσῃ ὅπως πρέπει, ποὺ δὲν τὸν ἔχετε γιὰ τίποτις ἐσεῖς, γιὰτι δὲ φαντάζει ἡ δουλειὰ ποὺ κάνει καὶ ποὺ μόνο δέκα νομάτοι στὴν Ἑβρώπη μάθανε τῶνομά του, πιὸ πολλὴ δόξα θὰ σὰς φέρῃ παρὰ χίλια μπόσικα βιβλία ποὺ φαντάζουμε καὶ ποὺ δὲν ἔχουνε τίποτα μέσα τους. Ἡ σοβαρὴ, ἡ ἀληθινὴ ἐπιστήμη εἶναι ἡ ἐπιστήμη ποὺ δὲν ἀκούγεται· ὁ μεγαλύτερος σοφὸς εἶναι ὁ σοφὸς ποὺ μόνο δυὸ τρεῖς ξέρουνε τὴν ὕπαρξή του. Ὁ ἄγνωστος ὁ ἐργάτης ποὺ κουβαλεῖ τίς πέτρες κάθε μέρα, χτίζει τὸ σπίτι, ὄχι ὁ μάστορης ποὺ τὸν προστάζει. Χωρὶς ἐργάτη δὲ γίνεται σπίτι. Ὅσοι μαζώνουνε τίς πέτρες μιὰ μιὰ, ὅσοι κάνουνε ἀδιάκοπη καὶ ταπεινὴ ἐργασία, χτίζουνε τὴν ἐπιστήμη· ὅσοι εἶναι περίφημοι καὶ γνωστοὶ ἄλλο

δὲν κάμανε παρὰ νὰ συνάξουνε καὶ νὰ στρώσουνε τῶν ἄλλωνῶνε τὴ δουλειὰ καὶ τὴ μάθηση. Ποῦ νὰ τὸ καταλάβουμε ἀκόμη τέτοιο πρᾶμα ; Ὁ Ῥωμιὸς ὅλο θέλει νὰ κουστή — κι ὁ ἔμπορος πάλι ὅλο θέλει νὰ κερδίζουμε χρήματα. Τὸ ἔθνος εἶναι νέο, ἄπραχτα τὰ κεφάλια. Χρειάζεται βασιλεῖο μεγάλο, ἱστορία παλιά γιὰ νὰ νοιώσῃ ἓνας λαὸς τί χρησιμέβουνε οἱ τέχνες ποὺ χρήσιμες δὲν εἶναι, καὶ νὰ κάμῃ Ἀκαδημίες νὰ τὶς στεγάσῃ.

Σὰς εἶδα, παλληκάρια, καὶ σὰς ξέρω. Ἔσεῖς εἶστε τᾶληθινὰ Ῥωμιόπαιδα. Τρώτε ψωμί μὲ τυρὶ, κάποτες μάλιστα καὶ κεῖνο δὲν τὸ τρώτε, μὰ δὲ σὰς μέλει. Φτάνει νὰ κάθεστε καὶ νὰ διαβάζετε. Πόσους βλέπω στὸ Παρίσι χλωμούς, μὲ ρούχα ξεσικισμένα, μὲ πρόσωπο λιγνὸ ποὺ φαίνονται τὰ κόκκαλά τους — καὶ μὲ τὴ χαρὰ στὰ μάτια. Ἐρχονται καὶ μοῦ λένε πὼς βρήκανε καμιὰ δουλειά, πὼς βγάζουνε τὸ ψωμί τους, πὼς κερδίζουνε πενήντα φράγκα τὸ μήνα, καὶ πὼς ζοῦνε τέλος πάντα, καὶ πὼς δὲν ἔχουνε κανένα παράπονο, ἀφοῦ μποροῦνε καὶ σπουδάζουνε. Ἔσεῖς ποὺ ψωμοζητᾶτε, νάχετε θάρρος καὶ νὰ μὴ λυπᾶστε ! Ἔσεῖς εἶστε οἱ πλούσιοι· δική σας εἶναι ἡ βασιλεία τοῦ Πατέρα.

Μὲ τὰ λόγια, παιδιὰ, τίποτα δὲ γίνεται. Τί νὰ κάμουμε ; Μᾶς χρειάζεται πομονή. Περιμέντε νὰ μεγαλώσῃ τὸ παιδί, νὰ γεράσῃ λιγάκι ἢ πατρίδα, νὰ γνωστέψῃ. Τότες ἔρχεστε πάλι καὶ μὲ βρίσκετε. Γιὰ τὴν ὥρα καθήστε στὴ γωνιά σας. Δὲν μπορῶ τίποτα νὰ κάμω γιὰ σὰς. Ἐχω ἄλλους μπελάδες στὸ κεφάλι. Πᾶω στὴν Ἀθήνα ! Ἄβριο, ἄβριο ἀναγαρῶε. Πρέπει νὰ προσέξω καλὰ νὰ μὴν πῶ ἀνοησίες, νὰ λέω ἄρτος ἀντὶς ψωμί, ἀντὶς κρασὶ νὰ λέω οἶνος, νὰ μιλῶ κοραμιστὶ κ' εὐγενιστὶ, νὰ μὴν πειράξω κανένα δάσκαλο, νὰ θυμηθῶ τὰ λόγια τῆς γιανούλας, νὰ μὴ μοῦ ξεφύγῃ ἄξαφνα καμιὰ βάρβαρη λέξη — νὰ ξεχάσω τὴ γλώσσα μας καὶ νὰ μάθω τὴν καθαρέβουσα.

ΚΑ'.

« Συμβιβασμός. »

Τὴν τύχη τὴ δική μου δὲν τὴν ἔχει κανεὶς ! Τί κάθουμαι καὶ συλλογιόμυαι νὰ μὴν κάμω τρέλλες ἢ νὰ μὴν πῶ ἀνοησίες ; Μήτε τρέλλες θὰ κάμω μήτε ἀνοησίες θὰ πῶ. Δὲν μπορῶ ν'ἔχω τέτοιο φόβο· εἶμαι γεμάτος νοῦ καὶ γνώση, ἢ σοφία μου ξεχειλίζει, ἢ φρόνηση μὲ πνίγει. Ἄς πάνε ἄλλοι νὰ πέσουνε μπρούμυτα στὴ λάσπη, νὰ περιφέρονται στοὺς δρόμους καὶ νὰ μὴ βλέπουνε ποῦ πατοῦνε. Ἐγὼ ἔχω ἓνανε ποῦ μὲ βαστᾷ ἀπὸ τὸ χέρι, ἔχω τὸ Μέντορά μου. Ὁ Τελέμαχος δὲν μποροῦσε νὰ πῆ λέξη ποὺ νὰ μὴν εἶναι σωστή· τοῦ εἶτανε ἀδύνατο νὰ στραβοπατήσῃ, μιὰν ἀλλόκοτη πράξη δὲν κατῶρθωνε νὰ κάμῃ· ἤθελε δὲν ἤθελε, τὸν ἴσιο δρόμο ἔπαιρνε πάντα. Καὶ γιατί, σὰς παρακαλῶ ; Γιατί εἶχε τὸ Μέντορα πάντα μαζί του. Γιὰ τοῦτο στάθηκε τόσο φρόνιμος νιὸς καὶ παινέθηκε στὸν κόσμο. Τὸ ἴδιο θὰ πάθω καὶ γώ. Φόβο δὲν ἔχω, τώρα ποῦ πᾶω στὴν Ἀθήνα !

Ὁ Μέντοράς μου μὲ προσέχει σ' ὅτι κάμω. Ὅταν ταξιδέβω καὶ δὲν τὸν ἔχω πλάγι μου, θυμοῦμαι τὰ λόγια του καὶ κυβερνοῦμαι καλύτερα. Μπορεῖς καὶ σύ, καὶ κάθε ἄθρωπος, ἐκεῖ ποὺ περπατεῖς καὶ γάσκεῖς κοιτάζοντας τὰ σύννεφα, ἄξαφνα νὰ σκουντᾷς σὲ καμιὰ πέτρα, νὰ πέσης μὲ τὰ μούτρα ἢ καὶ νὰ στραγγουλίσης τὸ πόδι σου. Τὸ πρᾶμα πολὺ δυσάρεστο, γιατί πρέπει νὰ σηκωθῆς, ἢ κάποιος νὰ σὲ σηκώσῃ, νὰ γυρίσης σπίτι, νὰ φωνάξῃς τὸ γιατρό, ἴσως νὰ δειρῆς καὶ τὴ γυναῖκα σου. Τότες καταλαβαίνεις τί χρήσιμος ποῦ θὰ σοῦ εἶτανε κανένας καλὸς ὁδηγός. Τέτοια ἔχω καὶ χαίρομαι. Εἶμαι κομματί λωλοῦτσικος, θέλω χαλινάρι νὰ μοῦ

σφίγγη τὸ στόμα. Ὁ σεβαστός μου ὁ φίλος ξέρει πολλὰ νὰ μού πῃ γιὰ μετριοφροσύνη, γιὰ σωφροσύνη, γιὰ μετριότητα. Ὅλα μέτρια τὰγαπᾶ. Μιὰ μέρα, στὴν ἐξοχὴ ὅπου σεργιανίζαμε κ' οἱ δυὸ μας, ἀνεβήκαμε μαζί σ' ἓνα ἀψηλὸ βουνό· εἴτανε ἀποκάτω μας βράχοι. Ἐβλεπα θάλασσα πέρα πέρα καὶ μ' ἐπιασε τόση ἀγάπη γιὰ τὸ μαβὶ τῆς τὸ χρῶμα, πού πῆγα νὰ σταθῶ στὸ βράχο κοντὰ γιὰ νὰ τὴ χορτάσω στὰ μάτια μου. Ὁ Μέντοράς μου μὲ τράβηξε ἀπὸ τὸ ροῦχο καὶ μού εἶπε: — « Ἀνάγκη δὲν εἶναι νὰ πέσης στὸν γκρεμό. Μηδὲν ἄγαν. Πᾶν μέτρον ἄριστον. Ἡ μετριοφροσύνη κοσμεῖ τὸν ἀληθῆ ἄνδρα. Ἐν τῷ μέσῳ ἡ ἀρετὴ. »

Ποῖος δὲν τῷπαθε στὴ ζωὴ του ἢ νὰ λυπηθῆ πάρα πολὺ ἢ νὰ καταχαρῆ, νὰ ξεκαρδίζεται ἀπὸ τὰ γέλοια κάθε λιγοδίχως κανένα λόγο, ἢ νὰ τοῦ πνίγουνε τὴν καρδιά δάκρυα πικρὰ σὰν τὸ φαρμάκι; Ποῖος καμιὰ φορὰ δὲν εἶναι ὑπερβολικός; Παραδείματος χάρη, εἶναι βέβαιο πὼς θὰ πῆς ἄγγελο τὴν πρώτη γυναίκα πού θάγαπήσης· ἴσα μὲ τὸ ταβάνι θὰ πηδήξης μὲ τὸ πρῶτο φιλὶ πού θὰ σοῦ δώσῃ. Εἶναι μάλιστα πολὺ πιθανὸ νὰ τῆς κάμῃς ὄρκο πὼς θὰ τὴν ἀγαπήσης ὅλη σου τὴ ζωὴ κι ἀκόμη παραπάνω. Ἀμα πάλε χάσης τὴν ἀγάπη σου, κατάντησε γενικὸ σύστημα νὰ δέρνεσαι, νὰ κλαῖς σὰν τὸ μοσκάρι τὴν ὥρα πού τὸ σφάζουνε καὶ νὰ φωνάζῃς πὼς ποτέ σου πιὰ δὲ θάγαπήσης, πὼς θὰ πεθάνῃς ἢ τουλάχιστο πὼς θὰ γίνῃς καλόγερος. Τὸ κάτω κάτω ντροπιάζεσαι μὲ τέτοια λόγια καὶ πέφτεις μικρός, γιατί ζῆς, τρώς, κοιμάσαι καὶ σ' ἓνα μῆνα ξέχασες ὄρκους, θάνατο καὶ τὸν ἄγγελο μαζί. Ὡστόσο τὴν ὥρα πού τὰ λές, τὰ πιστέβεις· μάλιστα νοιώθεις μέσα σου μιὰν ἀνάγκη νὰ τὰ πῆς, κι ἂ δὲν τᾶλεγεθαι θὰ σοῦ φαινότανε πὼς δὲν ἀγαπᾷς μὲ τὰ σωστά σου. Ὁ Μέντοράς μου μού ἔμαθε μὲ τί τρόπο εἶναι φρόνιμο νὰ φέρνεται κανεὶς σὲ τέτοια περίσταση, γιὰ νὰ τὰ ταιριάξῃ ὅλα καὶ νὰ μὴν τὸ παρακάμῃ: — « Νά, τέτοιες ὥρες, λείει, χρειάζεται

συμβιβασμός. Πὲς τῆς ἀγάπης σου πὼς θὰ τὴν ἀγαπήσης μόνο τὴ μισή σου τὴ ζωὴ. Φώναζε πὼς θὰ μισοπεθάνῃς ἢ πὼς θὰ γίνῃς μισοκαλόγερος. Ἔτσι ὅλα συμβιβάζονται. Μηδὲν ἄγαν. Πᾶν μέτρον ἄριστον » κτλ.

Δὲν εἶναι ἄθρωπος πού καμιὰ φορὰ νὰ μὴ θύμωσε, βλέποντας πὼς δυὸ καὶ δυὸ κάνουνε πάντα τέσσερα. Μὲ τὸ συμβιβασμὸ κι ἀπτό τὸ διορθώνεις: τὰ δυὸ καὶ τὰ δυὸ τὰ κάνει; πέντε — φτάνει νὰ βρεθῆς σὲ ἀνάγκη. Ἡ ἀριθμητικὴ, σὰν πού τὴν ξέρει ὁ καθέννας, ἔχει κάτι ἀπόλυτους νόμους πού δὲν ἀλλάζουνε: τῆς λείπει σωφροσύνη, δὲν ἔχει μέτρο. Μὲ τὸ σύστημα τοῦ Μέντορά μου βάζει γνώση καὶ κείνη. Πᾶρε τώρα τὴ γεωμετρία. Τί σοῦ λείει; — « Κάθε τρίγωνο ἔχει τρεῖς γωνιές — ὄχι παραπάνω — κ' οἱ τρεῖς γωνιές κάθε τριγώνου, ἂν τις προσέσης τὴ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη, εἶναι ἴσους μὲ δυὸ ὀρθογωνιές, ἂν τις προσέσης τὴ μιὰ μὲ τὴν ἄλλη. » ἢ πάλε: « Τὸ τετράγωνο τῆς ὑποτείνουσας ἐνὸς ὀρθογωνίου τριγώνου εἶναι ἴσιο μὲ τὰ δυὸ μαζί τὰ τετράγωνα πού βγάζουνε τᾶλλα δυὸ πλεθρὰ, ὅταν τὰ συμποσώσης τὸ ἓνα μὲ τᾶλλο. » Ἀμέσως βλέπει ὁ καθέννας πὼς τὸ παρακάνει ἢ γεωμετρία. Πολὺ πιὸ σωστὸ καὶ φρόνιμο θὰ εἴτανε ἂν ἔλεγε: — « Εἶναι τρίγωνο πού ἔχουνε τρεῖς γωνιές, μὰ μπορεῖ πάλε νὰ μὴν ἔχουνε καὶ τόσες » ἢ « οἱ δυὸ γωνιές εἶναι ἴσους μὲ δυὸ μισογωνιές ἢ μὲ δυὸ μισορθογωνιές » ἢ μάλιστα « εἶναι ἴσους καὶ δὲν εἶναι. » Ὁ Ἀριστοτέλης δὲ θὰ μπορούσε νὰ τὸ πῇ καλλήτερα, κι ὅταν εἶδεινε καὶ δίδασκε πὼς ἡ ἀρετὴ βρίσκεται πάντα στὴ μέση, τέτοια πράματα θὰ εἶχε στὸ νοῦ του. Ἡ ἀρχὴ εἶναι φρόνιμη καὶ παντοῦ ταιριάζει. Μπορεῖ νὰ χρησιμέψῃ καὶ κεί πού δὲν τὸ προσμένει κανεὶς. Ἄν τὰ βάλουμε μὲ τοὺς Τούρκους, βγαίνεις ἄζαφνα καὶ μᾶς λές: — « Μίσα τὸν Τοῦρκο, μὰ μπορεῖς κιόλας λιγάκι νὰ τὸν ἀγαπᾷς. Μᾶς ἀφάνισε, μᾶς ἐγδεῖρε, μᾶς σκότωσε, ἀλήθεια! Μὰ διὲς τώρα τί διαφορά! Μᾶς μισογδέρνει, μᾶς μισαφανίζει, μᾶς μισοσκοτώνει: πρέπει λοιπὸν καὶ

μείς να μισαγαπούμε τους Τούρκους. » Τέτοια λόγια να πῆς, χαιρέται ὁ κόσμος πού σ' ἀκούει. Στὴν Ἑλλάδα μάλιστα ὁ πολιτικὸς ἀφτὸς συμβιβασμὸς κατάντησε νόμος. Στὴν Τουρκία εἶναι γενικὴ συνήθεια. Μὲ τους Τούρκους μπορεῖ ὁ χριστιανὸς νὰ κερδίση παράδες καὶ μὲ παράδες τί δὲ συμβιβάζεις;

Πουθενὰ ὅμως δὲν ταιριάζει τόσο, πουθενὰ ὁ συμβιβασμὸς δὲν πιάνει τόσο πολὺ τὸν τόπο του, ὅσο στὸ ζήτημα τῆς γλώσσας. Ἐκεῖ βλέπεις στὰ γεμάτα τί ἀξίζει τὸ λαμπρὸ ἀφτὸ τὸ σύστημα, ἐκεῖ φανερώνεται μὲ μιὰς ὄλο τὸ βάθος τῆς καινούριας ἀφτῆς φιλοσοφίας. Νὰ ξέρη κανεὶς τέλεια τὴν ἀρχαία τὴ γλώσσα, λείει ὁ συμβιβασμὸς, ἢ νὰ θέλη νὰ μάθη ὅλους τοὺς κανόνες τῆς νέας, εἶναι ὑπερβολή. Βάλε πού ἔχει τὸ πρᾶμα καὶ τὴ δυσκολία του. Τὸ φρόνιμο εἶναι νὰ ξέρης μιὰ τὴ μιὰ, καὶ μιὰ τὴν ἄλλη. Μηδὲν ἄγαν. Πᾶν μέτρον ἄριστον. Ἡ μετριοφροσύνη κοσμεῖ τὸν ἀληθῆ ἄνδρα. Ἐν τῷ μέσῳ ἢ ἀρετή. Ἐτσι πέφτουνε ὄλοι σύμφωνοι ἢ νὰ ποῦμε καλῆτερα, μισοσύμφωνοι.

Ἄς προσέξουμε τώρα καὶ στὴ λέξη συμβιβασμὸς. Θὰ διῆς πὼς μοναχὴ τῆς μπορεῖ νὰ σοῦ δείξη τί εἶναι ὁ συμβιβασμὸς. Παρακαλῶ, λίγη πομονή, νὰ κάμουμε καὶ μεῖς τὸ φιλόλογο. Ὁ Ἡσύχιος καὶ ὁ Σουίδας ἀναφέρουνε τὴ λέξη συμβίβασις· δὲ γνωρίζουνε τὸν τύπο συμβιβασμὸς. Ὁ Ἀρτεμίδωρος ὁ Δαλδιανὸς γράφει (βιβλ. Α', παράγρ. 67)· « Πέπονες δὲ πρὸς μὲν φιλίας καὶ συμβιβάσεις εἰσὶν ἀγαθοί. » Ὁ Ἀρτεμίδωρος ἐξήση, καθὼς ξέρει ὁ καθένας, δυὸ αἰῶνες μετὰ Χριστό· ἄγνωστος ἀκόμη καὶ τότες ὁ συμβιβασμὸς. Ἐτσι λένε καὶ τὰ σχόλια τοῦ Ἑβριπίδη, στὶς Φοίν., στ. 375 (συμβιβάσεις) καὶ 587 (ζυμβίβασιν), στὴν ἐκδ. τοῦ Dindorf. Πρῶτη φορὰ ἀπαντᾷς τὸνομα συμβιβασμὸς τοῦ Γιώργη Πισίδη τὸ Ἐξαήμερο, στ. 1409· « καὶ συμβιβασμὸς γίνεται τῶν σχισμάτων. » Ἐχουνε τὴ λέξη καὶ οἱ Παντέχτες· « Διάλυσις ἐστὶν ἀμφιβαλλομένου χρέους συμβιβασμὸς. » Ὁ ἁγ. Ἐπιφάνιος (αἰρ. ΕΣ', ιδ'), καὶ ὁ

Ἰάμπλιχος (Β. Π. παρ. 69, σελ. 50, 2 στὴν ἐκδ. τοῦ Α. Nauck, 1884) βάζουνε, ὁ πρῶτος· « πείσαι ἀμφοτέρους εἰς συμβιβασμὸν εἰρήνης », καὶ ὁ δεύτερος· « Ἐναντίων δυνάμεων εἰρήνευσιν καὶ συμβιβασμὸν. » Στους ἀρχαίους δὲ βρίσκεται συμβιβασμὸς. Ἀπ' ἀφτὰ τί βγαίνει; Βγαίνει πού ἡ λέξη δὲν εἶναι ἀρχαία· δὲν εἶναι καὶ νέα· εἶναι μεσαιωνική. Τέτοιος καὶ ὁ συμβιβασμὸς. Ὅλα τὰ θέλει μισά, ὡς καὶ τὰ χρονολογικά του.

Ἄς κάμουμε τώρα καὶ λίγη γλωσσολογία — γιὰ τοὺς γλωσσολόγους· θέλω νὰ πῶ πὼς ὁ συμβιβασμὸς δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ μᾶς διαβάση· δὲν ἔχουμε ἀνάγκη καὶ μεῖς νὰ γράφουμε γιὰ τὸ συμβιβασμὸ. Ἄς τὰ ποῦμε ὡστόσο ἐμεῖς καθαρὰ καθαρὰ, γιὰ νὰ μᾶς καταλάβουνε καὶ τὰ παιδιὰ, δὲ λέω οἱ δασκάλοι. Ἡ φωνολογία μας σήμερα δὲν παραδέχεται τὴν πλοκὴ μφ νθ γη. Τὸ γ δὲν προφέρεται· ὁ καθένας θὰ πῆ *νύγη πεθερὸς θυμοῦμαι καὶ κόγη, ἀντὶς νύμφη πενθερὸς ἐνθυμοῦμαι* (τὸ θυμοῦμαι τὸ δικό μας δὲν ἔχει νὰ κάμη μὲ τὸ θυμοῦμαι τῆς ἀρχαίας, γιὰτι καὶ τὸ νόημα εἶναι ὅλους διόλου διαφορετικὸ καὶ γιὰτι σώζεται στὴν Κύπρο τὸ ῥῆμα ἀθυμοῦμαι), *κόγη* κτλ. Ὅτι εἶναι σωστὸ γιὰ τὸ φθγ, πρέπει νὰ εἶναι σωστὸ καὶ γιὰ τὸ β δ καὶ γ. Θὰ ποῦμε μὲ τὸν ἴδιο τρόπο τὸ βασιλιά τὸ διάβολο τὸ γέρο, ἀντὶς τὸν βασιλιά, τὸν διάβολο, τὸν γέρο (1). Ἀφοῦ τὸ φθγ καὶ τὸ βδ καὶ γ δὲ θέλουνε τὸ γ, φυσικὰ δὲν μπορεῖ μῆτε τὸ σ καὶ ζ νάχη γ προτερινό του. Γιὰ τοῦτο λέμε *Κωσταρτῆρος, Κωστής, τὴ ζωή, τὴ ζήση, ἀντὶς Κωσταρτῆρος, Κωνστής, τὴν ζωή, τὴν ζήση*. Ποιὸς εἶναι ὁ λόγος; Νὰ τὸ διοῦμε τώρα. Ὅλα ἀφτὰ

(1) Οἱ τύποι τὸν βασιλέα, τὸν διάβολο, τὸν γενναῖο εἶναι ξένοι. Τους φτείασαν οἱ δασκάλοι καὶ τοὺς μάθανε πού καὶ πού στὸ λαό. Ἡ ἀρχαία δὲν πρόφερε ποτὲς τὸν βασιλέα κτλ., σὰν πού τὰ προφέρουνε οἱ δασκάλοι καὶ δὲν μποροῦσε νὰ τὰ προφέρῃ ἔτσι, γιὰτι οἱ ἀρχαῖοι ξέρανε τὴ γλώσσα τους.

τὰ φωνήματα, *φθχ*, *βγδ*, *σζ* μοιάζουνε ἀναμεταξύ τους κ' ἔχουνε κάτι πού τους εἶναι κοινό· ὅλα τους εἶναι *ἡμίφωνα*, θὰ πῆ πὼς μπορεῖς νὰ προφέρῃς ἕνα *φ* ὅση ὥρα θέλεις κι ὅσο δὲν πιάνεται ἡ ἀναπνοή σου· τὸ *π* ὅμως, πού εἶναι *ἄφωνο*, πρέπει μὲ μιᾶς νὰ τὸ βγάλῃ τὸ στόμα σου — καὶ τελειώνει. Ὅλα τᾶλλα *φθχ*, *βγδ*, *σζ*, τὰ μακραίνεις καὶ τὰ λές. Ἀπὸ εἶναι τὸ γνώρισμά τους καὶ δὲν ἔχεις παρὰ νὰ δοκιμάσῃς νὰ προφέρῃς ἕνα *π* ἢ ἕνα *φ*, νὰ τὸ διῆς. Ἀφοῦ ἔχουνε τὰ ἡμίφωνα συγγένεια ἀναμεταξύ τους καὶ γνῶρισμα πού τὰ ξεχωρίζει ἀπὸ κάθε ἄλλο φτόγγο, πρέπει ὅ τι γίνῃ μὲ τὸ ἕνα νὰ γίνῃ καὶ μὲ τᾶλλο, ὅ τι πάθῃ τὸ ἕνα καὶ τᾶλλο νὰ τὸ πάθῃ, ὅ τι συνέπειες ἔχει τοῦ ἐνὸς ἢ γειτονιὰ νὰ τίς ἔχῃ καὶ τοῦ ἄλλουνοῦ. Γιὰ τοῦτο μὲ κανένα ἡμίφωνο, *ν* δὲν προφέρνεται κ' ἔχουμε νόμο στὴ γλῶσσα μας· « Πρὶν ἀπὸ τὰ ἡμίφωνα *ν* δὲν ταιριάζει. »

Τὸν ἴδιο νόμο ἔχει κ' ἡ ἀρχαία· δὲ λέει *σύνζυγος*, μὰ *σύνζυγος*· δὲ λέει *συνστέλλω*, μὰ *συστέλλω*· δὲ συνηθίζει νὰ λέῃ *συσσίτιον*, μὰ ἀναδιπλασιάζει τὸ *σ* καὶ τὸ κάνει *συσσίτιον*. Ὁ ἀναδιπλασιασμός ἔχει καὶ κείνος τὸ νόημά του· σημαίνει πὼς δὲν ταιριάζουνε πλάγι πλάγι *ν* καὶ *σ*, ἀφοῦ γίνονται ἕνα. Μὲ τὸν ἀναδιπλασιασμό ἔπαψε καὶ στὴ γλῶσσα μας νὰκούγεται τὸ *ν*· πρῶτα ἔγινε *νύμφη πεθερός θυμοῦμαι*, κ' ἔπειτα *νύμφη πεθερός θυμοῦμαι*, καθὼς ἔγινε σήμερα καὶ στὴν καθαρῆουσα τὸ *ἄλλος ἄλλος* καὶ *συσσίτιον* τὸ *συσσίτιον* πού ἀναφέραμε, γιατί *χάθηκε* στὴν κοινὴ γλῶσσα ὁ ἀναδιπλασιασμός. Πὼς γίνεται ὅμως τώρα, ἡ ἀρχαία, ἀντὶς ἀναδιπλασιάζῃ τὸ *νθ*, σὰν τὸ *νσ*, νὰ λέῃ *ἄνθρωπος* μὲ *ν*, καὶ ξεναντίας μὲ τὸ *φθχ*, μὲ τὸ *βδ* καὶ μὲ τὸ *γ*, *νάχη* παντοῦ τὸ *ν*; Γιατί τοῦτο, θὰ μοῦ πῆς; Γιατί τότες τὸ *φθχ*, τὸ *βδ* καὶ τὸ *γ* δὲν εἶτανε ἡμίφωνα· εἶτανε *ἄφωνα* κ' ἔτσι τὰ ξέρουνε καὶ τὰ λένε οἱ παλιοὶ μας γραμματικογράφοι. Σήμερα πού τᾶφωνα πληθαίνανε, εἶτανε ἀνάγκη ὁ ἴδιος νόμος νὰ κυβερνήσῃ καὶ πρῶτες λέξεις. Τὸ κάτω κάτω, μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς ὅποιος

λέει *νύμφη πεθερός* καὶ *νάχη*, μιλεῖ σὰν τοὺς ἀρχαίους, ἀφοῦ προσέχει τὸν ἴδιο κανόνα καὶ δὲ βάζει *ν* μὲ τὰ ἡμίφωνα. Ὅποιος λέει *νύμφη πεθερός τὸν γείτονα τὸν χεῖμῶνα* κι ἄλλα τέτοια μὲ *ν*, καταπατεῖ τὸν κανόνα τῆς ἀρχαίας, ἀφοῦ βάζει *ν* μὲ τὰ ἡμίφωνα καὶ μιλεῖ σὰν τοὺς ξένους, γιατί μόνο οἱ ξένοι φτειάνουνε κανόνες τοῦ κεφαλιοῦ τους σὲ μιὰ γλῶσσα πού δὲν ξέρουνε. Ὁ λαός μας πουθενὰ καὶ σὲ κανένα μέρος τῆς Ἑλλάδας δὲ βάζει τὸ *ν*, ὅπου δὲν πρέπει. Ἡ ἀρχαία γλῶσσα δὲ *χάθηκε*· θὰ τῆ βρῆς στὸ στόμα τοῦ λαοῦ. Ἡ ἀρχαία θὰ σὲ κάμῃ νὰ καταλάβῃς τῆ νέα, καὶ μὲ τῆ νέα μπαίνεις στὸ νόημα τῆς ἀρχαίας. Ἡ γλῶσσα μας ἡ *ῥωμαϊκῆ* εἶναι συνέχεια τῆς *ἑλληνικῆς*· γιὰ νὰ εἶναι ὅμως *συνέχεια*, ἔπρεπε νὰλλάξῃ, ἀλλιῶς θὰ εἶτανε πάντοτες ἡ ἴδια — καὶ μῆτε ἡ ἀρχαία, στὴν ἱστορικὴ τῆς σειρά, ἔμεινε πάντοτες ἡ ἴδια, μῆτε βρέθηκε στὸν κόσμον ποτές γλῶσσα ζωντανή πού νὰ μὴν ἀλλάξῃ. Οἱ γλῶσσες πού δὲν ἀλλάζουνε εἶναι οἱ ξεχασμένες, οἱ πεθαμμένες γλῶσσες, πού ἄθραπος πιά δὲν τίς μιλεῖ.

Ἄς σημειώσουμε τὸ λοιπὸν τὴν ἀρχαία τὴν προφορὰ μὲ γράμματα πιὸ παχιά *φ θ χ β δ γ*, γιὰ νὰ τὰ διακρίνουμε καλῆτερα, κ' ἔτσι νὰ διοῦμε τί ἀπόγινε μὲ τὸ *φθχ*. Τὸ *φ*, τὸ *θ* καὶ τὸ *χ* εἶτανε ἄφωνα *διπλά*· τὸ *δ β* καὶ τὸ *γ* εἶτανε *ἀπλά*. Ὅσα λέγανε τὸ *φθχ*, ἀκουγότανε πρῶτα ἕνα *π τ κ*, ὕστερα μιὰ δασεία. Λίγο λίγο, μὲ τὴν προφορὰ, χανότανε τὸ *π τ κ* κ' ἔπαιρνε ἡ δασεία πρῶτο τόνο καὶ τόπο, γιατί λέγοντας τὸ *φ*, τὸ *θ* ἢ τὸ *χ*, ἀντὶς νᾶνοῖζονε καλὰ τὸ στόμα, τὸ σφαλνούσανε πιὸ γλήγορα κ' ἔτσι εἶτανε ἀνάγκη νὰ χαθῇ ἡ δασεία πού θέλει στόμα ἀνοιχτό· λοιπὸν ἔμεινε στὸ τέλος μόνο τὸ ἡμίφωνο *φθχ*, πού δὲ μοιάζει πιά μὲ τᾶφωνα τᾶρχαῖο. Τὸν ἴδιο δρόμον ἀκολούθησε τὸ λατινικὸ *porta*, ὅταν πῆρε τῆ λέξη ἡ γερμανικὴ· ἔγινε πρῶτα *forte* (πάει νὰ πῆ, *π* μὲ δασεία, σὰν τᾶρχαῖο τὸ *φ*), ἔπειτα *porforte*, καὶ τέλος *forte* σὲ μερικὲς ἐπαρχίες. Γιὰ τοῦτο μῆτε μπόρεσε τὸ

ν νὰ μείνη μὲ κατοπινὰ *φθχ*, ἅμα δὲν εἶτανε πιά *φθχ*, μῆτε κατῶρθωσε νὰ σώσῃ τὸ *πκ* τοῦ *φθχ*, μὲλον ὅτις ἔρχεται περίφημα τὸ ν μὲ τᾶφωνα. Ἡ δασεία εἶχε επικρατήσει καὶ μάκραινε τὴν προφορά, μὲ τρόπο πού τᾶφωνα γινόντανε ἡμίφωνα, κ' ἔτσι ἀπὸ τὸ φ βγήκε τὸ φ, ἀπὸ τὸ θ τὸ θ, καὶ ἀπὸ τὸ χ τὸ σημερινό μας τὸ χ.

Ὅπου εἶτανε ὁμως ν τῆς ἀρχαίας μὲ συνακόλουθο β δ καὶ γ, σώθηκε καὶ τὸ ν κ' ἡ παλιὰ προφορά τοῦ β δ καὶ γ, γιατί τὸ β δ καὶ γ εἶτανε ἄφωνα ἀπλά κ' ἔτσι δὲν μπορούσε δασεία νὰ τὰ χαλάσῃ. Οἱ ἀρχαῖοι, γιὰ τὸ μδ νδ νδ εἶχανε τὴν ἴδια προφορά πού ἔχουμε σήμερα, ἅμα λέμε ὁμπρὸς πάντα τονκόπο. Δὲν τὰ λέμε μὲ π τ κ, τὰ λέμε μὲ β γ δ. Μὴ βλέπῃς πού μιλοῦμε γιὰ τὸ ν καὶ ὁμως γράφουμε μ, ἅμα εἶναι β στὴ μέση. Τὸ ν, μόνο πού βρίσκεται πρὶν ἀπὸ τὸ β, καὶ γίνεται μ' ἔτσι καὶ τὸ δικό μας τὸ ἀμποτες, τὸ κάνουμε μὲ μ, καὶ ὡστόσο εἶναι μὲ ν (ἂν ποτέ)· τὸ ν γίνεται χειλικὸ μὲ τὰ χειλικά (πφβ) καὶ λαρυγγικὸ μὲ τὰ λαρυγγικά (κχγλγ)· εἶναι ὁμως πάντα ν, καὶ γιὰ τοῦτο στὶς ἀρχαῖες ἐπιγραφὰς μὴ ποτεὶς συχνὰ νὰ διαβάσῃς *συνπαρόντων συνβίου συνκλητικός*. Ἀπὸ τὸ ν δὲν ἔπρεπε λοιπὸ νὰ χαθῆ, γιατί τὸ ν τῆς ἀρχαίας, πού δὲν ἤθελε ἡμίφωνα κατόπι του, ταίριαζε μὲ τᾶφωνα. Ὁ ἴδιος νόμος βασιλεύει ἀκόμη καὶ σήμερα, καθὼς μπορεῖ νὰ τὸ διῆ ὁ καθένας στοὺς τύπους *πάντα ἔμπορος τὸν κόπο*· ποτεὶς ὁ λαὸς δὲν εἶπε καὶ δὲ θὰ πῆ *πάτα, ἔπορος, τὸ κόπο*. Σὲ τέτοια περίσταση μάλιστα, τὸ πκ γίνεται ἠχικὸ (πάει νὰ πῆ πὼς ἀντηχεῖ ἢ γλωσσίδα στὸ λάρυγγα μέσα ἅμα προφέρῃς τὰ ἠχικά, ὅπως ἀντηχεῖ ὅταν πῆς ζ δυνατὰ) ἀπὸ ἀνηχο πού εἶτανε (ἢ γλωσσίδα δὲ σαλεύει, ὅταν εἶναι πκ μοναχὸ του καὶ ὁ λάρυγγας δὲν ἀντηχεῖ μὲ τὸ σ, σὰ μὲ τὸ ζ). Γιὰ τοῦτο λέμε *πάνδα ἔμθορος τὸν γόπο*. Στὴ γλώσσα μας, ἕνα ἠχικὸ φέρνει τᾶλλο, καὶ τοῦ ν δὲν τοῦ φτάνει νὰ βρίσκεται μ' ἄφωνα κατοπινὰ, θέλει ἀπτὰ τᾶφωνα νὰ εἶναι κ' ἠχικά. Ἄν εἶτανε τὸ β

τάρχαῖο σὰν τὸ δικό μας τὸ β, θὰ εἶτανε ἀδύνατο νάχη προτερινὸ ν, γιατί τότες θὰ εἶτανε τὸ β ἡμίφωνα, καὶ ξέρουμε πὼς τὰ ἡμίφωνα καὶ στὴν ἀρχαία καὶ στὴ νέα, ν δὲ θέλουμε. Εἶναι φυσιολογικὸς νόμος, τὸ μ νὰ γενᾷ β κὶ ὄχι β, γιὰ τὸ λόγο πού ἕνα μ ἔχει πῶτερη συγγένεια μὲ τὸ β παρὰ μὲ τὸ β, καὶ μπορεῖς μάλιστα νὰ πῆς πὼς κάθε μ ἔχει μέσα του ἕνα β. Ἡ προφορά μβ εἶναι ἀδύνατο πρᾶμα, κ' ἔπρεπε νὰ εἶτανε οἱ ἀρχαῖοι βάρβαροι γιὰ νὰ τὴν ἔχουνε. Οἱ δασκάλιοι μπορεῖ νὰ χάνουνε τοὺς ἀρχαίους νὰ φαίνονται βάρβαροι, ἐμεῖς ὄχι.

Γι' ἀπτὴ τὴν αἰτία εἶναι μάλιστα πιὸ σωστὸ νὰ γράφουμε σήμερα, σὰν πού τὸ κάμαμε, τὸ κύριο ὄνομα *Ἰάμβλιχος* μὲ π ἀντὶς β. Ὁ λαὸς δὲν ξέρει ἀκόμη ἀπτὸ τῶνομα, καὶ ἂν τὸ μάθῃ, εἶναι καλλήτερο νὰ τὸ μάθῃ μὲ π' ἂν τοῦ τὸ ποῦμε μὲ β, θὰ τὸ κάμῃ *Ἰάβλιχος*· μὲ π θὰ φυλάξῃ τουλάχιστο τὴν ἀρχαία τὴν προφορά, πού συμφωνεῖ μὲ τὴ δική του. Τῶνομα ἀπτὸ εἶναι ἀραβικὸ καὶ ἀραβικὰ δὲν ἔχει μῆτε β μῆτε π' ἔχει μόνο μλ. Οἱ Ἕλληνες, ὅταν τὸ πήραν, βάλανε τὸ β ὅπως καὶ πρὶν εἶχανε πεῖ *ἄμθοροσία* ἀντὶς *ἀμροσία*, πού θὰ εἶτανε ὁ σωστὸς τύπος, καὶ *ἄμθορος* ἀντὶς *ἀμροτος*, πού εἶναι τὸ πιὸ ἀρχαῖο, κ' ἔτσι — κατὰ λάθος, γιὰ νὰ μιλήσουμε σὰν τοὺς δασκάλους — βγήκε τῶνομα *βροτὸς* ἀπὸ τὸ σύθετο *ἄμθορος*. Ἀπτὸ τὸ β, γιὰ νάχη τὸ λόγο του, ἔπρεπε νὰ εἶναι ἄφωνα β, καὶ μὲ τέτοιο τρόπο μπορούμε νὰ καταλάβουμε γιατί ἀκούστηκε ἕνα β στῶνομα *Ἰάμβλιχος*. Τῶνομα εἶναι πολὺ σημαντικό· μᾶς δείχνει πὼς καὶ στὸν τέταρτο αἰῶνα τοῦ Χριστοῦ, σωζότανε ἀκόμη ἡ προφορά τοῦ ἀρχαίου τοῦ β.

Ἀφοῦ λοιπὸ, καθὼς εἶπαμε, ταίριαζει τὸ ν καὶ μὲ β γ δ καὶ μὲ πκ, εἶτανε ἀνάγκη, πρῶτο· τὸ β νὰ μὴ γίνῃ β, ὅταν εἶχε προτερινὸ ν, δέφτερο· τὸ β τάρχαῖο νὰ μείνη καὶ σήμερα, σ' ὅποια λέξη τὸ β ἔχει ἕνα ν προτερινὸ. Τὸ ἴδιο καὶ μὲ τὸ δ κὶ γ. Ἔτσι λέμε σήμερα *μπαίνω κουμπὶ γαμπρὸς*

μπάλλωμα, άντρας έντεκα γτύνομαι σετόνι, έγγόνι άγγίζω, και τέτοια πολλά πού φυλάγουνε τήν άρχαία προφορά έμθαίνω κόμβος (κομβίον· τήτονο ο γίνεται στη γλώσσα μας ου, κουμπί) γαμβρός (έμ)θάλλωμα, άνδρα ένδεκα ένδύνω συνδών (σινδόνιον), έργορος (ένγόνιον) ένγίζω.

Έχουμε τώρα, μ' άφτά πού είπαμε, όρους καινούριους· σ' όποια λέξη κανείς άκούση τήν προφορά νπ ντ νκ, άντις **μβ νδ νγ (γγ)** πού γράφουνε οι άρχαίοι, άμέσως μπορεί νά πη, δίχως νά κάμη λάθος, πώς ή λέξη είναι άρχαία, δηλαδή πώς τήν άκουσε και τήν έχει ο λαός από τά παλιά τά χρόνια και πώς δέν του τή χαλάσανε άκόμα οι δασκάλοι. Δέ σημαίνει τίποτα νά βρίσκειται ή νά μη βρίσκειται ή λέξη στα λέξικά και στους λεξικογράφους· οι άρχαίοι δέ γράψανε όσες λέξεις λέγανε, και πολλές πού συνηθίζανε μπορεί νά μη γραφήκανε ποτές. Φτάνει νά είναι τó β τó δ ή τó γ με τó ν, και βλέπουμε άμέσως πώς για νά λέμε σήμερα **μβ, νδ, νγ** άντις **μβ νδ νγ**, έπρεπε μιá τέτοια λέξη νά υπάρχη τουλάχιστο στον τέταρτο αιώνα του Χ., στου Χρυσόστομου τόν καιρό. Με τή νέα μας τή γλώσσα έτσι πλουτίζει κ' ή σπουδή τής άρχαίας. Τό νόστιμο είναι πού οι καλοί μας οι δασκάλοι κάνουνε τόν περήφανο, σηκώνουνε τή μύτη και καταφρονούνε τó πρόστυχο και χυδαίο **μπάλλωμα**. Νά όμως πού ή έπιστήμη τους δείχνει πώς άφτό τó χυδαίο τó **μπάλλωμα** είναι πολύ πιό άρχαίο και πιό σωστό από τó **καταλαμβάω** τó δικό τους!

Πρέπει όμως, για νά μείνη ή άρχαία προφορά, τó **μβ νδ νγ** νά είναι μέσα στην ίδια λέξη. Ά δέν είναι μέσα στην ίδια λέξη, τότες αλλάζει τó ζήτημα. Μπορείς νά τó καταλάβης από τού άρσενικου άρθρου τó ν, από τó ν τού θηλυκου κι άπ' όλα τά τελικά τά ν πού βρίσκονται πριν από άρχικό **β δ γ** τής άκόλουθης λέξης, ή μπροστά σ' ό τι άλλο ήμίφωνο κι άν είναι. Δέ λέμε **τομπασιλιά**, λέμε τó **βασιλιά**. Γιατί τούτο; Γιατί τó κοινό τόνωμα **βασιλεύς** δέν είχε μόνο

αιτιατική· τάρχικό β μπορούσε λοιπό νάκουστή χωριστά από τó ν τής αιτιατικής, άφού κλίνανε **ό βασιλεύς, τού βασιλέως, τώ βασιλεϊ, οι βασιλεϊς** κτλ. Άμκ δέν είτανε κανένα ν συνακόλουθο, γινότανε β τó β, γιατί τó β είναι φυσικό νά γίνη β, ένω τó β δέ γίνεται β. Άφού όμως τó β έγινε β, βρισκότανε, κάθε φορά πού κλίνανε τόνωμα, τó ν τής αιτιατικής τού άρθρου πριν από τó β τής αιτιατικής **βασιλέα**. Μά είδαμε πώς άφτή ή πλοκή **μβ** δέν μπορούσε νά μείνη· ό τύπος τόν **βασιλιά** έπρεπε άμέσως νά κατασταλάξη στον τύπο **τομπασιλιά**, με δυό β, κι άφτός ό τύπος μᾶς έδωσε τήν αιτιατική τής κοινής τó **βασιλιά**, γιατί σάν πού τó είπαμε προτήτερα, ό αναδιπλασιασμός δέν άκούγεται πιά στην κοινή γλώσσα. Όπου βρέθηκε τελικό ν και κατόπι του ήμίφωνο, συνέθηκε τó ίδιο. Γι' άφτό τó λόγο χάθηκε σήμερα στη γλώσσα μας τó ν τής αιτιατικής τού θηλυκου κι άρσενικου άρθρου· μνήσκει μονάχα όπου είναι **κπτ**, ίσια ίσια γιατί τó κ, τó π και τ είναι άφωνα κι όχι ήμίφωνα. Μ' όλα τάλλα (**χ γ φ β θ δ σ ζ μ ν ρ λ**) αναδιπλασιαζότανε τó ν· με τó **κπτ** δέν μπορούσε νάναδιπλασιαστή, άφού τó ν με τó **κπτ** άποτελει δυό φτόγγους διαφορετικούς. Έρθε λοιπόν έποχή όπου λέγανε **καλοφίλο**, μᾶ **καλόν κόπο**· τυχαίνει όμως νά είναι τάφωνα μόνο τρία **κπτ**, τά ήμίφωνα πολύ περισσότερα, κ' έτσι βγήκε συνήθεια νά λείπη τó ν πριν από τάφωνα, άφού έλειπε και πριν από τά ήμίφωνα· και καταστήσαμε λίγο λίγο, άμα χάθηκε ό αναδιπλασιασμός, νά λέμε, **καλό κόπο**, καθώς λέγαμε **καλό φίλο**.

Τό ίδιο πάθανε και τά μόρια δέν και άν. Τά μόρια και τάρθρο δέ λέγονται ποτές ξεχωριστά· μοναχά τους δέ μπορείς νά τά πής· πρέπει νά είναι κατόπι κι άλλη λέξη. Για τούτο τά μόρια δέν, άν, οι αιτιατικές τήν και τόν τού ενικου άρθρου ένώνονται τόσο σφιχτά με τήν άκόλουθη λέξη, πού μοιάζει σά νά είτανε τόνωμα και τάρθρο μιá λέξη και μόνη.

Χάρη σ' ἀφτό, ἔμεινε τὸ *ν* πρὶν ἀπὸ τὸ *κ*, τὸ *π* καὶ τὸ *τ* καὶ τὰ φωνήεντα, σὰν πού ἔμεινε μέσα στὴν ἴδια λέξη. Πρὶν ἀπ' ὅλα τᾶλλα, ἔπρεπε πρῶτα ν' ἀναδιπλασιαστῇ *κ'* ὕστερα νὰ βγῆ. Μὲ τὰ ἐπίθετα, μὲ τίς ἀντωνυμίες καὶ μὲ τὰ ῥήματα ἔπρεπε φυσικὰ νὰ πάρουνε τὰ πράγματα δρόμο διαφορετικό, ἀφοῦ οἱ ἀντωνυμίες, τὰ ἐπίθετα καὶ τὰ ῥήματα ἔχουνε ὑπαρξὴ ἀνεξάρτητη καὶ μπορεῖς νὰ τὰ πῆς χωριστά. Ἔχει μιὰ σημασία τὸ καθένα, κι ἂν τὸ φέρης καὶ μοναχό του. Μ' ἀφτό τὸ σύστημα, ἀντὶς νὰ λέμε τὸν καλὸν φίλον ἢ εἶχεν φίλον, ὅλοι θὰ ποῦμε σήμερα τὸν καλὸ φίλο, εἶχε φίλο. Ἐναν καιρὸ λέγανε καλὸ φ φίλο, εἶχε φ φίλο, καὶ τὸ βλέπουμε ἀπὸ χωριανὲς γλώσσες πού ἀκόμη σήμερις ἔτσι μιλοῦνε. Καὶ τόντις πολλὰ χωριά σώσανε ἀφτὴ τὴν προφορά, γιατί τὰ χωριά βρισκονται συχνὰ σ' ἓνα γλωσσικὸ στάδιο πού ἡ κοινὴ γλώσσα τὸ ξεπέρασε, καὶ γιὰ τοῦτο θάκούσης σὲ κάμποσα νησιά νὰ σοῦ ποῦνε τοχχορό, τοφ φίλο, τοθθεό, τογγάμο, τηγγυναῖκα, τοβασιλέ, τοδδοῦλο, τησσοῦβλα, τηζζωή, τημμάννα, τοντόμο, τηρράχη, τολλόγο, ἢ ἄθθος, νύφφη, ρουχχαλίζω, πεθθερός, συγγυρίζω· *κ'* ἔτσι θὰ σοῦ τὰ ποῦνε ὅλα, κάθε φορὰ πού βρῖσκεται τὸ *ν* πρὶν ἀπὸ κάθε ἄλλο σύφωνο παρὰ *κ π τ* δὲν ἔχει καμιὰ ἐξαιρέση καὶ δὲ θὰ κάμη ποτές λάθος ὁ χωρικός. Ἐπειδὴς ὁμως τὰ ἐπίθετα κλίνονται καὶ δὲν ἔχουν αἰτιατικὴ μοναχά, ἔγινε ἀπάνω κάτω τὸ ἴδιο πού ἔγινε μὲ τὸ **β** τοῦ βασιλεύς. Οἱ ἀντωνυμίες, τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ἐπίθετα δὲν κρατήσανε τὸ *ν*, μήτε ὅταν ἐρχότανε κατόπι *κ π τ* ἢ φωνήεντο. Ἄμα χάθηκε ὁ ἀναδιπλασιασμός, ἄμα εἶπανε καλὸ φίλο ἀντὶς καλὸ φ φίλο, δὲν εἶτανε πιὰ κανένας λόγος, τὸ *ν* τῆς αἰτιατικῆς νὰ ξαναφανῆ πουθενά, γιατί μπορεῖ τὸ ἐπίθετο νὰ μπῆ κατόπι καὶ νὰ ποῦμε φίλο καλό· ἔτσι δὲ φαίνεται πιὰ τὸ *ν* μήτε στόνομα μήτε στό ἐπίθετο. Ὁ τύπος τῆς αἰτιατικῆς εἶχε καταστήσει καλὸ γιὰ τὰ ἐπίθετα, καὶ φίλο γιὰ τὰ ὀνόματα, χωρὶς *ν*. Ὅσο γιὰ τὰ ῥήματα, ὁ νόμος εἶναι

ὁ ἴδιος· μόνο, στὴν κοινὴ γλώσσα, πού δὲν ἔχει πιὰ τὸν ἀναδιπλασιασμό, δὲν μπορεῖς νὰ διακρίνης τὸ πρῶτο πρόσωπο τοῦ ἐνικοῦ ἀόριστου εἶχα φίλο καὶ τὸ τρίτο τοῦ πληθυντικοῦ εἶχα φίλο, ἃ δὲ βάλης τὸ *ν*. Τὰ χωριανὰ διακρίνουνε τὰ δύο πρόσωπα καὶ χωρὶς *ν*, ἀφοῦ λένε, γιὰ τὸ πρῶτο, εἶχα φίλο καὶ γιὰ τὸ τρίτο, εἶχα φ φίλο. Ἡ κοινὴ ἀναγκάστηκε λοιπό, γιὰ λόγους ψυχολογικοὺς κι ὄχι φυσιολογικοὺς, νὰ φυλάξῃ τὸ *ν* πρὶν ἀπὸ τὰ φωνήεντα καὶ τᾶφωνα, μὰ ἔπρεπε νὰ βάλῃ πρὶν ἀπὸ τὰ ἡμίφωνα τοὺς τύπους ἔχουνε εἶχανε λένε ἢ γράφανε κάμανε, μ' ἓνα *ε*, ἀντὶς ἔγραφαν ἔκαμαν. Ἀφτούς τοὺς τύπους τοὺς πῆρε ἀπὸ ἄλλα γλωσσικὰ συστήματα, ἀπὸ ἄλλα χωριά· *κ'* ἔπρεπε τόντις νὰ τοὺς πάρῃ, γιατί θάκανε λάθος ἂν ἔλεγε εἶχαν φίλο, κι ὥστόσο δὲν μποροῦσε νὰ πῆ εἶχα φίλο. Νὰ παρατηρήσης ὁμως πὼς μόνο στὰ τρίτα πληθυντικὰ πρόσωπα βάζει τὸ *ε* καὶ τὸ *ν*· δὲν τῶχει ποτές στό πρῶτο ἔχουμε, κι ἀφτό σοῦ δείχνει πὼς λέει εἶχανε (καὶ γιὰ χάρη τῆς ἀναλογίας, ἔχουνε), μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰποφύγῃ τὴ δυσκολία. Ἔτσι βγαίνει στὴ γλώσσα μας κι ἄλλος ὄρος. Τὸ τελικὸ *ν* (τὸ *ν* τοῦ ἄρθρου, τοῦ ἂν καὶ τοῦ δέν, τελικὸ δὲν εἶναι) χάθηκε μὲ τὸν ἀναδιπλασιασμό. Μέσα στὴν ἴδια λέξη (φυσικὰ καὶ στὰ μόρια καὶ στᾶρθρο), ἔμεινε τὸ *ν* μόνο πρὶν ἀπὸ τᾶφωνα καὶ τὰ φωνήεντα.

Τί θὰ ποῦμε τώρα, ὅταν ἀπαντήσουμε στὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ τοὺς τύπους συμβουλή, κίνδυνος, σύνδεσμος, κι ἄλλους τέτοιους; Ἀρχαῖοι τύποι δὲν εἶναι· ἂν τοὺς εἶχε μάθει ὁ λαὸς ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, ἂν τοὺς εἶχε κληρονομήσει κατεφτείας ἀπὸ τοὺς προγόνους, θάλεγε συμβουλή, κίνδυνος, σύνδεσμος. Πρέπει λοιπό νὰ συμπεράνουμε πὼς τοὺς ἔμαθε μόνο σὲ μιὰ ἐποχὴ ὅπου τᾶρχαῖο τὸ **β** εἶχε γίνῃ **β**, κι ἀφτό εἶναι τὸ σωστὸ συμπέρασμα. Ἀφτούς τοὺς τύπους τοὺς βρήκανε οἱ λόγιοι στὰ βιβλία, ἢ στοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ἢ καὶ στοὺς δικούς μας. Εἶδαν πὼς τὰ βιβλία γράφανε παντοῦ **β**, δὲν ξέρανε πὼς τὸ

β, όταν έρχεται μ κατόπι, είναι αρχαία προφορά, νομίσανε πώς τὸ λέγανε πάντοτες β· τὸ εἶπαν ἔτσι καὶ σ' ἀφτὲς τὶς λέξεις. Ἀπὸ τὸ στόμα τους τὶς πῆρε τότες ὁ λαὸς καὶ τὶς κανόνισε· φύλαξε τὸν ἀρχαῖο τὸ νόμο κ' εἶπε *συβουλή, κίνδυνος, σύδεσμος*, γιατί εἶδαμε πὼς δὲν ταιριάζει μὲ τὰ ἡμίφωνα τὸ ν, κι ἄμα εἶναι νόμος, ὅ τι κι ἂν κάμουμε οἱ λόγιοι, δὲν μπορεῖ νὰ τὸν ἀλλάζουμε· ὁ λαὸς τὸν ἔχει πάντα καὶ τὸν προσέχει. Τέτοιες λέξεις εἶναι λοιπὸ μιτοδημοτικὲς μισοδασκάλικες καὶ μποροῦμε νὰ τὶς γράφουμε, ἀφοῦ τὶς διώρθωσε τουλάχιστο ὁ λαός. Μισοδημοτικὸς μισοδασκάλικος τύπος ἔχει κάθε γλώσσα κι ἀναγκάζεται νὰ τοῦς ἔχη. Ἔτσι τὸ θέλει ὁ καθαφτὸ συβιθασμὸς κι ὅλος ὁ κόσμος στὴν Ἑβραῶν ἔτσι ἐννοεῖ τὸν ἀληθινὸ συβιθασμὸ. Τὸ μόνο ποῦ μπορεῖς νὰ πῆς εἶναι πὼς τόντις ἀρχαῖος καὶ σωστός τύπος εἶναι ὁ δημοτικὸς, καὶ πὼς πιώτερο ἀξίζει καὶ πολὺ πιὸ κανονικὸς εἶναι ὁ τύπος **βάλλωμα** ἢ **ἀνδρας** παρὰ ὁ τύπος **κίνδυνος** ἢ **συβουλή**.

Ὅταν ὅμως ἀκούσης σὲ μιὰ λέξη νὰ λένε ὅλο *μβ νδ* κι ὁ λαὸς μῆτε γνωρίζει τὴ λέξη, τότες βλέπεις τί τρέχει· φτάνει οἱ λόγιοι νὰ σοῦ ποῦνε τοῦς τύπους *ἄμβων, καταλαμβάνω* μὲ β, σὰν ποῦ τοῦς λένε, κι ἀμέσως *καταλαβαίνεις* ἐσὺ πὼς ἡ προφορά ἀφτὴ τοῦ β εἶναι πλάσμα καινούριο· ὁ λαὸς τέτοια λέξη δὲν ξέρει, γιατί δὲν εἶναι ὀρθή, καὶ δὲν τὸ σηκώνει ἡ γλώσσα του νὰ πῆ μ καὶ β, τὸ ἓνα ἀπάνω στ' ἄλλο. Ἀρχαία λέξη ὁ *ἄμβων* δὲν εἶναι, ἀφοῦ δὲ λένε *ἄμβωνας*, μῆτε *ἄμβων*, κ' ἔτσι καταπατοῦνε τοῦς φωνολογικοὺς νόμους τῆς ἀρχαίας, ποῦ δὲ θέλει πλάγι πλάγι ν κ' ἡμίφωνα· εἶναι τέρας. Ποιὸς βγαίνει βάρβαρος; Ὁ δάσκαλος. Καὶ ποιὸς λέει βάρβαρο τὸ λαό; Ὁ δάσκαλος ποῦ πρῶτος βαρβαρίζει. Κατάλαθες, ἐλπίζω, τώρα τί θὰ πῆ *συμβιθασμὸς*· εἶναι λάθος καὶ στὴν ἀρχαία γλώσσα καὶ στὴ νέα. Τέτοιος εἶναι κι ὁ *συμβιθασμὸς*. Δὲν εἶναι μισὸ λάθος· εἶναι λάθος σωστό.

Γιὰ νὰ τελειώσουμε, ἄς κάμουμε τώρα μιὰ στιγμή καὶ τὸ

λεξικολόγο. *Βιθάω* σημαίνει· *κάνω κανέναν ἢ κανένα πρᾶμα νὰ πηγαῖν, νὰ βαδίξῃ, τὸ βάζω στὸ δρόμο του*. Ἡ πρόθεση *σύν*, ὅλος ὁ κόσμος τὸ ξέρει, θὰ πῆ *μαζί*. Ἔτσι βλέπουμε τουλάχιστο τί νόημα ἔχει ὁ *συμβιθασμὸς*· κάνει δυὸ πρᾶματα νὰ ταιριάζουνε τὸ ἓνα μὲ τ' ἄλλο, μαζί νὰ πηγαίνουνε, τὸν ἴδιο δρόμο νὰ παίρνουνε. Ποιὰ εἶναι ἀφτὰ τὰ δυὸ; Ὁ *συμβιθασμὸς* δὲ μᾶς τὸ λέει, μὰ πιστέθω πὼς θέλει νὰ πῆ τὴν ἀρχαία καὶ τὴ νέα. Μὲ τί τρόπο *συμβιθάει* καὶ τὶς δυὸ; Τώρα νὰ τὸ διοῦμε. Ὁ *συμβιθασμὸς* ντρέπεται νὰ πῆ ἡπια, ποῦ εἶναι πάρα πολὺ *χυδαῖος* τύπος· δὲ θέλει πάλε καὶ νὰ πῆ *ἔπιον*, ποῦ εἶναι πάρα πολὺ ἀρχαῖος. Τί κάνει; Παίρνει λίγο ἀπὸ τὸ *ἔπιον* καὶ λίγο ἀπὸ τὸ ἡπια, μισὸ μισὸ τὸ καθένα, τὰ ταιριάζει μαζί, τὰνακατέθει καὶ σοῦ βγάξει ἓναν ἀόριστο *ἔπια*. — « Καλὰ! λὲς ἐσύ, μὰ γιατί ἄξαφνα *ἔπια* κι ὄχι *ἡπια*; Κάλλια μ' ἄρεζε μένα ἓνας ἀόριστος *ἡπια*. » Κι ἀφτὸ γίνεταί, παιδί μου, μὴ χολοσκάνης! Μπορεῖς κ' *ἡπια* νὰ τὸ πῆς· φτάνει νὰ πάρης μισὴ μισὴ ἀρχαία καὶ νέα· ἄλλο νόμο δὲν ἔχεις νὰ φυλάξης. Ὅσο μισὸ εἶναι τὸ *ἔπια*, τόσο μισὸ εἶναι καὶ τὸ *ἡπια*. Καλὰ λοιπὸν καὶ τὰ δυὸ.

Βλέπεις τί πονηριά ποῦ τὴν ἔχει ὁ *συμβιθασμὸς*, τί φρόνιμα ποῦ τὰ οἰκονομᾷ, τί *συμβιθαστικά* ποῦ τὰ *συμβιθάει* ὅλα ὁ *συμβιθασμὸς*. Σοῦ λέει πὼς κάνει δυὸ πρᾶματα καὶ πηγαίνουνε πλάγι πλάγι, δυὸ καὶ παίρνουνε τὸν ἴδιο δρόμο· μὰ σὰ θέλεις νὰ μάθης, ἀφτὸς ὁ δρόμος ποῦ ἀρχίζει καὶ ποῦ τελειώνει, ὁ *συμβιθασμὸς* ἀφτὸ δὲ σοῦ τὸ λέει, κι ἀπὸ κεῖ μπορεῖς νὰ καταλάβης ὅλη του τὴ φρονιμάδα καὶ τὴν τέχνη. Ἴσως ὁ ἴδιος δὲν τὸ ξέρει νὰ σοῦ τὸ πῆ. Κάθε δρόμος ἔχει δυὸ ἄκρες, κάθε πρᾶμα μιὰν ἀρχὴ κ' ἓνα τέλος. Ὁ *καημένος* ὁ *συμβιθασμὸς* προσπαθεῖ νὰ βρῆ τὴ μέση τοῦ δρόμου. Τὸ κακὸ εἶναι ποῦ δὲν ξέρει μῆτε ποῦ ἀρχίζει ὁ δρόμος, μῆτε ποῦ τελειώνει. Πὼς θέλεις ἐσὺ τώρα νὰ βρῆ τὴ μέση; Τοῦ κάκου πολεμᾷ. Πόσοι εἶναι σήμερα στὴν Ἑλλάδα ποῦ *συμβιθάουν*

ἢ συμβιβάζουσιν, καὶ σ' ἄφτους μέσα πόσοι εἶναι ποὺ γράφουνε τὴν ἴδια γλώσσα; Δὲν μπορεῖ νὰ συμφωνήσῃ ὁ ἓνας μὲ τὸν ἄλλο. Ὁ καθένας μὲ τὴ φαντασία του κυβερνιέται. Πᾶρε δυὸ ἀπ' ἄφτους ποὺ συμβιβάζουσιν ἢ συμβιβάζουσιν καὶ θὰ διης πὼς κ' οἱ δυὸ τους ἔχουνε ἄλλη γραμματικὴ, γράφουνε ἄλλη γλώσσα. Ὁ πρῶτος σοῦ λέει πὼς παραδέχεται τὴν ὀνομαστικὴ πατέρα καὶ μητέρα. Χωρὶς ὁ ἴδιος νὰ τὸ καταλάβῃ, εἶναι σὰ νὰ σοῦ ἔλεγε πὼς παραδέχεται ἰσοσύλλαβα ἀντὶς περιττοσύλλαβα. Κι ὡστόσο σὲ λίγο θὰ σοῦ πῆ — « Ὅσο γιὰ τὴν ὀνομαστικὴ πόλις, βρούσις, μοῦ φαίνεται πιὸ σωστὸ νὰ τὰ γράφουμε μὲ τὸ ς » — καὶ νὰ σου περιττοσύλλαβα κ' ἰσοσύλλαβα πλάγι πλάγι. Μὴν τονὲ ρωτᾶς νὰ σοῦ τὸ ξηγήσῃ· ἔτσι τοῦ φαίνεται. Ὁ δέφτερος πάλι βγαίνει κι ἀποφασίζει πὼς στὰ ῥήματα θὰ βάλῃ τὴ δημοτικὴ κατάληξιν τῆς κοινῆς -ουν· μὰ γιὰ τὰ ὀνόματα, λέει, θὰ κάμῃ τὴν κατάληξιν ἀρχαία καὶ νομίζει πιὸ καλὸ νὰ γράφῃ *αἱ ὄραι, αἱ ἡμέραι*. Μ' ἄφτό, κάτι θαρρεῖ πὼς εἶπε. Γιατί τὸ ἓνα ἀρχαῖο κι ὄχι τᾶλλο; Μὴ βασανίζεσαι νὰ τὸ βρῆς. Μὴ γυρέβῃς νὰ μάθῃς τοὺς λόγους. Ἐτσι τῶρισε τὸ κεφαλάκι του, καὶ τοῦ φτάνει. Ἐνας τρίτος πάλι σοῦ φτειάνει ἄλλο κανόνα, συμβιβάζει καὶ τοῦ λόγου του· μὲ πολὺ φρόνιμο τρόπο, μ' ἦσυχον καὶ συγκαταβατικὸ ὕφος σοῦ κάνει παραχωρήσεις — καὶ ποιὸς τοῦ εἶπε νὰ παραχωρήσῃ τίποτα; — « Ναι, βέβαια, λέει, παραιτῶ τὸν ἀπαρέφατο· παραδέχομαι τὸ νά, μὰ μπορούμε τουλάχιστο νὰ βάζουμε ἢ στὴν ὑποταχτικὴ καὶ νὰ γράφουμε νὰ νομίζετε ἀντὶς νὰ νομίζετε. » Ἐτσι τὸ νομοθετεῖ καὶ τόσο χωρεῖ τὸ φτωχὸ του τὸ μυαλό. Μὴ ζητᾶς νὰ σοῦ πῆ γιατί ἢ ἀρχαία ἔχει ἢ καὶ γιὰ ποιὸ λόγο συνηθίζει ἢ νέα τὸ ε. Ἐδῶ τὰ μπερδέβει. Ὡστόσο περνᾶ γιὰ σοφὸς κι ὁ ἴδιος χαιρεταὶ μὲ τὴ γνώση σου, καὶ καμαρώνει τὴ φρόνησίν του.

Ἐτσι πηγαίνουνε καὶ λένε. Ἄλλα μὴ γυρέβῃς. Ποῦ τέχνη; Ποῦ σύστημα; Ποῦ μάθησι; Σύστημα δὲ θέλουνε — καὶ χω-

ρὶς σύστημα πότε γράφῃκε γλώσσα; Ὁ συμβιβασμὸς δὲ βασιζέται πουθενά, μήτε στὴν ἀρχαία μήτε στὴ νέα. Δὲν ἔχει χῶμα ποῦ νὰ πατήσῃ· ὅπου τύχη, τρέχει· πετᾶ μὲ τὸν ἄνεμον σὰν τὸ λωλὸ τὸ φύλλο. Γιὰ τοῦτο κ' οἱ συμβιβασμοὶ δὲ συμβιβάζονται ἀναμεταξύ τους. Τί σᾶς φαίνεται; Ἐγὼ λέω, πρῶτα νὰ συμβιβασθῶσιν, νὰ συμβιβασθῶσι, νὰ συμβιβαστῶσι, νὰ συμβιβαστοῦν ἢ νὰ συμβιβαστοῦν οἱ συμβιβασμοὶ ὁ ἓνας μὲ τὸν ἄλλο, κ' ὕστερα νὰ μᾶς κατηχήσουνε. Τὸ κάτω ὁμως τί εἶναι; Καταντήσαμε νὰ μὴν ξέρομε τὴ γλώσσα κατῶ ὁμως τί εἶναι; Καταντήσαμε νὰ μὴν ξέρομε τὴ γλώσσα μας. Βάλε ἓναν ἀπ' ἄφτους ποῦ μιλοῦνε ὄλο γιὰ μάθησι, γιὰ γραμματικὴ καὶ ποῦ λένε τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ ἀκανόνιστη, νὰ σοῦ γράψῃ σ' ἄφτῃ τὴ γλώσσα, ποῦ καταφρονεῖ τόσο, μιὰ σελίδα μοναχὰ χωρὶς νὰ κάμῃ λάθος. Δὲ θὰ μπορέσῃ! Θάνακατώσῃ μαζί τύπους κάθε λογῆς. Δὲ συλλογίστηκε μήτε πὼς μήτε πότε πρέπει νὰ δανιστῇ λέξεις ἀπὸ τὴν ἀρχαία, καὶ μὲ τί τρόπο θὰ τις συγυρίσῃ γιὰ νὰ φαίνονται δημοτικές, γιὰ νὰ μπορέσῃ μιὰ μέρα νὰ τις παραδεχτῇ ὁ λαός. Δὲ διακρίνει τὴν κοινὴν, τὴν πανελλήνια, τὴ γενικὴ γλώσσα ἀπὸ τὴ γλώσσα ποῦ συνηθίζουνε μόνο σὲ μερικὰ μέρη. Μήτε βλέπει πὼς ὑπάρχει μιὰ γραμματικὴ τῆς κοινῆς. Καταφρονεῖ τοὺς ἄλλους, θέλει νὰ τοὺς κυβερνήσῃ, νὰ τοὺς μάθῃ, κάνει τὸ σοφὸ καὶ δὲ γνωρίζει τοὺς πιὸ ἀπλοὺς νόμους τῆς γλώσσας τοῦ λαοῦ. Σήμερα θὰ πῆ ἐκεῖνος, ἄβριο κείνος, τὸ πρῶτὸ ἀπάνω κάτω τὸ βράδου ἀπάνου κάτω, κάπου δὲν καὶ κάπου δέ· μὰ πότε χρειάζεται τὸ ἓνα καὶ τοῦ ταιριάζει τᾶλλο, μήτε τῶναιρέφτηκε στὴ ζωὴ του, κι ἄφτῃ του τὴν ἀμάθεια τὴ βάφτισε σωφροσύνη. Γιὰ τοῦτο κάνει τὸν περήφανον, φωνάζει πὼς ὅρια δὲν τοῦ ἀρέσουνε. Θέλει λεφτεριά. Δὲν τὸ λέγαμε καὶ πρὶ; Ἡ ἀριθμητικὴ φέρνει σταναχώρια. Τὰ δυὸ καὶ δυὸ πάντα τέσσερα τὰ θέλει. Εἶναι σὰ νὰ φώναζε στὰ καημένα τὰ δυὸ, ξεχωριστὰ στὸ καθένα· — « Ἐχετε δὲν ἔχετε, θὰ συμβιβαστῆτε ὅπως σᾶς τὸ προστάζω γώ, καὶ πέντε δὲ θὰ

γίνετε ποτέ σας.» — Δὲν εἶναι τυραννία; — «Καὶ ποιά εἶσαι σύ, κερὰ Ἀριθμητική, ἔτσι δούλους σου νὰ μᾶς ἔχης; Πρέπει νὰ κάμουμε τάχατις ὅπως θέλεις ἐσύ, κι ὄχι ὅπως ἐμεῖς θέλουμε; Ἐγὼ νὰ σοῦ δείξω!» — Τέτοια λόγια τῆς λέει ὁ συμβιβασμὸς κ' ἔχει δίκιο· πρέπει νὰ φανοῦμε ἀνεξάρτητοι, νὰ βαστάξουμε τὸ φιλότιμό μας. Πλήξη πιάνει τὸν ἄθροπο ὅσο βλέπει τὴ φύση νὰ κυβερνᾷ τὸν κόσμον μὲ τὴ τυραννία. Ἡ θάλασσα ὡς ἓνα μέρος θὰ πάη καὶ θὰ σταθῆ. Οἱ πλανῆτες τὸν ἴδιο γῦρο θὰ κάμουνε κάθε χρόνο, κι ἀπὸ τὸν κύκλον τους δὲ θὰ βγοῦνε — ἢ πρέπει νὰ χαθοῦνε. Τὰ τριαντάφυλλα μόνον τὸ καλοκαίρι θάνοϊζουνε, κι ὄχι τὸ χειμῶνα. Κάθε πρᾶμα ἔχει ὅρια δικὰ του, καὶ δὲν μπορεῖ παρῆκει νὰ προχωρήσῃ. Ὅτα λέγανε οἱ ἀρχαῖοι γιὰ σωφροσύνη, γιὰ μέτρο καὶ γιὰ γνώση, ὑποθέτω πὼς θέλανε τέτοια νὰ ποῦνε· ἐννοοῦσανε, ὁ καθένας καὶ τὸ κάθε πρᾶμα νὰ σέβονται καὶ νὰ μὴν ξεπερνοῦνε τὰ φυσικὰ τους ὅρια. Ἀπάνω σ' ἀφτὴ τὴν ἀρχὴ στέκεται ἡ φρονιμάδα τους ὅλη.

Ὁ συμβιβασμὸς νομίζει πὼς ἔχει τέτοια ἀρχὴ καὶ πὼς μιλεῖ σὰν τοὺς ἀρχαίους, μὰ δίχως ὁ ἴδιος νὰ τὸ ξέρη, λέει ἄλλα. Κάνει ὅπως τοῦ φανῆ, κ' οἱ ἀρχαῖοι λέγανε ἴσια ἴσια νὰ μὴν κἀνη κανεῖς ὅπως τοῦ φαίνεται, παρὰ ὅπως τὸ θέλει ἡ ὀρθὴ κρίση. Τὸ μέτρον τῶν ἀρχαίων, ὁ συμβιβασμὸς τὸ γυρέβει μέσα του, στὸ νοῦ του, στὴ μικρὴ του τὴ γνώση, ὄχι στῆς γλώσσας μας τοὺς νόμους μῆτε στὴν ἱστορικὴ τῆς σειρά. Δὲν μποροῦνε ὅμως οἱ ἀθροῦποι νὰ φτειάσουνε ὅρια τοῦ κεφαλιοῦ τους· τὰ ὅρια τὰ βάζει ἡ φύση, καὶ τὴ φύση πρέπει νὰ κοῦμε, ὄχι τὴ σοφία τὴ δικὴ μας. Ὁ συμβιβασμὸς δὲν παραδέχεται τέτοιο σύστημα· δὲ λογαριάζει γιὰ τίποτα μῆτε τὴ φύση, ποῦ εἶναι ἡ γλώσσα τοῦ λαοῦ, μῆτε τοὺς φυσικοὺς τῆς τοὺς ὅρους, μῆτε τὴν ἐπιστήμη ποῦ μᾶς μαθαίνει νὰ βροῦμε τοὺς ὅρους ἀφτοὺς καὶ νὰ καταλάβουμε τὴ φύση. Ἐπρεπε νὰ φανῆ ὁ συμβιβασμὸς, γιὰ νὰ διοῦμε τᾶξιοπερίεργο ἀφτὸ τὸ

κατόρθωμα, οἱ φυσικοὶ νόμοι νὰλλάξουνε καὶ τὰ ποτάμια πίσω νὰ γυρίσουνε.

Ὁ Σωκράτης εἶχε ἄδικο νὰ λήθῃ πὼς τὸ Γνώθι σαυτὸν εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς σοφίας. Ἡ ἀρχὴ τῆς σοφίας εἶναι ὁ συμβιβασμὸς. Ὁ συμβιβασμὸς τὸ ξέρει καὶ γιὰ τοῦτο ἔχει τὴν ἰδέα γιὰ τὴ φρόνησή του καὶ τὴν πέραση στὸν κόσμον. Ἴσως ἡ σοφία του, ἀν καλοκοιτάξῃς, κρύφτει μέσα τῆς κάτι ἄλλο παρὰ σοφία. Τὸ παρατηρήσανε καὶ στὴν Ἑβρώπη· ὁ σπουδαστὴς ὁ Ῥωμιὸς ποῦ ἔρχεται στὸ Παρίσι, ποῦ πάει στὴ Γερμανία ἢ στὴν Ἀγγλία, ἔφολλα μαθαίνει καὶ θὰ καταλάβῃ ὅτι τοῦ πῆς. Μὰ γλήγορα σταματᾷ· ἴσα μ' ἓνα βαθμὸ θὰ προκόψῃ κι ὄχι παρέκει — ἢ γιὰτὶ νομίζει πὼς ὅλα τὰ ξέρει ἢ γιὰτὶ κουράζεται καὶ δὲν μπορεῖ. Τέτοιοι εἶναι ὁ Ῥωμιὸς· ὅλα τὰρχινοῦμε, μπαίνουμε στὴ δουλειὰ μὲ πόθο καὶ μὲ καρδιά, ὁ κόπος δὲ μᾶς τρομάζει. Νὰ μᾶς ἀκούσῃς, ὁ κόσμος θὰ γίνῃ δικὸς μας. Καὶ θὰ γινότανε ἀλήθεια δικὸς μας, γιὰτὶ μέσα μας ἔχουμε κάτι καὶ μεῖς. Μὰ... εἶναι καὶ τὸ μί. Ἄλλο κάτι μᾶς λείπει. Ὅλα τὰρχινοῦμε, τίποτα δὲν τελειώνουμε. Τίποτα δὲν μποροῦμε νὰ τελειοποιήσουμε. Ἡ συνέχεια μᾶς σκοτίζει τὸ νοῦ, ἡ ἀδιάκοπη προσοχὴ μᾶς ζαλίζει, ἡ ἴδια δουλειὰ μέρα νύχτα μᾶς κουράζει. Στὴν ἐπιστήμη, στὰ πολιτικά, στὴ μάθηση, στὴ φιλολογία δὲν ἔχουμε μῆτε πομονή, μῆτε — γιὰ νὰ ποῦμε μιὰν ἀρχαία λέξη ποῦ ἐδῶ ταιριάζει — μῆτε πιμονή. Πάντοτε μνήσκουμε στὴ μέση τοῦ δρόμου. Δὲν τολμοῦμε, δὲν μποροῦμε νὰ πιάσουμε μιὰ ἰδέα καὶ νὰ τὴ βαστάξουμε ἴσα μὲ τὴν ἄκρη, ἴσα μὲ τὸ τέλος. Ἐχουμε μισὴ μάθηση, μισὴ τέχνη, μισὴ γνώση καὶ μισὴ φιλολογία. Τὸ ζήτημα δὲν εἶναι μόνον φιλολογικόν, κι ὁ συμβιβασμὸς δὲν ἔχει νὰ κἀμῃ μόνον μὲ τὴ γλώσσα· ἔχει πῶς γενικὴ, ἔχει ἐθνικὴ σημασία καὶ σ' ὅλα συμβιβάζομεν, ὅλα τὰ κἀνομε μισὰ, γιὰτὶ καὶ τὸ κεφάλι μας εἶναι μισὸ καὶ δὲν ἔχουμε μῆτε δύναμη μῆτε σωστὴ ἐνέργεια. Ἐτσι βγάλαμε καὶ μισὴ γλώσσα.

Καταντούμε όμως λίγο λίγο να πιστέβουμε πώς τὸ μισὸ ποὺ κατορθώνουμε νὰ κάμουμε, εἶναι τὸ μόνο σωττό. Παρηγοριούμαστε λέγοντας πὼς τέτοιο εἶτανε τῶν ἀρχαίων τὸ σύστημα, πὼς ἀπὸ θὰ πῆ πᾶν μέτρον ἄριστον καὶ μηδὲν ἄγαθον. Τὸ κάτω κάτω, ὁ συμβιβασμὸς ἄλλο τίποτα δὲν εἶναι παρὰ ἡ παντοτινὴ μας ἀφτὴ ἢ ἀμπορεσιὰ σὲ κάθε πρᾶμα καὶ σὲ κάθε ἐργασίᾳ.

Ἐμένα πάλε τί μὲ μέλει; Τὸν κόσμον βέβαια δὲ θὰ τὸν ἀλλάξω. Μάλιστα χαίρουμαι ποὺ εἶναι ὁ κόσμος ὅπως εἶναι· χαίρουμαι ποὺ εἶναι στὸν κόσμον κι ὁ συμβιβασμὸς. Ἄφτὸς θὰ φανῆ ὁ σωτήρας μου. Δίχως φόβον ταξιδεύω στὰ ἡσυχὰ τὰ νερὰ ποὺ μὲ πάνε στὴν Ἑλλάδα. Ὁ Μέντοράς μου δὲ θὰ μ' ἀφήσῃ νὰ ποντιστῶ σὰν τὸ Μυρτίλο. Τώρα ποὺ ξέρω καὶ γὼ νὰ συμβιβάζω, θὰ χαροῦνε ὅλοι οἱ Ἀθηναῖοι ἅμα μὲ διούνε. Ὅλοι μαζί μου θὰ γοητευθῶσιν. Ὁ Μέντοράς μου μάλιστα μοῦ ἔμαθε νὰ συμβιβάζω τὸν ἕνα μὲ τὸν ἄλλο τοὺς χιλίους συμβιβασμοὺς ποὺ φυτρώνουνε καὶ λουλουδιάζουνε, τὴν ὥρα ποὺ μιλοῦμε, στῶραϊο χῶμα τῆς πατρίδας. — « Νὰ σοῦ δείξω τί σύστημα ἔχουμε ὅλοι σήμερα στὴν Ἑλλάδα. Μήτε γράφουσιν ὄλο νὰ κλίνης, μήτε γράφουν. Ἄμα βάλῃς ἕνα γράφουν ἐδῶ, ἕνα γράφουσιν ἐκεῖ, κάνουνε τοῦ καθενὸς τὸ χατίρι. Μὴ λές μόνο ἡ μητέρα· κάπου κάπου κοίταξε νὰ χῶσης καὶ μιὰ ὀνομαστικὴ μητέρα. Πές αἱ ὄροι κ' οἱ ὄρες, πές ἡ πόλις κ' ἡ δᾶχη, μὴ νομίζητε, μὰ καὶ μὴ νομίζετε. Γιὰ νὰ μὴ σοῦ λείψῃ κι ἀπαρέφατος, μπορεῖς ὅταν τύχη νὰ γλιστρήσης πούπετα ἕνα οὐδέτερο τὸ φαγεῖν. Οἱ λόγιοι θὰ σοῦ ποῦνε πὼς πρέπει νὰ τὸ κάμης φαγεῖον. Ἐσὺ βγαίνεις τότες πιὸ δάσκαλος ἀπὸ τοὺς δασκάλους, πιὸ σοφὸς ἀπὸ τοὺς σοφοὺς καὶ τοῦ λές: — « Ὅχι, γιατί εἶναι ἀπαρέφατος τὸ φαγεῖν! » Ἐτσι χαίρεσαι ποὺ εἶπες τὸ λόγο σου καὶ σὺ· κολακέβεσαι μὲ τὴ μάθησή σου κι ὁ κόσμος ἀπορεῖ μὲ τὴν παιδείᾳ σου. Ὅμως καὶ τοῦτο μὴν τὸ παρακάμης. Πρόσεχε νᾶχης μόνο

μισὴ παιδείᾳ. Πᾶν μέτρον ἄριστον. Μηδὲν ἄγαθον. Ἡ σωφροσύνη κοσμεῖ τὸν ἀληθῆ ἄνδρα. Ἐν τῷ μέσῳ ἡ ἀρετὴ. Νὰ σοῦ πῶ μάλιστα τὸ κάτω κάτω, μὲ γραμματικὴ δὲ φτειάνεις γλώσσα, δὲ φτειάνεις φιλολογία. Τέτοια ιδέα ἔχουμε σήμερα ὅλοι στὴν Ἑλλάδα. Καλὸ νὰ τὴν ἔχῃς καὶ σὺ καὶ νὰ φέρνεσαι φρόνιμα σ' ὅτι κάμης καὶ σ' ὅτι πῆς. Θυμήσου τί λέει ὁ ποιητής· πρέπει νὰ ζῆ κανεὶς *senza infamia e senza lode*.

Ὅσο φέρνεσαι μὲ τέτοιο τρόπο, θὰ σ' ἀγαποῦνε ὅλοι οἱ ὁμογενεῖς. Φτάνει νὰ μὴν πιάσης καὶ γράψης τίποτα. Ποιὸς εἶσαι σὺ; Νομίζεις τάχατις πὼς μπορεῖς νὰ γράφῃς σὰν καὶ μᾶς, νὰ βγῆς ἄξαφνα ποιητής, ἢ θαρρῆεις πὼς ξέρεις τί θὰ πῆ τέχνη καὶ φιλολογία; Γιὰ συλλογίσου το καλά. Εἶναι δικὴ μας δουλειὰ νὰ κανονίσουμε τὴ γλώσσα καὶ νὰ συμβιβάσωμεν τοὺς συμβιβασμοὺς, γιατί ὅποιος γράφει τί κάνει; Κανονίζει, καὶ νὰ διῆς πὼς μιὰ μέρα ὅλοι θὰ παραδεχτοῦνε τὴν ιδέα μου. Ἐσὺ γιὰ τέτοια δουλειὰ δὲν εἶσαι γεννημένος. Κάτσε, παιδί μου, στὴ γωνιά σου καὶ μὴ βάλης στὸ νοῦ σου *letteratura* (ὁ φίλος μου κάπου κάπου ὠμῆ ξερὴ κι ἀχώνεφτη σοῦ πετοῦσε καὶ καμιά ξένη λέξη). Ψύλλους στᾶχερα νὰ γυρέθῃς. Φαντασίᾳ, ιδέες, κοντύλι, ποίηση δὲν εἶναι γιὰ σένα. Νὰ περιορίζεσαι στὴ γραμματικὴ σου. Δὲ μᾶς βλέπεις ἐμᾶς; Στὴ γραμματικὴ δὲν ἀνακατώνεται κανένας ἀπὸ μᾶς καὶ μήτε θέλουμε νὰ τὴν ξέρουμε. Μὴν ἀνακατώνεσαι καὶ σὺ στὰ δικά μας. Εἶσαι καλὸς μόνο γιὰ γραμματικὴ καὶ γλωσσολογία. »

Γιὰ νὰκούσω τὸ Μέντορά μου, ἔκαμα καὶ γὼ σήμερα τὸ γλωσσολόγο.

ΚΒ'.

Οί Ἀρχαῖοι.

Δὲ μὲ μέλει τώρα νὰ πεθάνω! Μοῦ φτάνει ἡ ζωὴ, ἀφοῦ εἶδα τὴν Ἀθήνα. Ἐδῶ γεννήθηκε ὁ κόσμος. Ἐδῶ καὶ στὴ Ῥώμῃ μορφώθηκε ἡ Ἑβρώπη. Μικρὸς τόπος καὶ γέμισε τὴ γῆς. Ἀπὸ δῶ μᾶς ἤρθανε καὶ νοῦς καὶ σκέψη κ' ἰδέες. Ἀπὸ τὴ μᾶς ἔκαμε ἀθρώπους. Ἀθήνα τὴ λένε καὶ ποτὲς ὄνομα στὸν κόσμο, μὲ τόσο λίγες συλλαβές, δὲ σήμανε τόσα. Φτάνει τὸ νομὰ της νὰ πῆς καὶ τὰ λὲς ὅλα. Μὲ σέβας τὸ χῶμα της νὰ πατήσης, ἐσὺ πὺ ἐρχεσαι σὲ τέτοια χῶρα· τὸν οὐρανὸ πὺ βλέπεις, τὸνὲ βλέπανε καὶ τότες οἱ μεγάλοι· τὸν ὀρίζοντα πὺ κοιτάζεις μὲ τόση χαρὰ, τὸν κοιτάζανε τὰ μάτια τους κάθε μέρα. Μέσα σ' ἀπὸ τὴν ἀτμοσφαῖρα γεννιόντανε οἱ φωτερὲς ἰδέες, βγαίνανε ποίηση καὶ φιλοσοφία. Ὅταν ἀνεβαίνανε οἱ γενναῖοι στὴν Ἀκρόπολη ἀπάνω, τὴν ἴδια θάλασσα θωρούσανε πὺ θωρεῖς τώρα καὶ σύ.

Μὲ πόση χάρη, μὲ πόση νοστιμάδα ἀράδιασε ἡ φύση τὶς κορφοῦλες καὶ τὰ βουναράκια πὺ βλέπεις γῦρο γῦρο στὴν Ἀθήνα! Τί ὠραία, τί χαδεφτικιά μορφή κατώρθωσε νὰ τοὺς δώσῃ! Μὲ τί γλύκα, μὲ πόση ἀγάπη ζουγράφισε κάθε γραμμὴ! Μὲ πόσο ρυθμὸ καὶ μέτρο, μὲ πόση ἀρμονία σκάλισε τὴ γῆς, ἔστρωσε τὰ περιγιάλια καὶ στρογγύλωσε τοὺς γιαλοὺς! Στόλισε τὴν Ἀθήνα μὲ τὶς πιὸ χαριτωμένες, μὲ τὶς πιὸ ἀπαλὲς της ὁμορφιές. Τὴν ἔκαμε μὲ πόθο καὶ χαρὰ, τὴ συγύρισε σὰν παιδί της. Ὅλα τάχει ταιριασμένα· ἐδῶ τὰριστουργήματα τῆς τέχνης φαίνονται σὰ νὰ βγήκανε ἀπὸ τὸ χῶμα, σὰ νὰ εἶναι τοῦ τόπου γεννήματα, ἀφοῦ καὶ τὰ πλάσματα τῆς φύσης ἔχουνε τόση φαιδρότητα καὶ τέχνη.

Αἰώνια χῶρα θὰ μείνης — καὶ μὴ σὲ μέλῃ! Μπορεῖ νὰ σὲ καταπατήσουνε οἱ βαρβάροι, μπορεῖ τὰ σκυλιὰ στὸν Παρθενῶνα σου νὰ χυθοῦνε. Ἡσυχὴ νὰ εἶσαι! Θὰ καταστραφοῦνε τὰ σκυλιὰ καὶ θὰ χαθοῦνε οἱ βαρβάροι· μιά μέρα θὰ δέρνουνται καὶ θὰ κλαίνε γιὰ τὴν τόση τους τόλμη. Ἐσὺ πάντα θὰ βασιλεύῃς· ἐσὺ θὰ στέκεσαι παντοτινά, γιὰτὶ ἐσένα πάντα σὲ κοιτάζει ἡ γλαφομάτα μεγάλη Θεά, γιὰτὶ ἐσένα πάντα σὲ προσέχει τὸ πελώριο μάτι τοῦ Δία!

Ἐδῶ ζοῦσε λαὸς μοναδικὸς στὴν ἱστορία. Ἄλλος δὲ θὰ βρεθῆ πὺ νὰ τοῦ μοιάξῃ· μποροῦμε νὰ τῶχουμε κάφκημα καὶ δόξα, μὴλον ὅτι καὶ μεῖς δὲ θὰ τοῦ μοιάξουμε ποτές. Ὁ πιὸ πρόστυχος ἀθρώπος ἐνοιωθε μέσα του τί θὰ πῆ τέχνη καὶ ποίηση, ἤξερε, χωρὶς νὰ τοῦ τὸ μάθῃ κανεὶς, ποῖο εἶναι τὸ κκλό καὶ τῶραῖο. Ἄλλο δὲν εἶχε δάσκαλο παρὰ τὴ φύση. Γιὰ νὰ γίνουν ἔργα μεγάλα, δὲ φτάνει ἕνας μόνον νὰ τὰ κάμῃ· χρειάζεται ἡ συνέργεια ὀλωνῶνε· πρέπει νὰ τὰ καταλάβουνε ὅλοι, κι ὅλοι νὰ τὰρέσουνε. Καλλιτέχνης εἶτανε ὁ λαὸς ὅλος. Σὲ κάθε πέτρα χάραζε τὴν ἰδέα του· ὁ νοῦς του μπῆκε βοῦλλα μέσα σὲ κάθε μάρμαρο, σὲ κάθε στίχο. Στους ναοὺς καὶ στὰ βιβλία, στοῦ Παρθενῶνα τὸ μέτωπο καὶ τὶς κολόνες, μᾶς ἀφῆσε τὴν καλῆτερὴ του διδαχὴ. Μᾶς ἔμαθε τί θὰ πῆ εὐκρίνεια καὶ τέχνη. Ψεφτιές ἐδῶ δὲν ἔχει· δὲν ἔχει πολὺπλοκες τεχνουργίες· βάλει μιά πέτρα πάνω στὴν ἄλλη καὶ βγήκε ὁ Παρθενός. Πιὸ ἀπλὰ μέσα, πιὸ ἀπονήρεφτοι τρόποι δὲ γίνονται. Ὁ Ἀθηναῖος δὲ γύρεβε νὰ θαμπώσῃ τὸν κόσμο, νὰ μᾶς γελάσῃ μὲ τέχνες, μὲ σοφίες, μὲ γύρους κι ἀλλογύρους. Δὲν εἶτανε ὁ σκοπὸς τους νὰ φαντάζουμε. Ἐνα μόνον κυνηγούσανε, πῶς νὰ ποῦνε τὴν ἰδέα τους, πῶς νὰ τὴν παραστήσουνε ἀπλὰ καὶ φυσικά, γιὰ νὰ τὴν καταλάβῃ ὁ καθένας· δὲν τοὺς ἔμελε γιὰ τίποτις ἄλλο, κ' ἴσια ἴσια γιὰτὶ δὲν εἶχανε ἄλλο σκοπὸ, κατωρθώσανε κ' εἶχανε τόση τέχνη.

Τὴν Ἀκρόπολη τὴν εἶδα ὅπως βέβαια δὲν τὴν εἶδε κανέ-

νας ξένος· για τοῦτο σὰς μιλιῶ μὲ τόση ζωεράδα. Νὰ μάθετε τί τρέχει· ἴσως δὲν τάποδείχνω, μὰ πολὺ μοῦ ἀρέσουνε οἱ Ἀρχαῖοι. Τὰ πήγαμε πάντα καλὰ μαζί. Οἱ Ἀρχαῖοι περήφανοι δὲν εἶναι. Ὅταν εἶμουνε παιδί στοὺν σκολειό, δὲ μοῦ ἐρχόντανε τὰ λόγια τους· μοῦ φαινότανε πὼς οἱ Ἀρχαῖοι ἄλλο τίποτα δὲν εἶτανε παρὰ ἓνα σωρὸ δασκάλοι· ἔτσι τὸ θαρροῦσα, ἴσως γιατί δασκάλοι μοῦ τοὺς παραδίνανε· τοὺς εἶχα γιὰ κατσοῦφηδες, μαχμούρηδες, σκολαστικούς ἀθρώπους, καὶ νὰ τὸ πῶ κι ἀφτό, βαρετοὺς μὲ τὸ παραπάνω. Λαχταροῦσα στοὺν σκολειό πότε νὰ φέζονε οἱ διακοπές. Ὅταν ἔπιασα μοναχίς μου νὰ τοὺς σπουδάσω, ἄλλαξα γνώμη μὲ μιᾶς. Κατάλαβα πὼς πιὸ γελαστοί, πιὸ καλῆς ψυχῆς ἀθρώποι δὲ γίνονται. Τοὺς ἔβαλα μέσα στὴν καρδιά μου — κι ἀπὸ τότες τὰ πάμε λαμπρά. Ἄμα ἀδειάσω λίγη ὥρα τὸ χειμώνα — ὅταν πέφτουνε ὄξω τὰ χιόνια πηχτὰ πηχτὰ καὶ κάθουμαι ἤσυχα κοντὰ στὴ φωτιά μου — πολὺ μ' ἀρέσει νὰ κουβεντιάζω μὲ τοὺς Ἀρχαῖους. Πιάνω ἓνα βιβλίο καὶ τὰ λέμε. Πόσα γέλοια ποὺ κάνουμε μαζί! Πόση χαρὰ μὲ περεχύνουνε τὰ λόγια τους! Πόσο θυμώνω, ἄμα θυμώσουνε· πόσο κλαίω, ἄμα δακρῖσουνε· πόσο μὲ διασκεδάζουνε τὰ παραμῦθια τους καὶ πόσο μοῦ γλυκαίνει τὴν ψυχὴ ἢ καλὴ τους, ἢ ἀψηλὴ τους φιλοσοφία καὶ ποίηση. Τᾶχουμε πολὺ καλὰ μαζί. Δὲν κάνουνε καὶ τὸν περήφανο· φτάνει νὰ τοὺς ἀγαπᾶς μὲ τὴν καρδιά σου, νὰ μὴν τοὺς ἔχης γιὰ σοφολογιώτατους, καὶ μὲ πολλὴ καλοσύνη σου ξεσκεπάζουνε τίς ιδέες τους, σοῦ φανερώνουνε τίς ὁμορφιές τους καὶ πιάνουνε τὰ λόγια. Πολὺ μοῦ ἀρέσουνε οἱ Ἀρχαῖοι! Πάντα τὸ πεθυμοῦσα νὰνταμωθοῦμε καμιά μέρα.

Τὰξιώθηκα κι ἀφτό, ὅ τι πάτησα στὴν Ἀθήνα. Κόντεβε μεσημέρι· γλήγορα γλήγορα ἔτρεχε ὁ καθέννας ἀπὸ τὴ ζέστη νὰ χωθῆ μέσα στοὺν κελλάρι. Ἔτσι κρυφτήκανε ὅλοι καὶ στοὺς δρόμους δὲ φαινότανε πιά ψυχὴ. Ὁ ἥλιος φωτοβολοῦσε, ποὺ σοῦ θάμπωνε τὰ μάτια. Ὅλα τᾶβλεπες κάτασπρα, ἢ Ἀθήνα

γυάλιζε σὰν ἀπέραντος βῶλος ζάχαρη· ἔλεγε πὼς εἶχε χλωμιάσει κι ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τὴν ἀντηλιά. Ἦσυχία δὲν ἔχω στοὺν ταξίδι· πρέπει πάντα νὰ εἶμαι στοὺν ποδᾶρι. Σηκώθηκα λοιπὸ νὰ πάω στὴν Ἀκρόπολη. Προτοῦ ἀνεβῶ, στάθηκα κάτω μιὰ στιγμὴ καὶ κοιτάξα ἀπάνω, νὰ διῶ. Τί βλέπω; Ὅλους τοὺς Ἀρχαῖους μαζωμένους στὴν Ἀκρόπολη, ξυπόλυτους κι ἀσπροντυμένους, μὲ τοὺς μακρικοὺς χιτῶνες. Τὰ πρόσωπά τους εἶτανε κάπως χλωμά, μὰ πάντοτες ὠραῖα. Προχώρησα καὶ τοὺς εἶδα ἀπὸ πιὸ κοντὰ. Περπατοῦσανε καὶ μιλοῦσανε ἀναμεταξύ τους. Ἄλλοι ἀνεβοκατεβαίνανε τὴ σκάλα τοῦ *Beulé*, ἄλλοι πάλι ἐρχόντανε ἴσα μὲ κάτω, στοῦ Διόνυσου τὸ θέατρο, καθόντανε γῦρο γῦρο στὰ σκαμνιά καὶ προσμένανε — ποιοὺς ξέρει τί; Ἰσως καμιά παράσταση ποὺ δὲ θὰ γίνη ποτές. Ἄλλοι εἶτανε καθησμένοι μὲ τὴν ἀράδα στὰ σκαλοπάτια τοῦ Παρθενώνα, κοιτάζανε τὸ χόρτο ποὺ εἶχε φυτρώσει στὶς πέτρες ἢ θεωροῦσανε τὴ θάλασσα μπροστὰ τους. Εἶχανε ὁμιλίες κ' ἔσκυπτε ὁ ἓνας νὰ πῆ κάτι τοῦ ἄλλουνοῦ. Ὁ Σωκράτης ἔτριβε τὰ σκέλια ποὺ θυμότανε πὼς τρίβοντας τὰ σκέλια του εἶχε πεθάνει, καὶ γλυκὰ χαμογελοῦσε. Τί καλὸς ἐκεῖνος ὁ Σωκράτης! Χαίροντανε ὅλοι τους νὰ τὸν ἀκούνε. Εἶταν ἓνα γλέντι γιὰ τὸν κόσμον. Ἔπρεπε νὰ διῆς τὸν ἤσυχο τὸ γέρο, ὅταν εἶχε σκοπὸ νὰ πῆ καμιά νοστιμάδα ἢ νὰ κάμη κανένα χωρατό· τότες εἶτανε ποὺ ἔβγαζε ἀπὸ τὸ στόμα του λόγια γεμάτα ιδέες μεγάλες καὶ πανάγιες ἀλήθειες. Παίζοντας καὶ σὰ νὰ μὴν πρόσεχε διόλου, ἔλεγε τὰ πιὸ σοβαρὰ πράματα. Σὲ τέτοιες ὥρες εἶχε μάλιστα τὸ συνήθειο νὰ κατεβάζῃ τὰ φρύδια καὶ νὰ πετᾷ στραβὰ μιὰ ματιὰ, τάχατις σὰ νὰκανε τὸ σπουδαῖο ἢ τὸ θυμωμένο. Ὁ Πλάτωνας τὸν πείραζε λέγοντας πὼς ἔμοιαζε τάβρος.

Ὁ Ἡρόδοτος, μὲ χάρη μοναδική, δηγότανε παρέκει κατὶ ἱστορίες ποὺ τελειωμὸ δὲν εἶχανε. Καθόντανε τὰ ἑλληνόπαιδα τριγῦρο καὶ τὸν ἀκούγανε ὅλοι σὰν παπποῦ τους. Σκυθρωπὸς

σάν τὸ λιοντάρι, ὁ Θουκυδίδης μελετοῦσε. Γύριζε θεμέλια γιὰ νὰ στηλώσῃ τὴν ἀλήθεια. Μάζωνε πληροφορίες ἐδῶ καὶ κεῖ, ῥωτοῦσε τοὺς στρατιῶτες, μιλοῦσε μὲ τοὺς γέροντας, πολεμοῦσε νὰ διαβάσῃ τις ἐπιγραφές καὶ τὰ μνημεῖα. Κάποτες χαμογελοῦσε τὸ λιοντάρι· ἔβλεπε πῶς τὸ ἔργο του πιά ἔμεινε στους αἰῶνες καὶ πῶς μοναχὸς του, πρὶν ἀκόμη μάθῃ ὁ κόσμος τί θὰ πῆ ἐπιστήμη καὶ τέχνη τῆς κριτικῆς, ἔδειξε τὴν ἀληθινή, τὴ μόνη μέθοδο τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς ἱστορίας.

Ἕνας γέροντας, μὲ τὰ μαλλιά σάν τὸ χιόνι, ἡμέρα καὶ γλυκὰ τραγουδοῦσε κάπου κάπου τῆς ἀνοιξῆς τὴν καλοσύνη, τοῦ ἀηδονιοῦ τὴ λαλιά, τοῦ Κολωνοῦ τὴν ὠραιότητα καὶ τὴν ἀσπράδα. Εἶτανε ὁ Σοφοκλῆς, ὁ μεγαλύτερος ἀπ' ὅλους, ὁ Σοφοκλῆς ποὺ ἀναφτε ἡ καρδιά του καὶ ποὺ βγάζανε οἱ στίχοι του φωτιά, κάθε φορὰ ποὺ μιλοῦσε γιὰ τὴν οὐράνια Δίκη, γιὰ τις Ἐρινύες ποὺ τοὺς φονιάδες φονέβουνε· κρύφονται οἱ Ἐρινύες μέσα στὰ λαγκάδια καὶ στὸς βράχους — κ' οἱ βράχοι θὰ καταστήσουνε τρομάρα γιὰ ὅσους δὲν εἶδανε πῶς πίσω ἀπὸ τοὺς βράχους εἶναι κρυμμένες οἱ χαλκόποδες θεές. Ὁ ἀγαθὸς ὁ Αἰσχύλος μονολογοῦσε· τότε τὸν ἔβλεπες σάν ἱερέας νὰ λητουργᾷ, τότε νὰ πολεμᾷ σὰ στρατιῶτης. Συνήθιζε ποὺ καὶ ποὺ νὰ βάζῃ στις τραγωδίες του μέσα καὶ δυὸ τρεῖς ξένες λέξεις· τις εἶχε μάθει στους περσικούς πολέμους. Ἀπὸ μακριά, ὁ Ἐβριπίδης τοὺς κοίταζε καὶ τοὺς δυό. Γελοῦσε σὰ μαργιόλος. Ὅταν ἔκλαιγε, ἔκλαιγε σατυρικά. Κανείς ὅμως δὲν εἶχε τὴ φωνή του, κανείς δὲν εἶχε τὸ πάθος του, ἅμα ἔψελνε τὴν ἀγάπη. Ἐγραφε κείνη τὴν ὥρα μιὰ στροφή κι ἀντιστροφή γιὰ μιὰ του τραγωδία· κι ὥστόσο δὲν ἔμοιαζε λυπημένος. Εἶτανε ὅλος χαρὰ καὶ μοῦ φάνηκε πῶς τὰ ἔξυπνά του τὰ μάτια μιλοῦσανε καὶ λέγανε κρυφὰ κρυφὰ· — « Στάσου, νὰ τοὺς πιάσουμε τοὺς Ἀθηναίους μὲ τοὺς δωρισμούς ποὺ ὅλο γυρέβουνε σὰ δράματά μας. Κανένα χορὸ νὰ τοὺς φτειάσω, ποὺ τίποτα νὰ μὴν καταλάβουνε οὔτε κείνοι

οὔτε οἱ σοφοὶ Ἑβρωπαῖοι κατόπι. » Ὁ Ἀριστοφάνης ὅμως δὲν τοῦ τὰ μασοῦσε· τὸν ἔκανε κουρέλλι. Τάλεγε χοντρά, μὰ πάντα μὲ χάρη· ἤξερε δηλαδὴ πῶς εἶτανε Ἀρχαῖος, καὶ πῶς τοῦ τὸ συχωρνοῦσανε οἱ δασκάλοι νὰ μιλῇ χυδαῖα. Σκάνανε οἱ Ἀθηναῖοι σὰ γέλοια.

Ὁ Περικλῆς, ὁ ἀληθινὸς πατέρας τῆς μεγάλης δημηγορίας, μ' ἓνα του λόγο κάρωνε τὸ λαὸ ἢ τὸν ἠσύχαζε πάλε· γινότανε ἀστροπελέκι καὶ βροντῆ, ἀναποδογύριζε τὴν Ἑλλάδα — κ' ἔμοιαζε θεός. Ὁ Δημοστένης, ἄλλο θεοῦ. Ἄχ! τί φωνὴ ποὺ εἶτανε κείνη! Σάν τις φλόγες πετιόντανε τὰ λόγια του κι ἀνάφτανε τις καρδιές· σωστὴ πυρκαγιά. Λές νὰ εἶτανε ὁ Φίλιππος κανένας Σλάβος, γιὰ νὰ τὰ βάλῃ μαζί του ὁ Δημοστένης μὲ τόσο θυμὸ; Ἄς ἔχουνε τὴ Μακεδονία τους, ἔλεγε, κι ἄς μᾶς ἀφήσουνε μᾶς τὴν Ἑλλάδα. Καὶ δόςτου καὶ δόςτου! Χτυποῦσε κι ὅλο χτυποῦσε, σάν τὸν Ἡφαιστο μὲ τὸ σφυρί. Θὰ ξανακούσουμε καμιά μέρα τέτοιο κακό; Οἱ θεοὶ νὰ τὸ δώσουνε! Νὰ χαροῦμε καὶ μεῖς, ἀφοῦ εἶδαμε τόσα. Τί δύναμη ποὺ τὴν εἶχε! Τί καλὰ ποὺ μιλοῦσε τὴ γλώσσα τὴ δημοτικὴ. Ἐβαζε στους λόγους του μέσα τις πιὸ γνωστές, τις πιὸ συνηθισμένες λέξεις, τις κοινὲς φράσεις τοῦ λαοῦ. Φαντασθῆτε τὸ Δημοστένη νὰ μιλῇ καθαρέβουσα! Δὲν εἶναι πιά Δημοστένης· εἶναι δάσκαλος. Ὅχι, μὲ τοὺς χωρατάδες, μὲ τὰ γέλοια, μὲ τὴν εἰρωνεία ποὺ καιεῖ, μὲ τὸ πάθος ποὺ μπαίνει ἴσια μέσα στὴν ψυχὴ, μὲ τὴν τρομερὴ λογικὴ ποὺ θέλεις δὲ θέλεις σὲ καταπειθεῖ, τὸ σκοπὸ του ὅλο κυνηγοῦσε· ἔρριχνε στὸ Φίλιππο λάσπη· τὸν ἔκανε μασκαρά!

Ὁ φίλος ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε πάλι ἄλλες φροντίδες. Κοίταζε πῶς νὰ πλουτίσῃ τὸν ἀθρώπινο νοῦ, πῶς νὰ χωρέσῃ τὸ κεφάλι τοῦ ἀθρώπου πιάτερη μάθηση, πιάτερες γνώσεις, πῶς νὰ καταλογίσῃ ὅσα ξέρεῖ, πῶς νὰ κάμῃ τὴν ἐπιστήμη νὰ προδέψῃ· στάθηκε ὁ πρῶτος δάσκαλος τῆς Ἑβρώπης. Περπατοῦσε μὲ τοὺς μαθητάδες του κ' ἔλεγε λόγια ποὺ μποροῦσε

κι ὁ Πλάτωνας νὰ τάκούση. Τὰ σημειώνανε οἱ μαθητάδες γλήγορα γλήγορα καὶ στὰ πεταχτά· ἔτσι σωθήκανε πολλὰ τοῦ Ἀριστοτέλη. Ὄταν τὰ βλέπουμε τυπωμένα, μᾶς ἔρχονται κάπως ξερὰ καὶ ψυχρούτσικα· μὰ τώρα πού τὸν ἄκουγα, πού τὸν εἶχα μπροστά μου, ἐνοιώθα τὴν καλοσύνη του ὅλη, τὴν τρυφερή του ψυχὴ, τῆς καρδιάς του τὴ γλυκάδα καὶ τὴ χάρη. Ποιὸς μπόρεσε πότες καὶ ποιὸς θὰ μπορέσει νὰ μιλήσει μὲ τόση ἀγάπη καὶ μὲ τόσο ὕψος γιὰ τὸ θεῖο; Ποιανοῦ μάτια εἶδανε τόσο καθαρὰ καὶ χαρήκανε τόσο πολὺ νὰ διοῦνε τὴ Δικαιοσύνη; Τὴν ὄψη τῆς, λέει, μήτε ὁ ἔσπερινὸς τὴν ἀξίζει μήτε ὁ ἀβγερινός· ἡ φύση τόσο ὠραία δὲν εἶναι! Ποιὸς ἐνόησε καλῆτερα πὼς ἡ ἐνέργεια εἶναι ὁ γενικὸς νόμος τοῦ κόσμου; Κι ὅταν κλαίς κι ὅταν ἔχεις κανέναν καημὸ καὶ λυπᾶσαι, ἔλεγε τὴν ὥρα πού τὸν ἄκουγα στὴν Ἀκρόπολη, μπορεῖ ὡς-τόσο νὰ μὴν εἶσαι δυστυχημένος, ἀφοῦ μέσα σου νοιώθεις τὴν ψυχὴ σου κ' ἐνεργᾷ. Κανένας καρδιογνώστης δὲν ἀνάλυσε μὲ τέτοια δύναμη κι ἀλήθεια κάθε πάθος τῆς καρδιάς μας. Δὲ βρέθηκε ἄλλος σὰν τὸ Σταγειρίτη γιὰ νὰ ξεδιαλίσει τὰ μυστικὰ τῆς ἀθρωπότητας καὶ τῆς ζωῆς. Κανεὶς δὲν εἶχε κρίση πιὸ σωστὴ καὶ νοῦ πιὸ γενναῖο. Τόσο λαμπρὰ δὲ μίλησε κανεὶς γιὰ τὴ φιλία, πού δὲν ἀρέσει τὴ μοναξιά καὶ πού χαίρεται περισσότερο μὲ τὴν ἀγάπη πού δίνει παρὰ μὲ τὴν ἀγάπη πού παίρνει. Ἄνοιγε ἡ καρδιά μου νὰ τὸν ἀκούω. Μοῦ ἐρχότανε ὅλο νὰ πάω νὰ τοῦ φιλήσω τὸ χέρι.

Ὁ Ξενοφώντας κι ὁ Πλάτωνας φιλοτιμιόντανε ποιὸς νὰ μιλήσει πιὸ καλὰ γιὰ τὸ Σωκράτη. Ὁ Ξενοφώντας τᾶλεγε στρατιώτικα κι ἀπλά. Ὁ Πλάτωνας ἔβαζε καὶ τὸν Πλάτωνα μέσα. Ἀναγάλιαζε ἡ ψυχὴ μὲ τὴ μιλιὰ του. Τὰ λόγια του εἶταν ἕνα χαμόγελο. Δὲν κοιτάζανε τὰ μάτια του κατὰ γῆς· ἔλεγε μάλιστα πὼς μόλις πατοῦσε χῶμα. Κοίταζε ἀψηλὰ ἀψηλὰ στὸν οὐρανό, σὰ νὰ γέμιζε φῶς ὁ μέγας του νοῦς. Σοῦ φαινότανε πὼς θωροῦσε, μέσα καὶ μέσα στὰ γαλάζια

τοῦρανοῦ, ὀλωνῶνε τῶν πραγμάτων τὴ μορφή καὶ τίς ιδέες, καὶ τὸν περικούσε χαρὰ πού τέλος ξεσκεπαζότανε μπροστά του ἡ ἀλήθεια.

Πίσω στὸν Παρθενῶνα εἶτανε Ἰσκιος καὶ στὸν Ἰσκιο μέσα καθόντανε οἱ ἀρχαῖοι φιλοσόφοι, ὁ Παρμενίδης ὁ Ἐλαιάτης, ὁ Ἐμπεδοκλῆς, ὁ Ξενοφάνης. Λίγο λίγο προχωρούσανε· ὁ ἥλιος ὅζω εἶχε τόση δύναμη, τόσο φῶς, πού τὸ μέρος ἐκεῖνο ἔμοιαζε ἀκόμη πιὸ μάθρο· ἔμοιαζε σὰ βαθὶ βαθὶ σκοτάδι· λὲς πὼς βγαίνανε οἱ φιλοσόφοι μέσα ἀπὸ κανένα χάος καὶ πὼς πίσω τους εἶχανε νύχτα καὶ καταχνιά. Ὅσο προβαίνανε ὁμως, τόσο πιώτερο ἔλαμπε, τόσο πιώτερο γέμιζε ἀχτῖδες τὸ πρόσωπό τους. Ὁ Ἡράκλειτος μιλοῦσε γιὰ τὰ ποτάμια πού τρέχουνε καὶ γιὰ τὸν κόσμο πού σὰν τὸ ποτάμι περνᾷ. Ὁ Δημόκριτος βαστοῦσε στὰ δάχτυλά του κάτι ἄτομα μικρὰ μικρὰ, γύρεβε νὰ τὰ κόψῃ καὶ δίδασκε πὼς ὅλα ξαναγεννιοῦνται. Ἐκλαιγε καὶ γελοῦσε γιὰ τοῦτο. Τοὺς κοίταζε ὁ Ἀναξαγόρας κ' ἔλεγε πὼς χρειάζεται Νοῦς γιὰ νὰ στρώσῃ ὁ κόσμος, Νοῦς γιὰ νὰ δώσῃ στὴ φύση τὴ μορφή τῆς, γιὰ νὰ ξεχωρίσῃ τὰ τομα καὶ νὰ ζωντανέψῃ τὴν ὕλη. Μὲ πόση διάνοια, μὲ πόση κρίση καὶ γνώση, πρῶτοι τους ἐκεῖνοι, ὅταν ἀκόμη σωπαίνανε οἱ γλῶσσες καὶ τὰ κεφάλια, καταλάθανε τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴ φύση, εἶδανε πὼς μιὰ καὶ μόνη ἀρχή, ἕνας γενικὸς νόμος κυβερνᾷ τὸν Κόσμο, πὼς οὐρανὸς καὶ γῆς, πὼς ὅλα τὰ φαινόμενα πού βλέπεις εἶναι τὸ ἴδιο πρᾶμα καὶ μέσα τους ἔχουν ἕνα σύστημα μοναδικό, πού ἐνώνει τὸ καθετὶς τὸ ἕνα μὲ τ' ἄλλο! Πολὺ πιὸ σοφοί, πολὺ πιὸ μεγάλοι σταθήκανε κεῖνοι κι ἀπὸ τὸ Σωκράτη κι ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Κουβεντιάζανε κρυφὰ κρυφὰ ἀναμεταξύ τους καὶ δὲν μποροῦσε νὰκούσης τί λέγανε. Κοντὰ στοὺς φιλοσόφους καὶ λίγο πιὸ πίσω, γιὰτὶ μοιζάζανε ἀκόμη πιὸ παλιοί, στεκόνταν ἕνα σωρὸ τραγουδιστάδες. Ἄνεβαινανε κι ἀπτοὶ στὴν Ἀκρόπολη. Ἐρχόντανε ἀπὸ τὴν Αἰολίδα κ' εἶχανε περάσει κάμποσα χρόνια στὴν Ἴωνία. Δη-

γόντανε παραμύθια τοῦ λαοῦ κι ἀθάνατες ἱστορίες. Εἶχανε ὄλοι τους στὸ μέτωπο γραμμένο τὸ ἴδιο ὄνομα, Ὁμηρος. Ἔνας ὁμως ποῦ ἔμοιαζε σὰ λοχαγός, περπατοῦσε μπροστά, ἔκρυφε τοὺς ἄλλους μὲ τὴ μεγάλη του ῥάχη, μὲ τῶραϊο του τὸ κεφάλι, καὶ τοὺς περιμάζωνε πίσω του μὲ τρόπο ποῦ δὲν τοὺς ἔβλεπες πιά, καὶ ποῦ φαινότανε ὁ μόνος Ὁμηρος ἐκεῖνος νὰ εἶναι. Οἱ φιλοσόφοι κ' οἱ τραγουδιστάδες εἶχανε ὁμιλίες. Λέγανε οἱ φιλοσόφοι: — « Ὁ νοῦς τοῦ ἀθρώπου εἶτανε κοιμισμένος· πρῶτοι τοῦ δώσαμε ζωή. Φιλοσοφία δὲν ἤξερε καὶ τοῦ μάθαμε φιλοσοφία. » — Λέγανε οἱ τραγουδιστάδες: — « Ἡ φαντασία τοῦ ἀθρώπου εἶτανε κοιμισμένη· πρῶτοι τῆς δώσαμε ζωή. Ποίηση δὲν ἤξερε καὶ τοῦ μάθαμε ποίηση. » Ἀθάνατα λόγια! Ἀθάνατος ὁ λαὸς ποῦ μπόρεσε μιὰ μέρα νὰ τὰ πῆ!

Τί νὰ σᾶς τὰ πολυλογῶ; Τί νὰ περνώ ἕναν ἕνα εἶναι ὅσους ἀπάντησα στὴν Ἀκρόπολη; Ὅλες οἱ δόξες τῆς Ἑλλάδας βρισκόντανε κειπέρα· ἄκουσα καὶ τὸν Ἡσίοδο νὰ παραπονιέται γλυκὰ γιὰ τὸν ἀδερφό του, καὶ νὰ βάζη μέσα στὸν κατάλογό του ὀλύμπιους θεοὺς κ' ἥρωες κάθε χώρας· εἶδα τὸν Ἴππώναχτα, τὸν Ἀρχιλοχο ποῦ σκοτώνανε ἄθρωπο μ' ἕνα τους στίχο· τὸν Ἀλκαῖο, τὸν καλὸ σοβαρὸ καὶ φρόνιμο Ἀνακρέοντα, τὴν ἀθάνατη Σαφώ, ὀλόρθια, στημένη σὰ φλόγα· τὸν Ἀλκμᾶνα, τὸν Ἴβυκο, τὸ Στησίχορο τὸ γενναῖο, τὸ θρησκευο Σιμωνίδη τὸν Κεῖο. Κάπου κάπου ἔβλεπα καὶ κάτι σκιές, κατάχλωμες καὶ σὰ μισοσβησμένες ποῦ περπατοῦσανε κάτω μακριά, τὸν Ὀρφέα, τὸ Λίνο, τὸ Μουσαῖο· μέσα σ' ἀφτές τις σκιές ξεδιάκρινες κι ἄλλες δυό· ἴσως εἶτανε ὁ Πυθαγόρας ἢ μιὰ κι ὁ Λυκοῦργος τῆς Σπάρτης ἢ ἄλλη. Ὅσοι ὁμως εἶτανε μαζωμένοι μπροστά στὸν Παρθενώνα, φαινότανε καὶ πολὺ καλῆτερα. Εἶδα τὸν Ἰσοκράτη, ποῦ ὅλο δῶρθωνε τὰ γραφίματα του, τὸ Λυσία, τὸν Ὑπερίδη, τὸ Λυκοῦργο, τοὺς δέκα ῥήτορες, τοὺς σοφιστάδες, τὸ Μέναντρο καὶ τοὺς κωμικούς, τὸ σοφὸ τὸν Ἐπίκουρο, τὸν Παναίτιο, τὸν Ποσειδῶνιο, τὸ

Ζήνωνα καὶ τοὺς ἄλλους φιλοσόφους. Εἶτανε κι ὁ Πλούταρχος ἐκεῖ, μὲ πρόσωπο γελαστό, κοντούτσικος, μὲ παχούτσικα μάγουλα καὶ γενναῖα ὄψη· εἶτανε κι ὁ Λουκιανὸς ὁ παιχιδιάρης· πολεμοῦσανε τοῦ κάκου κ' οἱ δυό τους νάνεβοῦνε ἴσα μὲ τὸν Παρθενώνα. Εἶτανε ἄλλοι πολλοί, μὰ ποῦ νὰ τοὺς θυμηθῶ; Μόνο τὸ Θεόκριτο δὲν εἶδα· οἱ Ἀρχαῖοι δὲν τονέ θελανε πλάγι τους καὶ τοῦ λέγανε πὼς εἶναι μαίμου. Μαζὶ μὲ τοὺς Ἀλεξαντρινούς τὸν εἶχανε μέσα στὸ Μουσεῖο.

Οἱ Ἀρχαῖοι περπατοῦσανε, καθόντανε, πηγαίνανε δῶ καὶ κεῖ, πιάνανε κουβέντες, γελοῦσανε καὶ φιλοσοφοῦσανε. Παρατήρησα ὁμως πὼς πάντα γυρίζανε τὴ ῥάχη τους στὸ Πανεπιστήμιο. Ἀλήθεια, πολὺ μ' ἀρέσουνε οἱ Ἀρχαῖοι! Παρατήρησα κι ἄλλο ἕνα· οἱ Ἀρχαῖοι δὲ μιλοῦσανε ἀρχαῖα, μιλοῦσανε ῥωμαῖκα! Οἱ Ἀρχαῖοι πήραν τὸν ἴδιο δρόμο ποῦ πήρε κ' ἡ γλώσσα τους· κάθε χρόνο, κάθε δέκα, κάθε πενήντα χρόνια καὶ κάθε αἰώνα λίγο λίγο μεταμορφωνότανε ἡ γλώσσα τους· ὅσο περνοῦσε ὁ καιρὸς, τόσο πιώτερο ἔμοιαζε μὲ τὴ δική μας σήμερα. Οἱ Ἀρχαῖοι, ποῦ ζήσανε καὶ κείνοι μαζὶ μὲ τὴ γλώσσα, ἀφοῦ καὶ τώρα τοὺς ἔβλεπα ἀκόμη στὴν Ἀκρόπολη, λίγο λίγο, χωρὶς νὰ τὸ καταλάβουνε οἱ ἴδιοι, μιλήσανε τὴ δημοτικὴ· — « Ἀλλάξανε οἱ καιροί, μοῦ λέγανε, ἀλλάξαμε καὶ μεῖς. Μοναχὸ του ἔγινε τὸ πᾶμα, ἀπλὰ καὶ φυσικά. Χίλιες φορές ἀλλάξαμε γλώσσα κι ἄλλη δουλειὰ δὲν κάναμε. Ὁ Πλάτωνας δὲ μιλοῦσε τὴν ἴδια γλώσσα ποῦ μιλοῦσε ὁ Ὁμηρος μῆτε ποῦ μίλησε ὁ Μέναντρος κατόπι. Ὁ σκοπὸς μας εἶτανε πάντα, νὰ μὴ δυσκολέβεται ὁ κόσμος μὲ τὰ λόγια μας, καὶ γιὰ τοῦτο εἶχαμε πάντα τὴ γλώσσα τῆς ἐποχῆς μας. Ἄν εἶτανε νὰ μιλοῦμε σήμερις ἀπαράλλαχτα καὶ σωστὰ σὰν ποῦ μιλοῦσαμε τότες, ποὺς θὰ μᾶς καταλάβαινε; Ἴσως δυὸ τρεῖς φιλόλογοι στὴν Ἑβρώπη· στὴν Ἑλλάδα βέβαια μῆτε μισὸς φιλόλογος δὲ θᾶνωιθε τί λέμε. Τὰ ξεχάσαμε κιόλας. Βλέπουμε μάλιστα πὼς σήμερα ξέρουνε τὴ γλώσσα μας στὴν

Ἐβρώπη πολὺ πιὸ καλὰ ἀπ' ὅσο τὴν ξέραμε στὰ χρόνια μας. Βρίσκουν ἓνα σωρὸ πράματα πού μῆτε εἶχαμε ὑποψία· ἐτυμολογοῦνε τίς λέξεις πού συνηθίζαμε καθεμερνά, χωρὶς νὰ φανταστοῦμε πὼς εἶχανε καμιὰ συγγένεια μ' ἄλλες γλώσσες, καὶ πὼς τίς ἴδιες ρίζες μπορεῖς νὰ παντήσης στὰ περσικά, στὰ σασκρίτικα καὶ σὲ πολλὲς ἄλλες γλώσσες. (Εἶτανε τόντις προκομμένοι οἱ Ἀρχαῖοι· νὰ πού ξέρανε καὶ σασκρίτικα!) Κι ὁμῶς δὲν εἶπαμε ποτέ· τὴ γλώσσα μας βάρβαρη. Σήμερα στὴν Ἑλλάδα, ὅσο καταλάβαμε, ὅποιος δὲν ξέρει νὰ ἐτυμολογήσῃ μιὰ λέξη ἢ νὰ ζηγήσῃ ἓναν τύπο, δὲν πάει νὰ μάθῃ στὸ σχολεῖο, μόνο θὰ πῆ τὴ λέξη βάρβαρη καὶ βάρβαρο τὸν τύπο, γιατί νομίζει πὼς ὁ τι ἐκεῖνος δὲν ξέρει, δὲν μπορεῖ καὶ νὰ εἶναι σωστό. »

Ἀναστενάζανε οἱ Ἀρχαῖοι καὶ παραπονιόντανε· — « Ἀχ! παιδί μου, νὰ ἤξερες τί σκότοῦρες πού μᾶς ἔδωσε ἡ γλώσσα μας! Ὅταν ἀρχίσαμε νὰ γράφουμε, εἶχαμε κάμποσες δυσκολίες. Ἡ γλώσσα μας μορφωμένη δὲν εἶτανε ἀκόμη. Πρῶτα τὸν Πλάτωνα νὰ σοῦ τὸ πῆ· γιὰ νὰ φτάσῃ ἡ γλώσσα τοῦ ὁμηρικῶ στίχου στὴν ἀττικὴ φράση, γιὰ νὰ γίνῃ ἡ ὁμηρικὴ γλώσσα ὁ τι ἔγινε κατόπι στὸν καιρὸ τῆς χρυσῆς μας ἐποχῆς, χρειάστηκε δουλειὰ καὶ κόπος. Εἶδαμε καὶ πάθαμε ὥσπου νὰ κάμουμε τὴ γλώσσα μας κάτι νὰ εἶναι καὶ νὰ φαίνεται. Τώρα πού τὸ κατωρθώσαμε, μᾶς βγήκε ἄλλος μπελάς στὸ κεφάλι· μᾶς βάλανε τὴν καθαρέβουσα στὴ ράχη. Πρέπει νὰ τὴ φορτωθοῦμε, σὰ νὰ εἶτανε ἄξαφνα γλώσσα δική μας, σὰ νὰ εἶτανε παιδί μας καὶ σὰ νὰ τὴν εἶχαμε κάμει ποτέ μας. »

Κάποτες θυμῶνανε οἱ Ἀρχαῖοι· — « Ἡ καθαρέβουσα! Εἶναι ἄξιοι νὰ κάμουνε τὸν κόσμον νὰ πιστέψῃ πὼς τόντις μπορούσαμε νὰ μιλήσουμε τέτοια βάρβαρη γλώσσα! Πάντα μιλούσαμε τὴ γλώσσα τοῦ καιροῦ πού ζούσαμε. Ἀλλιῶς πὼς θὰ εἶτανε δυνατὸ νὰ σωθοῦνε οἱ ῥαψωφιδίες ἀφτωνῶνε πού βλέπεις ἐκειπέρα, πίσω ἀπὸ τὸν Παρθενῶνα; Ἄ δὲν εἶτανε τοῦ

λαοῦ γλώσσα, πὼς θὰ τὴ μάθαινε ὁ λαός; Πὼς θὰ τὴν ἤξερε; Πὼς θὰ πηγαῖνανε οἱ Ἀθηναῖοι στὰ θεάτρα νὰκούσουν Ἐβριπίδη, Σοφοκλή, Αἰσχύλο; Πὼς θὰ τὸ κατώρθωνε ὁ Δημοστένης νὰ βάλῃ φωτιὰ σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα; Ποιὸς θάδινε προσοχὴ στὰ λόγια τοῦ Δημοστένη, ἂν ὁ καθένας δὲν εἶτανε ἄξιος νὰ τὰ καταλάβῃ; »

Ἀλήθεια, πολὺ μ' ἀρέσουνε οἱ Ἀρχαῖοι! Φρόνιμα μιλούσανε. Οἱ Ἀρχαῖοι κάπου κάπου ἀνοίγανε τὸ στόμα κι ἀπορούσανε σὰν παιδιὰ. Βλέπανε κάθε μέρα στὴν Ἀκρόπολη Ἀγγλους, Γάλλους, Γερμανοὺς καὶ δὲν ξέρανε καλὰ καλὰ τί λογῆς ἀθρῶποι εἶτανε. Ἄξαφνα μὲ ρωτοῦνε· — « Τί πράματα εἶναι τοῦτοι μὲ τάψηλά καπέλλα καὶ τὰ στενὰ τὰ ροῦχα; Τώρα πού σὲ βρήκαμε, γιὰ πές μας. » — « Ἀφτοί, τοὺς κάνω γώ, εἶναι ξένοι. Λέγονται Γκέτες, Σαικσπεῖρος καὶ Βολταῖρος. Καλοὶ μου προγόνου, βλέπετε πὼς δὲν ἔχουν ἐλληνικὰ ὀνόματα· σὰν πού συνηθίζατε νὰ λέτε στὸν καιρὸ σας, εἶναι βαρβάρου. » — « Βαρβάρου! Σῶπα, καλέ! Ἄν εἶναι ἀφτοὶ πού λές, τοὺς ξέρουμε, γιατί κουβεντιάζουμε συχνὰ μαζί στους ἡλύσιους κάμπους· ἐκεῖ κάτω, φοροῦνε χιτῶνα σὰν καὶ μᾶς· γιὰ τοῦτο δὲν τοὺς γνωρίσαμε τώρα μὲ τὰ φωκῶλα. Μὴ λές βαρβάρους τέτοιους ἄντρες· εἶναι δικοὶ μας. Ὅτι κάμουμε μεῖς στὰ χρόνια μας, τὸ κάμανε κείνοι στὰ δικά τους. Εἶναι ἴσα μὲ μᾶς καὶ μὴ σὲ μέλη. » — « Ἐλεγα δηλαδή... — προσπάθησα νὰ τὸ διορθώσω — πού δὲ γράψανε στὴ γλώσσα σας καὶ μόνο μὲ τὴ γλώσσα τὴν ἀρχαία νόμιζα πὼς μπορούσε κανεὶς νὰ γράψῃ ἀθρωπεμένα. Ὁ Σαικσπεῖρος τουλάχιστο μεταφράστηκε. » Εἶδα πὼς ὁ λόγος μου δὲν τοὺς ἄρεσε. Σιγὰ σιγὰ μουρμουρίζανε· — « Τὴν ἀλήθεια, τὴν ἀλήθεια, παιδί μου! » Δὲν εἶπα πιά γρῦ· μόνο, γιὰ νὰ μὴν τὰ χαλάσουμε ἄξαφνα, ἐκεῖ πού τὰ πηγαίναμε τόσο καλὰ, ἔπιασα τὰ γόνατά τους σὰν τὸν ἰκέτη· ἔπειτα πῆγα καὶ κάθησα χαμηλὰ κατὰ γῆς, νὰ τοὺς κοιτάζω.

Τους ἔβλεπα σὰ συλλογισμένους· δὲν περπατούσανε πιά τώρα. Εἶχανε τὰ μάτια τους γυρισμένα κατὰ τὴν πόλη καὶ προσμένανε. Ἄλλο στήν Ἀκρόπολη δὲν ἀκουγότανε παράσιωπή. Μ' ἔπαιρνε ὕπνος καὶ κόντεβα νὰ κοιμηθῶ. Μὲ ξύπνησε ἄξαφνα ἡ φωνή τους· — « Γιά νὰ σοῦ πῶ! Οἱ ὁμογερεῖς τί φτειάνουνε καὶ κάτω; » — Ἐκαμα τὸν πεθαμμένο καὶ μιλιὰ δὲν ἔβγαζα ἀπὸ τὸ στόμα μου· — « Μπὰς καὶ βουβάθηκες, μωρέ, πού δὲ λὲς τίποτα; » μού κάνει ὁ Ἀριστοφάνης. — « Μπαμπάκα μου, τοῦ λέω, οἱ ἀπογόνοί σας, ὅταν πολεμοῦνε, εἶναι θεριά καὶ δὲν εἶναι ἄθρωπος στὸν κόσμον νὰ βγῆ μ' ἀφτούς· ὅταν πιάσουνε κοντύλι νὰ γράψουνε... τότες... τότες... εἶναι καὶ τότες θεριά. » Χαμογελάσανε οἱ Ἀρχαῖοι μὲ πολλὴ καλοσύνη· — « Εἶσαι ἀκόμη παιδί καὶ δὲν ἔμαθες νὰ φαίνεσαι μεγαλόκαρδος μὲ τοὺς ἀθρώπους. Τὸ παραμικρὸ λάθος δὲν τὸ συχωρᾷς καὶ κανένα δὲ σοῦ ξεφέβγει. Ἴσως πάλι γνωρίζεις τόσο καλὰ τὰ ψεγάδια τοῦ Ῥωμιοῦ, γιατί τάχεις ἐσὺ ὁ ἴδιος· ἀφοῦ κατατρέχεις τόσο πολὺ μερικὲς του ιδέες, θὰ πῆ πὼς τις εἶχες πρῶτα καὶ σύ. Ἐμεῖς, εἴμαστε γέροι· κρίνουμε πιὸ ἡσυχά, πιὸ σωστά. Μὲ μιᾶς ἡ Ῥώμη δὲν ἔγινε Ῥώμη, λέγανε κ' οἱ γειτόνοι μας. Κάθε πρᾶμα θέλει καιρό. Μὴ φοβᾶσαι· οἱ δασκάλοι αἰώνιοι δὲν εἶναι καὶ θὰ τελειώση μιὰ μέρα τὸ κακό. Νὰ τοὺς λὲς περαστικά, ὅταν τοὺς ἀκούς. Τί τάχα; Νομίζεις πὼς καὶ μεῖς δὲν ἔχουμε τὴν ἔννοια σας; Ὅλα θὰ τὰ σιάξῃ ὁ καιρός. Ἐδῶ πού μᾶς βλέπετε, ἐρχοῦμαστε συχνὰ καὶ κοιτάζουμε κάτω νὰ διοῦμε ἂν ἄξαφνα δὲ φανῆ κανένας πού νὰ μοιάζῃ τοὺς ξένους ἐκεῖνους, πού νὰ μοιάζῃ καὶ μᾶς. Κάπου κλαίμε πού δὲν ἔρχεται κανεὶς. Ὁ Ἐβριπίδης, μὲ τὴ μελαχολικὴ του ψυχὴ, παρηγοριὰ δὲν ἔχει. Ποιὸς θὰ μᾶς μιμηθῆ μιὰ μέρα; Ὅτι κάμαμε στὸν καιρὸ μας, ποιὸς θὰ τὸ ξανακάμῃ στὸ δικό σας; Ποιὸς θὰ μιλήσῃ γλώσσα ζωντανῆ σὰν τὴ γλώσσα πού μιλοῦμε σήμερον καὶ μεῖς οἱ ἴδιοι, γὰ νὰ μὴ φαίνεται πὼς κό-

πηκε ἡ σειρά καὶ πὼς δὲν ὑπάρχει πιά ἑλληνικὴ φιλολογία;

Ἴσως πάλι φταίμε μεῖς, πού δὲν ἔγινε τίποτα ἴσα μὲ τώρα. Ἐέρεις τί θὰ πῆ, ἓνας λαὸς νὰ μᾶς ἔχῃ προγόνους; Ἐέρεις τί βάρος εἴμαστε; Γιὰ κοιτάξτε τὴν Ἀκρόπολη καλὰ· στέκεται ἴσια ἴσια ἀπάνω ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, σὰ νὰ εἶναι ἔτοιμη νὰ πέσῃ καὶ νὰ τὴν πλακώσῃ. Τέτοια τύχη ἔχουμε κ' οἱ δικοί μας· ἡ ἀρχαία δόξα ὅλο πάει νὰ τοὺς πλακώσῃ. Τὰ κλημένα μας τὰ παιδιά! Νὰ τὰ λυπᾶσαι καὶ νὰ τάγαπᾷς! Ὅτι μποροῦνε τὸ κάνουνε. Ὅλο γράφουνε μέρα νύχτα. Διὲς ὁ Θανάσης πόσο κοπιᾶζει! Διὲς τὸ Μαστρογιάννη πόσο ἰδρώνει! Μούσκεψε ὡς καὶ τὸ χαρτί ὅπου γράφει. Εἶναι φυσικὸ νὰ μᾶς μιμιοῦνται καὶ νὰ θαρροῦνε πὼς τὸ κατορθώνουνε, κλέφτοντας τὴ μιὰ λέξη καὶ τὴν ἄλλη. Εἶναι ἀλήθεια πὼς δὲν κλέφταμε τίποτις ἐμεῖς κ' ἔτσι δὲ μᾶς μιμιοῦνται σωστά. Τί νὰ γίνῃ; Κάνουνε τοὺς ἄντρες, σὰν τὰ παιδάκια πού παίζουνε καὶ τοὺς διασκεδάζει τὸ παιχνίδι.

Μᾶς διασκεδάζει καὶ μᾶς. Ὅλο νὰ χολοσκάνη κανεὶς δὲν ἀξίζει! Θὰ τὸ μάθῃς καὶ σὺ κατόπι, ἅμα γεράσης. Βάλε πού εἴμαστε καὶ πεθαμμένοι. Δὲν ἔχεις ἰδέα τί βαρετό, τί μονότονο πρᾶμα πού εἶναι ὁ θάνατος! Ὅσο μπορεῖ κανεὶς, πρέπει νὰ παίρῃ τὸ θάνατο λαφριά. Ἡ καθαρέβουσα ἔχει τὰ καλά της· νὰ διῆς πού κάπου κάπου, ὅταν τύχῃ καὶ μᾶς πιάσῃ σταναχώρια, τὴ φέρνουμε ἀπάνω στήν Ἀκρόπολη καὶ τὸ γλεντιζοῦμε μιὰ μορφιά. »

Ἀλήθεια, μόλις τὸ εἶπανε κ' ἦρθε τρεχάτα ἴσα μὲ τὸ μέρος ὅπου καθόντανε οἱ Ἀρχαῖοι, ἓνα παιδί ἀσπροντυμένο ἔφερνε μέσα στήν ποδιά του ἓνα σωρὸ φημερίδες καὶ βιβλία· ἀπὸ πίσω του ἐρχόντανε ὅσοι εἶχανε γράψῃ τὰ βιβλία κι ὅσοι γεμίζανε κάθε μέρα τὰ δημόσια φύλλα. Βρέθηκα καὶ γὼ μέσα σ' ἀφτούς. Εἶδα πιά τότες μιὰ ὁμηρικὴ σκηνή. Ἀμέσως κατεβήκανε ἀπὸ τὸν Παρθενώνα τους οἱ Ἀρχαῖοι καὶ κάτσανε ὅλο μὲ τὴν ἀράδα στοῦ Διόνυσου τὸ θέατρο. Μοῦ φανήκανε πιὸ

μεγάλοι, πιά ἀρχαῖοι παρὰ ποτές· ἔλεγα πὼς ἔβλεπα τοὺς τρομεροὺς θεοὺς στὸν Ὀλυμπο καθισμένους. Βάζανε τὸν καθένα νὰ διαβάσῃ ὅσα εἶχε γραμμένα ἢ σὲ βιβλίον ἢ σὲ καμιὰ φημερίδα. Φαίνεται πὼς τέτοια συνήθεια εἶχανε οἱ Ἀρχαῖοι καὶ πὼς μιὰ φορὰ τὸ χρόνο φέρνανε τοὺς ὁμογενεῖς στὸ Διονύσιο, πού δὲ βρίσκεται τόσο ἀψηλὰ καὶ πού δὲ μοιάζει νὰ εἶναι τόσο ἀρχαῖο σὰν τὸν Παρθενώνα. Ἔβγαινε στὴ μέση ὁ καθένας μὲ τὸ βιβλίον στὸ χέρι, κι ἀρχινοῦσε νὰ διαβάσῃ· τί νὰ κάμῃς ὅταν τέτοιοι ἀθρώποι σὲ προστάζουνε; Ἄμα πέρασε τὸ πρῶτο του κατεδατὸ ὁ πρῶτος πού ἔπρεπε νὰ διαβάσῃ, τοὺς ἄκουσα καὶ πατῆσαν ἓνα γέλιο, πού κόντεψε τόντις ἢ Ἀκρόπολη νὰ πλακώσῃ τὴν Ἀθήνα. Τὰ χρειάστηκα κ' ἔφυγα μάνι μάνι, νὰ μὴ μὲ βάλουνε καὶ μένα στὴ μέση. Εἶναι ὥρες πού πολὺ πολὺ δὲ μ' ἀρέσουνε οἱ Ἀρχαῖοι! Νόμιζα πὼς ἔβλεπα, στὸν Ὀλυμπο ἀπάνω, τοὺς ἀθάνατους θεοὺς νὰ ξεκαρδίζονται ἀπὸ τὰ γέλια, ὅσο τοὺς κερνοῦσε κουτσαίνοντας ὁ Ἡφαιστος.

ΚΓ'.

Λόγος.

Ὅταν κατέβηκα στὴν Ἀθήνα, ἔμαθα κάμποσα πράματα πού δὲν τὰ ἤξερα· κάπου χαϊρόμουνε, κάπου λυπόμουνε. Ὁ Κομπέτος εἶχε παραιτηθῆ κι ὁ Κόντος δὲν ἔβρισκε πιά τί νὰ γράψῃ· ὁ Χωριατάκης ἔγραφε βρисиές. Οἱ δασκάλοι, ὅλοι μαζί, μιμιόντανε τοὺς ἀρχαίους, μάλιστα τὸν Ἀριστοφάνη, καὶ γιὰ τοῦτο φωνάζανε ὅλη ὥρα· Βρεκελεξ κοῦξ κοῦξ. Οἱ Ἀθηναῖοι

θέλανε Ἀκαδημία καὶ γυρέβανε Ἀκαδημαϊκοὺς. Οἱ κωμωδίες καὶ τὰ δράματα πληθαίνανε κάθε μέρα· εἶτανε λόγος νὰ χτίσουνε τὸ θέατρο μὲ χαρτί ἀντὶς πέτρες. Ἐνας νέος Κοντιστής εἶχε κάμει ἓναν τόμο ἀλάκαιο ἐπὶ Κόντου· σχάλιζε στοὺς ἀρχαίους γιὰ νὰ μάθῃ ἂν οἱ Ἀττικοὶ γνωρίζανε τὸνομα Κόντος κι ἂν πρέπει νὰ τονίζουμε σήμερα Κόντος ἢ Κοντός. Οἱ *femmes savantes* — αἱ κομψευόμεναι γυναῖκαι (δὲ μ' ἀρέσει ἢ ὀνομαστικὴ πληθυντικὴ *γυναῖκες*· εἶναι πάρα πολὺ χυδαῖα· ὁ καθένας τὴν ἔχει καὶ τὴ λέει) — αἱ κομψευόμεναι γυναῖκαι ζούσανε καὶ βασιλέβανε. Ὁ Μολιέρος τις εἶχε ξεπλύνει μόνο στὴ Γαλλία. Στὴ Γαλλία κατάντησε ὅλος ὁ κόσμος νὰ τις παίρῃ στὸ ψιλόν. Δόξα σοι, ὦ θεός, πού σώζονται ἀκόμη στὴν Ἑλλάδα· στὴν Ἑλλάδα ὅλος ὁ κόσμος τις δοξάζει. Ἐνα μόνο σὲ συμβουλέβω, ὅταν τύχῃ καὶ σοῦ ἀρχδιάσουν ἑλληνικοῦρες, νὰ μὴν τις διακόφτῃς.

Μὲ τοὺς τόπους ἀλλάζουνε οἱ συνήθειες, ἀλλάζει κ' ἡ γνώμη. Φανταστῆτε τώρα, στὴ Γαλλία, καμιὰ σχολαστικὴ γυναῖκα νὰ κάθεται νὰ λήῃ ἢ *χιὼν τήκεται*, ἀντὶς *λιώνει τὸ χιόνι*, ἢ τὰ *τοῦβλα* νὰ τὰ *πῆ πλίνθους*. Δὲν εἶναι τῆς μόδας καὶ δὲν ταιριάζει. Στὴν Ἀθήνα καὶ στὴν Πόλη, ὅσο πιά σχολαστικὴ, τόσο πιά παινεμένη. Τὸ κάτω κάτω, δὲ θέλω νὰ κακολογῶ τις γυναῖκες. Στὴν Ἀθήνα καὶ στὴν Πόλη τις εἶδα πάντα γεμάτες ὁμορφιά καὶ χάρη. Νὰ σὰς πῶ ὅλη τὴν ἀλήθεια, τις φοβοῦμαι κιόλας. Ἀλλοίμονο, ἂν πέσω στὴ γλώσσα τους. Μάλιστα θὰ τὸ πεθυμοῦσα πολὺ νὰ τις ἔχω μαζί μου· χωρὶς τὴ γυναῖκα, δὲ γίνεται καλὴ γλώσσα· ἡ μάνα τὴ μαθαίνει τοῦ παιδιοῦ της, καὶ τὰ θάνατα ἔργα, τὰ ἔργα πού δώσανε στοὺς λαοὺς ἐθνικὴ γλώσσα καὶ φιλολογία, γραφήκανε πάντα, στὴ νέα μας τὴν Ἑβρώπη, γιὰ νὰ τὰ διαβάσῃ καμιὰ γυναῖκα.

Ἐπρεπε τόντις οἱ γυναῖκες νὰ εἶναι μαζί μας· θὰ εἶτανε πιά γενναῖο — *ἤθελε εἶσθαι πλέον ἰαποτικόν, ὡς ἔπος εἰπεῖν* —

ἂν οἱ γυναῖκες μᾶς διαφεντέβανε, ἀντίς νὰ μᾶς κατατρέχουνε, ἀφοῦ τὸ κάτω κάτω ἐμεῖς εἴμαστε οἱ λίγοι κι ὡστόσο τοιμοῦμε. Ἐπρεπε νὰ τις ἀρέση τὸ θάρρος κι ὁ πατριωτισμός. Καὶ τί; Ὁ πιάσουνε τώρα νὰ μιλοῦνε ἀρχαῖα; Ὁ γράφουνε τοῦ ἀντρός τους. — « Ἀππαπαί! ἄτταταιάξ! πότ' οὖν, πότε ἐλεύση, ὦ ἴναξ, πεσὼν εἰς τὰς ἐμὰς ἀγκάλας; » Ὁ φωνάζουνε τοῦ μωροῦ τους. — « Τὼ μαστῶ ἐπέχω σοι, βρέφος· σὺ δὲ ἔλξον κατασιωπήσαν; » Ἡ θὰ λένε κάθε τόσο φιλῶ, ὅπου φτάνει νὰ ποῦνε ἀγαπῶ; Ἡ θὰ συμβιβάζουνη καὶ κείνες, γιὰ νὰ μᾶς τὰ μπερδέψουνε ὅλα καὶ νὰ βάλουνη τὴν ἀρχαία μὲ τὴ νέα μαζί; Ἡ θὰ μαθαίνουνη τὴν ἄνοστη, τὴ βάρβαρη τὴν καθαρέβουσα ποῦ τίποτα δὲν εἶναι καὶ ποῦ νόημα δὲν ἔχει; Ἀχ! οἱ γυναῖκες μποροῦνε τὸ ἔθνος νὰ σώσουνε καὶ δὲν τὸ καταλάβανε. Ἄς καταλάβουνη τουλάχιστο ποῖο εἶναι τὸ συμφέρο τους, μὲ τί τρόπο θὰ φαντάξουνη καλῆτερα καὶ πῶς θὰ μᾶς ἀρέσουνε ἀκόμη περισσότερο. Ἡ γυναῖκα θέλει ἀφέλεια κι ἀπλότητά· ἀφτὰ εἶναι τάληθινά της στολιδία. Ἡ δασκάλισσα δὲν μπορεῖ νάχη, ὅτι κι ἂν κάμη, τῆς ἀγράμματης τὴ νοστιμάδα. Μιά χωρική, μὲ τὴ φυσική της χάρη, πάντα πιώτερο θὰ σὲ μαγέψη παρὰ ἡ πολιτίσσα ποῦ κορακίζει. Στὴ γλώσσα, δὲ χρειάζεται κερατσιτσιά. Ἄς μὴν εἶναι κι ἀγράμματες, σὰ δὲ θέλουνη ἄς μάθουνη τὴ δύσκολη τέχνη, νὰ φαίνουνη πῶς δὲν ξέρουνη καὶ μᾶς φτάνει, γιὰτὶ δὲν ταιριάζουνη ἑλληνικοῦρες στὰ κοραλλένια χεῖλια τὰ γυναικῆσια.

Ἄς ἔχουμε καλὲς ἐλπίδες. Ὁλα διορθώνουνη μὲ τὸν καιρό. Ὁ κόσμος κυβερνιέται μὲ τῶν ἀθρώπων τὴ γνώμη. Τῶν ἀθρώπων ἡ γνώμη ἀλλάζει κάθε ὥρα. Εἶναι σὰν τις φορεσιές· πότε ἀρέσει ἡ μιά, πότε ἡ ἄλλη. Ἐνα πρᾶμα ποῦ τὸ νομίζαμε πρῶτα κακό, ἄξαφνα μᾶς φαίνεται καλό, κ' ἕνα ἄλλο ποῦ φαινότανε πέρσι καλό, τὸ λέμε κακό τοῦ χρόνου. Συχνὰ μάλιστα τυχαίνει, σήμερα νὰ βρίξουμε ὅσα λατρέβαμε χτές. Ἐτσι καὶ μὲ τὴ γλώσσα· εἶναι μόδα. Οἱ δασκάλοι πάνε

καὶ λένε πῶς οἱ γλώσσες δὲν ἀλλάζουνη. Ἐπρεπε πρῶτα νὰ μᾶς βεβαιώσουνε πῶς κ' οἱ ιδέες τους δὲ θὰ ἀλλάξουνη ποτέ. Φανταστῆτε τί παράδοξο πρᾶμα ποῦ θὰ εἶτανε, ἂν ἔβαζε κανεὶς ὅλα του τὰ δυνατὰ γιὰ νὰ μᾶς ἀποδείξη πῶς θάχη πάντα τὴν ἴδια γνώμη, κι ἄς περάσουνε πενήντα χρόνια, ἢ ἀκόμη περισσότερα. Ὡστόσο τέτοια πρᾶματα μᾶς λένε οἱ δασκάλοι· λογαριάζουνη πῶς βαθμηδὸν ἡ γλώσσα θὰ προχωρήση, θὰ διορθωθῆ, καὶ πῶς σὲ πενήντα ἢ ἑκατὸ χρόνια θὰ μιλοῦμε πιά ὅλοι μας σὰν τὸν Ξενοφῶντα. Εἶναι σὰ νὰ λογαριάζανε πῶς σ' ἀφτὸ τὸ διάστημα, ὅχι μόνο ἐκεῖνοι θάχουνη τις ἴδιες ιδέες γιὰ τὴ γλώσσα, μὰ πῶς καὶ τὰ παιδιὰ τους καὶ τῶν παιδιῶνε τους τὰ παιδιὰ θὰ τις ἔχουνη ἴδιες κι ἀπαράλλαχτες ὅλη τους τὴ ζωὴ. Τέτοια ἀκούς στὴν Ἑλλάδα, κι ὁποιος σοῦ τὰ λείει, σοῦ τὰ λείει μὲ τὰ σωστά του· δὲ γελά.

Ἄς ἐλπίζουμε πῶς τὰ παιδιὰ μας θὰ εἶναι πιὸ φρόνιμα καὶ θὰ κρίνουνη πιὸ ὀρθά. Πολὺ κριμα θὰ εἶτανε νὰ χαθῆ μιὰ γλώσσα σὰν τὴ δική μας, καὶ μεγαλῆτερο κριμα ἀκόμη νὰ μὴν καταλάβῃ ποτέ του ὁ Ῥωμιός, ἀφοῦ εἶναι ἔξυπνος κ' ἔχει νοῦ, τί γυρέβει σήμερις ἀπὸ μᾶς καὶ τί μάλιστα μᾶς προστάζει νὰ κάμουνη ἢ ἐπιστήμη κ' ἡ ἀλήθεια. Ὁ θὰ βάλουμε γνώση κ' εἶμαι ἡσυχος. Γιὰτὶ προσπαθοῦμε νὰ μιλοῦμε τὴν ἀρχαία; Μόνο καὶ μόνο γιὰτὶ θάρροῦμε πῶς μ' ἀφτὸ τὸν τρόπο δείχνουμε μάθηση κ' ἐβγένεια ψυχῆς. Ἄμα διῶμε πῶς τὸ μόνο λάθος εἶναι νὰ λέμε πατῆρ ἀντίς πατέρας, ἄμα καταλάβουμε πῶς ἡ μόνη μας ντροπὴ εἶναι νὰ μελοῦμε τὴν ἐθνική μας γλώσσα, πῶς ἡ μόνη δυσκολία εἶναι νὰ τὴν ξέρουμε καλὰ καὶ νὰ τὴ μιλοῦμε μὲ τὴν ἴδια τέχνη ποῦ τὴ μιλεῖ ὁ λαός, τότες ἀμέσως θὰ πιάσουμε ἄλλο σύστημα. Ἄλλη δουλειὰ δὲ θάχουμε, ἄλλο δὲ θὰ πολεμοῦμε παρὰ πῶς νὰ μάθουμε τὴ γλώσσα μας. Ὁ θὰ πάρουμε δάσκαλο τὸ βαρκάρη, θὰ δίνουμε προσοχὴ στὰ λόγια του, θὰ τρέχουμε νὰ σπουδάζουμε τὴ γλώσσα μας στοῦ ῥάφτη καὶ στοῦ παπουτσῆ, σὰν ποῦ τὸ

κάμανε, είναι τώρα καιρός και χρόνια, στη Γαλλία, όταν άρχισε να μορφώνεται ή γαλλική φιλολογία και να φυτρώνει ή ποιήσή της. Θα μάς πιάση φόβος μήπως μάς ξεφύγη άξαφνα καμιά ελληνικούρα, καμιά από κείνες που μάς έρχονται σήμερα πιο νόστιμες, πιο μυρωδάτες κι από τὰ λουλουδία του παράδεισου. Οι προκομμένοι, οι σοφοί που για την ώρα μόλις είναι άξιοι να πούνε πέντε λέξεις χωρίς να βάλουνε μέσα τουλάχιστο πεντέμισυ αρχαίες, θα φωνάζουνε τής καθαρέβουσας: "Υπαγε όπίσω μου, Σατανά — κι άλλη ελληνικούρα δε θα πούνε πιά στη ζωή τους.

Ο Ρωμιός θα τιμήση τη γλώσσα του, άμα διη πώς κ' ή γλώσσα του τον τιμά. Θα φαίνεται σ' όλους παράξενο πως μπόρεσε τόσο καιρό και μάς έμεινε ή γλώσσα μας άγνωστη, κρυμμένη σαν τὸ μάλαμα μέσα στις φλέβες τής γής. Θα κεντηθῆ τὸ φιλότιμό μας: δε θα τὸ καταδεχόμεσθε να λένε πως μόνοι μας εμεῖς εἴμασθε πίσω από τους άλλους λαούς, πως παντοῦ καταλάβανε τί αξίζει ή γλώσσα μας και πως στην Ἑλλάδα δὲν τόννοιωσε ακόμη κανένας. Ο Ρωμιός έχει κρίση και πνέμα ζωηρό. Σὲ μιὰ ώρα καιρό προκόφτει ὅσο δὲν προκόφτουνε άλλοι σὲ χίλια χρόνια. Ἀπάντησα μιὰ μέρα ἕνα δάσκαλο σ' ἕνα μικρὸ χωριό, κοντὰ στην Πόλη: πήγαινα να διω τὸ σκολειὸ τοῦ χωριοῦ. Ἡ μητέρα τοῦ δασκάλου, μιὰ καλὴ και γελαστὴ γριά, ἦρθε πλάγι μου να μοῦ παινέση τὸ σκολειό, να μοῦ πῆ δὰ πως ὁ γιός της ἤξερε να δίνη καλὰ μαθήματα, και πως τὸν περασμένο χρόνο εἴχανε ξέταξη τὰ παιδιὰ κι ἀποκριθήκανε πολὺ ώραῖα. Ὁ δάσκαλος, άμα άκουσε τὴ λέξη ξέταξη, ταραχτηκε, κατέβασε τὰ φρύδια του, ἔγνεψε τής μάννας του και τής εἶπε να φύγη. Φοβότανε ὁ δύστυχος μήπως παρατηρήσω τὴ λέξη και σηκωθῶ να πῶ στην Ἑβρώπη πως μιλοῦμε πρόστυχα στην Ἀνατολή. Πῆγα κοντὰ στοῦ δάσκαλο και τοῦ εἶπα στάφτί: — « Πὲς τής γριάς να κοπιάση πάλε μέσα. Ἡρθα από την Ἑβρώπη μόνο και μόνο

για να μάθω τὴ γλώσσα που μιλεῖ. » Σάστισε τὸ δασκαλάκι: — « Μπᾶ! λέει, ἀφτὴ τὴ γλώσσα τὴν ξέρω και γώ. Να σου τὴ μιλήσω, ἀφοῦ θέλεις να τὴ μελετήσης. » Κι ἄρχισε άμέσως να μιλή σαν τὴ μάννα του.

Νὰ διῆτε που μιὰ μέρα θα καταντήση ντροπὴ να γράφουμε τὴν καθαρέβουσα. « Τέτοια γλώσσα εἴχαμε και γράφαμε, θα λένε! Και πως δὲν τὴ βλέπαμε τὴν κακοριζικιά της; » Ἡ δημοτικὴ δὲ θα κρύφτεται, δε θα τραβιέται, δε θα φοβᾶται πιά τότες να φανῆ, σα να εἶτανε κανένα ντροπαλό, ἀβρωστιάρικο, ραχιτιάρικο, ψωριάρικο παιδι που δὲν τολμαξ να βγῆ ὄξω στο δρόμο, γιατί ὅλο φοβᾶται μὴν τύχη και τὸ περιπαίξη ὁ κόσμος. Ἡ καθαρέβουσα πάλε θα κρύφτεται και θα τραβιέται, και θα τρέμη μπᾶς και διοῦνε τὴν άνοησία τὴ δικὴ της. Ἀφτὴ που ἔβρισε τὴ γλώσσα μας, που τὴν εἶπε πρόστυχη, χυδαία, βρώμικη, και που με τέτοια λόγια ἔβρισε και τὸ ἔθνος, ἀφοῦ τὸ ἔθνος εἶχε κάμει τὴ γλώσσα, τώρα δε θα τῆς τὰ μασήσουνε και κεινῆς. Οι δασκάλοι δε θα σηκώνουνε πιά τὴ μύτη τους, γιατί σ' ὅλα θα ξέρουμε να τους ἀποκριθοῦμε. Ἐχουμε ἀπάντηση να τους δώσουμε για κάθε λόγο που θα βγαίνη από τὸ στόμα τους.

Δὲ θα σᾶς λένε πως ή γλώσσα τοῦ λαοῦ εἶναι γεμάτη λάθη, γιατί θα τους πῆτε τότες ἐσεῖς: — « Πιάστε και γράψτε ἀφτὴ τὴ βάρβαρη γλώσσα, χωρίς να κάμετε λάθος. Τὸ καταφέρνετε; » Δὲ θα σᾶς λένε πως ή γλώσσα τοῦ λαοῦ εἶναι ἀκανόνιστη και πως δὲν έχει γραμματικὴ, γιατί ἐσεῖς τότες θα τους ρωτᾶτε: — « Πως ἔγινε πατέρας ή ὀνομαστικὴ πατήρ, κι ὄχι πατήρος; Πως ὁ λαὸς ἀλλάζει τους ἀρχαίους τύπους μ' ἕναν τρόπο κι ὄχι μ' ἕναν άλλο; Πως μπορεῖ από τὸ ἀνθρωπος να βγῆ ἄνθρωπος, ποτὲς ὁμως ἄνθρωπος ή ἄρωπος ή ἄνθρωπος; Πως μπορεῖ ή ἡμέρα να λέγεται μέρα, ὄχι ὁμως ἡμέρ; Και στους δυὸ ἀφτούς τους τύπους ἕνα φωνήεντο χάνεται. Πως χάνεται τὸ η κι ὄχι τὸ α; Πως χάθηκε τὸ γ στη

λέξη *άνθρωπος*, και πώς είναι αδύνατο να χαθῆ τὸ ρ; Πῶς σπουδάζουνε παντοῦ στὴν Ἑβρώπη τὴ δημοτικὴ κι ὄχι τὴν καθαρῆβουσα; Πῶς, ὅταν ἓνας γλωσσολόγος θέλει νὰ παραστήσει τὴν ἱστορικὴ σειρὰ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας ἀπὸ τὰ παλιὰ τὰ χρόνια, δὲ λέει γρῦ γιὰ τὴν καθαρῆβουσα, μάλιστα μῆτε τὴ συνορίζεται και προσπαθεῖ μόνο και μόνο νὰ μάθη τοὺς φωνολογικοὺς νόμους τῆς γλώσσας τοῦ λαοῦ; » Δὲ θὰ σὰς λένε οἱ δασκάλοι πὼς ἡ γλώσσα μας ἔχει πλάγι πλάγι τὸν ἓνα μὲ τὸν ἄλλο, τύπους ἀντίθετους και διαφορετικούς, πὼς κάποτες λέει πὸν ἄντις πῶς, κάποτες και νά, κάποτες τίποτις, κάποτες πάλε τίποτες, τίποτι ἢ τίποτας, γιατί θὰ τοὺς πῆτε τότες ἑσεῖς πὼς οἱ ἀρχαῖοι κάνανε τὰ ἴδια, πὼς λέγανε ὅτι και ὡς ἢ ἀπαρέφατο χωρὶς ὅτι και χωρὶς ὡς, μείζονες και μείζονες, μικρὸς και μικρὸς, ἔνεκεν και ἔνεκα, πὼς εἶχανε ἀόριστο πρῶτο κι ἀόριστο δέφτερο, κι ἄλλα τέτοια πλῆθος, πὼς κ' ἡ καθαρῆβουσα ἢ ἴδια, μ' ὅλη της τὴν περηφάνεια, κάποτες γράφει ἔστι, κάποτες εἶναι, κάποτες ἀπαρέφατο, κάποτες νά, πὼς πολὺ πιὸ ἄτοπα φέρνεται ἀπὸ τὴν ἀρχαία κι ἀπὸ τὴν νέα μαζί, ἀφοῦ ἀνακατώνει και δὲν ἔμαθε νὰ ξεχωρίζη δυὸ γλώσσες, δυὸ γραμματικὰ συστήματα, δυὸ χρονολογίες, δυὸ στάδια τοῦ ἀθρώπινου νοῦ κ' ἔχει τὴ συνήθεια νὰ μὴν ξέρη μῆτε τί γράφει, μῆτε τί πρέπει νὰ γράψη.

Δὲ θὰ φωνάζουνε οἱ δασκάλοι πὼς ἔχουμε χίλιες γλώσσες στὴν Ἑλλάδα και στὴν Ἀνατολή, πὼς σὲ κάθε τόπο μιλοῦνε ἄλλη γλώσσα, πὼς ἀφτὲς οἱ χίλιες γλώσσες ἔχουνε ἀναμεταξύ τους χίλιες διαφορές, πὼς μ' ἀφτὸ τὸν τρόπο δὲν ξέρουμε ποιά γλώσσα νὰ γράφουμε — γιατί θὰ τοὺς πῆτε τότες ἑσεῖς πὼς οἱ ἀρχαῖοι εἶχανε ἀκόμη πιώτερες γλώσσες και πιώτερες διαφορές, πὼς εἶχανε ὀμηρικὴ, αἰολικὴ, δωρικὴ, βοιωτικὴ, ἰωνικὴ, ἀττικὴ, ἄλλες τόσες στὴ στεριά, στὰ νησιά ἄλλες τόσες, και πὼς τίς γράφανε ὅλες. Δὲ θὰ σὰς λένε πὼς ἡ κοινὴ μας ἡ γλώσσα παίρνει ἓναν τύπο ἀπὸ δῶ κ' ἓναν τύπο ἀπὸ

κει, ἓναν ἀπὸ τὴν Ἀθήνα κ' ἓναν ἀπὸ τὴν Πόλη, πὼς ἔτσι ἔχει ἀνωμαλίες, πὼς σὲ μιὰ λέξη βάζει ἓνα γ μέσα σὲ δυὸ φωνήεντα, πὼς σ' ἄλλη λέξη βγάζει τὸ γ — γιατί θὰ τοὺς πῆτε τότες ἑσεῖς πὼς οἱ ἴδιες ἀνωμαλίες βρίσκονται στὴν ἀρχαία, πὼς κ' οἱ ἀρχαῖοι πολλὰ βάζανε κει ποὺ δὲν ἔπρεπε νὰ τὰ βάλουνε, πὼς λέγανε *ἀλείφω* μὲ *α*, *λείπω* χωρὶς *α*, ἐμὲ μὲ *ε*, σὺ χωρὶς *ε*, πὼς ἂν οἱ δασκάλοι δὲν τὸ ξέρουνε ἀκόμη, πρέπει νὰ πὰ νὰ τὸ μάθουνε και πὼς εἶναι καιρός. Δὲ θὰ σὰς λένε πὼς δὲν ἔχουμε μιὰ κοινὴ, γενικὴ, μιὰ πανελλήνια γλώσσα, γιατί θὰ τοὺς πῆτε τότες ἑσεῖς. — « Για μίλησε τὴ γλώσσα ποὺ μιλεῖς, νὰ σοῦ δείξω πὼς κάθε Ῥωμιὸς θὰ σὲ καταλάβῃ. » Δὲ θὰ σὰς λένε. — « Ἐμεῖς ἔχουμε σκοποὺς πραχτικούς. Μπορεῖ ἡ γλωσσολογία νάχη δίκιο και νὰ μιλή καλὰ ὁ λαός· μὰ θέλουμε νὰ κάμουμε μιὰ γλώσσα ποὺ νὰ συναγκρικοῦνται ὅλοι οἱ Ἑλληνες ἀναμεταξύ τους, και γιὰ τέτοιο σκοπὸ ποιά ἄλλη γλώσσα θὰ πάρουμε παρὰ τὴν ἀρχαία, ποὺ ἔχει τὴ γραμματικὴ της, ποὺ ἔχει τύπους ὀρισμένων, ποὺ θὰ εἶναι ἡ ἴδια γλώσσα γιὰ τὸν καθένα; » Δὲ θὰ κάμουνε πια ἔτσι τὸ φρόνιμο, τὸ γνωστικό, δὲ θὰ σὰς λένε τέτοια λόγια κάτι μωρὰ παιδιὰ μὲ τίς ἄσπρες τρίχες, γιατί θὰ τοὺς πῆτε τότες ἑσεῖς. — « Μίλησε τὴν καθαρῆβουσα ἢ σὰ θέλεις τὴν ἀρχαία, στὸ βαρκάρη, στὸ χωρικὸ, στὸ λαό, νὰ διοῦμε θὰ νοιώση τί τοῦ λές; Πιάσε και πὲς του πατέρας. Κάθε ἄθρωπος θὰ σὲ καταλάβῃ ἀμέσως, ὅπως κι ἂ λένε τὸν πατέρα στὸ χωριό του, *γέντη*, ἢ *ἀφέντη*, ἢ *κύρη*, ἢ *μπαμπά*. Ἐκεῖ ποὺ ὁ πιὸ πρόστυχος ἄθρωπος ξέρει τί θὰ πῆ ἢ *γυναίκα μου*, τὸ *παιδί μου*, ἢ *κόρη μου*, σοφίστηκες ἐσὺ πὼς πρέπει νὰ τοῦ ἀλλάξουμε τὴ γλώσσα, κι ἀπὸ τώρα κι ὀμπρὸς νὰ κάμουμε τὸ βαρκάρη νὰ κλῖνη ἢ *γυνή*, τῆς *γυναίκος*, ἢ *σύζυγος*, τῆς *συζύγου*, ὁ *παῖς*, τοῦ *παιδός*, τοὺς *παιδας*, ἢ *θυγάτηρ*, τῆς *θυγατρὸς*, τὰς *θυγατέρας*, τὰς *θυγατράσι*. Και τέτοιο ἄνοστο, κολοκυθένιο πράμα ἔρχεσαι και μὰς τὸ βαφτί-

ζεις κοινή γλώσσα, σκοπό πραχτικό! 'Ο βαρκάρης, πού έχει γνώση και πού ξέρει τή γραμματική του καλύτερα από σένα, τί θά κάμη; Θά πῆ τῆς σύζυγος ἢ τῆς γυνῆς. Καί νά σου τάρχαϊα πού τοῦ ἔμαθες!»

Δέ θά σᾶς λένε οἱ δασκάλοι πώς νά μὴ βλέπουμε τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ, πὼς τοῦ προκομμένου ἢ γλώσσα ἔχει κάποια σημασία, πὼς ἡ χυδαία εἶναι *patois* καὶ πὼς γιὰ τὰ *patois* δὲν πρέπει νά γίνεται λόγος. Θά τοὺς πῆτε τότες ἐσεῖς. — «Μιά ἐθνική γλώσσα δὲν εἶναι *patois*, γιατί ἓνα ἔθνος δὲν εἶναι χωριὸ καὶ μόνο τὰ χωριά ἔχουνε *patois*. Λένε *patois* ἓνα ἰδίωμα, πού λίγοι τὸ ξέρουνε καὶ πού λίγοι τὸ μιλοῦνε. Τέτοια σημασία ἔχει ἀφτὴ ἡ λέξη. Ἄν τὸ καλοσυλλογιστῆς, θά διτῆς μάλιστα πὼς τὸ σωστό τὸ *patois* εἶναι ἡ καθαρῆ-βουσα, ἀφοῦ τόντις λίγοι τὴν ξέρουνε καὶ λίγοι τὴ μιλοῦνε καὶ πουθενά ὁ λαὸς δὲν τὴ συνηθίζει. Μὰ καὶ τὸ *patois* γιὰ τὴν καθαρῆβουσα δὲν ταιριάζει· ἡ καθαρῆβουσα δὲν ἔχει μῆτε χωριὸ δικό τῆς. Ἄμα γυρέβει γαλλικὲς λέξεις γιὰ νά μᾶς δείξη τί εἶναι ἡ γλώσσα μας, πρέπει καὶ μεις νά τῆς βγάλουμε ὄνομα γαλλικὸ καὶ νά τὴν ποῦμε ὄχι *patois*, μὰ πολὺ πιὸ σωστά *jargon*.»

Δέ θά σᾶς λένε οἱ δασκάλοι πὼς *βαθμηδὸν* ἡ ἀρχαία θά γυρίση πίσω, γιατί θά τοὺς πῆτε τότες ἐσεῖς. — «Ἡ ἀρχαία δὲν ἔγινε ἀρχαία *βαθμηδὸν*. Ἀπαρχῆς εἶτανε ἀρχαία καὶ τὴν ἤξερε ὁ λαός. Σπουδάζετε τὴν ἀρχαία στὸ σχολεῖο, κι ἀφτὸ εἶναι πού σᾶς μπερδεψε, πού σᾶς χάλασε ὅλες σας τίς ιδέες· θαρρεῖτε πὼς ὅλες οἱ γλώσσες γίνονται στὸ σχολεῖο καὶ πὼς ἀπὸ κεῖ βγαίνουνε. Ἔτσι μῆτε μπορεῖτε νά καταλάβετε πὼς μορφωθήκανε ὅλες οἱ γλώσσες τοῦ κόσμου. Γιὰ νά κατανητήση μιὰ γλώσσα νά εἶναι κοινή, γιὰ νά μιλιέται παντοῦ, πρέπει πρῶτα κάπου νά γεννήθηκε. Πρέπει πρῶτα νᾶρχισε νά μιλιέται σὲ κανέναν τόπο πού καὶ τὰ μωρὰ παιδιὰ νά τὴ μιλοῦσανε, ἄμυ λέγανε δυὸ λόγια. Πρέπει νᾶχη πατρίδα ὄχι τὸ

βιβλίο, ὄχι τὸ σχολεῖο, μὰ ἓνα μέρος πού νά φαίνεται καὶ στὸ χάρτη. Πρέπει νᾶχη μιὰ γεωγραφικὴ βάση. Σήμερις ἡ ἀρχαία, ἄλλη βάση δὲν ἔχει παρὰ τῶ δασκάλωνε τὰ κεφάλια. Τὰ κεφάλια ὅμως δὲν εἶναι χῶμα, δὲν εἶναι κομμάτι γῆς· δὲν ἔχουνε καμιὰ γεωγραφικὴ σημασία.»

Δέ θά σᾶς ῥωτοῦνε κάθε ὥρα οἱ δασκάλοι. — «Γιὰ ποιὸ λόγο λέει ἔτσι ὁ λαός κι ὄχι ἄλλιῶς; ἔχει νόημα ἓνας τέτοιος τύπος;» Θά τοὺς πῆτε τότες ἐσεῖς. — «Δὲν εἶναι δουλειά σας νά τὸ ξέρετε. Ἄν κανεῖς σᾶς ῥωτήση γιατί λένε οἱ ἀρχαῖοι *πατήρ* κι ὄχι *πατέρ*, τί θάποκριθῆτε; Τίποτα! Ἔσως πῆτε μόνο· τὸ λέγαν ἔτσι, γιατί ἔτσι τὸ λέγανε. Τὸ ἴδιο νά λέτε καὶ γιὰ τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ. Ἔτσι τὸ λέει, γιατί δὲν τὸ λέει ἄλλιῶς. Δὲν εἶναι τοῦ καθενὸς ἔργο μῆτε δουλειὰ τοῦ καθενὸς νά εἶναι γλωσσολόγος, ὅπως δὲν εἶναι καὶ τοῦ καθενὸς δουλειὰ νά ξέρη χυμῖα ἢ φυσικὴ. Ὡστόσο τὰ χυμικὰ καὶ φυσικὰ φαινόμενα πού δὲν τὰ σπούδασε ὁ ἴδιος, δὲν τὰ λέει βάρβαρα καὶ δὲ νομίζει πὼς δὲν ἔχουνε τὸ λόγο τους. Ἄφτὸ νά κάμετε καὶ μετὰ τὴ γλώσσα. Τὸ χρέος σας ἐσᾶς εἶναι πρῶτα νά παραδέχεστε τοὺς τύπους τοῦ λαοῦ· τῆς γραμματικῆς χρέος εἶναι νά τοὺς ξηγήση.»

Τὰ παιδιακήσια τὰ λόγια δὲ θᾶχουνε πιὰ καμιὰ πέραση στὴν Ἑλλάδα. Κανεῖς δὲ θά λήη πὼς ἡ γλώσσα τοῦ λαοῦ θέλει διόρθωση, γιατί ὁ ἄθρωπος δὲν ἔχει κανένα δικαίωμα νά διορθῶνῃ τοὺς φυσιολογικοὺς καὶ ψυχολογικοὺς νόμους, νά σιάζη τὸ ἓνα καὶ νά στρώνῃ τᾶλλο. Ἐνας ἄθρωπος μοναχός του δὲν ἔχει ἀρκετὴ σοφία γιὰ νάποφασίσῃ πὼς ἐκεῖνος ἔχει δίκιο καὶ πὼς ὅλο τὸ ἔθνος ἔκαμε λάθος νά μιλῇ τὴ γλώσσα του φυσικὰ. Ἀξαφνα ἀλλάζουνε οἱ ιδέες, προκόφτουνε τὰ κεφάλια, καταλαβαίνουμε πράματα πού δὲν τὰ καταλαβαίναμε πρὶ, καὶ βλέπουμε πὼς ἐμεῖς εἴχαμε ἄδικο καὶ πὼς τὸ πλῆθος, ὁ λαός, τὸ ἔθνος εἴχανε τὴ σωστὴ κρίση, καὶ χωρὶς νά τρέχουνε στὸ σχολεῖο, καταλάβανε τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν ἀλήθεια.

Σήμερα, για να βγῆ στὴ μέση ἢ δημοτικῆ, για να γράφεται και να μιλιέται, πρέπει πρῶτα να δικαιολογηθῆ, πρέπει συμπάθειο να ζητήσῃ, πρέπει να πάρῃ δικηγόρο, σὰ να εἶτανε μπροστὰ στὸ δικαστῆ και σὰ να εἶχε ἀνάγκη νὰ ποδείξῃ πὼς εἶναι ἀθῶα και πὼς δὲ σκότωσε ἄθρωπο. Μιὰ μέρα θὰ φέρουμε τὴν καθαρῆβουσα στὸ κριτήριο και θάχῃ να δικαιολογηθῆ ἐκεῖνη. Θὰ τῆς φωνάξουνε ἀπὸ παντοῦ. — « Πὼς τόλμησες να μᾶς σηκώσῃς τὴ γλώσσα μας; Πὼς ἤρθες ἐσὺ, με τὴν ψεφτοσοφία σου και μᾶς κατὰστρεψες τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ, και μᾶς χάλασες τὴν ἀρχαία; Τί μιλεῖς για λάθος; Δὲ βλέπεις πὼς ἐσὺ ἢ ἴδια, ἀπὸ πάνω ὡς κάτω, δὲν εἶσαι παρὰ λάθος; Τί φτειάνεις τύπους κάθε μέρα; Τί ἀφανίζεις τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ μας; Ἐγίνες Πλάστης και θέλεις να μορφώσῃς και να σιάζῃς; Ποιὰ εἶσαι; Νόμους τοῦ κεφαλιοῦ σου θὰ μᾶς βγάλῃς; Τοὺς μόνους κι ἀληθινούς νόμους πρέπει να τοὺς γυρέβῃς στὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ, και κεινοῦ τὴ γραμματικὴ πιστὰ νὰ κολουθᾶς. Ἔτσι τουλάχιστο δὲ φτειάνεις γλώσσα· φτειάνει ὁ λαὸς τὴ δική σου — κι ἀφτὸ εἶναι τὸ μόνο σωστό. »

Ὁ λαὸς εἶναι ποὺ μιλεῖ τὴν ἀρχαία. Ἐνας ἀρχαῖος τύπος, για νὰλλάξῃ, ἔπρεπε ἀδιάκοπα κι ἀπὸ τὰ παλιὰ τὰ χρόνια ἴσα με τώρα, να βρίσκειται στὸ στόμα τοῦ λαοῦ, γιατί ἀλλιῶς δὲ θάλλαζε ποτέ. Ὁ ἴδιος ἄθρωπος ποὺ εἶπε πρῶτα *φιλέω*, εἶπε λίγο λίγο *φιλό* και κατάντησε σήμερα να προφέρῃ *φιλό*. Μ' ἀφτὸ τὸν τρόπο, κάθε λέξη ποὺ θὰ σοῦ πῆ ὁ λαὸς εἶναι ἀρχαία, γιατί κάθε ὥρα τὴν ἔλεγε διαφορετικὰ κι ὡστόσο εἶτανε πάντοτες ἢ ἴδια. Ἀμα πὰς να ξεσκονίσῃς τὰ βιβλία και νὰρπάξῃς μέσα τὴ λέξη ποὺ σ' ἀρέσει, δὲ μιλεῖς ἀρχαῖα· παίρνεις μιὰ λέξη ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, μιὰ ἀφτὴ ἢ λέξη δὲν ἔχει ἱστορικὴ σειρὰ, δὲν τὴν ἔλεγε πάντα ὁ λαὸς ἀρχαία δὲν εἶναι. Δὲν εἶναι πατροπαράδοτος τύπος, ὅπως εἶναι πατροπαράδοτη ὅλη μας ἢ δημοτικὴ. » Κ' ἔτσι θέλει δὲ θέλει, ἢ καθαρῆβουσα πιά θὰ σωπάσῃ.

Θὰ εἶναι τόντις χρυσὴ ἐποχὴ, ἢ ἐποχὴ ποὺ σὰς λέω. Θὰ χαίρεστε ὅλοι, θὰ χαίρουμαι και γὼ μαζί σας, ἂν τύχῃ και ζήσω ἴσα με τότες. Μὰ δὲν τὸ πιστέβω. Μῆτε πιστέβω να ζῆ κι ὁ ἐκδότης ποὺ δὲ θέλησε να τυπώσῃ τὸ βιβλίο μου. Θὰ τὸ τύπωνα χάρισμα σὲ μιὰ τέτοια ἐποχὴ, δίχως να βγῆ ἀπὸ τὴν τζέπη μου παρὰς· μάλιστα και θὰ κέρδιζα παράδες· τώρα θὰ κερδίσω μόνο βρυσιές. Ἔχω δίκιο ποὺ σὰς τὴ λέω χρυσὴ ἐποχὴ. Πολλὰ θάματα θὰ διῆτε. Οἱ δασκάλοι θὰ περηφανέβουνται ποὺ μιλοῦνε σὰν τὸ λαό. Ὁ Χατζιδάκης θὰ με βρίζῃ πρόστυχα. Ὅνοι δὲ θὰ βρίσκονται πιά πούπετις· θὰ εἶναι ὅλοι γαιδάροι. Ὁ Κόντος θὰ με διαβάξῃ και δὲ θὰ θυμῶνῃ· θὰ γράφῃ Παρατήρησες ἢ Παρατηρήσες και πάλε θὰ βασανίζεται για τὸν τόνο. Στὰ σχολεῖα θὰ παραδίνουνε τὸ *Ταξίδι μου*· μὰ οἱ προκομμένοι θὰ φωνάζουνε κ' οἱ δασκάλοι θὰ παραπονιοῦνται ποὺ ἢ γλώσσα μου δὲν εἶναι ἀρκετὰ δημοτικὴ. Καθαρῆβουσα θὰ καταντήσῃ ἢ γλώσσα ποὺ γράφω τώρα κι ὅσα λέω στοὺς δασκάλους, θὰ μοῦ τὰ λένε μένα. Ἡ καθαρῆβουσα τοῦ Κόντου θὰ μᾶς φαίνεται χυδαία και βάρβαρη. Οἱ κυρίες στὰ σαλόνια θὰ φιλοτιμιοῦνται ποιὰ να μιλήσῃ καλῆτερα τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ, ποιὰ να μᾶς δείξῃ πὼς τὴν ἔμαθε. Θὰ κάμουνε οἱ κυρίες τὸ γραμματισμένο· θὰ γίνουνε σολαστικές, ἀπὸ τὴν τρομάρα ποὺ θάχουνε μήπως τύχῃ και μᾶς πετάξουνε καμιά δοτικὴ, ἀπὸ τὸν πόθο τους να καταλάβουμε πὼς ξέρουνε πιά και κεινες τί θὰ πῆ γραμματικὴ, τί θὰ πῆ ἐπιστήμη, πὼς γνωρίζουνε ὅλους τοὺς φωνολογικούς, ὅλους τοὺς μορφολογικούς νόμους τῆς ἔθνικῆς μας γλώσσας.

Πότε θάρθῃ ἀφτὸς ὁ καιρός; Ὡςπου νάρθῃ, παρακαλῶ τουλάχιστο τίς κυρίες να μὴ φιλονικοῦνε κάθε λίγο για τὴν προφορά και για τὴ γλώσσα· δὲν ταιριάζει και θὰ τὸ καταλάβουνε κατόπι. Τί θὰ ποῦνε οἱ σπουδαῖοι, οἱ σοβαροὶ ἄντρες, ὅταν τίς ἀκούσουνε; Ἀμα διοῦνε πὼς και γυναῖκες ἀνακα-

τώνονται σέ ζητήματα τῆς ἐπιστήμης, ἀμέσως θὰ τὸ μυριστοῦνε πὼς ὁ τρόπος μας νὰ μελετοῦμε ἀφτὰ τὰ ζητήματα δὲν ἔχει τίποτα νὰ κάμη μὲ τὴν ἐπιστήμη· ὁ μόνος λόγος μας γιὰ νὰ φωνάζουμε, νὰ μαλλώνουμε γιὰ τὴν προφορά, εἶναι πού εἴμαστε Ῥωμιοί· ἓνας τέτοιος λόγος ὁμως δὲν εἶναι ἐπιστημονικός· ἂν εἴμεστα Ἀγγλοὶ ἢ Γάλλοι, θὰ φρονούσαμε σὰν τοὺς ἄλλους, γιὰτὶ θὰ βλέπαμε τὴν ἀλήθεια χωρὶς πρόληψη. Ἡ γυναίκα πρέπει νὰ ξέρη μόνο νὰ λέη, σ' ἀγαπῶ. Οἱ δασκάλοι, ὅσο κι ἂν τὸ θέλουνε, ποτέσ δὲ θὰ κάμουνε κανέναν ἄθροπο νὰ ξεχάσῃ τὸ φιλί· μὲ τὸ φιλί θὰ χαρῆ κάθε μάννα τὸ πρῶτο χαμόγελο τοῦ παιδιοῦ τῆς· ἓνα φιλί μᾶς γέννησε ὅλους κι ἄμποτες ὅλοι μας νὰ πεθάνουμε μ' ἓνα φιλί στὰ μάτια! Τὸ φιλί εἶναι ὅλη μας ἡ ζωὴ· ἡ κούνια εἶναι ἓνα φιλί, ἓνα φιλί ἢ ἀγάπη, ὁ τάφος ἓνα φιλί! Οἱ δασκάλοι δὲ θὰ μᾶς τὸ πάρουνε· ἔτσι καὶ τὴ γλώσσα μας δὲ θὰ μᾶς τὴν πάρουνε. Ἄς τὸ θυμηθοῦνε κι ἀφτὸ οἱ κυρίες, κι ἄς μὴν ξεχάσουνε ποτέσ μῆτε τὸ φιλί μῆτε τὴ γλώσσα πού τὸ λείει ἔτσι. Γιὰ τὴν ὥρα, ὅση ὄρεξη κι ἂν ἔχω νὰ τίς κολακέψω, δὲν μπορῶ νὰ πῶ πὼς μιλοῦνε ὁμορφη γλώσσα.

Ἡ γλώσσα μπορεῖ νὰ μὴν εἶναι καλὴ· μὰ τὸ φαγὶ πού τρώς στὴν Πόλη, στὴ Χιὸ καὶ στὴν Ἀθήνα, δὲν τῶχουνε πουθενὰ στὴν Ἐβρώπη. Δὲν ἔχουνε πουθενὰ οἱ γυναῖκες τόση ἐβγένεια καὶ νοστιμάδα, τόσο πνέμα οἱ ἄντρες καὶ τόσο ζωηρό νοῦ. Εἶδα σωρὸ κόσμους στὴν Ἀθήνα. Εἶδα καὶ κάμποσους νέους· κάνανε ὅλοι στίχους. Θάρρος παιδιὰ, κι ὅλο μπρός! Μὲ τίς δημοτικὲς τίς φημερίδες, μὲ τὰ πεζὰ δηγήματα καὶ μὲ τοὺς στίχους, κάτι θὰ καταφέρετε καὶ σεῖς. Ὁ σκοπὸς σας εἶναι μεγάλος κ' ἔχετε δίκιο. Φτάνει κάπου κάπου νὰ πηγαίνετε στὴν Ἀκρόπολη, νὰκούτε τί σᾶς λένε οἱ Ἀρχαῖοι· προσέξτε νὰ μὴ σᾶς βάλουνε καμιά μέρα στὸ Διονύσιο. Μάθτε τὴ γλώσσα, νὰ διῆτε τί καλὴ πού εἶναι· ἄλλη δὲ θὰ θέλετε νὰ γράφετε. Ὅλα μπορεῖτε νὰ τὰ πῆτε μὲ τὴν ἐθνικὴ μας

γλώσσα, φτάνει πρῶτα νᾶχετε νὰ πῆτε κάτι καὶ νὰ βρίσκονται δυὸ ἰδέες στὸ κεφάλι σας μέσα· μόνο νὰ μὴν τὴ μισοξέρετε, νὰ τολμάτε, καὶ νὰ μὴ φοβᾶστε τὸν κόπο πού θὰ σᾶς δώσῃ ἡ δουλειά. Ὁ νοῦς κ' ἡ φαντασία ἔχουνε τὴν ἀξία τους· μὰ μὴν ξεχνάτε τὴ γραμματικὴ. Τὴ γραμματικὴ πάντα στὸ προσκέφαλο!

Τὴ φαντασία γιὰ τίποτα δὲν τὴν ἔχω· τὴν ποίηση δὲν τὴν ψηφῶ. Φαντασία καὶ ποίηση μπορεῖ νᾶχη ὁ καθένας, μάθηση δὲν μπορεῖ, γιὰτὶ χρειάζεται θέληση καὶ κόπος· ἀφτὰ δὲν τᾶχουνε ὅλοι, καὶ χωρὶς μάθηση, χωρὶς γραμματικὴ, ἡ πιὸ ὠραία φαντασία, ἡ πιὸ ἀψηλὴ ποίηση ξεπέφτει. Βγάλε τὴ γραμματικὴ, καὶ δὲ διαβάζεται μῆτε ὁ Σχικισπεῖρος. Γιὰτὶ εἶναι γλώσσα τοῦ λαοῦ, θάρρει ὁ καθένας πὼς εἶναι ἔφοκλη καὶ τὴ γράφει χωρὶς νὰ τὴ σπούδασε ποτέσ. Μὴ νομίζετε πὼς εἶναι ντροπὴ νὰ μαθαίνῃ κανεὶς ὅσα δὲν ξέρει. Ὁ πιὸ προκομμένος μπορεῖ νὰ προκόψῃ. Σὲ κάθε ἡλικία μπορεῖ κανεὶς νὰ πάη σχολειό. Τὸ μεγαλύτερο σχολειό, τὸ πιὸ δύσκολο μάθημα εἶναι ἡ γλώσσα τοῦ λαοῦ. Κανένα βιβλίον δὲν ἀξίζει τὴ διδαχὴ πού βγαίνει ἀπὸ τοῦ λαοῦ τὸ στόμα. Τίς καλῆτερες ὄρες τῆς ζωῆς σας, τίς πιὸ ἀγαπημένες σας ὄρες θὰ τίς περάσετε μὲ τὴ γραμματικὴ στὸ χέρι. Ἔτσι τὰ λέγαμε μὲ τὸ Λάμπρο μιὰ μέρα στὴν Ἀθήνα· ὁ καλὸς ὁ Μ. ὁ Λάμπρος μὲ γύρισε παντοῦ. Τί πρόθυμος, τί δραστήριος ἄθροπος! Γιὰ μιὰ ὥρα καιρό, μὲ πῆγε στὰ Δημοτικά, στὸν Παρνασσό, στὰ βιβλιοπουλεῖα. Ὅλα πρόφτασα νὰ τὰ διῶ — καὶ μαζί του ὅλα μ' ἀρέζανε. Ἀπὸ τὴ χαρὰ μου τοῦ ἔταξα καὶ γώ — ἂν ἀδειάσω καὶ μ' ἀφήσουνε οἱ δασκάλοι — νὰ γράψω καμιά μέρα καὶ νὰ φηρώσω στὸν Παρνασσό μιὰ Σύντομη γραμματικὴ τῆς γλώσσας μας γιὰ τὰ παιδιὰ. Ἴσως μπορέσουνε νὰ τὴ διαβάσουνε καὶ γέροι.

Οἱ Ἀθηναῖοι ἔχουνε καλὸ σύστημα τὸ καλοκαίρι· τὴν ἡμέρα κρύφτονται στὰ σπίτια τους, τὸ βράδυ κάθονται

στούς καφενέδες — με συμπάθειο! στα καφεία, ή μάλιστα εν τοῖς καφείοις, ή κάλλια εντός τῶν καφείων. Εἶναι γελαστός, χαρούμενος λαός κι ἀγαπᾷ νά διασκεδάζῃ· ή Ἀθήνα κατάντησε Παρισίαι. Ἐνα βράδυ πῆγα καί γώ στον καφενέ. Στην Ἀθήνα, ἀκόμη καί σήμερα, γίνονται πολλά καθὼς εἶτανε συνήθειο νά γίνονται στα παλιά χρόνια, στούς ἀποστολικούς τοὺς καιρούς· βγάζει λόγο ἕνας καί λέει τήν ἰδέα του. Οἱ ἄλλοι κάπου ῥωτοῦνε τί γνώμη ἔχει ὁ ῥήτορας γιά τὸ τάδε ή τὸ τάδε· πρέπει ὁ ῥήτορας νά δώσῃ ἀπάντησιν. Ὁ Ἀθηναῖος εἶναι περιεργός καί τοῦ ἀρέσει νά ῥωτᾷ· εἶναι φιλόμαθος λαός. Διάβασα μιὰ μέρα σέ μιὰ φημερίδα γιά κάποιον γλωσσολόγο πού μιλοῦσε γιά τὴ γλώσσα. Ἀφοῦ τὰ εἶχε πει ὅλα — ἔτσι ἔλεγε τὸ φύλλο — βγῆκε ἕνας νά τον ῥωτήσῃ καί κάτι ἄλλο ἀκόμη· με τὸν ἴδιον τρόπο ῥωτοῦσανε κ' οἱ Φαρισαῖοι τὸ Χριστό. « Ἐρωτηθεὶς δὲ ὁ κ. Χ. », ἔγραφε ἡ γαζέττα, « ἀπεκρίθη. » Τόντις ἀπεκρίθη ὁ κ. Χ. με μεγάλη προθυμία καί χτύπησε ὅλο τὸν κόσμον, καί μένα μέσα στοὺς ἄλλους ή μάλιστα καί περισσότερο ἀπὸ τοὺς ἄλλους· ή γαζέττα τύπωσε τὸ λόγο του. Χωρὶς νά χτυπήσω ἄθρωπο, καί χωρὶς νά τυπώσῃ τὰ λόγια μου καμιὰ γαζέττα, τόπαθα καί γώ σάν τὸν κ. Χ. Στὸν καφενέ ὅπου καθόμουμε, εἶτανε κάμποσοι φίλοι μου μαζωμένοι καί με ῥωτήσανε· — « Κύριε καθηγητά, τί ἰδέαν ἔχετε περὶ ξένων λέξεων; » Τώρα εἴμουμε καί γώ ἐρωτηθεὶς. Τοὺς εἶπα ἀπάνω κάτω τέτοια λόγια·

« Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἄνδρες Κορίνθιοι, ἄνδρες Ἀρκάδες, ἄνδρες Μωραῖται καί ἐπίλοιποι ἄνδρες — πολὺ νά προσέχετε τοὺς τενεκέδες! Δὲν ξέρετε τί μπορεῖ ἄξαφνα νά βγῆ ἕνας τενεκὲς. Τὸ βλέπω τί θὰ μοῦ πῆτε — « Ἐφκολα γνωρίζεις τὸν τενεκέ. Ὁ τενεκὲς εἶναι μέταλλο κι ἀμέσως φαίνεται. Δὲν μπορεῖ τίποτα νά βγῆ. » Μὴν τὸ νομίζετε. Δὲ σημαίνει πού ἕνας τενεκὲς δὲν ἔχει μάτια, ἄφτιά, κεφάλι καί νοῦ. Κάποτες τυχαίνει νά μὴν εἶναι τενεκὲς ὁ τενεκὲς καί νά εἶναι ἄθρωπος.

Βάλτε λοιπὸ τὴν προσοχή σας· μὴν κάμετε ποτέ σας κανέναν τενεκέ πρωθυπουργό.

Ἄμα κάμετε καλὸ πρωθυπουργό, ἀμέσως πιάνετε ἄλλη δουλειά. Πρῶτα μαζώξτε χρήματα ὅσα μπορεῖτε· ἄς δώσῃ παράδες ὁ καθένας. Τότες ἔχετε στρατό· ὁ στρατὸς ποτές νά μὴν ξαρματωθῇ, γιὰ τὴν χαθήκατε, παρὰ νά στέκεται πάντοτες στὸ ποδάρι, νά εἶναι ἔτοιμος γιά κάθε περίσταση. Μὰ γιά νά στέκεται ὁ στρατὸς πάντοτες στὸ ποδάρι, γιά νά εἶναι ἔτοιμος γιά κάθε περίσταση, χρειάζονται πεκοῦνια. Κοιτάζετε με κάθε τρόπο νά γράσετε κανόνια, τουφέκια, μπαγιονέττες, μαρούτι, μπάλλες, σπαθιά. Τοὺς ἄθρώπους τοὺς ἔχετε. Θέλετε μόνο λίρες. Μὴν ξεχνᾶτε τὴν ἀρμάδα· παραγγείλτε φρεγάδες θαρακωτές, καράβια καί βαπόρια ντουζίνες· ἄμα πλερώσετε, ἔφκολα σᾶς φτειάνουνε καί φρεγάδες καί βαπόρια στίς καλύτερες φάμπρικες. Ποῖο εἶναι τὸ προτιμότερο, καθαλλαρία, πεζικὸ ή ναφτικὸ; Ἀπ' ἀρτὰ τὰ τρία ποῖο συμφέρνει περισσότερο; Μπορεῖ νά σκεφτοῦμε χωριστὰ γιά τὸ καθένα. Νά σᾶς πῶ τὴν ἰδέα μου· τὸ προτιμότερο μοῦ φαίνεται, νάχη κανεὶς καί τὰ τρία μαζί. Με τὸ πεζικὸ φυλάγονται λαμπρὰ τὰ σύνορα· με τὴν καθαλλαρία πηδᾶτε καί πάτε παρέκει· με τὸ στόλο, φτάνει νά τύχη κατάλληλη ὥρα, κι ἀμέσως ἀρπάζετε κανένα νησί· τὸ νησί σᾶς δίνει φόρους καί σᾶς βάζει σωρὸ παράδες στὴν κάσσα. Ἀρμάδα, πεζούρα καί καθαλλα, μὴν τὸ κουνῆτε ἀπὸ κεῖ.

Μπορεῖ τώρα νά πάρουμε κι ἄλλα μέτρα. Γιά νάχητε πιώτερους παράδες, σφαιλᾶτε μερικὰ σκολειὰ κ' ἕνα δυὸ Πανεπιστήμια. Τί θὰ τὰ κάμετε τὰ τόσα; Μήτε γρόσια, μήτε δόξα, μήτε κομμάτι χῶμα δὲ σᾶς δώσανε ἴσα με τώρα. Κατάλαβα τί σᾶς βαστᾷ καί δὲν τὰ σφαιλᾶτε. — « Καλά! λέτε· ἀμὲ τὰ βιβλία κ' οἱ ὀκάδες χαρτί πού εἶναι μέσα; Τί θὰ γίνουμε; Ἄλλος μπελᾶς πάλε τοῦτος. » — Σωστός ὁ λόγος. Κι ἀφτὸ θέλει σκέψη. Ἐλάτε λιγάκι νά τὸ συλλογιστοῦμε

μαζί. Ίσως κάτι βγή. Για σταθῆτε! Μοῦ φαίνεται πὼς τὸ χαρτί, ὅ τι θέλετε τὸ κάνετε. Τὸ χαρτί πάντοτε εἶναι χρήσιμο. Πρῶτα πρῶτα, τῶχετε στουππί γιὰ τὰ τουφέκια. Ὅταν πάτε στὸν πόλεμο, μπορεῖτε νὰ τυλιξετε μέσα τὰ παπούτσια σας, δὲ λέω τὸ φαγί σας, μάλιστα ἂν εἶναι λαδερό, γιατί λιγδώνει καὶ γίνεται γλήγορα μούσκεμα τὸ χαρτί. Μὰ καὶ γιὰ φαγὶ ταιριάζει, φτάνει νὰ εἶναι σταφίδες, τσίροι, ψωμί ἢ τυρὶ ξερό. Βλέπετε πὼς τὸ βολέψαμε κι ἀφτό. Τὸ κάτω κάτω, καὶ γιὰ κάτι ἄλλες δουλειές εἶναι καλὸ τὸ χαρτί. Εἶναι ἀνάγκη νὰ κάθουμαι τώρα νὰ σᾶς λέω γιὰ τί δουλειές;

Θὰ σᾶς πῶ ἀκόμη κι ἄλλο. Ὅταν οἱ Ἀουστριακοὶ κρατούσανε τὴ Βενετιά, εἴτανε ἀδύνατο νὰ διῆς τσιγάρο σὲ βενετσιάνικο στόμα. Οἱ Βενετσιάνοι, πού καπνίζανε πρῶτα σὰν καμίνια, πάψανε ἄξαφνα νὰ καπνίζουνε. Οἱ Ἀουστριακοὶ εἴχανε τὰ καπνὰ καὶ κάλλια βατανιζότανε ὁ Βενετσιάνος ὀλημέρα, παρὰ νὰ κάμῃ τὸν Ἀουστριακὸ νὰ κερδίσῃ μισὸ παρὰ. Κάτι θὰ πῆ ἡρωϊσμός, ὁμόνοια, ζωντανὸ μίσος, ὄχτηρητα πού μάτι δὲ σφαλνᾷ, πού μέρα νύχτα βιγλίζει. Πολὺ σᾶς τὰ συστήνω κι ἀφτά.

Τόσα εἶχα ἀπάνω κάτω νὰ σᾶς πῶ γιὰ τίς ξένες λέξεις. Ὅταν κάμετε καλὸ στρατό, ὅταν ἀφήσουνε τὸ τσιγάρο στὴν Ἀνατολή, ὅταν ἄλλο δὲ βάλετε στὸ νοῦ σας παρὰ μπαρούτι καὶ φωτιά, τότες πάλε βρίσκουμε καιρὸ καὶ φιλολογοῦμε. Οἱ ξένες λέξεις κανένα κακὸ δὲ μοῦ κάμανε· τίς ἔχω μάλιστα ἀνάγκη γιὰ νὰ πῶ κάμποσα πράματα πού δὲ μοῦ ἔρχεται καὶ δὲ γίνεται νὰ τὰ πῶ ἄλλιῶς· ἔτσι τίς ἔκαμα δικές μου· τίς ἔβαλα νὰ δουλέβουνε τὴν ἰδέα μου. Δὲν ταιριάζει νὰ κάνουμε τοὺς περῆφανους μὲ τίς λέξεις κι ὄχι μὲ τοὺς ἀθρώπους, νὰ μὴ θέλουμε τούρκικα καὶ νὰ καλοπιάνουμε τοὺς Τούρκους. Εἶναι περιττὸ νὰ καθαρίζουμε τὴ γλώσσα πού δὲν τῶχει ἀνάγκη καὶ δὲ βρωμᾷ· κάλλια νὰ καθαρίσουμε τὴν Ἀνατολή. Τὸ τουφέκι ἀπὸ τὴ γλώσσα μας νὰ τὸ βγάλουμε, δὲ

γίνεται, γιατί σκοτώνει Τούρκο· πολὺ πῶ φρόνιμο νὰ βγάλετε τὸν Τούρκο ἀπὸ τὰ νησιά κι ἀπὸ τίς ἐπαρχίες, γιατί ὁ Τούρκος μπορεῖ νὰ σκοτώσῃ χριστιανούς. Σκοτώνει τοὺς χριστιανούς ὁ καταραμένος καὶ τί βγαίνει τότες; Ἄς λέμε ὅσο θέλουμε πυροβόλον κι ἄλλες τέτοιες νοστιμάδες· δὲ φελᾷ. Ἄχ! τᾶπιστα τὰ σκυλιά, τοὺς σιχαμένους τοὺς βαρβάρους! Ποιὸς εἶναι Ῥωμιὸς καὶ μπορεῖ ἄλλο νὰ γυρέβῃ, ἄλλο νὰ ποθῆ μέρα καὶ νύχτα παρὰ νὰ πάρῃ τὴν ψυχὴ τους; Ποιὸς μπορεῖ σήμερα νὰ λέγεται ἄθρωπος, ποιὸς μιλεῖ γιὰ πολιτισμὸ κι ἀφίνει τέτοια ζῶα στὸν κόσμο; Ὅμπρός, ὄμπρός, τὰ παιδιά· ὀρμήστε, παλληκάρια, στὸ κριάσι καὶ στὸ πετσὶ! Χτυπᾶτε, ὅσο μπορεῖτε — κι ὅταν μπορεῖτε. Ἄν ἔχετε τουφέκια, πάρτε τὰ τουφέκια· ἂν τὰ τουφέκια σᾶς λείψουνε, πάρτε πέτρες· ἂν καὶ πέτρες δὲ βρεθοῦνε, πολεμήστε μὲ τὰ νύχια· ἂν τὰ νύχια σπάσουνε καὶ κείνα, μὲ τὸ στόμα, μὲ τὴ γλώσσα, μὲ τὰ δόντια, ρουφήξτε αἷμα, δαγκάστε μούτρα, φάτε κόκκαλα. Ὅξω, ὄξω πρῶτα τοὺς ξένους. Γιὰ τίς ξένες λέξεις βλέπουμε κατόπι. »

ΚΔ'.

Ξένη γλώσσα.

Τὰ σπίτια στὴν Ἀθήνα εἶναι ὠραῖα. Μὲ πολὺ γοῦστο τὰ κάνουνε καὶ δὲν εἴταν ἔφολο πρᾶμα, κοντὰ στὴν Ἀκρόπολη, νὰ φτειασούνε παλάτια καὶ νὰ χτίσουνε πόλη πού νὰ φαντάζῃ, πού νάχῃ τόση χάρη. Οἱ πέτρες εἶναι πέτρες σωστές, κι ὄχι μουκαβάς. Τὸ μάρμαρο ψέφτικο δὲν εἶναι· εἶναι μάρ-

μαρο ἀληθινό. Τὸ κακὸ εἶναι ὅμως πού τὸ σπίτι τὸ λένε *οἰκία* καὶ *οἶκος*· μ' ἀφ' αὐτοῦ τελειώνει ἡ ἀλήθεια καὶ ἀρχίζει — ... πῶς νὰ τὸ γυρίσουμε; ἄς ποῦμε κ' ἓνα δυσάρεστο ... — ἀρχίζει ἡ ψευτιά. Νὰ μὴ θυμώσης καὶ θὰ μὲ καταλάβης· μάλιστα θὰ διῆς πὼς ἄλλη λέξη δὲν ἔχει. Μιλοῦμε γιὰ τὸ καλὸ καὶ ὄχι γιὰ νὰ βριστοῦμε. Ἄν τύχη πάλε καὶ θυμώση ὁ ἀναγνώστης μου, ἄς τὸ ρίξη στοὺς δασκάλους· γιατί κοιτάζετε τί τρέχει. Ὅταν ὁ Ῥωμιὸς εἶναι μοναχὸς του καὶ μιλεῖ γιὰ λόγου του, μέσα στὸ νοῦ του λέει *σπίτι*. Ἄμα ἀνοίξη τὸ στόμα μπροστὰ σὲ κανέναν ξένο ἢ καὶ σ' ἓνα δικό του, θυμᾶται πὼς πρέπει νὰ τὸ πῆ ἄλλιως· τὸ μεταφράζει στὴ στιγμή καὶ σοῦ τὸ βγάξει *οἰκία*. Ὁ ἄλλος ὁ Ῥωμιὸς πού τὸν ἀκούει, σπίτι ξέρει καὶ κείνος — νὰ μὴν πῆ πὼς δὲν τὸ ξέρει ἔτσι, γιατί τότες ἐμεῖς τοῦ λέμε πὼς δὲν ξέρει τὴ γλώσσα του. Ὡστόσο, τί κάνει; Ὅταν ἀκούση *οἰκία*, γλήγορα γλήγορα μέσα-του λέει· « Γιὰ σπίτι μιλεῖ. » Τὸ μεταφράζει τὴν ἴδια ὥρα κ' ἔτσι τρέχουνε τὰ λόγια. Καὶ γιὰ κάθε λέξη, γιὰ τὸ *ψομί*, τὸ *τυρί*, τὸ *κρασί*, γιὰ τὸ *νερό*, τὴ *φωτιά*, γιὰ τὰ *μάτια*, τὰ *δόντια*, τὰ *φρύδια*, τὰ *ποδάρια*, τὰ *χέρια*, τὰ *μπράτσα*, τὰ *παιδιά*, τὰ *γώρια* καὶ τὰ *κορίτσια*, γίνεται ἡ ἴδια ἐργασία μέσα στὸ νοῦ του· μεταφράζει. Ἄλλα ἔχει μέσα του ὁ Ῥωμιὸς καὶ ἄλλα λέει. Δὲν εἶναι μόνο τὸ στόμα πού λέει *μάθημα*, καὶ τὰ φτῆτὰ δὲν κάνουνε ἄλλη δουλειὰ στὴν Ἀθήνα καὶ σ' ὅλη τὴν Ἀνατολὴ παρὰ αἰῶνια νὰ μεταφράζουμε.

Τώρα μπορεῖ νὰ μὲ ρωτήσης σὲ τί χρησιμέβουνε ὅλα ἀφ' αὐτὰ τὰ μεταφράσματα καὶ τί βγαίνει ἀπὸ τὴν κωμωδία; Ἀνόητος πού δὲν τὸ βλέπεις! Δὲν τὸ κατάλαβες ἀκόμη; Μὲ τὴ μεταφράση πρῶτα θὰ δείξουμε στοὺς ξένους πὼς ἡ γλώσσα μας δὲν ἔλλαξε συλλαβὴ καὶ πὼς ἔμεινε αἰῶνες ἡ ἴδια. Ὁ Περικλῆς, ὅταν ἐφεβγε ἀπὸ τῆς Ἀσπασίας, βέβαια θὰ τῆς ἔλεγε — « *Φιλτάτη, ὑπάγω εἰς τὴν οἰκίαν.* » — Ἔτσι τὸ λέμε καὶ μεῖς σήμερα. — Δέφτερο, λέγοντας *οἰκία* ἀντὶς

σπίτι, ἀνεβαίνουμε κομμάτι· φαντάζει ὁ ἓνας μπροστὰ στὸν ἄλλο· ὁ Ῥωμιὸς καμαρώνει τὸ Ῥωμιό. Βλέπει ἀμέσως ὁ ἓνας πὼς ἔμαθε ὁ ἄλλος δυὸ τρία ἑλληνικά καὶ γιὰ νὰ μὴ μείνη πίσω καὶ κείνος, κάνει πὼς τὸν καταλαβαίνει. Δὲν τὸ εἶπαμε καὶ πρὶν πὼς μόνο οἱ ἀρχαῖες λέξεις ἔχουν ἐβγένεια; Ἔτσι καὶ μεῖς μὲ μιὰ μόνη λέξη φανερώουμε τὴν ἐβγένεια τῆς ψυχῆς μας. Ὅλη μας ἡ ἐβγένεια εἶναι στὰ λεξικά. Ἴσως δὲν ἔχουμε καὶ ἄλλη νὰ δείξουμε· συμφέρνει λοιπὸ νὰ λέμε *οἰκία* καὶ ὄχι *σπίτι*. — Εἶναι κ' ἓνα τρίτο. Ὅσο καὶ ἂν πολεμήσανε οἱ δασκάλοι, ὅσο καὶ ἂν ἀναποδογυρίσανε κάθε πρᾶμα, δὲν τὸ κατωρθώσανε ὅμως νὰ βγάλουνε ἀπὸ τὴ γλώσσα μας μερικοὺς τύπους δημοτικούς· δὲ διώξανε ἀκόμη τὸ καημένο, τὸ σακατεμένο τὸ *θά*· δὲν ξεῖριζώσανε τὸ βάρβαρο *γά*. Δὲν ξωλοθρέψανε ὅλους τοὺς ξενισμούς· κάθε φορὰ πού λέμε *Μάρτης*, *Μᾶης* καὶ τοὺς ἄλλους μῆνες, ἀκόμη καὶ σήμερα μιλοῦμε λατινικά, γιατί ὁ *Μάρτης*, ὁ *Μᾶης* κ' οἱ ἄλλοι μῆνες, ἑλληνικὲς λέξεις δὲν εἶναι λατινικά μιλοῦμε, ἀμὰ ποῦμε τὸν *Κωσταντίνο* καὶ ἄλλα τέτοια. Τί νὰ κάμουμε; Νὰ μὴ λέμε *Μάρτης*, *Μᾶης* καὶ *Κωσταντῖνος*; Νὰ μὴ γράφουμε τὸ *θα* καὶ τὸ *γά*; Τὸ συλλογιῶνται κ' οἱ δασκάλοι. Τουλάχιστο τὸ διορθώνουνε. Βάζοντας στὴν ἴδια φράση τὸ *θα* ἢ τὸ *νὰ* μαζί μὲ τὸ *σπίτι*, ἔχεις δυὸ βάρβαρους τύπους ἀντὶς ἓναν· ὅταν ὅμως πῆς ἓνα *θα* καὶ πῶς κάτω χώσης ἓναν *οἶκον*, τότες μοιάζει σὰ νὰ μὴν ἔλλαξε ἡ γλώσσα. Πές· « *Θὰ ὑπάγω εἰς τὸν οἶκον* » ἢ « *Θὰ ὑπάγω εἰς τὸ σπίτι.* » Σύγκρινέ τα καὶ τὰ δυὸ. Ποιὸ σοῦ φαίνεται πῶς ἑλληνικό; Ποιὸ λὲς ἀπὸ τὰ δυὸ νὰ συνήθιζε ὁ Περικλῆς; Βέβαια τὸ πρῶτο. Κατάλαβες; Ἐκεῖ πού τὸ *θα* μπορεῖ νὰ σὲ προδώσει, ἂν τὸ βάλῃς μὲ ξένη λέξη, καὶ νὰ δείξῃ πὼς ἡ γλώσσα σου ἔλλαξε, ἀμὰ ταιριάζει τὸ *θα* μὲ μιὰ λέξη ἀρχαία, γίνεται ἀρχαῖο καὶ τὸ *θα*. Ἔτσι ἔσαι ξένος τις ἀνωμαλίας· ἔτσι ξελληνίζεις τοὺς ξενισμούς. Φτάνει νὰ κάμῃς τὸ *Μάρτη Μάρτιον*, τὸν *Κωσταντίνο Κωσταντῖνον*.

ἀμέσως πάστρες, ξέπλυνες τῆ γλώσσα. Τώρα βλέπεις πὼς με τὴ μετάφραση κάμποσα κατὰφρες.

Ἄς εἶναι πάλε καλὰ οἱ Ῥωμαῖοι! Χωρὶς τοὺς Ῥωμαίους, θὰ μνήσκαμε στὰ κρύα τοῦ λουτροῦ. Δὲ θὰ ξέραμε τί μῆνα ἔχουμε· τὰ χρόνια θὰ περνούσανε καὶ δὲ θὰ τὸ νοιώθαμε· δὲ θὰ μπορούσανε οἱ δασκάλοι νὰ προδέψουνε· πάντα θὰ κοπανίζανε τὰ ἴδια. Μὲ τὸ μνηολόγι πού μᾶς ἔδωσε ἡ Ῥώμη, ξέρούμε τουλάχιστο τί μᾶς γίνεται. Οἱ Ῥωμαῖοι μᾶς μάθανε πολλὰ χρήσιμα πράματα· χάρη στοὺς Ῥωμαίους ἔχουμε σπίτι καὶ καθούμαστε· χάρη στοὺς Ῥωμαίους ἀνοίγουμε καὶ σφαινοῦμε πόρτες. Ἄς εἶναι καλὰ κ' οἱ ἀρχαῖοι! Κάμποσα τοὺς χρωστοῦμε. Ἄ δὲν εἶτανε οἱ ἀρχαῖοι, δὲ θὰ ξέραμε πὼς νὰ ποῦμε τὸν ἄθροπο. Χωρὶς τοὺς ἀρχαίους, κὶ ἀφτὴ ἡ Ἀθήνα ὄνομα δὲ θὰ εἶχε. Εἶναι τόντις κρῖμα πού ἀφτὲς οἱ δυὸ λέξεις *ἄνθρωπος* καὶ *Ἀθηναί* εἶτανε ξένες στὴν ἀρχαία γλώσσα. Ἑλληνικὴ ρίζα δὲν ἔχουνε κὶ ἀπὸ κάπου θὰ τις κλέψανε οἱ προγόνοι μας. Οἱ δασκάλοι ἀφτὸ δὲν τὸ ξετάζουνε· οἱ δασκάλοι δὲν ξετάζουνε πὼς ἡ λέξη *πόρτα* βρέθηκε στὴ γλώσσα μας ἀπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ τὰ χρόνια. Ἀκούνε τοὺς Ἰταλοὺς νὰ λένε *πόρτα*· νομίζουνε ἀμέσως πὼς μᾶς τὸ μάθανε οἱ Ἰταλοί. Γράμματα δὲν ξέρουνε οἱ καημένοι· γιὰ τοῦτο βρίζουνε καὶ κατατρέχουνε ἀφτὴ τὴ λέξη· τὸ *Μάρτη* καὶ τὸ *Μάη*, τοὺς ἀφίνουνε ἡσυχους. Κὶ ὅμως, ὅσο ἀρχαῖος εἶναι ὁ *Μάρτης*, τόσο ἀρχαία εἶναι κ' ἡ *πόρτα*, μάλιστα πιδ ἀρχαία. Οἱ δασκάλοι δὲ λένε τίποτα μῆτε γιὰ τὴ λέξη *ἄνθρωπος* μῆτε γιὰ τὸνομα *Ἀθηναί* — κὶ ὡστόσο θὰ σοῦ ποῦνε πολὺ σοβαρὰ πὼς ξένες λέξεις δὲ θέλουνε. Ὅρος· « ξένες λέξεις εἶναι ὅσες θαρροῦνε ξένες οἱ δασκάλοι. Ἄμα δὲν ξέρουνε οἱ δασκάλοι, ξένες λέξεις δὲν ὑπάρχουνε. »

Ὅπως κὶ ἂν τὸ γυρίσουνε οἱ δασκάλοι, δὲ θὰλλάζουνε τὴν ἱστορία· ὅτι ἔγινε, ἔγινε. Ἡ γλώσσα μας ἀλλάξε, γιὰτι ὅλες οἱ γλώσσες ἀλλάζουνε. Ἀφτὸ ἡ Ἑβρώπη τὸ ξέρει, κὶ ἀπὸ μᾶς

δὲ θὰ πάρη μαθήματα. Ἐβγένεια δὲν εἶναι, νὰ λήη κανεῖς ἄλλα ἀντ' ἄλλα. Μὰ κὶ ἂν εἶτανε μεγαλύτερη ἐβγένεια νὰ λέμε *οικία* ἀντὶς *σπίτι*, *ἄρτος* ἀντὶς *ψωμί*, πάντα θὰ εἶταν ἐβγένεια ψεφτικὴ νὰ τὸ λέμε ἔτσι. Τί θὰ πῆ ψεφτιά; Νὰ σὲ κάμω νὰ πιστέψης ἓνα πρᾶμα πού δὲν εἶναι. Τί κάνουμε ὅμως τώρα; Θέλουμε ὁ κόσμος νὰ πιστέψη πὼς ἡ γλώσσα μας δὲν ἀλλάξε· θέλουμε νὰ τὸ πιστέψουμε κ' οἱ ἴδιοι· προσπαθοῦμε νὰ δεῖξουμε ἐβγένειες πού δὲν ἔχουμε. Ἡ ἀλήθεια μέσα σ' ἀφτὰ τί γίνεται; Χάνεται, κ' ἡ ψεφτιά βασιλεύει. Εἶναι ἔτσι ἢ δὲν εἶναι; Ὅποιος θύμωσε πρέπει τώρα νὰ ξεθυμώση. Ἄδικος θυμός! Νομίζουμε τάχατις πὼς κάτι κατωρθώσαμε μὲ τὰ δασκάλικὰ μας καὶ δὲ βλέπουμε πολὺ πιδ σοβαρὰ πράματα. Μὲ τὴ μετάφραση καὶ μὲ τὸ σύστημά μας ἀφτὸ νάχουμε ἄλλη γλώσσα στὸ νοῦ, ἄλλη στὸ στόμα, κὶ ἄλλη στὸ κοντύλι, τὸ κάκω κάτω τί δουλειὰ κάνουμε; Τὴν ἴδια δουλειὰ πού κάνουνε ὅσοι μιλοῦνε ξένη γλώσσα. Ἐβνη γλώσσα εἶναι μιὰ γλώσσα πού δὲν τὴν ξέρει κανεῖς φυσικὰ καὶ πού πρέπει νὰ τὴ μάθῃ μὲ τὸ δάσκαλο, γιὰ νὰ τὴ μιλήση. Ἔτσι τὸ παθαίνουμε μὲ τὰ κορακίστικα πού μιλοῦμε. Καὶ δὲν ντρεπούμαστε. Μάλιστα προσμένουνε οἱ δασκάλοι νὰ τοὺς καμαρώσουνε οἱ Ἑβρωπαῖοι! Οἱ Ἑβρωπαῖοι ὡστόσο τί λένε; Λένε πὼς δὲν ξέρουμε τὴ γλώσσα μας καὶ πὼς μᾶς τὴ χαλάσανε οἱ δασκάλοι. Τὸ φραγκόπαιδο δὲν ἔχει ἀνάγκη νὰ τοῦ ποῦνε πὼς πρέπει νὰ λήη τὸ *σπίτι* καὶ τὸ *ψωμί*· τὰκούει καὶ θὰ τὰ πῆ ὅπως τὰ λείει ὁλος ὁ κόσμος. Ἐέρει τὴ γλώσσα του φυσικὰ. Ἐμεῖς θὰ τὴ μάθουμε πρῶτα στὸ σκολειό, καὶ τὸ μάθημα ἀφτὸ τολμοῦνε οἱ δασκάλοι καὶ τὸ λὲν ἐθνικὴ γλώσσα! Ἐνα μόνον ξεχνοῦνε οἱ δασκάλοι· οἱ ξένες λέξεις δὲν εἶναι τὸ *σπίτι*, τὸ *τουφέκι* καὶ τὸ *παπούτσι*, γιὰτι τις λέξεις ἀφτὲς τις ἔκαμε δικές του ὁ λαὸς καὶ γενήκανε τώρα Ῥωμαίτικες. Ἄμα τις πῆς, θὰ τις καταλάβῃ ὁ καθένας κὶ ἀπὸ κεῖ μπορεῖς νὰ κρίνης· μόνον τὴ δικὴ του τὴ γλώσσα καταλαβαίνει ἓνας ἄνθρωπος,

χωρίς νάχη ανάγκη δάσκαλο. Γλώσσα μας τὸ λοιπὸν κατανήσανε κι ἀφτίς οἱ λέξεις. Ἄλλη εἶναι ἡ ξένη γλώσσα.

Μιά μέρα περνοῦσα ἀπὸ ἓνα σπίτι μπροστά. Στὴν πόρτα στεκόταν ἓνα παιδὶ δώδεκα χρονῶ, μὲ χαρούμενο πρόσωπο καὶ μάτια γελαστά. Φοροῦσε στιβάλια ἀψηλά, φτερινίστρες, καὶ βαστοῦσε καμτσίκι στὸ χέρι. Εἶταν ἔτοιμο νὰ φύγη. Ἔλεγε τῆς μάνας του πού εἶτανε μέσα στὸ σπίτι. — « Μάννα, θὰ πάω καβάλλα. » — « Νὰ μὴ σ' ἀκούσω, νὰ μὴ σ' ἀκούσω! μάνιαζε κ' ἔλεγε ἡ μητέρα του. Τέτοιες λέξεις νὰ μὴ λὲς καὶ θὰ σὲ δείρω! Νὰ πῆς· θὰ ὑπάγω νὰ ἱππεύω. » Σάστιζε τὸ παιδὶ σὰ νὰ μὴν καταλάβαινε. Ἡ μάνα του καὶ κείνη δὲν ἔβλεπε καὶ δὲν ἔννοιωθε τί βάρβαρη γλώσσα πολεμοῦσε νὰ μάθῃ τοῦ παιδιοῦ της, ὅταν τῷ βάζε νὰ λήῃ τὰναλυτικὸ μας τὸ θὰ μὲ τάρχαλο τὸ ἱππεύω καὶ τὸ μεσαιωνικὸ τὸ ὑπάγω. Νόμιζε πὼς τόντις κάτι κατάφερε καὶ δὲν καταλάβαινε ἡ ἴδια τὸ τρομερὸ λάθος πού ἔκανε. Κατάλαβα τότες ὅμως ἐγὼ πὼς ἡ μόνη ξένη γλώσσα στὴν Ἑλλάδα εἶναι ἡ καθαρεύουσα· τὸ παιδὶ δὲν μπορεῖ νὰ τὴν καταλάβῃ κ' ἡ μάνα ἡ ἴδια δὲν τὴν ξέρει. Ἐφυγα μὲ τὸν καημὸ στὴν καρδιά. Τί θὰ γίνῃ ἓνα ἔθνος, ὅπου μαθαίνει τέτοια γλώσσα τὸ παιδὶ ἀπὸ τὴ μάνα!

ΚΕ'.

Χαμένα λόγια.

Κάποτες μοῦ ἔρχεται νὰ φωνάξω δυνατά, πού ὅλος ὁ κόσμος νὰ μ' ἀκούσῃ· — « Μή! Μή! Μή! Μὴ χαλνᾶτε τὴ γλώσσα! Καταστρέφετε τὴν ἀρχαία καὶ τὴ νέα μαζί. Θέλετε

γλώσσα πού νὰ μοιάζῃ τόντις μὲ τὴν ἀρχαία, πού νὰ εἶναι ἡ ἴδια γλώσσα; Πάρτε τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ. Θέλετε ξένη γλώσσα; Πάρτε τὴν καθαρεύουσα· θὰ δείξῃ σ' ὅλο τὸν κόσμο, πὼς τόντις; χάθηκε ἡ ἀρχαία. Θέλετε νὰ παίξετε; Θέλετε νοστιμάδες, χωρατάδες καὶ κωμωδίες; Τότες νὰ γράφετε τὴν καθαρεύουσα! Θέλετε ἐπιστήμη, κόπο καὶ μάθηση; Θέλετε νὰ πιάσετε σοβαρὴ δουλειά; Νὰ γράφετε τὴν ἔθνικὴ σας γλώσσα. Ἀπὸ τὴν ἀπόφασή σας, θὰ φανῇ ἂν εἶστε ἢ ἄντρες ἢ παιδιὰ.

Ἀφήστε τὴν ψερτομάθηση, τὴν ψερτοσοφία, τοὺς συμβιβασμούς καὶ τοὺς δασκάλους. Μὴν πιστέβετε ὅσα λένε, πὼς βαθμηδὸ ἡ γλώσσα θὰ καλυτερέψῃ καὶ πὼς θὰ γράφουμε μιὰ μέρα σὰν τὸν Ξενοφῶντα. Μόνο πού σὰς λείει κανεὶς τέτοιο λόγο, σὰς δείχνει πὼς δὲν κατάλαβε ἀκόμη μήτε τί εἶναι Ξενοφῶντας μήτε τί θὰ πῆ γλώσσα. Βαθμηδὸ ξέρετε τί θὰ γίνῃ; Θὰ χαθῇ ἡ ἔθνικὴ μας γλώσσα καὶ θάφανίσετε τὴν ἀρχαία. Τί μὲ μέλει πού θυμώνετε τώρα μ' ὅσους σὰς μιλοῦν ἔτσι; Μιά μέρα θὰ καταλάβετε οἱ ἴδιοι τὸ κακὸ πού μᾶς κάματε ὄλους· θὰ κλαίτε καὶ θὰ λυπᾶστε καὶ δὲ θὰ μπορῆτε πιά νὰ διορθώσετε τὸ κακὸ. Ἄχ! τί βάσανο πού εἶναι νὰ βλέπη κανεὶς τὴν ἀλήθεια καὶ νὰ μὴν μπορῇ νὰ τὴ δείξῃ στοὺς ἄλλους!

Μὴν τὰ θέλετε ὅλα μισά. Ἀμάθεια καὶ περηφάνεια σὰς φέρανε τέτοιο κακὸ· περηφάνεια, γιατί θέλει ὁ καθένας νὰ φαντάξῃ καὶ νὰ μὴν εἶναι σὰν τὸ λαὸ· ἀμάθεια, γιατί καταντήσαμε νὰ μὴν ξέρομε τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ, γιατί τολμήσανε οἱ δασκάλοι νὰ βρίσουνε ὅλο τὸ ἔθνος καὶ νὰ ποῦνε βάρβαρη μιὰ γλώσσα, πού δὲν τὴ σπουδάσανε ἀκόμη. Ἀφτὴ ἡ γλώσσα ὅμως ὑπάρχει· μπορεῖτε νὰ τὴν κάμετε κομμάτια· κανεὶς δὲ θὰ μᾶς τὴ σηκώσῃ. Μὲ κανέναν τρόπο δὲ θὰ γυρίσῃ πίσω ἡ ἀρχαία. Οἱ ἱστορικοὶ νόμοι γιὰ σὰς δὲ θάλλῃξουνε. Τοῦ κάκου βρίζετε τὴν ἔθνικὴ μας γλώσσα καὶ τὴ λέτε πρό-

στοχη, και καμώνεστε πώς μήτε ξέρετε τί είναι, και πολεμάτε να μᾶς δείξετε πώς μιλεῖτε τὴν ἀρχαία, πὼς ἡ ἀρχαία ἀκόμη ζῆ.

Ποτές, ὄχι! ποτές δὲ θὰ κάμετε τὸν κόσμον νὰ σᾶς πιστέψῃ. Τοῦ κάκου γράφετε γραμματικὲς τῆς καθωμιλημένης και βάζετε μέσα ἄλλή τὴν ἀρχαία γραμματικὴ, περιττοσύλλαβα, υπερσεντελικούς και μετοχές, ὕστερα μάλιστα χαρίζετε τὰ βιβλία σας στοὺς ξένους, τάχατις γιὰ νὰ σᾶς καμαρώσουνε. Πάντα θὰ σᾶς καταδικάσῃ ἡ ἐπιστῆμη κ' ἡ ὀρθὴ κρίσις. Πάντα κάπου θὰ βρεθῆ ἓνας νὰ σᾶς τὸ πῆ — κι ἂν πάλε δὲ βρεθῆ, δὲν πειράζει! Ἡ ἀλήθεια θὰ μείνῃ ἀλήθεια. Ἡ ἀλήθεια, γιὰ νὰ ὑπάρχῃ, δὲν ἔχει ἀνάγκη μήτε νὰ τὴ βλέπουμε, μήτε μάλιστα νὰ ξέρουμε τὴν ὑπαρξή της. Ἡ ἀλήθεια κάποτες μοιάζει μὲ τᾶστέρια τὰ μακρινὰ ποὺ δὲ φαίνονται μέσα στὸν οὐρανό, κι ὥστόσο λάμπουνε ὀλομόναχα, κι ἄς μὴν τὰ βλέπῃ κανένας!

Ἡ καρδιά μου πονεῖ νὰ σᾶς ἀκούω! Τὸ χαμό σας θέλετε τὸ κακό σας γυρέβετε μόνο. Ἄν ξέρανε οἱ δασκάλοι τὴν ἀρχαία μὲ τὰ σωστά τους, δὲ θὰ πολεμούσανε κάθε ὥρα νὰ μᾶς δείξουνε πὼς τὴν ξέρουνε και θὰ γράφανε τὴ δημοτικὴ, ἀφοῦ κ' οἱ ἀρχαῖοι οἱ ἴδιοι γράφανε τὴ δημοτικὴ τους γλώσσα. Μὲ τὴν ψεφτογραμματικὴ δὲ φτειάνεται γλώσσα, δὲ φτειάνεται φιλολογία. Τί λόγια νὰ βρῶ γιὰ νὰ μὲ πιστέψετε; Χαλνᾶτε μιὰ γλώσσα ποὺ εἶναι θησαβρός γιὰ τὴν ἐπιστῆμη, ποὺ θὰ σᾶς δοξάσῃ στὸν κόσμο. Χαλνᾶτε μιὰ γλώσσα ποὺ μόνη της μπορεῖ νὰ σᾶς δώσῃ μιὰ μέρα ἐθνικὴ φιλολογία, ποίηση και φήμη, μιὰ γλώσσα ποὺ θὰ σᾶς κάμῃ νὰ μοιάξετε ἴσως και σεῖς μὲ τοὺς ἀρχαίους. Μή! Μή! Μή!»

Ἄχ! Νὰ εἴμουνε κάτι και γώ! Νὰ μπορούσε κανεὶς νὰ μ' ἀκούσῃ! Ἄφτὸ τὸ κεφάλαιο νὰ μπορούσανε ὅλοι νὰ τὸ διαβάσουνε — και νὰ μὲ πιστέψουνε! Τί ζητοῦμε; Τὸ καλό. Τί πολεμοῦμε; Νὰ προκόψῃ, νὰ μεγαλώσῃ τὸ ἔθνος. Ἐπρεπε

κ' οἱ δασκάλοι νὰ εἶναι μαζί μας. Ἄφτὸ θέλουνε και κείνοι ἄς διούνε τὸ λοιπὸ μὲ τί τρόπο θὰ τὸ κατορθώσουνε. Ἄς πάρουνε καλῆτερο δρόμο. Ἄχ! νὰ μᾶς κάνανε τουλάχιστο μιὰ παραγώρησι· νὰ μὴ λένε πρόστυχη τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ, νὰ μάθουνε τέλος πάντα πὼς ὁ λαὸς και μόνος ὁ λαὸς ἔκαμε και κάνει ὅλες τὶς γλώσσες τοῦ κόσμου. Τόσο μοῦ ἔφτανε κι ἄλλο δὲ θὰ ζητοῦσα. Τότες δὲ θὰ μοῦ ἔμελε πᾶ γιὰ τίποτα και θὰ πρόσμενα τὸ θάνατο μὲ χαρά.

ΚΣ'.

Οἰκιακὰ κυνάρια.

Ἄσὰ εἶπα τὰ παίρνω πίσω· δὲ μιλοῦνε πούπετα σὰ στὴν Ἀθήνα (ἐννοεῖται, δὲ μιλοῦνε τόσο καλά). Θυμῆθηκα τὶς γαζίες τῆς Πόλης. Στὴν Πόλη, ὅταν κόψῃ ὁ μπαξεβάνης τὶς γαζίες, τὶς δένει μὲ μιὰ ψιλὴ κλωστή σὲ κάτι μικρὰ ξυλάκια· τρυπᾶ ἓνα κολοκύθι και βάζει τὰ ξυλάκια· τὸ κολοκύθι, ὅλο τρυπημένο μὲ τὰ ξυλάκια και γεμάτο γαζίες, σοῦ φαίνεται πὼς λουλουδιάζει και μοσκοβολᾷ. Μιὰ μιὰ πουλεῖ ὁ μπαξεβάνης τὶς γαζίες κι ἀπομνήσκει τὸ κολοκύθι ὀλόξερο, χωρὶς καμιὰ μυρωδιά. Σὰν τὶς γαζίες, ἐφῆς τὸ βράδῳ σὲ μιὰ βεγγέρα ὅπου βρισκόμουνε, τὰ μὲν, τὰ δέ, τὰ γάρ, τὰ μέντοι, τὰ δὴ κι ὅλες οἱ ἄλλες ἐλληνικοῦρες στολιζανε και μπιμπιλῶνανε τὴν ὀμιλία. Ἐβαζε ὁ καθένας ἀπὸ μιά, μαζί μαζί μὲ τὰ χυδαῖα, γιὰ νὰ φαντάξῃ μπρὸς στὸν ξένο καθηγητὴ. Πόσες φορὲς ἔπρεπε νὰκούσω θυγατράσι και πατράσι! Πόσα

κοιλιάρια να καταπιῶ! Πόσα τεία να χορτάσω! Πόσα λιαυρογυτεύομαι να φάω! Πόσα ὄστε να χωνέψω!

Τὴ νύχτα, πού πῆγα να πίσω στὸ κρεβάτι, δὲν μπόρεσα να κοιμηθῶ. Ἔβλεπα ὅλο τὸ ἴδιο ὄνειρο· ὅλο τὸ ἴδιο φάντασμα με κυνηγοῦσε. Σφαλνοῦσα τὰ μάτια καὶ μοῦ φαινότανε πὼς ἓνα σωρὸ γαϊδουράκια — νόστιμα γαϊδουράκια, καλοσυγυρισμένα καὶ καλοστολισμένα — στεκάμενα τριγῦρο μου, ἀνοίγανε τὸ στόμα τους μεγάλο μεγάλο καὶ γκαρίζανε ὅσο μπορούσαν. Ξυπνοῦσα καὶ ξανακοιμόμουνε. Τὰ γαϊδουράκια με μιᾶς γινότανε ὄνάρια, τὰ ὄνάρια ὄνοι, οἱ ὄνοι πάλε σκυλιὰ καὶ τὸ κάθε σκυλιὸ ἔβγαине κύων· οἱ κύνες γαβγίζανε πού κόντεβε να σκάσουνε. Πηδούσανε ἀπάνω μου τὰ ζῶα σὰ λυσσιασμένα καὶ δαγκάνανε τίς χυδασιότατές μου γάμπες.

Τὸ πρωτὶ, εἶχα δουλειὰ στὸν Πηραία καὶ πῆρα τὸ σιδερόδρομο. Ἀγόρασα μιὰ φημερίδα να διαβάσω. Στὴν Ἀθήνα, γλήγορα διαδίνονται τὰ νέα· ξέρουνε τὸ κάθε πράμα ἅμα γίνῃ, κάποτες πρὶ γίνῃ, καὶ πολλές φορές χωρὶς να γίνῃ διόλου. Ἡ γαζέττα ἔλεγε· — « Λύσσα λύσσην πέφυκε. Τὰ μὲν, ὁ ἐν Παρισίοις ἄμουσός τε καὶ βάρβαρος Ἕλληνας καθηγητής, ἄγευστος πάσης ἑλληνικῆς παιδείας, κ. Ἰ. Ν. Ψυχάρης, ὁ μυριάσις μανίαις οἰστηλατούμενος, ὁ καταστροφεὺς τῆς ἡμετέρας γλώσσης, ὁ ὑβριστὴς ἔθνους ὀλοκλήρου, ὁ λίαν καταλλήλως ἐπικληθεὶς Ἡρόστρατος ὁ Β΄, ὁ Ζωΐλος τοῦ ἡμετέρου Ὀμήρου, ἡ ξένως φθεγγομένη χειλιδῶν (τὸ χειλιδόνι με κολάκεβε), ὁ τὴν ἀθῶον ψυχὴν καὶ τὸν τῶν τῶν Ἀθηνῶν γλωσσολόγων ἡρέμα βέοντα βίον καταταράξας, ὁ τὸν ἐν εἰρήνῃ διάγοντα Χατσιδάκιον καταξυγκυκήσας, ὁ τῆς ἀπειροῦ καὶ παγκοσμίου αὐτῶν δόξης ζηλώσας τοὺς δασκάλους, ὁ ἐν γερμανικαῖς ἐφημερίσι δικαίως ὑπὸ τῶν ἡμετέρων λογίων διαβληθεὶς καὶ σφόδρα ἐπικριθεὶς (βαριοῦμαι καὶ δὲν ἀντιγράφω τοὺς ἄλλους μου τίτλους), ὁ κύριος οὗτος, ἄτε λυσσητικὸς, ἐδήχθη τῇ παρελθόντι νυκτὶ ὑπὸ τινος οἰκιακοῦ κυναρίου. Μι-

τροῦ γε καὶ δεῖ, ὁ κ. καθηγητὴς τὰ ἐτσίτωσεν. Τὰ δέ (καιρὸς εἴτανε!), ἀποθήσεται (ἄλλα φύλλα βάζανε ἀποθήσει, ἄλλα θέλει ἀποθῆ ἢ ἀπεθῆ, ἄλλα πάλε ἵνα ἀποθῆ· κάθε γαζέττα εἶχε τὸν τύπο τῆς) ἐν Παρισίοις (δὲν ἔγραφε κανένας εἰς Παρισίους· εἶναι χυδαῖο τὸ εἰς)· λύσση γὰρ ἑάλφω τὸ κυνάριον. Ἀναγκασθήσεται οὖν ὁ βάρβαρος ὁμογενὴς ἵνα ἐπίζητήσῃ θεραπείαν παρὰ τῷ περιφῆμῳ τῆς Γαλατίας Ποιμένι. Ἴνα ἐπάρῃ αὐτὸν ὁ ὑπερίδρομος! »

Πρέπει να πῶ τὴν ἀλήθεια· δυσκολέβουμαι να διαβάζω φημερίδες καὶ συχνὰ δὲν μπορῶ να καταλάβω τί γράφουνε· ἔχουνε πάρα πολλὴ σοφία. Μιὰ μέρα παραπονιόμουνε πού πολλές φορές μοῦ ξεφρέβγει τὸ νόημα μιᾶς λέξης, καὶ πολὺ φρόνιμα μοῦ εἶπε μιὰ νόστιμη κυρία· — « Φαίνεται ὅτι δὲν ἐμάθητε ἱκανὰ ἑλληνικὰ εἰς τὸ σχολεῖον. » Καλὰ πού τᾶκουσα κι ἀφτό! Εἶχε δίκιο ἡ νόστιμη κυρία. Για τοῦτο βασιανίζομουνε καὶ τώρα· δὲν μποροῦσα να καταλάβω τί εἶχε καὶ καλὰ να με δείξῃ τὸ σκυλί. Γιατί ἔλεγε ἡ γαζέττα ἐδήχθη; Σὰ να μισοκαταλάβαινα πὼς τὸ σπιτόσκυλο μ' εἶχε δαγκάσει, ἀφοῦ διάβαζα γιὰ λύσσα. Μὰ ἔπρεπε κιόλας να με δείξῃ; Τί μ' ἐδειγνε; Τάχατις γιὰ να με βγάλῃ μασσαρὰ ἢ να πῆ τοῦ Παστέρ· — « Ἐδῶ σε θέλω! Διὲς πῶς σοῦ τὸν ἔκαμα. Γιάτρεψέ τονε τώρα, ἂν μπορεῖς! »

Καθόμουνε καὶ λυπόμουνε τὸν καιρὸ πού πέρασα παιδιὰ στὸ σχολεῖο καὶ στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Παρισίου. Χαμένος κόπος! Σπούδασα στὸ Παρίσι, καὶ γιὰ τοῦτο δὲν ξέρω, σὰν πού τῷγραφε μιὰ μέρα ἓνας φίλος μου, μήτε τάρχαϊα μήτε τὰ μεσαιωνικὰ μήτε τὴ δημοτικὴ. Γιατί δὲ μ' ἔβαλε ὁ πατέρας μου να σπουδάσω ἢ στὴν Πόλη ἢ στὴν Ἀθήνα; Θὰ μάθαινα τουλάχιστο δυὸ ἑλληνικὰ καὶ θὰ μοῦ φαινότανε ἡ καθαρέβουσα μάλαμα. Δὲν κάθησα στὴν Πόλη κ' ἡ τιμωρία μου σήμερα εἴτανε πού δὲν μποροῦσα να καταλάβω τί ἔγραφε γιὰ μένα ἡ φημερίδα. Για τὴν καλὴ μου τύχη βρισκότανε

πλάγι μου στο βαγόνι ο φίλος μου ο Ω και μου τὰ ξήγησε ὅλα πολὺ παστρικά (ὁ Ω εἶχε σπουδάσει στὴν Ἀθήνα). — « Τὸ ἐδήχθη γράφεται μὲ η· εἶναι παθητικὸς ἀόριστος α· ὁ ἐνεστώς τῆς ἐνεργητικῆς φωνῆς εἶναι δάκνω· σημαίνει τὸ αὐτὸ και τὸ βάρβαρον δαγκάνω και κλίνεται δάκνω, δάκνεις, δάκνει· μέσος μέλλων δήξομαι, δήξη· ἔδακον, ἔδηξα, δεδηγώς, δέδηγμαι, ἐδήχθην, ὅθεν και τὸ δηχθεῖς. » — « Τί λωλὸ ῥῆμα! πετῶ και τοῦ λέω, σὰ νὰ τὸ πιασε τρέλλα μὲ μιὰς. Τὸ δάκνω πάει και γίνεται δήξομαι κι ἀπὸ τὸ δήξομαι τὸ ἴδιο ῥῆμα πηδᾷ στοῦ ἐδήχθην! Ἔχουμε τὸ λόγο τους τέτοιοι τύποι; Ἡ γραμματικὴ πῶς τοὺς ξηγᾷ; » — « Τοὺς ἐξηγεῖ κάλλιστα· εἶναι ἀνώμαλοι. » — « Τί μοῦ λέτε; Ἔχει λοιπὸν κ' ἡ ἀρχαία γλῶσσα ἀνωμαλίες; » — « Ο φίλος μου Ω δὲ μ' ἀκουγε. — « Τὸ ἐδέχθη γράφεται μὲ ει· εἶναι παθητικὸς ἀόριστος α· ὁ ἐνεστώς τῆς ἐνεργητικῆς φωνῆς εἶναι δείκνυμι — παρατηρήσατε δέ, παρακαλῶ, τὴν κατάληξιν μι· εἶναι ἀρχαιοτάτη· τὸ μι εἶναι συναίρεσις τοῦ ἐγώ. Οἱ λέγοντες οὖν δείκνυμι ἀρχαιοτάτοι τυγχάνουσιν ὄντες και τὴν σήμερον — . Τὸ δὲ δείκνυμι σημαίνει τὸ αὐτὸ και τὸ βάρβαρον δείκνω ἢ δείκτω· κλίνεται δείκνυμι, δείκνεις, δείκνυσι, ἐνεργητικὸς μέλλων δείξω, ἔδειξα, δειχθήσομαι, ἐδείχθην, ὅθεν και τὸ δειχθεῖς. » — « Και πῶς θὰ ξεδιακρίνουμε τὸ ἓνα ἀπὸ τᾶλλο, τόλμησα νὰ ῥωτήσω, ἀπτὰ τὰ δυὸ ῥήματα, ἐδείχθην και δειχθεῖς, δηχθεῖς κ' ἐδήχθην; » Ὁ Ω· — « Λίαν ἀγράμματος τυγχάνετε ὦν· διὰ τοῦ η και τοῦ ει κατέστη ἡ διαφορὰ πασιδῆλος· οἱ ἀρχαῖοι, σοφοὶ ὄντες και φρόνιμοι, ἵνα διακρίνωσι τὸ μὲν ἀπὸ τοῦ δέ, ἔγραφον ὅτε μὲν διὰ τοῦ ει, ὅτε δὲ διὰ τοῦ η. » — « Ἐνα πρᾶμα μὲ βασανίζει. Σὰ γράφανε, πάει καλά! Μὰ σὰ μιλούσανε, πῶς κάνανε; Παραδειγματος χάρη, ὅταν ἔλεγε ἓνας ἀρχαῖος· ἔδειξα τοῦ δεῖνα τὸν... τὴ βράχη μου, ἢ και κάτι ἄλλο, φοβοῦμαι νὰ μὴ φαίνότανε πῶς λέει ἀνοησία, γιατί εἶναι μερικὰ πρᾶματα — μὲ τὸ συμπά-

θαιο! — πὺ μπορεῖ πολὺ ἔφκολα ὁ καθένας νὰ τὰ δείξη μὲ ει, και πὺ φαίνεται ἀδύνατο νὰ τὰ δῆξη μὲ η, μάλιστα ὅταν εἶναι νὰ τὰ δῆξη ὁ ἴδιος. »

Χωρὶς νὰ μοῦ δώσῃ ἀπάντησι, ἔακολούθησε ὁ λογιώτατος· — « Ὁ παθητικὸς ἀόριστος α· ἐδήχθην, ἐν χρήσει νῦν παρ' μιῦν, (μὲ γιῶτα τᾶκουγα κείνη τὴν ὥρα, μὲ γιῶτα τὸ γράφω) και παρ' μιῦν θὰ ἦτο ἐν χρήσει, ἐὰν και μεῖς εἴχατε σπουδάσειν (ἀπὸ τὸν Κοραῖ τὸ μακαρίτη θὰ τῶχε παρμένο ἀπτὸ) ἐν τοῖς μετέροις γυμνασίοις και οὕτως ἐμυθάνετε ἑλληνικά· (στὰ δυὸ τὰ μιῦν ἔβαζε ὁ φίλος μου ἓνα χυδαιοτάτο ι· μὰ τῶρα καταλάβαινα τὴ νοστιμάδα· τὸ πρῶτο εἶτανε ἡμιῦν, κ' ἡμιῦν τὸ δέφτερο· μόνο σὲ κείνα πὺ ἔλεγε γιὰ τὰ γυμνάσια, μοῦ φάνηκε σὰ σκοτεινούτσικο τὸ μετέροις). Οἱ δὲ ἡροστρατοῦντες και ζωιλεύοντες (ἀπτὸ τὸ ζωιλεύοντες τῶλεγε μὲ κάποιο τόνο και σὰ νὰ τὸ καμάρωνε) ἀγνοοῦσι τὰ τοιαῦτα· αἰῶνια μυστήρια μενεῖ αὐτοῖς τὸ τε ἐδείχθην και τὸ ἐδήχθην, οὐ χαιρούσι γὰρ εἰμὴ καθυβρίζοντες τὸ ἔθνος. » Ὁνειρο δὲν εἶτανε· σταλήθεια μὲ δαγκάνανε τὰ σκυλιά.

Κατέβηκα στὸν Περαιὰ κι ἀποροῦσα μ' ὅσα βλέπανε τὰ μάτια μου. Τί ἀκάματος λαός! Τί ἐνέργεια πὺ τὴν ἔχει! Μὲ τί πόθο πιάνει τὴ δουλειά! Εἶναι δὲν εἶναι πενήντα χρόνια, μόλις ὑπαρχε ἡ Ἀθήνα. Κοντέβουνε τριάντα χρόνια πὺ πῆγα πρῶτη φορὰ παιδὶ στὸν Περαιὰ, και μόλις ὑπαρχε ὁ Περαιὰς. Σήμερα βλέπεις παντοῦ δρόμους, μαγαζιά, μηχανές, φάμπρικες, βιομηχανία, κίνηση κ' ἐμπόριο. Οἱ φάμπρικες ἀφτὲς πόσο μ' ἀρέσουνε! Ἡ λέξη μπορεῖ νὰ εἶναι ξένης παραγωγῆς· οἱ φάμπρικες ὅμως εἶναι δικές σας — κι ἀπτὸ μᾶς φτάνει, παιδιά. Πρέπει νάρθη κανεὶς ἀπὸ τὴν Τουρκιά, γιὰ νὰ καταλάβῃ τὴ διαφορὰ, γιὰ νὰ διῆ τί θὰ πῆ ἔθνος, τί εἶναι λαός, τί γίνεται μὲ τῆς ψυχῆς τὴν ἐνέργεια, μὲ τὴν ἀγάπη τῆς πατρίδας, τί μπορεῖ νὰ κατορθώσῃ ἢ λευτεριά. Σὰς βεβαιώνω πῶς ὁ Παρθενώνας δὲ μ' ἀρέσει ὅσο μ' ἀρέσει τῶνομα

τῆς Λεφτεριάς· ἡ Ἀκρόπολις τόσο ὠραία δὲν εἶναι. Μιὰ φορὰ μόνο εἶδα τὴν Ἀκρόπολις καὶ δὲ χρειάστηκα νὰ τὴν ξαναδιδῶ. Μοῦ ἔφτανε ποῦ πατοῦσα λήφτερο χῶμα. Ἀπὸ τὴν Τουρκιὰ κατεβαίνω κι ἀνοίγει ἡ καρδιά μου. Ὁ Φειδιάς δὲν μπορεῖ νὰ μοῦ δείξῃ ὠραιότητες πρὸ μεγάλες ἀπὸ τὴ χαρὰ ποῦ φαίνεται σ' ὅλα τὰ μάτια, ἀπὸ τὴ λεφτεριά ποῦ καθαρίζει τὸν οὐρανό, ποῦ σ' ὀλωνῶνε τὴν ὄψη φέγγει κι ὀλωνῶνε τὰ πρόσωπα φωτίζει. Ἐδῶ βλέπω ἔθνος! Ἐδῶ βλέπω ζωὴ!

Βλέπω κάπου κάπου καὶ κάτι ἄνοστα γραψίματα στὰ μαγαζιά· — « *Τῆ καλαισθησία* » ἢ « *Ἀποθήκη οἴνων καὶ πνευματωδῶν ποτῶν*. » Μὰ δὲν πειράζει. Σὰ νὰ μὴν εἴτανε γραμμένα! Ὁ καλὸς μας ὁ λαὸς κορακίστικα δὲν ξέρει· τὸ κρασί πάντα κρασι τὸ λέει. Ἀφίνει τίς ψεφτιές στοὺς ἄλλους· ἄς πὰ νὰ γελᾷ ὁ δάσκαλος καὶ τὸν ἑαυτό του καὶ τὸν κόσμον, γράφοντας οἶνος, ἐκεῖ ποῦ πίνει κρασί. Ἐμᾶς, ἀδέρφια, δὲ μᾶς μέλει! Γιὰ πῆτε μου, παιδιὰ, εἶναι πούθενά καμιὰ λέξη ποῦ νὰ ξέξῃ τὸ κρασάκι τὸ δικό μας, τὸ κρασάκι ποῦ πίνουμε καὶ ποῦ μᾶς βάζει στὴν καρδιά πόθο γιὰ τὴ δουλειὰ καὶ στὸ κεφάλι τὴ ζωηρὴ του φλόγα; Μὲ τὸ λαὸ πάντα τὰ συφωνοῦμε. Ἐέρει πὼς τὸν ἀγαπῶ καὶ δὲν πιστέβει τοὺς δασκάλους, ὅσο κι ἂν τοῦ φωνάζουνε πὼς δὲν ἔχω πατριωτισμό. Ἄς μὲ δαγκάσουνε καὶ βλέπουνε! Ὁ ἀδερφός μου ὁ Γιάννης δὲ σηκώνει τέτοιους χωρατάδες. Γιὰ τοῦτο καὶ γὼ τρελλαίνουμαι γιὰ τὸν καλὸ μας τὸ ῥωμαῖκο λαό. Ἐχω μάλιστα καὶ μιὰ ἰδέα· ἡ νέα μας φιλολογία θὰ βγῆ καμιὰ μέρα μέσα ἀπὸ τὰ σπλάγχνα τοῦ λαοῦ. Στὰ νησιά, ἐνῶ τραγουδοῦνε τὰ τραγούδια τους, ἄξαφνα ξεφυτρῶνει κανένας Ὀμηρος καὶ βάζει κάτω τοὺς δασκάλους. Στὰ πρῶστα θεάτρα ὅπου μαζώνεται ὁ λαός, ὅπου συνάζονται νάφτες, μπακάληδες καὶ δουλεφτάδες, ἄξαφνα φαίνεται κανένας Σαικσπεῖρος, χυδαῖος σὰν τὸ Σαικσπεῖρο. Εἶναι καιρὸς ποῦ θὰ τὸν εἶχαμε, ἄ δὲν εἴτανε τόσα σκολεῖα κι ἂν ὀλημέρα δὲ μᾶς χαλνούσανε καὶ

γλώσσα καὶ μυαλό. Ἄς πάνε ἄλλοι νὰ παραστάνουνε Φιλοχτήτη στὰ θεάτρα, καὶ νὰ νομίζουνε οἱ δύστυχοι πὼς τὸν καταλαβαίνουνε. Ὅταν εἴμουνε παιδί δεκαπέντε χρονῶ στὸ λύκειο, θυμοῦμαι ποῦ μᾶς ἔβαλε ὁ δάσκαλός μας νὰ μάθουμε ἀπ' ὄξω καὶ νὰ παραστήσουμε τὸ Φιλοχτήτη. Ὅτι στὸ Περσίσι κάνουνε τὰ παιδιὰ, στὴν Ἀθήνα τὸ κάνουνε οἱ μεγάλοι. Ἀπ' ἄφτους τοὺς μεγάλους δὲ θὰ βγῆ ὅμως, σὰς τὸ λέω γώ, κανένας Σοφοκλής. Ὡς ποῦ νὰ διοῦμε καὶ μεῖς τὸν ποιητὴ ποῦ προσμένω, μιὰ συμβουλὴ νὰ δώσουμε στοὺς νέους. Τραβάτε, παιδιὰ, ἴσα στὸν Περσίσι, νὰ μάθετε τὴ γλώσσα.

Καλλήτερα θὰ τὴ μάθετε στὸν Περσίσι πρὸς τὸ σκολεῖο. Ἀπὸ τὴν καθαρέβουσα τίποτα δὲ βγαίνει· δὲν εἶναι ἄξια νὰ σὰς δείξῃ τί θὰ πῆ ἀληθινὴ τέχνη. Οἱ δασκάλοι νομίζουνε πὼς φτάνει κανεὶς νὰ βάλῃ δοτικὲς, νάκοιουθῇ τὴ γραμματικὴ τῆς ἀρχαίας καὶ νὰ λήῃ ἤκουσα ἀντὶς ἄκουσα καὶ παιδίον ἀντὶς παιδί, γιὰ νὰ γράφῃ καλὰ. Εἶναι ὅμως ὦρα νὰ διοῦμε τὸ κάτω κάτω τί τρέχει. Ἀλήθεια τὸ παρκαμάμα με τὰ κορακίστικα κι ὁ κόσμος ἀρχίζει νὰ τὸ λήῃ. Μᾶς χαλνοῦνε τὴ γλώσσα, καταντοῦνε καὶ κωμῳδία, γιὰτὶ νὰ διῆτε τί γίνεται. Ἐνας δάσκαλος ἀκούει ἄλλο δάσκαλο ποῦ βγάζει λόγο καὶ ῥητορέβει· « Μάσι ῥάσι κάσι οἶεν φλοῖεν κουκουροῖεν πατραμητραφρυγακακαούσας περιώρισται. » Ἀρπάζει τὸ περιώρισται ὁ δάσκαλος (τᾶλλο ὁ δύστυχος δὲν μπόρεσε νὰ τὰ καταλάβῃ). — « Μπά; λέει μέσα του· ἄφτος ποῦ μιλεῖ ξέρει τὸ λοιπὸν πὼς ὁ παθητικὸς παρακείμενος εἶναι περιώρισται! » Χαίρεται. Ἐπειτα γυρίζει καὶ σοῦ λέει· — « Ὁ τάδε γράφει καλὰ! » Τί θὰ πῆ ἄφτο τὸ γράφει καλὰ; Ἐὰ πῆ πὼς ξέρει νὰ βάλῃ περιώρισται. Μόνο ἄφτο θὰ πῆ; Ὅχι! Ἐὰ πῆ κ' ἕνα ἄλλο· — « Τὸ ξέρει τοῦ λόγου του, μὰ τὸ ξέρω καὶ γώ, ἀφοῦ τὸ καταλάβα. Σοφοὶ κ' οἱ δύο μας. » Γιὰ νὰ γράψῃ κανεὶς καλὰ, δὲν εἶναι ἀνάγκη νᾶχῃ μῆτε τέχνη, μῆτε πνέμα, μῆτε φαντασία, μῆτε νοῦ· πρέπει νὰ βάζῃ φάσι μάσι ῥάσι καὶ περιώρισται.

Τὸ ἔθνος τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἔξυπνο ἔθνος· μόνο στὸ ζήτημα τῆς γλώσσης τὰ μπερδέβει. Μὲ τέτοια φάσι μᾶσι βᾶσι πιάνεται ὁ κόσμος. Εἶναι μιὰ ἀηδία πού πάει νὰ φρίξη κανεῖς, μόνο νὰ τὸ συλλογιστῇ. Οἱ νέοι μας τουλάχιστο δὲν πρέπει νὰ κούνε ἀφτὰ τὰ φάσια μᾶσια καὶ μῆτε νὰ τὰ θέλουνε πιά. Βλέπω πὼς κοντέβουνε καὶ κείνοι νὰ βαρεθοῦνε τοὺς δασκάλους κι ἀλήθεια τὰ ζίζζουνε οἱ δασκάλοι. Χάρηκα πὺ εἶδα ἓνα δυὸ νάχουνε ἀφτὴ τῇ γνώμῃ· φοβοῦνται ὅμως νὰ μιλήσουνε καὶ ντρέπουνται τοὺς σοφολογιώτατους. Κάπου κάπου, μέσα σὲ χίλιους ἀθρώπους βρῖσκεις μισὸ ἄθρωπο πὺ σιχάθηκε τὰ δασκάλια, πὺ διψᾷ νὰκούσῃ γλώσσα δική του. Ἀφτὸς ὁ μισὸς θὰ γίνῃ ἓνας σωστός καὶ δὲ θὰ τὰ θέλῃ μισά· ἀφτὸς ὁ ἓνας ὁ σωστός θὰ γίνῃ πάλε χιλιάδα, κι ἀφτὴ ἡ χιλιάδα θὰ γίνῃ χιλιάδες καὶ χιλιάδες. Ἔτσι λίγο λίγο προχωροῦμε καὶ στὸ τέλος μᾶς φωτίζει ἡ ἀλήθεια. Σταθῆτε μόνο νὰ βγῆ ἓνας πὺ νὰ νοιώθῃ ἀπὸ τέχνη, πὺ νάχῃ φαντασία καὶ ποίηση· νὰ διῆτε πὼς βάζει κάτω τὸν κακόμοιρο τὸ δάσκαλο πὺ γράφει καλά· ἀφτὸς ὁ ἓνας — ἀκούτε με καὶ μένα — ἀπὸ τὸν Περαιὰ θὰ μᾶς βγῆ καμιὰ μέρα.

Πολλὴ ὥρα ὅμως δὲν εἶχα νὰ κάτσω στὸν Περαιὰ, μῆτε καὶ νὰ προσέξω σ' ὅσα κοίταζα. Εἶχα κάτι ἄλλα στὸ νοῦ μου. Δὲν εἶναι μόνο τὸ ζήτημα τῆς γλώσσης πὺ μᾶς βασανίζει· εἶναι καὶ τὸ ζήτημα τῆς προφορᾶς. Ὅλο συλλογιόμουνε τὰ λόγια τοῦ φίλου μου τοῦ Ω. Τί καλά πὺ μ' εἶχε κατηχίσει! Ἀφτὸ τὸ ζήτημα τῆς προφορᾶς, τώρα πρῶτα τὸ καταλάβαινα. Μὲ τὰ λίγα πὺ μοῦ εἶπε, φωτίζοτανε ὁ νοῦς μου. Εἶδα πόση σοφία εἶχανε τόντις οἱ ἀρχαῖοι· δὲν τῇ φαντάζονται στὴν Ἑβρώπη. Πρὶν πῆ λέξη ὁ πρῶτος Ἑλληνας πὺ ἄρχισε νὰ μιλῇ τῇ γλώσσῃ του, ἤξερε νὰ γράφῃ. Πρὶν ἀνοιξῆ τὸ στόμα του, εἶχε μάθει τὰ ραβῆτα. Καὶ βέβαια! Στὴν ἀρχὴ — καθὼς τὸ καταλάβανε ὅλοι σήμερα στὴν Ἑλλάδα — ἡ γλώσσα εἶτανε ὅλη γεμάτη ἀπὸ ἰ· μὲ τὸν ἴδιο τρόπο

προφέρανε τὸ *ι, η, υ, ει, υι* καὶ τὸ *οι*. Τί ἔκαμε τότες ὁ Ἑλληνας; Ἀπὸ τότες εἶτανε βλέπετε ξυπνὸς κ' ἔκαμε ἀπόφαση, γιὰ νὰποφύγῃ τῇ μονοτονία, νὰ βάζῃ κάπου *ι, κάπου η, υ, ει, υι, ἢ οι*. Βλέπεις ὅμως, πὼς γιὰ νὰ καταφέρῃ τέτοιο πρᾶμα, ἔπρεπε νὰ γράφῃ προτοῦ μάθῃ ἀκόμη νὰ μιλῇ, γιὰτὶ ἄλλιῶς, ἀπαρχῆς ὅλα θὰ τὰ μπερδέβε. Δὲ θὰ μπορούσε νὰ διακρίνῃ τῇ μιὰ λέξη ἀπὸ τὴν ἄλλη· ἡ γλώσσα μας θὰ εἶχε τρομερὴ μονοτονία· ὁ πρῶτος Ἑλληνας πὺ ἄρχισε νὰ γράφῃ, δὲ θὰ μπορούσε νὰ ξέρῃ μὲ τί τρόπο ἔπρεπε νὰ γράφῃ ὅσα ἀκούγε, ἀφοῦ ὅλα εἶχανε τὴν ἴδια προφορά. Ὑπαρχε λοιπὸν ἀρραβῆτο, πρὶ γίνῃ γλώσσα.

Μάλιστα, γιὰ πιώτερη ἀσφάλεια, ἅμα ὁ ἓνας ἔλεγε μιὰ λέξη, τῇ συλλαβίζε κιόλας· ἔτσι καταλάβαινε ὁ ἄλλος πὼς ἔπρεπε νὰ τῇ γράψῃ. Ἄν εἶτανε νὰ πῆ *εἰδοποίησις*, δὲν τὸλεγε ἀπλὰ σὰν πὺ τὸ λέμε τώρα· πρῶτα πρόφερνε τῇ λέξη, ὕστερα μὲ μιὰ ἀνάσα περνοῦσε ξεχωριστὰ κάθε ψηφί. — « *Εἰδοποίησις, τοῦτ' ἔστι ἐ ψιλὸν ἰῶτα ψιλὴ δέλτα ὁ μικρὸν πι ὁ μικρὸν ἰῶτα ὀξεῖα ἦτα σῆγμα ἰῶτα σῆγμα.* » — Τὸ σύστημα τοῦτο καταντοῦσε ἀναγκαῖο. Στοῦ Περικλῆ τὰ χρόνια, ὅταν τῶφερνε ὁ λόγος νὰ πῆ ἓνας Ἀθηναῖος τὰλλουνοῦ *ἰσρχετε*, ἔπρεπε νὰ τὸ συλλαβίση στὴν ἴδια στιγμή, γιὰ νὰ διῆ ὁ ἄλλος Ἀθηναῖος τί πρᾶμα ἔρχεται, γουρούνη (*ἔς ἔρχεται;*), πρόβατο (*οἷς ἔρχεται;*), καμιὰ οὐράνια δύναμη (*ἔς ἔρχεται;*), ἢ ἀπλὰ ἂν μπαίνει κανεῖς μέσα (*εἰσέρχεται*). Δὲν ἔφτανε τὰφτί· ἡ προφορὰ δὲν ἀρκοῦσε· ὀρθογραφοῦσανε καὶ μιλοῦσανε. Ἔτσι δὲν κάνανε ποτέ τους λάθος.

Ἀφτὸ τὸ σύστημα πολὺ τὸ συστήνω στοὺς δικούς μας· πρέπει νὰ συλλαβίζουμε. Ἄλλιῶς δὲ θὰ ξέρομε τί γλώσσα μιλοῦνε. Ὅταν τῇ γράφουμε, ἀπὸ τὴν ὀρθογραφία μπορούμε τουλάχιστο νὰ καταλάβουμε πὼς ὁ σκοπὸς τους εἶναι νὰ γράφουμε τὴν ἀρχαία. Μὰ ὅταν τοὺς ἀκούμε καὶ μιλοῦνε, πὼς θὰ κάμουμε γιὰ νὰ καταλάβουμε ἂν τόντις ἀρχαίους

τύπους μεταχειρίζονται ἢ ὄχι; Ὅσο τοὺς διαβάζεις, σοῦ φαίνεται πὼς ἡ γλώσσα τους εἶναι ἀρχαία· μὰ σὲ παρακαλῶ μιὰ στιγμή νὰ ξεχάσης, ἄν εἶναι δυνατό, πὼς ἔχεις μπροστά σου τυπωμένο βιβλίο, καὶ νὰ τὸ διαβάσης, ὄχι μὲ τὰ μάτια, παρὰ μὲ τὰ φτῆτιά. Ἄκουσε τί λέει, γιατί κι ὁ δάσκαλος κι ὁ μπακάλης κι ὁ πλούσιος κι ὁ φτωχὸς κι ὁλος ὁ κόσμος, θὰ προφέρῃ ὅπως σὰς τὰ σημειῶνῶ τώρα·

« Ἐνδὲς νεοτέρης χρόνις σπουδεῖαν κε, οὔτος ἰπὶν, ἀπότομον μετάβασιν ἰπέττι· ἰ ελινικὴ γλῶσσα, ἐξοῦ ο Κοραῖς μετὰ δινάμεως κε τόλμις ἀνάπεξεληθὸν κατὰ του παρελθόνδος, ἰπέθετο τα θεμέλια ἐφὸν στυριζομένι προέβι· ἰ νέα ελινικὴ. (Μὴν ἀπορῆς ποῦ βλέπεις μιὰ γλῶσσα νᾶχη θεμέλια, νὰ στηρίζεται σ' ἀφτὰ τὰ θεμέλια, κι ὡστόσο νὰ προβαίγη. Ἄφτὰ σοῦ δείχνουνε ἴσια ἴσια τὴν σπουδαίαν καί, οὔτως εἰπεῖν, ἀπότομον μετάβασιν κτλ.). Ἄλὰ του αιδίμου ἀνδρὸς ἰ ἐργασία, ὡς ἰκός, δὲν ἰδύνατο νὰ ἰνε ἐπὶ πολὶ ἐπαρκίς. ἰ ἐπελθούσα ἐλεφθερία, ὡ συμβαρακολουθὸν ἀφτὶ πολιτιζμός, δὲν ἰδύνατο νὰ ἀρκεσθῶσιν ἰζ γλῶσαν διμιοιργηθίσαν ἐν δουλίᾳ κε βαρβαρότιτι. (Τέτοια λένε, τέτοια διδάσκουνε ἀκόμη καὶ σήμερα οἱ δεινοὶ μας γλωσσολόγοι· ἡ γλῶσσα μας μορφώθηκε ἐν δουλείᾳ καὶ βαρβαρότητι· φαίνεται ὅμως, γιὰ νὰ τὸ λένε, πὼς ἡ γλωσσολογικὴ τους ἐπιστήμη δὲν προέβη ἀκόμη ἀρκετὰ· γιὰ τοῦτο νομίζω καὶ γὼ πὼς ἡ ἐργασία τους δὲν δύναται νὰ εἶναι ἐπὶ πολὺ ἐπαρκής). Οὔτο δὲ ἰ καθιμᾶς γλῶσσα ἰπο τις ἀνάγκης οθουμένι ἰπερεπίδισε τα πρὶν στενὰ ὄρια· ἀλ ἐπίσειε τοῦτο ἀνεφτινὸς χαλινού, κε δια τοῦτο παρατιρούμεν ἐν ἀφτὶ παρισιγμέννας κε φράσις κε ρίσις ξενικὰς κε ἀτόπους (κοίτ. Κεφ. Θ) κε ἰφος παράχρδον κε καθόλου ἐλιψιν ἀρμονίας κε ομαλότιτος. Τιν βαρεκτροπὶν δὲ τὰφτην τιζ γλῶσις, ἀπο πολοῦ ἰδι καταφανὶ γενομένιν, πολίμεν ἐπεχειρίσαν νὰ ἀναστίλοσιν, ἀλὰ τὸ κ. Κόντο προέκίτο νὰ ἀναλάβι τον δινὸν ἀγὸνα τιζ διορθόσεος ἀφτις κε καθάρσεος διὰ τιζ διμοσιέφσεος τον Γλοσικὸν ἀφτοῦ

Παρατιρίσειον. (Ἡσύχασα τώρα! Καλὰ ποῦ βρέθηκε ἓνας ἄθρωπος νὰ διορθώσῃ μοναχὸς του ὅσα κάμανε τόσο αἰῶνες καὶ νὰ δώσῃ καθάρσιο στὴν ἱστορία!)

Δισχερούς δε, ἀνμὶ ἀδινάτου, οὔσις τις περίσιναγογίς τον φιλαδίον, ἐν ἰς σποράδιν ἰνε κατὰκεχοριζόμενε ἰ Γλοσικὴ Παρατιρίσις, παρακαλέσαμεν τον ἐπιφανὶ καθιγιτίν, ὅστις (τὸ ὅστις εἶναι βέβαια ἀττικισμός) προθίμος (ἀκούς ἐκεῖ!) παρέσχε τιν ἰλιν τοῦ σίμερον ἐκδιδομένου τόμου, ὄν κε παραδίδομεν ἰς του κινού τιν χρίσιν. (Σπολλάτη καὶ νὰ μᾶς ζήση!)

Ἐν Αθίνες τι 30 οκτοβρίου 1882.

Ἐκ τον Καταστιμάτον Ἀνδρέου Κορομιλά. »

Ἔτσι λένε τὰ Καταστήματα. Ἔτσι μιλοῦνε οἱ δασκάλιοι. Πολὺ πολὺ παρακαλῶ τὸν ἀναγνώστη μου νὰ μὴ νομίσῃ πὼς χωρατέβω. Ἄς βάλῃ τὸ παιδί του ἢ κανένα του φίλο νὰ τοῦ διαβάσῃ ἀφτὸ τὸ κατεβατό, σὰν ποῦ τῶχῳ γραμμένο· ἔπειτα ἄς τόρθογραφήσῃ ὅπως θέλει κι ἄς τὸ διαβάσῃ ὁ ἴδιος δυνατὰ τοῦ φίλου του ἢ τοῦ παιδιοῦ του· δὲ θᾶχη καμιά διαφορὰ. Ὁ ἓνας κι ὁ ἄλλος θὰ προφέρουνε κάθε λέξη ἀπαράλλαχτα μὲ τὸν τρόπο ποῦ σημειώσαμε τὴν καθεμιά. Μήτε οἱ, μήτε ὡ θὰ πῆ στὴν πρώτη φράση, ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις· θὰ τὸ πῆ σὰ νὰ εἴτανε γραμμένο ἐν τις νεοτέρης χρόνις· τὸ τ μάλιστα τοῦ τις, ὕστερις ἀπὸ τὸ γ, θὰ τὸ πῆ σὰν ἰ γαλλικὸ, καθὼς κ' ἡ πρόστυχη δημοτικὴ ἔτσι πάντα τὸ λέει. Λέξις καὶ λέξις ἔχουνε τὴν ἴδια προφορὰ· ἰ βάζεις καὶ στὰ δύο. Μ' ἄλλα λόγια, ὅταν ὁ δάσκαλος μιλεῖ, δὲν τὰ λέει ὁμορφα καὶ παστρικά ὅπως τὰ γράφει· τὰ λέει ἴσια ἴσια μὲ τὴν ὀρθογραφία ποῦ βάλαμε σ' ὄλο κείνο τὸ κατεβατό. Τί θὰ ποῦνε ὅμως οἱ ξένοι ἄμα τὸ διοῦνε καὶ καταλάβουνε πὼς ἔτσι μιλοῦμε; Βέβαια θὰ τοὺς φανῆ γλῶσσα « διμιοιργηθίσα ἐν δουλίᾳ κε βαρβαρότιτι. » Πολὺ πιδ φρόνιμο λοιπὸ νὰ συλλαβίζουμε ἀπὸ τώρα κι ὀμπρός. Χωρὶς τὸ συλλαβισμό, κ' ἡ ὀρθογραφία δὲν

ἔχει πιά τὸ λόγο της. Γιατὶ πάντα μπορεῖ νὰ μᾶς πῆ κανεὶς ἀπὸ ποῦ ξέρανε οἱ ἀρχαῖοι τὴν ὀρθογραφία τους, ἂν τόντις μιλούσανε σὰν ποῦ μιλοῦνε κ' οἱ δασκάλοι σήμερα; Ἡ εἶχανε ἄλλη προφορὰ ἢ γράφανε πολὺ ἀνόητα ὕλη, ἐν τοῖς νεωτέροις, γλώσσα, ἀντίς νὰ γράφουνε ἰλι, ἐρ τις νεοτέρεις, γλώσσα, ὅπως μποροῦμε καὶ γράφουμε τώρα, χωρὶς νάλλάξῃ ἢ προφορὰ μας μὲ τὴν ὀρθογραφία.

Φανταστῆτε σήμερα στὴ Γαλλία νὰ μὴν ἤξερε νὰ γράφῃ κανένας, νὰ μὴν εἶτανε πούπετις ἀρφάβητο στὸν κόσμο. Μ' ἄλλα λόγια, ἂς συλλογιστοῦμε πὼς βρίσκεται ἡ Γαλλία στὴν ἴδια θέση ποῦ βρεθήκανε ὄλοι οἱ λαοὶ στὴν ἀρχή, γιατί στὴν ἀρχή, πρῶτα μιλήσανε οἱ ἀθρῶποι, ὕστερα γράψανε (τοὺς Ἕλληνας, ἐννοεῖται, δὲν τοὺς λογαριάζουμε μαζὶ μὲ τοὺς ἄλλους· εἶτανε ξεχωριστοὶ σὲ κάθε πρᾶμα). Στὴν ἀγράμματη Γαλλία ἔρχεται ἄξαφνα ἕνας ξένος. Ἀκούει τὴ γλώσσα καὶ τοῦ ἀρέσει· θέλει νὰ τὴν κολλήσῃ στὸ χαρτί· θέλει νὰ τὴ γράψῃ. Πὼς νὰ κάμῃ; Ὁ ξένος ἀρφάβητὸ δὲν ἔχει· ἐτυμολογίαις δὲν ξέρει· ἀπὸ λατινικά, ἀπὸ συγκριτικὴ γραμματικὴ δὲν ἀκουσε στὴ ζωὴ του· εἶναι ἀγράμματος σὰν τοὺς ἄλλους. Ἄξαφνα τοῦ περνᾷ μιὰ ἰδέα ἀπὸ τὸ κεφάλι· βρίσκει σημεῖα γιὰ κάθε προφορὰ· βρίσκει τὸ γαλλικὸ ἀρφάβητο. Τώρα ποῦ βρῆκε τὰρφάβητο, μὲ τί τρόπο θὰ γράψῃ τίς λέξεις ποῦ θάκούσῃ; Ὅπως τίς ἀκούσῃ κὶ ἄχι ἄλλιῶς. Θὰ σημειώσῃ τὴν προφορὰ· τὸ beau θὰ τὸ κάμῃ σήμερα bo καὶ τὸ aimer θὰ τὸ κάμῃ émé. Ὁ ἴδιος ἄθρῶπος, νὰ πάῃ στὴν Ἑλλάδα, πὼς θὰ γράψῃ τὴ λέξη *ειδοποίησις*; Θὰ τὴ γράψῃ *ιδοπίσις*, ἀφοῦ ἔτσι τὴ λένε οἱ δασκάλοι. Πρῶτα, γράφουνε οἱ ἀθρῶποι ὅπως μιλοῦνε· ἔπειτα, μὲ τὰ χρόνια, ἀλλάζῃ ἢ προφορὰ, μὰ μνήσκει πάντοτες ἢ ἴδια ὀρθογραφία, γιατί ἔτσι συνηθίσανε· τὸ aimer, δὲν εἶναι ἀκόμη πολὺς καιρὸς ποῦ λεγότανε aimer, μὲ αἶ καὶ ρ, *αἰμέρ*· κατάντησε ὁμως νὰ εἶναι σήμερα *εμέ*· κὶ ὡςτόσο τὸ γράφουνε πάντοτες aimer, πάει νὰ πῆ *αἰμέρ*.

Στὴν Ἑλλάδα, πήρανε τὰ πράματα ἄλλο δρόμο κὶ ἀπαρχῆς γράφανε ὅσα κανένα στόμα δὲν πρόφερε ποτέ· ξέρανε ἀπὸ τότες πὼς δὲν εἶναι πατριωτισμὸς νάλλάξῃ ἢ προφορὰ ἐνὸς λαοῦ. Γιὰ τοῦτο σκορπιζανε δῶ καὶ κεῖ πνέματα, τόνους ποῦ δὲν εἶχανε ἀξία καμιά, ἀφοῦ σήμερα δὲν ἀκούμε μήτε φιλή, μήτε δασεία, μήτε ὀξεία, μήτε βαρεία, μήτε περισπωμένη. Μὴ μού πῆς πὼς γιὰ τοὺς τόνους καὶ τὰ πνέματα μπορεῖ νὰ ὑπάρχῃ διαφορὰ. Ὁ θεὸς νὰ σὲ φυλάξῃ νὰ μοῦ κάμῃς τέτοια παραχώρησι! Ἄμα τὸ λές, παραδέχεσαι πὼς ἄλλαξε ἢ προφορὰ, κὶ ἄμα ἄλλαξε, εἶναι ἄραγες μεγαλήτερη ντροπή, τὸ αὶ νὰ γίνῃ ε, παρὰ νὰ μὴν ἔχουμε πιά τὴν περισπωμένη καὶ τὴν ὀξεία, ἀφοῦ σήμερα μήτε νοιώθει ὁ κόσμος τί μπορεῖ νὰ εἶτανε περισπωμένη κὶ ὀξεία; Ὁ τονισμὸς εἶναι ὡςτόσο ἢ πιὸ σημαντικὴ διαφορὰ ποῦ μπορεῖ νὰ ξεχωρίσῃ μιὰ γλώσσα ἀπὸ τὴν ἄλλη· ὁ τονισμὸς τῆς ἀρχαίας εἶναι ποῦ τὴν ξεχωρίζει ἀπὸ τὴ νέα. Ἀφτὴ ἢ περισπωμένη ποῦ δὲ σοῦ φαίνεται τίποτις, ἀφτὴ ἢ ὀξεία ποῦ τὴ λές μικρὸ πρᾶμα, εἶναι τάληθινὰ τὰ γνωρίσματα τῆς ἀρχαίας. Εἶναι βουνὰ καὶ μᾶς χωρίζουνε ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους. Μάλιστα, ἂν προσέξῃς καλά, θὰ διῆς πὼς ἢ ἀλλαγὴ τοῦ τονισμοῦ ἔφερε στὴ νέα μας τὴ γλώσσα, στὴ δημοτικὴ, ἄπειρες ἄλλες ἀλλαγές. Μόνο καὶ μόνο γι' ἀφτὸ τὸ λόγο, μορφωθήκανε τόσοι καινούριοι τύποι. Μπροστὰ στὸν τονισμό, τὸ ε ἀντίς αὶ, τὸ β ἀντίς σ κὶ ὅλα τᾶλλα εἶναι παιχνίδια. Μὴν πῆς τὸ λοιπὸν πὼς εἶχανε οἱ ἀρχαῖοι περισπωμένη κὶ ὀξεία· νὰ λές πὼς βάζανε τοὺς τόνους, γιατί φαντάζανε καλά στὸ χαρτί, γιατί τοὺς φαινότανε οἱ τόνοι σὰ νόστιμη ζουγραφοῦλα ποῦ στόλιζε τὰ βιβλία τους, καὶ γιὰ τοῦτο τοὺς φτειάσανε οἱ γραμματικοὶ· νὰ λές πὼς οἱ ἀρχαῖοι ξέρανε τὴ γραμματικὴ, πρὶ νὰ ξέρουνε τὴ γλώσσα.

Ἄμὲ ὁ Ὅμηρος, ὁ Σοφοκλῆς, ὁ Ἑβριπίδης πὼς τὸ καταφέρνανε, ὅταν κάνανε τοὺς στίχους τους; Πὼς μπορούσανε,

ἄς ποῦμε, νὰ διακρίνουνε τὸ $\bar{a}$ $\bar{u}$ $\bar{i}$ ἀπὸ τὸ $\check{a}$ $\check{u}$ $\check{i}$; Πῶς γνωρίζανε τί διαφορὰ εἶχανε ἀναμεταξύ τους τὸ i καὶ τὸ ei ; Θέλεις νὰ σοῦ τὸ $\bar{p}\omega$; Παίρνανε τὸ λεξικό καὶ σκαλιζανε κάθε λέξη. Ἡ προφορά, δηλαδὴ ἡ ζωντανὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ, δὲν μπορούσε νὰ τοὺς δείξη τὴν προσφῶδια... Ἀφτὰ λένε οἱ δασκάλοι, χωρὶς νὰ τὸ βλέπουνε κ' οἱ ἴδιοι. Πρέπει κανεὶς νὰ μὴ σπούδασε στὴ ζωὴ του μῆτε τὴν ἀρχαία, γιὰ νὰ κάθεται νὰ μᾶς λέη πῶς δὲν ἄλλαξε ἡ προφορά· ὥστόσο τέτοια παιδιακήσια ζητήματα ἔχουνε οἱ δικοὶ μας στὸ στόμα· γίνονται περιγελοιο τοῦ κόσμου· ὁ κόσμος φωνάζει πῶς ἀδύνατο νὰ νοιώσῃ τὸ μυαλό μας τί θὰ πῆ ἐπιστήμη — κ' οἱ δασκάλοι τὸ λένε πατριωτισμό.

KZ'.

Ἑλληνικὸς στρατός.

Χαίρουμαι νὰ βλέπω ἑλληνικὸ στρατό! Εἶδα στὴν Ἀθήνα ἀξιωματικούς καὶ στρατιῶτες. Στὴν Ἀθήνα, ὅλος ὁ κόσμος δὲν τοὺς ἀγαπᾷ· λένε πῶς κάνουνε τὸν περήφανο, τὸ φαντασμένο, πῶς καμαρώνουνε, πῶς ἔχουνε καὶ κάποιο ὕφος, αἱ! πῶς ἔχουνε δὲ καὶ κάμποσο τουπέ. Ἐμένα μ' ἀρέσουνε. Θέλω τὸ στρατιώτη μὲ περηφάνεια· θέλω νᾶχη τὸ φιλότιμό του. Τί θαρῆτε; Θὰ εἶμαι ὠραῖο παλληκάρι, θὰ φορῶ λαμπρὴ στολή, θὰ γυαλιζοῦνε τὰ κουμπιά μου, θὰ σέρνω σπαθὶ καὶ δὲ θᾶχω λίγο ὕφος καὶ λίγη περηφάνεια; Μήπως μ' ἔχετε γιὰ δάσκαλο, πού δὲ σηκώνει μύτη μέσα ἀπὸ τὰ βιβλία; Τέτοιος δὲν εἶμαι! Θέλω μάλιστα νὰ μὲ καμαρώνουνε. Τί σᾶς

πειράζει νὰ βαστῶ ἴσια τὸ κεφάλι μου; Στὸν πόλεμο νὰ μὲ διῆτε! Ἐέρω καὶ κεῖ ἴσια νὰ τὸ βαστῶ. Καὶ κεῖ περήφανος εἶμαι· μπροστὰ στὸν Τοῦρκο δὲ φέβγω. Μὴ μὲ βλέπετε πού κοιτάζω τίς ὁμορφες γυναῖκες καὶ κοπέλλες, μὴ βλέπετε πού τὸ μάτι μου νίκη γυρέβει. Ἡ νίκη σ' ὅλα μ' ἀρέσει· φτάνει νὰ εἶναι πόλεμος, καὶ τότες, σὰν πού τὸ συνηθίζω τώρα μὲ τὰ κορίτσια, παίρνω κάστρο καὶ πόλη κυριέβω!

Ἐναν κουρελλιασμένο στρατιώτη δὲν εἶδα στὴν Ἑλλάδα. Ἡ φορεσιά τους πάντα σωστὴ, τὸ φέρσιμό τους ἀπλὸ καὶ καλὸ, οἱ τρόποι τους παλλικαρήσιοι. Ἀπὸ πολεμικὰ πράματα δὲ γνωρίζω, μὰ ἀξιωματικούς σὰ δυὸ τρεῖς πού ἀπάντησα στὴν Ἀθήνα, δὲν πιστέβω καὶ στὴν Ἑβρώπη καλῆτερους νὰ βρῆς. Ἐέρουνε τί θὰ πῆ τάξη καὶ πειθαρχία — ἢ τουλάχιστο εἶναι ἄξιοι νὰ τὸ μάθουνε. Ὁ λόγος δὲν εἶναι, ἅμα γεννηθῆ κανεὶς, νὰ εἶναι σ' ὅλα τέλειος καὶ προτέρημα νὰ μὴν τοῦ λείπη· φτάνει νᾶχη μέσα του τὴν πρώτη ἀρχή, τὴν πρώτη βάση. Ἄς εἶναι τὸ χῶμα καλὸ, ἄς ἀξίζη ὁ σπόρος καὶ γλήγορα ὁ κάμπος λουλουδιάζει.

Οἱ στρατιωτικοὶ καὶ γὰρ σὲ πολλὰ συμφωνοῦμε. Καὶ κείνοι παραπονιοῦνται γιὰ τὴν βάρβαρη γλώσσα πού τοὺς φτειάσανε οἱ δασκάλοι. Γιὰ νὰ τὴν καταλάβῃ ὁ ἀπλὸς στρατιώτης, γιὰ νὰ τὴ μάθῃ ὁ χωρικός, χρειάζονται χρόνια σπουδῆ καὶ μὲ τὰ γλωσσικὰ μαθήματα περᾶ ὁ πολύτιμος καιρὸς πού ἔπρεπε νὰ εἶναι ὅλος γιὰ μαθήματα πολεμικά. Πρῶτα ξέρει ὁ στρατιώτης πῶς παίζει τὸ σπαθὶ κ' ὕστερα βλέπει πῶς πρέπει νὰ τὸ πῆ. Ὡςπου νὰ πάη σπίτι του, τὸ ξεχνᾷ. Οἱ δασκάλοι φουσκώνουνε πού προστάζει ὁ ἀξιωματικὸς τὸ στρατιώτη του πῦρ ἀντὶς φωτιά· νομίζουνε τάχατις πῶς ἔτσι θὰ εἰσάξωσι τὴν ἀρχαίαν. Τὰ καημένα τὰ δασκάλικα κεφάλια! Μόνον μ' ἀφτὸ βλέπεις πόσο κοντόμυαλοι εἶναι. Ἄς τὸ μάθουνε καλά, γιὰ νὰ τὸ ξέρουνε πιά· δὲν εἰσάξανε τίποτα! Τὸ παραμικρὸ πῦρ δὲν εἰσάξανε ἴσα μὲ τώρα. Εἰσάξανε μόνον ἓνα ξερό

πύρ, γιατί έτσι τὸ λέει ὁ στρατιώτης κ' ἔτσι τὸ νοιώθει. Τὸ πύρ κατάντησε εἶδος ἐπιβόημα, ἢ γιὰ νὰ τὸ ποῦμε πρὸ σωστά, ἔγινε, καθὼς τὸ θέλει ὁ ὄρος τῆς γραμματικῆς, ἐπιβόημα. Βάλε τὸ στρατιώτη νὰ λέη πρὶ, προῦ ἢ πρρ, καὶ τὸ ἴδιο κατώρθωσε. Δὲν ἔχει κανένα ἄλλο νόημα γιὰ τὸ στρατιώτη, καὶ πρέπει νὰ τοῦ ποῦνε τί σημαίνει, γιὰ νὰ καταλάβῃ τί εἶναι. Τὸ πύρ μοναχό του δὲν ἔχει καμιὰ σημασία γιὰ τὸ λαό· ἂν ὁ λαὸς δὲν ἔλεγε φωτιά, δὲ θὰ μπορούσε νὰ μάθῃ ποτές τί ἔννοια ἔχει τὸ πύρ. Ἄν τὸ κλίνη, θὰ τὸ κάμη τοῦ πύρ. Ἄμα γυρίσῃ σπῆτι του, τῆ φωτιά του θανάψῃ, ὄχι τὸ πύρ του. Γιὰ νὰ λένε οἱ δασκάλοι πὼς θὰ εἰσάξωσι τοιοῦτοτρόπως τὴν ἀρχαίαν καὶ πὼς τόντις εἰσήχηθῃ, χρειάζονται ἄλλα πολλὰ πού μῆτε τὰ συλλογιούνται. Πρέπει πρῶτα τὸ πύρ νὰ εἶναι ἀλήθεια πύρ καὶ νὰ λέμε περισπωμένη μὲ ν. Μὰ καὶ νὰ μὴν ἔττανε ἀφτό, πάλε θάπρεπε, σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα, κανένας πιά νὰ μὴν πῆ στὴ ζωὴ του φωτιά· θάπρεπε ὁ καθένας νὰ κλίνη τρεχάτα κι ἀσκούνταφτα, σὰ νὰ τὸ εἶχε μάθει ἀπὸ παιδί, τὸ πύρ, τοῦ πυρός, τῶ πυρί, μάλιστα νὰ κάμη δοτικὴ πληθυντικὴ τοῖς πυροῖς. Τέτοιο πρᾶμα θὰ γίνῃ ποτές; Ὅχι! Τότες τοῦ κάκου τὰ πολλὰ λόγια.

Οἱ δασκάλοι μας πολεμοῦνε ν' ἀλλάξουνε τὴν ἀνθρώπινη φύση. Λογαριάζουνε πὼς βαθμηδὸ ὅλος ὁ λαὸς σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα θὰ ξέρῃ λαμπρὰ τὴ γραμματικὴ, πὼς φτάνει νὰ πάη στὸ σχολειό, κι ὁ καθένας μιὰ μέρα (ποιά μέρα;), θὰ μάθῃ τὸ τυπικὸ τῆς ἀρχαίας, θὰ λέη ὅλους τοὺς τύπους σὰν πού τοὺς διδάσκουνε τὰ βιβλία, θὰ τοὺς ἔχη καὶ θὰ τοὺς βαστᾷ στοὺς αἰῶνες, χωρὶς ν' ἀλλάξῃ ἓνα γιώτα. Ἔτσι μᾶς βάλανε καὶ λέμε ζωμός ἀντὶς ζουμί κι ἄλλα τέτοια πολλά. Τί κατωρθώσανε; Ὁ λαὸς μπερδέθει τὰ δυὸ μαζί, μῆτε ζουμί ξέρεῖ πιά νὰ σοῦ πῆ, μῆτε μπορεῖ νὰ καταπιῇ ἓνα ζωμός, πού εἶναι ἀνώμαλο στὴ γλώσσα μας σήμερα, καὶ σοῦ τὸ βγάξει ζουμός, κάποτες καὶ ζουμί. Ἡ καθαρέβουσα εἶναι καταστροφή

καὶ χαμός τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νέας. Καταστρέφεται ἡ γλώσσα καὶ πάει· ὅτι κι ἂν ποῦνε οἱ δασκάλοι, καμιὰ δύναμη στὸν κόσμον δὲ θὰ κάμη τὸ λαὸ νὰ μὴν εἶναι λαός. Θὰ μᾶς χαλάσουνε τὴν ἐθνικὴ μας γλώσσα καὶ δὲ θὰ εἰσάξουνε τὴν ἀρχαία. Θὰ κατορθώσουν ἓνα μόνο, νὰ φορτώσουνε τὴν καθαρὴ μας γλώσσα μὲ βάρβαρους τύπους σὰν τὸ ζουμός καὶ τὸ ζουμί. Τέτοιους τύπους θὰ φτειάνῃ ὁ λαὸς κάθε μέρα, γιατί ὅσο κι ἂν πολεμήσῃ, ἄς εἶσαι καὶ θεός, δὲ θὰ κάμῃς τοὺς ἀθρώπους βιβλία. Τὴν ἀρχαία τὴ γλώσσα δὲν τὴν ξέρεῖ κανένας φυσικά του· χρειάζεται γραμματικὴ γιὰ νὰ τὴ μάθῃ. Δὲ βρέθηκε ὅμως ἴσα μὲ τώρα καὶ δὲ θὰ βρεθῇ, μῆτε στὴν Ἑλλάδα, ἓνα ἔθνος ἀλάκαιρο, πού νὰ μὴ βγάξῃ ἄλλο παρὰ γραμματισμένους καὶ γραμματικούς. Μᾶς πνίξανε τὰ καλαμαράδικα. Μᾶς φάγανε τὴ ζωὴ μας. Ἀφήστε τα πιά καὶ μὴν ἀκούτε τοὺς δασκάλους. Θέλετε γραψίματα; Τότες κάμτε πέννα τὸ σπαθὶ καὶ μὲ τὸ σπαθὶ — σὰν τὸν Μπότσαρη — γράψτε τίποτα πού νὰ τὸ διαβάσῃ ὁ κόσμος.

Κάλλια νὰ φανῆτε στρατιῶτες παρὰ γραμματικοί! Στὸν πόλεμον, παιδιά, πρέπει νὰ καταλαβαίνῃ γλήγορα κ' ἔφκολα ὁ ἓνας τὸν ἄλλο ἕνα προστάξης, πρέπει νὰ σ' ἀκούσουνε, πρέπει νὰ ξέρουνε τί λές. Τὰ δασκάλικα δὲν ταιριάζουνε· ἄλλα θέλουμε. Ζεστὰ καὶ φλογερά, μέσα ἀπὸ τὴν ψυχὴ κι ὄχι μέσα ἀπὸ τὰ λεξικά, πρέπει νὰ βγοῦνε τὰ λόγια. Ἡ ψυχὴ θανάψῃ τὴν ψυχὴ καὶ θὰ τῆς δώσῃ θάρρος. Στὰ τέτοια ἡ γραμματικὴ δὲν ἔχει νὰ πῆ λόγο, καὶ μὲ τοὺς καλαμαράδες δὲ γίνεται δουλειά. Γιὰ τοῦτο οἱ καλοὶ μας στρατιῶτες, ἄμα εἶναι νὰ παίξῃ τουφέκι κι ἄμα μυριστοῦνε μπαρούτι, ξεχνοῦνε ἄμέσως τὸ Χαντζερῆ, κι ἀρχινοῦνε τὴ γλώσσα πού τοὺς ἔμαθε ἡ νίκη καὶ πού τοὺς μαθαίνει νὰ νικοῦνε.

Ὁ Σολωμός εἶχε τοὺς λόγους του πού ἔβαζε μαζί Τούρκους καὶ δασκάλους. « Μήγαρις ἔχω ἄλλο στὸ νοῦ μου, πάρεξ ἐλευθερία καὶ γλώσσα; Ἐκείνη ἄρχισε νὰ πατῆ τὰ κεφάλια

λια τὰ τούρκικα, τούτη θέλει πατήση ὀγλήγορα τὰ σοφολογιστικὰ, καὶ ἔπειτα ἀγκαλιασμέναις καὶ ἡ δύο θέλει προχωρήσουν εἰς τὸ δρόμο τῆς δόξας, χωρὶς ποτὲ νὰ γυρίσουν ὀπίσω, ἂν κανέναν Σοφολογιώτατος κρώζη, ἢ κανέναν Τούρκος βαβίζη· γιατί για 'μὲ εἶναι ὅμοιοι καὶ οἱ δύο. » . . . « Μοῦ πονεῖ ἡ ψυχὴ μου· οἱ δικοὶ μας χύνουν τὸ αἷμα τους ἀποκάτου ἀπὸ τὸ Σταυρό, για νὰ μᾶς κάμουν ἐλεύθερους, καὶ τοῦτος (ὁ Σοφολογιώτατος) καὶ ὅσοι τοῦ ὁμοιάζουν, πολεμοῦν, γι' ἀνταμοιβή, νὰ τοὺς σηκώσουν τὴ γλῶσσα. » Ὁ Σολωμὸς ἤξερε καὶ φιλοσοφία κ' ἱστορία· δὲ μιλοῦσε μὲ τέτοιο τρόπο μόνον για νὰ πειράξη τοὺς δασκάλους ἢ νὰ βρῖση τοὺς Τούρκους. Ὁ νοῦς του πήγαινε πῶς ἀψηλά· ἔβλεπε τοὺς αἰώνιους νόμους τῆς ἱστορίας. Ἐνας λαός, για νὰ γίνῃ ἔθνος, δὲν ἔχει παρὰ μιὰ μόνη ἀνάγκη· θέλει λεφτεριά. Πρέπει νὰ εἶναι ἀνεξάρτητος, τοῦ χρειάζεται μ' ἄλλα λόγια σωματικὴ καὶ πνευματικὴ ἀνεξαρτησία. Ὅταν τοῦ λείπει λεφτεριά, μοιάζει σὰ νὰ συμμαζώνεται καὶ νὰ ζαρώνῃ· ὅταν τὴν ἔχει, ξαπλώνεται καὶ μὲ κάποιον τρόπο, ξετυλίγεται καὶ πάει. Ἀέρα, τόπο καὶ οὐρανὸ γυρέβει ὁ νοῦς του καὶ τὸ κορμὶ του. Κάνει βασιλεῖο δικό του, πολεμᾷ νὰ τὸ μεγαλώσῃ· ὅσο μεγαλύτερο εἶναι, ὅσο πῶς γερὸ καὶ ἀσφαλισμένο, τόσο πῶς πολὺ κ' οἱ ιδέες του πληθαίνουν καὶ μεγαλώνουν. Τὸ πρῶτο θεμέλιο εἶναι τὸ χῶμα· μόνον μὲ τέτοια βάση, κατορθώνει κάτι νὰ κάμῃ ἕνας λαός. Θέλει ὅμως καὶ γλῶσσα δική του, γλῶσσα καινούρια καὶ ὄχι παλιά· μόνον μὲ τέτοια γλῶσσα, βγάζει ἐθνικὴ φιλολογία κ' ἔχει σωστὴ λεφτεριά, ἀνεξαρτησία ἀλάκαιρη.

Στὴν Ἑλλάδα δὲν εἶναι ἀνεξάρτητο για τὴν ὥρα μῆτε ὅλο τὸ ἑλληνικὸ χῶμα· χρειάζονται ἀκόμη νησιὰ κ' ἐπαρχίες, για νὰ γίνῃ σωστὸ βασίλειο. Για τοῦτο καὶ ὁ νοῦς δὲν πήρε τὴν ὁρμή του. Εἶναι σὰν τὸ πουλάκι ποῦ τρέμει νὰ φῆσῃ τὴ φωλιὰ του. Ἀμα μεγαλώσουν τὰ φτερά του, ἀνοίγτ' ἂν πᾶρῃ τὸ δρόμο καὶ δὲ θὰ μπορῇ νὰ πιστέψῃ κατόπι

πῶς ἕναν καιρὸ γύρεβε ξένα φτερά για νὰ πετάξῃ. Ἐνα ἔθνος φαίνεται ἔθνος καὶ δείχνει πῶς ξέρει πρόοδο καὶ πολιτισμὸ, μόνον σὰν κάμῃ γλῶσσα δική του καὶ καταλάβῃ τί ἀξίζει ἡ ἐθνικὴ, ἡ δημοτικὴ του γλῶσσα. Ὁ στρατὸς εἶναι ποῦ θὰ τὰ σιάξῃ ὅλα. Ποιους πολεμοῦμε; Τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς δασκάλους· ὁ στρατὸς θὰ διώξῃ τοὺς Τούρκους, καὶ ὅταν τοὺς διώξῃ καὶ μεγαλώσῃ τὸ βασίλειο, θὰ μεγαλώσουν οἱ ιδέες καὶ ὁ νοῦς θὰ ὑψωθῇ. Ἐνας λαός ποῦ περηφανέβεται μὲ τὴ δόξα του, δὲν μπορεῖ νὰ ντραπῇ πῶς καὶ για τὴ γλῶσσα του. Τότες κ' οἱ δασκάλοι ἀλλάζουνε σύστημα. Τὸ γλωσσικὸ ζήτημα εἶναι ζήτημα πολιτικὸ· ὅτι πολεμᾷ νὰ κάμῃ ὁ στρατὸς για τὰ φυσικὰ σύνορα, θέλει ἡ γλῶσσα νὰ τὸ κάμῃ για τὰ σύνορα τὰ νοερά· πρέπει καὶ τὰ δύο τους νὰ πάνε πολὺ πῶς μακριά, νὰ πιάσουνε πῶς τόπο. Μαζὶ θὰ προκόψουνε καμιά μέρα. Θὰ διῆτε κατόπι! Ὁ ἀληθινὸς στρατάρχης θὰ πῇ στοὺς δικούς του, ὄχι· « Σπεύσατε, παῖδες, μεθ' ἡμῶν· ὁ ὑμέτερος γὰρ εἶμι βασιλεὺς καὶ ἄρχων » μὰ θὰ τοὺς φωνάξῃ δυνατά, μὲ τὴ γλῶσσα τους καὶ ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὴν καρδιά του· — « Νὰ σκοτωθοῦμε ἢ νὰ δοξαστοῦμε. Ὅμπρός, τὰ παλληκάρια! Πάμε μαζὶ στὸ θάνατο ἢ στὴ νίκη. Πρῶτος ἐγώ, ποῦ εἶμαι καὶ βασιλιάς σας. » Ἀπ' ὀλωνῶνε τίς καρδιές θὰ βγῇ τότες μιὰ φωνή· « Ὅπου πάς, πάμε καὶ μεῖς, πατέρα καὶ βασιλιά μας. » Γλῶσσα καὶ πατρίδα εἶναι τὸ ἴδιο· ἢ για τὴ γλῶσσα πολεμᾷς ἢ για τὴν πατρίδα, τὴν ἴδια δουλειὰ κάνεις, καὶ ὁ γέρο Ὅμηρος μᾶς τὸ εἶπε τί εἶναι ἀφτὴ ἡ δουλειὰ· ἀμύνησθαι περὶ πάτρης. Ὅλος ὁ κόσμος μιὰ μέρα θὰ τὸ καταλάβῃ, πρῶτος ἀπ' ὅλους ὁ στρατὸς. Τὸ κεφάλαιο τοῦτο, ποῦ εἶναι τὸ τελεφεῖο, ἄς ἀφιερῶσουμε καὶ μεῖς τοῦ στρατοῦ. Ὁ στρατὸς ὅλα τὰ κεφαλώνει.

Στὴν Ἑλλάδα τοὺς στρατιῶτες δὲν τοὺς πολυαγαποῦνε. Πότε τοὺς ἀγαπήσανε; Ὁ Ἀριστοφάνης τοὺς περιπαίζει. Εἶναι σύστημα παλιό. Τουλάχιστο εἶτανε Ἀριστοφάνης. Ὁ

πλούσιος ό Ρωμιός δίνει μιλλιούνια για γυμνάσια και για γράμματα. Άς εδινε τὰ μισά για τὸ στρατό! Εἶδαμε πὼς ό στρατός θά μᾶς φέρη και τὰ σωστά γράμματα· ἔτσι τὰ χρήματα πού θά δώσετε για τὸ στρατό, δὲ θά εἶναι χαμένα μήτε για τὰ σκολειά. « Όχι! Δὲν εἶναι δουλειά μου », σοῦ λέει. Ἄμέ, ποιανοῦ δουλειά εἶναι; Τοῦ Τούρκου ἢ τοῦ Σλάβου; Ἄν ἀπαρχῆς σηκωνόντανε ὄλοι οἱ Ἕλληνες στὴν Ἑλλάδα, ποιά Ἐβρώπη σήμερα θά τοὺς βαστοῦσε; Ἡ μόνη σας φροντίδα πρέπει νὰ εἶναι ό στρατός. Ἕνας ἄθρωπος τὸ κατάλαβε! Μὴ σᾶς μέλη! Ἐχει κ' ἡ Ἑλλάδα γερά κεφάλια. Στὴν Ἀνατολή δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ μὴ στέκεται ό καθένας στὰ σύνορά του νὰ τὰ φυλάη, μὲ τὸ σπαθὶ στὸ χέρι. Δὲν ἀρέσουνε οἱ ἄντρες πού ζητοῦνε κάθε μέρα ἀπὸ τὸ λαὸ θυσιές και θυσιές, πού προβλέπουνε τί θά γίνη και πού χωρεῖ ό νοῦς τους μακρινές ἐλπίδες και μεγάλους σκοπούς. Θὰ μᾶς ἀρέσουνε κατόπι. Καλὰ πού εἶναι ἕνας τέτοιος και τώρα! Τί νὰ πῶ τὸνομά του, ἀφοῦ τὸ γνωρίζει ό καθένας; Ἄς ζήση τὸ γερό τὸ κεφάλι! Μπορεῖ κάπου νὰ κίνη λάθος· δὲν πειράζει! Μέσα του ξέρει τί θέλει και πού πηγαίνει· τὸ δρόμο πού πῆρε μιὰ φορά, τὸν τραβᾷ ἴσια μπροστά του. Ἐκεῖνος κι ὅσοι τοῦ μοιάζουνε κατόπι, θὰ κάμουν Ἑλλάδα τὴν Ἑλλάδα.

Ἄς ἔχουνε ὄλοι τὸ λοιπὸ τὸ νοῦ τους στὸ στρατό. Ὅσο για μένα, εἶμαι σὰν τίς γυναῖκες· ἔχω καρδιοχτύπι κάθε φορά πού διῶ στρατιῶτες νὰ περνοῦνε κι ἀκούσω μουσικὴ νὰ παίξη. Τοὺς ἀγαπῶ, γιατί ὅταν τοὺς βλέπω, ἡ φαντασία μου παίρνει φωτιά· συλλογιόμυαι παλιές δόξες και νέες παλληκαριές· συλλογιόμυαι Μπότσαρη και Λεωνίδα. Μὰ τοὺς ἀγαπῶ και για τὸν τρόπο πού μὲ φιλοξενήσανε. Ἄφοῦ κοντέβει νὰ τελειώση τὸ Ταξίδι πού σᾶς δηγοῦμαι, ἄς ποῦμε κι ἀφτὸ τὸ ιστορικὸ. Πῆγα στ' Ἄργος ἕνα βράδυ και ψυχὴ δὲ γνώριζα. Περπατοῦσα μοναχός μου στοὺς δρόμους, δίχως νὰ ξέρω πού νὰ κκουμπήσω, νὰ ζητήσω φαγί. Στὴν πιάτσα, βλέπω ἕναν

καπετάνιο πού καθότανε και κάπνιζε μὲ δυὸ φίλους· μὲ ντροπαλὸ ὕφος τὸν παρακαλῶ νὰ μοῦ πῆ ἂν ξέρει νὰ μοῦ δείξη πού συνηθίζουνε οἱ ταξιδιωτές και τρώνε. Ἀμέσως σηκώνεται, μὲ καλνᾶ στὸ τραπέζι, δὲ θέλει νὰ μ' ἀφήση νὰ πλαγιάσω στὸν ξενώνα, μὲ πηγαίνει σ' ἐνός φίλου του, γιατί ό ἴδιος δὲν εἶχε ἄλλο σπίτι παρὰ τὸ στρατώνα, μοῦ στρώνουνε κρεβάτι, πιάνουμε τὰ λόγια, πίνουμε, καπνίζουμε και κοιμοῦμαι τὴ νύχτα ὅπως δὲν κοιμήθηκα σ' ὄλη μου τὴ ζωὴ. Ὁ καπετάνιος πού σᾶς λέω, ὅσο νὰ φροντίση για τὸ στρώμα μου και για φαγί, δὲν ἤξερε μήτε τὸνομά μου, μήτε γύρεβε νὰ τὸ μάθη, μήτε μ' ἄφινε νὰ τοῦ τὸ πῶ — « Ρωμιός εἶσαι, λέει, και μοῦ φτάνει. »

Ἡ φιλοξένια τέτοια εἶναι· τέτοιους τρόπους ἔχει. Ὅταν τύχη και σὲ φιλοξενήση κανένας μ' ἕναν τέτοιο λόγο, ἡ καρδιά σου δὲν τὸ ξεχνᾶ. Ὁ λόγος εἶναι καλός. Μάλιστα λέω, ἀπὸ δῶ κι ὀμπρός, νὰ φιλοξενήσουμε περισσότερους ἄθροῦπους. Ἄφοῦ φτάνει νὰ εἶσαι Ρωμιός, τί λέτε, παλληκάρια; Ὅλους τοὺς Ρωμιούς νὰ τοὺς κάμετε δικούς σας. Ρωμιοὶ εἶναι πολλοὶ στὴν Τουρκιά· Ρωμιοὶ εἶναι πλῆθος στὰ νησιά. Ἐρχεστε νὰ τοὺς φιλοξενήσετε και κείνους; Πόσοι σᾶς φωνάζουνε! Πόσοι μ' ἀνοιχτές ἀγκάλες σᾶς προσμένουνε! Πόσοι σᾶς ζητοῦνε κρεβάτι και ψωμί! Πάρτε πρώτα τὰ νησιά· ἔπειτα, ἄμα βρεθῆ κατάλληλη ὥρα, φιλοξενεῖτε και τοὺς ἄλλους. Πρέπει κ' ἡ τὸλμη νᾶχη κάποια φρονιμάδα· για τέτοια δουλειά, τὸ βαθμηδὸ τοῦ δασκάλου ἔχει τὸν τόπο του. Λίγο λίγο κάνετε ἀδέρφια ὄλα τὰ ῥωμιόπαιδα τοῦ κόσμου. Ἄς εἶναι παντοῦ ἕνας μόνος στρατός για νὰ φιλοξενήση ὄλους τοὺς Ρωμιούς.

Ἄχ! νὰ τὸ διοῦνε τὰ μάτια μας καμιὰ μέρα! Τρέμει ἡ καρδιά μου, μόνο πού τὸ συλλογιόμυαι. Πότε, πότε θά γίνη; Πότε θά βρεθοῦνε ὄλα τὰ δέρφια μαζί; Πότε θά φιλοξενήση ἡ δύστυχη μάνα ὄλα της τὰ παιδιά; Ὅσο ἔχουνε τὸν ξένο

και δουλεύουνε, πρέπει νά τὰ λυπούμαστε σάν τὰ ὄρφανὰ· εἶναι σ' ἐξορία και σὲ θλίψη. Καλὴ πατρίδα, νά τοὺς λέμε. Καλὴ πατρίδα, παιδιὰ! Και γὼ τώρα θὰ σᾶς ἀφήσω γειά. Κατόπι ξανάρχουμαι και χαιρούμαστε πάλε μαζί. Μόνο στὰ δυστυχισμένα τὰ νησιὰ δὲν τὸ βαστᾶ ἡ ψυχὴ μου νὰ ξαναπατήσω, πρὶν τὰ διῶ λέφτερα και κείνα. Τότες γυρίζω πάλε στὴν Ἑλλάδα· τότες κατεβαίνω στὰ νησιὰ πού τὰγάπησα τόσο· τότες γίνονται ξεφάντωση και χαρές. Ἀπὸ μακριὰ μακριὰ, μέσα ἀπὸ τὸ καράβι πού θὰ μὲ φέρη, θὰ τὰ διῶ τὰ Νησιὰ μας τὰ ἑλληνικά! Ἑλληνικὴ μπαντιέρα θὰ στολίζη τὸν οὐρανό. Δὲ θὰ βλέπω τὴν ὥρα πού νὰ ραζῆ τὸ βαπόρι. Δὲ θὰ βλέπω τὴν ὥρα πού νὰ φιληθοῦμε! Θὰ στέκονται οἱ φίλοι στάκρογιαλί και θὰ μὲ καρτεροῦνε. Ἑλληνες στρατιώτες θὰ μᾶς ἀπαντέχουνε και θὰ μᾶς δείχουνε τὸ πρόσωπό τους γεμάτο λαβωματιές, ἐλπίδες και δόξα. Θὰ κατεβῶ και πρὶν ἀκόμη πατήση τὸ ποδάρι μου στὸ λέφτερο τὸ χῶμα, θὰ μ' ἀρπάξουνε οἱ φίλοι και θὰ τοὺς ἀρπάξω. Θάγκαλιαστοῦμε σφιχτὰ σφιχτὰ· ἡ καρδιά μου μέσα μου θὰ τρέμη πού θὰ πονῶ, τὰ μάτια μου θὰ φουσκώσουνε και ποτάμια δάκρυα θὰ χύνω. Χαίρουμαι νὰ βλέπω ἑλληνικὸ στρατό!

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ¹

Παρακαλῶ τὸν ἀναγνώστη νὰ διορθῶσῃ ἓνα πολὺ μεγάλο λάθος πού μᾶς ξέφυγε στὴ σελίδα 236, γραμμὴ 19². θὰ τὸ παρατήρησε κι ὁ ἴδιος. Ἄντις

καθωμιλημένη

τὸ σωστὸ εἶναι νὰ διαβάσῃ

κακομιλημένη.

Εἴταν ἐφοκolo νὰ γίνῃ τὸ λάθος, γιατί ἔφτανε νὰλλάξουν ἓνα γράμμα. Ἀφοῦ μάλιστα ἔχει δασεία, ἴσως θελήσουνε οἱ γνωστοί μας οἱ φιλόλογοι κανέναν τύπο

καχωμιλημένη.

Μὰ δὲν πρέπει πάλε νὰ τὸ παρακάμουμε και νὰ προσμένουμε ἄξαφνα νὰ ποῦμε ἀττικῶς πως

χαχωμιλημένη

ἢ ἀκόμη καλύτερα

χαχαμιλημένη.

Φτάνει νὰ γράψουμε κακομιλημένη — τὸ πολὺ πολὺ λαθομιλημένη — γιὰ νὰ μᾶς καταλάβῃ ὅλος ὁ κόσμος.

Εἶναι ὅμως κι ἄλλη μιὰ δυσκολία. Καθωμιλημένη θὰ πῆ πὼς ὁ καθένας πιά σήμερα ξέρει και μιλεῖ ἀφτὴ τὴ γλώσσα. Ὡστόσο κ' οἱ δασκάλοι οἱ ἴδιοι δὲ βρήκανε ἀκόμη γιὰ τὴν κοινὴ ἀφτὴ τὴ γλώσσα ἓνα ὄνομα πού και κείνο νὰ εἶναι κοινό. Ὁ ἓνας λέει καθωμιλημένη, ὁ ἄλλος καθομιλουμένη. Ἐμεῖς μπορούμε νὰ τὸ σιάξουμε και ἀφτό· ἄς λέμε και ἄς γράφουμε τὰ δυὸ ὀνόματα μαζί μὲ τὸν ἀκόλουθο τρόπο:

κακ { ωμιλημένη
ομιλουμένη.

1) Ἐπειδὴ τὰκόλουθα δὲν εἶναι παροράματα μονάχα, τὰρίνω καθὼς εἴτανε στὴν πρώτη ἐκδοση. Τὰ καθαφτὸ παροράματα (ἔπως τὰλεγα τότες), δηλαδὴ τὰ παρατυπώματα, τὰ σβήνω, ἀφοῦ ἀναφέρονται στίς σελίδες και γραμμὲς τῆς πρώτης ἐκδοσης. Ἡ δέφτερη ἔχει παρακάτω πίνακα δικό τῆς γιὰ τὰ λάβια πού μᾶς ξέφυγαν και ἀφτὴ τὴ φορά.

2) Τῆς πρώτης ἐκδοσης: σ. 214, γρ. 5 τῆς δέφτερης ἐδῶ.

Ἔτσι ἔχουμε καὶ μιὰ ὠραία ἐθνικὴ γλῶσσα καὶ τὴ χαιρεταὶ ὁ κόσμος· καὶ κάθε Ἀθηναῖος τὴν καθομιλεῖ καὶ τὴν καθωμιληκε.

Μοῦ φαίνεται τώρα πὼς διωρθώσαμε τὸ μεγαλύτερο λάθος. Εἶναι ὅμως καὶ ἄλλα πολλὰ· θὰ σημειώσω μόνο τὰ πιὸ σημαντικὰ. Ὁ κ. Βλαστός¹ φρόντισε νὰ τυπωθῆ ἀπὸ τὸ βιβλιαράκι μὲ πολὺ μεγάλη προσοχὴ καὶ κάμποσους κόπους τοῦ κόστισε ἢ δουλειά. Εἴτανε ὅμως ἀδύνατο νὰ μὴν ἔχουμε λάθια, ἀφοῦ μοῦ ἐρχόντανε οἱ διόρθωσες στὸ Παρίσι κ' ἔπρεπε νὰ τίς στέλνω πίσω τὴν ἴδια μέρα πού τίς ἔπαιρνα. Παρακαλῶ λοιπὸν τὸν ἀναγνώστη νὰ διαβάσῃ² (κτλ.)

Ἔννοεῖται πὼς γράφω παντοῦ μὲ σκοπὸ οἱ ἀντὶς τὸ βάρβαρο τὸ ἦ, τίς ἀντὶς τ'ἀνορθο τῆς, γλῶσσας καὶ ὄχι γλῶσσας, ἢ πόλη, τῆς πόλης, καὶ ὄχι πόλι, πόλις, κτλ. κτλ. — Καμιὰ φράση, ἀπ' ὅσες ἔχω βαλμένες στὶς σελίδες 51-56³ μὲ γαλλικὴ μετάφραση, δὲν εἶναι δική μου. Εἶναι ὅλες παρμένες ἀπὸ καμιὰ φημερίδα. — Σελ. 77, γρ. 29⁴ « Ὁρησκεία » κτλ. Τὰ λίγα πού λέω σ' ἀπὸ τὸ κατεβατό, τὰ εἶπε πολὺ καλῆτερα ὁ κ. Ροΐδης, *Περὶ συγχρόνου ἐλληνικῆς ποιήσεως*, σελ. 4. Ἔκαμε πολὺ σωστὴ ἀνάλυση καὶ ψυχολογία. — Γιὰ γραμματικὰ καὶ μερικὰ ἄλλα ζητήματα, ἴσως μιλήσουμε ἄλλοῦ. Καθὼς τὸ εἶπαμε στὸν Πρόλογο, ἀπὸ τὸ βιβλίον, μόνον ὅτις ἔχει βᾶση τὴ γραμματικὴ, γράφηκε μόνον καὶ μόνον γιὰ νὰ μπορέσῃ, ἂν εἶναι δυνατὸ, νὰ διασκεδάσῃ τὸν κόσμο μὲ λίγη φαντασία καὶ ποίηση.

1) Στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Βλαστοῦ τυπώθηκε τὸ Ταξίδι μου — μ' ἔξοδον μου ἔννοεῖται.

2) Ὅπως εἶπαμε πρὸ ἀπάνου, σ. 237, σημ. 1, δὲν ξαναθάξω τὰ παλιά μας τὰ παροράματα.

3) Τῆς ἔκδοσης Α' σ. 66-71 τῆς Β' ἐδῶ.

4) Τῆς ἔκδοσης Α' σ. 88, γρ. 3 τῆς Β' ἐδῶ.

ἌΛΛΑ ΒΙΒΛΙΑ ΚΑΙ ΦΥΛΛΑΔΙΑ ΤΟΥ Κ. ΨΥΧΑΡΗ¹

Essais de grammaire historique néo-grecque. Tome I, Paris, 1886. — **Tome II, Etudes sur la langue médiévale.** Paris, 1888, E. Leroux, 28, rue Bonaparte.

Essai de phonétique néo-grecque. Futur composé du grec moderne, θὰ γράφω, θὰ γράψω. Paris, Imprimerie Nationale, 1884 (en dépôt chez E. Leroux).

Essai de phonétique néo-grecque. Doublets syntactiques. Ὅταν, ὄταν. Paris, Imprimerie Nationale, 1885 (chez E. Leroux).

Le poème à Spanéas. Paris, F. Vieweg, 67, rue Richelieu, 1886.

Observations phonétiques et étymologiques sur quelques phénomènes néo-grecs. Paris, Imprimerie Nationale, 1888 (chez E. Leroux).

Observations sur la langue littéraire moderne et le style de Solomos. Paris, E. Leroux, 1888.

Quelques observations sur la phonétique des patois et leur influence sur la langue commune. Paris, 1888 (chez E. Leroux).

Introduction, sous forme de Lettre, à la Grammaire de la langue grecque vulgaire de S. Portius, écrite en 1836 et rééditée avec un commentaire grammatical par M. W. Meyer. Paris, Vieweg, 1888.

1) Μέσα ἀπὸ τὸ ξόφυλλο τῆς Α' ἐκδ., βρίσκονται καταλογοσμένα ὄσα βιβλία ἢ ἀρθρα ἢ μελέτες εἶχα κάμει τότες, προτοῦ γράψω τὸ Ταξίδι. Δὲν τὸ νομίζω περιττὸ νὰ ξανατυπώσω καὶ δῶ τὸν κατάλογο, τουλάχιστον γιὰ νὰ δεῖξω πὼς ἀπροσσίμαστος ὄλους διόλου δὲν εἶμουν, ὅταν καταπιζόσθηκα τέτοια δουλειά. Ὅσα ἔγραψα καὶ ἠμωσίεψα ὑστερὶς ἀπὸ τὰ 1888 — εἴτε γαλλικὰ εἴτε ῥωμαϊκά — δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ τ'ἀναφέρω. Εἶναι καὶ πολλὰ.

- Observations sur la prononciation ancienne et moderne du grec, à propos d'un livre récent, *Revue Critique*, Paris, 1887, n° 14 (du 1er Avril).
- Coup d'œil sur le développement de la langue néo-grecque, *Revue Critique*, Déc., 1884, n° 49. Nos 10 (Mars, 1876, *Korais et le grec moderne*), 21 (Mai, 1887, *Les noms géographiques modernes*), 17 (Avril, 1888, *sur l'aphérèse et quelques opinions linguistiques de M. Foy*), etc., etc. Paris, E. Leroux.
- Sur la formation de la langue médiévale, réponse à un article de M. Chatzidakis, dans la *Berliner philologische Wochenschrift*. Berlin, 1888, nos 17, 18, 20 (γερμανικά).
- Questions d'histoire et de linguistique. *Ιστορικά και γλωσσολογικά ζητήματα*. (Μεσαιωνικά κείμενα. - Γραμματική. - Λεξικό), 1888. (Constantinople. Mission auprès du *Sylogue philol. hellénique*).
- Térence. *Les Adelphes, texte latin publié avec une introduction, des notes en français, les fragments des Adelphes de Ménandre, les imitations de Molière*, etc. Paris, Hachette, 1881.
- La Ballade de Lénore en Grèce. Paris, E. Leroux, 1884.
- La Science et les destinées nouvelles de la poésie. Paris, *Nouvelle Revue*, 1884.

ΓΙΑ ΝΑ ΤΥΠΩΘΟΥΝΕ ΚΑΤΟΠΙ

- Grammaire élémentaire de la langue moderne.
- Etudes sur le dialecte de Pyrgi (Chio), avec une introduction sur les moyens d'investigation dialectale, les patois et la langue commune.
- Etudes sur la mythologie populaire au moyen âge, d'après un document inédit.

ΣΥΝΤΑΙΡΙΑΧΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ¹

για τὴν ἀρίθμωσιν

ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΕΥΤΕΡΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Ἐκδ. Α'.		Ἐκδ. Β'.	
Σελ. α'	σ. 23, γρ. 1—19 ¹	Σ. 21	σ. 43, 1—43, 24
β'	23, 19—24, 18	22	43, 24—44, 22
γ'	24, 18—25, 14	23	44, 22—45, 15
δ'	25, 14—25, 30	24	45, 15—45, 22
1	27, 1—27, 23	25	45, 23—46, 18
2	27, 23—28, 22	26	46, 18—47, 13
3	28, 22—29, 16	27	47, 13—48, 8
4	29, 16—30, 10	28	48, 8—49, 1
5	30, 10—31, 4	29	49, 1—49, 26
6	31, 4—31, 18	30	49, 26—50, 21
7	31, 18—32, 17	31	50, 21—51, 16
8	32, 17—33, 12	32	51, 16—52, 9
9	33, 12—34, 7	33	52, 10—52, 30
10	34, 7—35, 2	34	53, 1—53, 25
11	35, 3—35, 28	35	53, 25—54, 24
12	35, 28—36, 23	36	54, 24—54, 28
13	36, 23—37, 18	37	55, 1—55, 24
14	37, 18—38, 9	38	55, 24—56, 23
15	38, 10—39, 7	39	56, 23—57, 17
16	39, 8—39, 15	40	57, 17—58, 11
17	39, 16—40, 15	41	58, 11—59, 5
18	40, 15—41, 11	42	59, 5—59, 31
19	41, 11—42, 4	43	59, 31—60, 26
20	42, 4—42, 29	44	60, 26—61, 19

1) Ἡ μὲν μίᾳ καὶ μόνῃ λέξει Συνταγριασμὸς (συγρ. concordance), ὅπως εἶπαμε στὸν Πρόλογο, σ. 12, σημ. 1.

2) Οἱ τίτλοι τῶν κεφαλαίων καὶ οἱ ἀριθμοὶ τοὺς λογαριάζονται γι' ἀράδες.

'Εκδ. Α'.	'Εκδ. Β'.	'Εκδ. Α'.	'Εκδ. Β'.
Σ. 45	σ. 61,20—62,12	Σ. 86	σ. 94,6 — 94,32
46	62,13—63,11	87	94,32— 95,25
47	63,11—64,5	88	95,25— 96,20
48	64,6 —64,31	89	96,20— 97,14
49	64,32—65,26	90	97,14— 97,17
50	65,26—66,17	91	97,18— 98,16
51	66,18—67,17	92	98,16— 99,10
52	67,18—68,11	93	99,10—100,5
53	68,12—69,7	94	100,5 —100,31
54	69,7 —70,2	95	100,31—101,26
55	70,3 —70,36	96	101,26—102,21
56	70,37—71,26	97	102,21—103,14
57	71,26—72,20	98	103,15—104,13
58	72,20—73,14	99	104,13—105,7
59	73,14—74,7	100	105,8 —105,32
60	74,7 —75,1	101	105,32—106,27
61	75,2 —75,14	102	106,27—107,21
62	75,15—76,11	103	107,21—108,16
63	76,11—77,4	104	108,16—108,29
64	77,4 —77,31	105	109,1 —109,25
65	77,31—78,25	106	109,25—110,23
66	78,25—79,19	107	110,23—111,17
67	79,19—80,12	108	111,17—112,11
68	80,12—81,7	109	112,12—113,5
69	81,7 —82,2	110	113,5 —113,31
70	82,3 —82,30	111	113,31—114,25
71	82,30—83,24	112	114,25—115,29
72	83,24—84,19	113	115,29—116,13
73	84,19—84,22	114	116,13—117,8
74	84,23—85,20	115	117,9 —117,23
75	85,20—86,14	116	118,1 —118,22
76	86,14—87,8	117	118,22—119,19
77	87,8 —88,3	118	119,20—120,13
78	88,3 —88,30	119	120,13—121,7
79	88,3 —88,30	120	121,7 —122,1
80	88,30—89,25	121	122,1 —122,27
81	91,1 —90,24	122	122,27—122,30
82	90,24—91,23	123	123,1 —123,24
83	91,23—92,16	124	123,24—124,22
84	92,16—93,12	125	124,22—125,16
85	93,12—94,6	126	125,16—126,11

'Εκδ. Α'.	'Εκδ. Β'.	'Εκδ. Α'.	'Εκδ. Β'.
Σ. 127	σ. 126,11—127,6	Σ. 168	σ. 159,3 —159,24
128	127,6 —128,1	169	159,24—162,22
129	128,1 —128,28	170	162,22—161,16
130	128,28—129,22	171	161,16—162,10
131	129,22—130,17	172	162,10—163,4
132	130,17—131,12	173	163,4 —163,29
133	131,12—132,6	174	163,29—164,23
134	132,6 —133,1	175	164,23—165,16
135	133,1 —133,26	176	165,16—166,17
136	133,26—134,21	177	166,17—167,11
137	134,21—135,9	178	167,11—168,5
138	135,10—136,8	179	168,5 —168,32
139	136,8 —137,2	180	168,32—169,26
140	137,2 —137,28	181	169,26—170,21
141	137,28—138,22	182	170,21—171,14
142	138,22—139,15	183	171,14—172,9
143	139,15—140,10	184	172,9 —173,3
144	140,10—141,4	185	173,3 —173,29
145	141,4 —141,31	186	173,29—174,24
146	141,31—142,26	187	174,24—175,18
147	142,26—143,21	188	175,18—175,27
148	143,22—144,15	189	176,1 —176,25
149	144,15—144,30	190	176,25—177,23
150	145,1 —145,25	191	177,23—178,18
151	145,25—146,22	192	178,18—179,12
152	146,22—146,30	193	179,12—180,6
153	147,1 —147,23	194	180,6 —180,32
154	147,23—148,22	195	181,1 —181,25
155	148,22—149,16	196	181,25—182,18
156	149,16—150,11	197	182,18—183,12
157	150,11—151,6	198	183,12—184,5
158	151,6 —151,32	199	184,6 —184,30
159	151,32—152,26	200	184,31—185,25
160	152,26—153,20	201	185,25—186,19
161	153,20—154,14	202	186,19—187,13
162	154,14—154,32	203	187,13—188,7
163	155,1 —155,24	204	188,7 —189,1
164	155,24—156,21	205	189,2 —189,27
165	156,21—157,15	206	189,27—190,17
166	157,16—158,9	207	190,18—191,16
167	158,9 —159,3	208	191,17—192,11

Ἔκδ. Α΄	Ἔκδ. Β΄	Ἔκδ. Α΄	Ἔκδ. Β΄
Σ. 209	σ. 192,11—193,5	Σ. 239	σ. 216,9 —217,4
210	193,5 —193,30	240	217,4 —217,30
211	193,30—194,24	241	217,30—218,25
212	194,24—195,19	242	218,25—219,20
213	195,19—196,13	243	219,20—220,14
214	196,13—197,5	244	220,14—221,8
215	197,5 —197,31	245	221,8 —222,1
216	197,31—198,25	246	222,1 —222,27
217	198,25—199,19	247	222,27—223,21
218	199,19—200,12	248	223,21—224,15
219	200,12—201,7	249	224,15—225,8
220	201,7 —202,2	250	225,8 —226,2
221	202,2 —202,28	251	226,2 —226,28
222	202,28—203,22	252	226,28—227,22
223	203,22—204,17	253	227,22—228,12
224	204,17—205,11	254	228,12—229,11
225	205,11—206,6	255	229,11—230,5
226	206,6 —206,31	256	230,5 —230,30
227	206,31—207,18	257	230,30—231,25
228	207,19—208,16	258	231,25—232,18
229	208,16—209,10	259	232,18—233,12
230	209,10—210,4	260	233,12—234,7
231	210,4 —210,30	261	234,7 —235,1
232	210,30—211,24	262	235,1 —235,29
233	211,24—212,18	263	235,29—236,20
234	212,18—212,21	264	236,21—236,0
235	212,22—213,19	265	237,1 —237,24
236	213,19—214,14	266	237,24—238,11
237	214,14—215,8	267—268 . . .	238,12—238,22
238	215,9 —216,9		

ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΟΥΛΕΣ

Ἱερή, σ. 3, γρ. 14. Ἐχεῖνο πού φοβόμαστε, ὅταν ἔγραφα τὸ *Ταξίδι*, στὰ 1886, φαίνεται πὼς ἀκολούθησε κιόλας. Δὲν ἤξερα τότε, ἂν ἔπρεπε νὰ παραδεχτοῦμε τὸν τύπο *ιέρος*, ὠρθογραφημένο μὲ *ι*, ἐπειδὴ κ' εἴτανε ἀδύνατο μὲ τὸν καιρὸ νὰ μὴ γίνῃ *ι* τὸ *ι*, κ' ἔτσι νὰ μὴ συμπέσῃ στὴν προφορὰ ὁ *ιέρος* μὲ τὸ *γερό*. Καὶ τότε τὴν Πόλῃ — ἐννοεῖται κι ἄλλοῦ — λένε, καθὼς ἔμαθα, τὸ *γεροραφτάδικο*, *γεροράφτης* (πού κάνει ροῦχα γιὰ τοὺς παπάδες), *γεροκήρυκας* κτλ. Βλέπουμε δηλαδὴ στὰ ῥωμαϊκά ὅτι βλέπουμε καὶ στὰ γαλλικά, ὅπου *sain* (γερός), καὶ *saint* (ιέρος), δὲν ξεχωρίζονται πιά στὴν κουβέντα, παρὰ μόνο ἀπὸ τὸ νόημα. Λοιπὸν τί νὰ κάμουμε; Ἀπὸ δῶ κι ὀμπρὸς ἴσως εἶναι καλὸ νὰ τὰ ὀρθογραφοῦμε διαφορετικὰ τὸ καθένα, *γερός* καὶ *γιέρος*, γιὰτὶ ἅμα κατανητήσῃ κοινὴ συνήθεια ὁ *ιέρος*, τὸ *ι* τὸ ἀρχαῖο δὲ θὰ μείνῃ. Θάλλάξῃ ὅπως κι ὁ *γιατρός* (*ιατρός*).

Αἰῶνα, σ. 4, 9. Ἴσως μοῦ δώσετε μιὰ στιγμὴ τὴν ἄδεια νὰ κάμω τὸ δάσκαλο. Μὰ τὸν αἰῶνα, στὴ θέση ὅπου τὸν ἔβαλα, τὸν καμαρώνω. Γύρεψα λέξη κάμποση ὦρα, ὡσπου νὰ βρῶ, γιὰτὶ μοῦ χρειαζότανε μιὰ πού νὰ σημαίνῃ τὴν ἀτομικὴ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ψαριοῦ καὶ συνάμα τὸν καιρὸ, τοῦ καιροῦ τὴ διάρκεια, γιὰ νὰ μὴ φαίνεται πὼς περιορίζεται κάπως ὁ καιρὸς σ' ἑνὸς ἀτομοῦ ὑπαρξὴ. Θαῤῥῶ πὼς ἡ λέξη αἰῶνας μᾶς βοηθᾷ περίφημα σὲ τέτοια περίσταση, ἃ θυμηθοῦμε πὼς στὴν ἀρχαία γλῶσσα αἰῶνας θὰ πῆ *ζωή*, *γλυκὴν γεύσας τὸν αἰῶνα*, πού λέει κι ὁ Ἡρόδοτος. Ἔτσι, γράφοντας τὴ

δημοτική, έχουμε το δικαίωμα να κλασικίζουμε — όπως άξαφνα και στη Γαλλία τ'όχουνε κρύφιο καμάρι μερικοί συγγραφιάδες να μεταχειρίζονται λέξεις ζωντανές (*charme, aimable*) με το παλιό τους το λατινικό έτυμολογικό νόημα.

Ἄπολογία, σ. 9, 31. Ἡ Ἄπολογία, πού δέν μποροῦσε νά μπῆ στὸν ἴδιον τόμο μετὰ τὸ Ταξίδι, ἀφοῦ ἔγινε τόμος σωστός καὶ θὰ βγῆ χωριστὰ κατόπι, ἄρχισε νά δημοσιέβεται στὸ *Νουμῶ*, ἀρ. 171.

Κατάλογος, σ. 12, 12. Ἦθελα νά κάμω Κατάλογο, δηλαδή ἀρφα-βητικὸ πῖνακα γιὰ ὅσες λέξεις ἔχω παρμένεες στὸ Ταξίδι μου ἀπὸ τὴν καθαρέβουσα — ἢ τὴν ἀρχαία — νά δοῦνε οἱ δασκάλοι τὸν ἄδικο πόλεμο πού σηκώσανε, λέγοντας πὼς ἡ δημοτικὴ δέν εἶναι γλώσσα· κατηγοροῦσαν με τέτοια λόγια τῆ δική τους τὴν ἴδια. Μὰ νόμισα πὺ φρόνιμο νά μὴ δημοσιέψω ἐδῶ τὸν πῖνακα. Ἔχω ἀπὸ πέρισι ὀλοέτοιμο καὶ τὸν πῖνακα τῆς Ζ. καὶ Ἀ. (κ. 331), πού ἔμεινε ἀτύπωτος. Συλλογίστηκα λοιπὸν κατόπι, ἀφοῦ βγοῦνε καμιά δεκαριά τόμοι, νά καταπιαστῶ κανένα πῖνακα γενικὸ καὶ γιὰ τοὺς δέκα τόμους. Μέσα θὰ βρεθῆ ὁ πῖνακας τῆς Ζωῆς καὶ Ἀγάπης, μαζὶ μετὰ τὸν πῖνακα τοῦ Ταξιδιοῦ.

Δέν εἶναι ὅμως κ' ἔφκολο πρᾶμα νά γίνῃ μεθοδικὸς πῖνακας γιὰ τίς λέξεις πού παίρνομε πότε ἀπὸ τὴν καθαρέβουσα, πότε ἀπὸ τὴν ἀρχαία. Ποιὲς εἶναι οἱ ἀρχαῖες, ποιὲς οἱ δασκάλικες καὶ ποιὲς οἱ δημοτικὲς; Ἀδύνατο πολλὲς φορὲς νά αποφασίσῃς. Ὑπάρχουνε ἄπειρες λέξεις πού ὁ λαός, ἂν τίς βαστοῦσε ἀπὸ τὰ χρόνια τὰ παλιά, δὲ θὰ τίς ἔλεγε ἀλλιῶς παρὰ πού θὰ τίς πῆς ὁ ἴδιος, ὅταν τίς πρωταρπάξῃς ἀπὸ κανένα βιβλίον. Δηλαδή, μοιάζουνε τὰ ῥωμαϊκά σ' ἀπὸ τὸ μετὰ τὰ ἰταλικά, ὅπου ἄξαφνα ἡ λέξη *portia* δέν τἀποδειχνε μοναχῆ τῆς ἂν εἶναι δασκαλισμὸς ἢ ἂν εἶναι πατροπαράδοτη. Ἔτσι σὲ μᾶς ἡ λέξη *ἀβγή*. Ἐμένα μου φαίνεται σὰ νὰ τὴν ἔμαθα σχολεῖον· χαράματα τὴν ξέρει ὁ λαός. Μὰ τὸ αἶσθημά μου δὲ σημαίνει πὼς δέν μπορεῖ νάναί κ' ἡ ἀβγή λέξη τοῦ λαοῦ. Ὁ τύπος τῆς λέξεως δημοτικὸς. Ἄς ὑποθέσουμε ὅμως καὶ λέξεις ἢ ὄρους ἐπιστημονικοὺς πού δὲ βρίσκονται στὸ λαό, τυπικός, ῥητορικός, ὄνορα κτλ. κτλ. Οἱ

τύποι δὲ θάλλάζανε, ἂν εἴτανε οἱ ὄροι κ' ἀπαρχῆς δημοτικοί· πάντα ὄνορα, τυπικός θὰ τὰ λέγαμε. Μήπως τάχα καὶ ἡ λέξη καὶ ἡ φράση δέν εἶναι ἀπὸ καταγωγή τους δασκαλισμοί; Ὡστόσο ποῖος ἀπὸ μᾶς θὰ βάλῃ ὄρο καὶ τὴ λέξη καὶ τὴ φράση ἔπρεπε χωρὶς ἄλλο νὰ τὴ δανιστῆ ὁ λαός ἀπὸ τοὺς δασκάλους καὶ πὼς δέν τίς εἶχε χτῆμα του προγονικό, ἀναγκαῖες σὰν πού τοῦ εἶναι; Μήτε ἀπὸ τὸν τύπο μήτε ἀπὸ τὸ νόημα δέν ξεχωρίζονται λοιπὸν ἀπὸ τοὺς δασκαλισμοὺς κάμποσα δημοτικά. Γιὰ τοῦτο θάρρεψα κιόλας, ὅταν ἔγραψα τὸ Ταξίδι μου, πὼς ὠριμο πιά τὸ ζήτημα καὶ πὼς ἤρθε ἡ ὥρα νά γραφῆ κανονικά ἡ ἐθνικὴ γλώσσα. Ἴσως θὰ τὸ καταλάβῃ καλύτερα ὁ ἀναγνώστης ἀπὸ τὸν ἀκόλουθο τὸν πῖνακα, ὅπου θὰ δῆ τοὺς δασκαλισμοὺς πού βρίσκονται καὶ στὸν πρόλογο (*Δυὸ λόγια*, σ. 23-25) καὶ στὴν πρώτη σελίδα τοῦ Ταξιδιοῦ τοῦ ἴδιου (σ. 27). Ὁ πρόλογος εἶναι κάπως πὺ φιλοσοφικός στὸ ὕφος ἀπὸ τὴν περιγραφή πού ἀνοίγει τὸ κεφάλαιο Α' (σ. 27), κ' ὅμως δέν ἔχει ὁ πρόλογος λιγώτερος δασκαλισμοὺς ἀπὸ τὴν περιγραφή· ἄς κρίνῃ τώρα ὁ καθένας.

ἀβγῆς σ. 27, ἀγάπης 23, ἀναγνώστης 25, Ἀνατολὴ 25, ἀξία 24, 25, ἀρχαία 24, ἄτομα 25, ἀφορμὴ 25, βιβλίον 23, Γαλλία 23, γαλλικά 24, γενικά 25, γραμματικὴ 25, γραμματικὸ 23, δοκίμια 24, δημόσια 23, δυτικῆς 25, ἐνότητα 24, ἐξοχή 27, ἐπιστημονικά 24, ἐρωτημένος 27 (μισὸς δασκαλισμὸς ἐξαιτίας τοῦ ε τοῦ ἀρχικοῦ), ἔρωτας 27, ζητήματα 25, ζωηρὸ 27 (ἐξαιτίας τοῦ η), ἰδέα 24, ἱστορία 23, ἱστορικὴ 24, καθαρέβουσα 24, καλλιερῶ 24, κανονικά 24, κατακρίνη 24, κοιλάδα 27, κοινὴ (γλώσσα) 24, λέξη 23, λόγο 27, μαθήματα 23, μάλιστα 23, μορφολογία 24, νέος 24, νοερά 23, ὁδηγὸς 25, ὀρθογραφικὸ 23, πανεπιστήμιο 24, παρακαλῶ 24, παράλια 27, παρατήρηση 24, πεδιάδες 27, πλάστης 24, πλημμύρα 27, ποίηση 25, πρόβλημα 24, ῥητορικός 25, σέβας 24, σειρά 24, στολή 27, συγγράμματα 24, συλλαβὴ 23, ὄνορα 23, ὄνταξη 24, ὄστημα 23, τουλάχιστο 23, τυπικὸ 24, φαντασία 25, φιλολογία 23, φιλολογικά 24, φράση 23, φωνολογία 24, χρῶμα 27. Τέσσερις σελίδες, ἐξήντα

όχτώ δασκαλισμοί, δηλαδή από δεκαεφτά δασκαλισμούς, σωστά σωστά, ή κάθε σελίδα.

Νά λοιπόν κι ό συμβιβασμός πού κάπως αστόχαστα γυρέβουμε οί δασκάλοι μεταξύ καθαρέβουσα και δημοτική. Θα βρῶ πώς τόν έχουμε από τῶ 1888 και πώς άφτός είναι ό μεθοδικός, όπως τὸ δείχνουμε και στην *Απολογία*.

Πού... στη θέση τού πῶς, σ. 12, 26. Μερικοί φαίνεται άγνοοῦνε πώς τὸ πού άντις πῶς είναι κοινή συνήθεια στη Χιὸ καθὼς και στην Πόλη. Ἄδικα τὸ εἶπα πῶς είναι *άνυπόφορο* ('P. κ. Μ., Α', 55), ἢ σὰ θέλετε τὸ εἶπα ἔτσι χωρατέβοντας. Ὁ φίλος μας ό Ζ. Φυτίλης, πού εἶναι Χιώτης και πού ζῆ στην Πόλη, τὸ γράφει πάντα πού στὰ χαριτωμένα του βιβλία, και δὲν πιστέβω γι' άφτὸ νὰ χάνουμε από τὴν ὁμορφιά τους. Καλήτερο μου φαίνεται τὸ πῶς (σου λέω πῶς τὸ ξέρω, κι ὄχι σὲ λέω πού τὸ ξέρω), γιατί τότες ξεδιακρίνουμε τὸ πῶς από τὸ πού ταναφορικό.

Νά διῆς, σ. 12, 27-28. Δὲν τὸ κράτησα μόνο από πατριωτισμὸ πολιτικό, πού νὰ ποῦμε. Νομίζω πῶς θαναγκαστοῦμε, τουλάχιστο στην ὑποταχτική, νὰ κρατήσουμε τὸ ι και στην Ἀθήνα, γιὰ νὰ ξεχωρίζουμε τὸ δέστε, τού δένω, από τὸ δέστε, τού βλέπω.

Γραφτοδίφη, σ. 15, 16. Περιττὸ νὰ προστέσουμε πῶς καμιά καταφρονετική σημασία δὲ δίνω στὸν ὄρο *γραφτοδίφης*. Εἶναι τίτλος ὠραῖος, και σήμερα ἢ γραφτοδιφία περνᾶ γιὰ ἐπιστήμη πού ανακαλίζει και μελετᾶ τὴ ζωὴ ὄλων τῶν αἰώνωνε κι ὄλου τού παρελθόντου. Ἄλλοι θέλουνε ἄλλιῶς τὸν ὄρο, λ. χ. *γραμματολόγος*, σὲ αντίθεση τού *φιολόγος*. Μπορεῖ νὰ συζητηθῆ ἄλλη φορά:

Νερό, 29, 2. Ἴσως παρατηρήση κανεῖς στη φρασούλα μου άφτὴ πού αρχίζει σ. 28, γρ. 32, «στὸν Ἰλισσό», και πού τελειώνει σ. 29, γρ. 2 με τὴ λέξη «νερό», πῶς βρίσκονται μέσα δυὸ ῥίμες, Ἰλισσό, νερό, ἔχει, τρέχει... Ἄς πῶ τὸ λοιπὸν ὄλη μου τὴν ἁμαρτία. Δὲν πιστέβω νὰ τὸ ξέρη κανένας, μὰ τὸ *Ταξίδι μου*, προτοῦ κατεβῶ ἀκόμη στην Ἑλλάδα, θέλησα νὰ τὸ γράψω σὲ στίχους!! Ὁάκαμα τρεῖς τέσσερεις στροφές. Δὲ θυμοῦμαι κα-

μιά. Θυμοῦμαι μονάχα πῶς μιλώντας γιὰ τὸν Ἰλισσό, ἔλεγα πῶς δὲ ῥέει

«... άφου δὲν ἔχει

Μῆτε μὰ σταλιά νερό.»

Ἐμεινε λοιπὸν ἐδῶ σὰν ἀντίλαλος ό μισὸς κ' ἕνας στίχος. Προσκυνάτε, σᾶς παρακαλῶ, τὸν τάφο τού ποιητῆ — γιατί γλήγορα, σᾶς βεβαιώνω, τὸ κατάλαβα πῶς δὲν ἄξιζα γιὰ στίχους, και πῶς θέλαμε τότες ποίηση στὰ πεζά.

Γιούλη, 38, 12. *Γιούλιο* τὸ εἶχα στην α' ἔκδ. Πιὸ σωστὸ μου φάνηκε νὰ τὸ πῶ *Γιούλη*, άφου ἔχουμε *Γεννάρη*, *Φλεβάρη*, *Μάρτη*, *Μάη* κτλ. Δὲν ἔβαλα ὄμως Ἄλωνάρη, ὄπως θὰ τῶβαζα σήμερα, γιατί στὸ μικρὸ μου άφτὸ κεφάλαιο περιγελῶ κάπως ἐκεινοῦς πού μᾶς τὰ φιλολογοῦνε τὰ καθέκαστα τού ταξιδιοῦ τους κ' οί τέτοιοι Ἄλωνάρη δὲν καταδέχονται.

Νά πάρουμε τὸ *σιδερόδρομο*, 38, 15-16. Βέβαια πῶς ρωμαίικα σὲ παίρνει ό *σιδερόδρομος* ἢ τὸ *βαπόρι*. Μὰ εἴτανε περιττὸ νὰ με κατηγορήσουνε, άφου ὄλος ό κόσμος τὸ λέει ἔτσι και τᾶφησα πίτηδες.

Βόλτα γῦρο στὸν ἥλιο, 51, 26. Ὁ Σπ. Ἀναστασιάδης μου ἀνακάλυψε τὸ χοντρὸ λάθος πού μου ξέφυγε, και πού ὡστόσο δὲν τὸ παρατήρησε κανένας. Φανταστήτε νὰ τῶβλεπε δάσκαλος, τὴ χαρά του. Διαβάστε τὴ φρασούλα και θὰ δῆτε πῶς βάζω τὸν πλανήτη μας νὰ κἀνῆ από μιὰ βόλτα κάθε μέρα γῦρο στὸν ἥλιο! Σὰ βιαστικός ό φίλος. Στοχαστήτε το κιόλας, ἂν μπορεῖ νὰ τὸ χωρέση ἄθρῶπιнос νοῦς, τί θὰ γινότανε σὲ τέτοια περίσταση. Ὑποθέτω πῶς δὲ θὰ προφταίναμε οὔτε νὰ πηδοῦμε ἢ νὰ πετοῦμε ἢ νὰ χορέβουμε, άντις νὰ περπατοῦμε, σὲ τόσο τρομαχτική γληγοράδα, γιατί θᾶσπανε ό πλανήτης μας σὲ εἴκοσι τέσσερεις ὄρες καιρό.

Μοῦ ἔδειξε ό Ἀναστασιάδης τὸ λάθος, ὄταν εἴτανε πιὰ τραηγμένο τὸ *Ταξίδι*. Νὰ κοιτάζετε ὄμως τὰ *Παρατυπώματα και Παραβλεψίματα*, ὄπου δὲν τὸ διώρθωσα καθαφτό, μὰ προσπάθησα νὰ τὸ

μπαλλώσω, βάζοντας δρόμο αντίς βόλτα. Ὁ δρόμος τῆς γῆς, ἄς εἶναι κι ὁ καθεμερνός της, πάντα γύρο στὸν ἥλιο.

Κλούμπι... κλουβί, 63, 2-3. Ἐβλεπα δηλαδή, ὅταν τῶγραφα, τόσο προχωρημένη τῆ δημοτική, τόσο κλασική, πού μπορούσαν νὰ γίνουσε στῆ γλώσσα μας καὶ κάπως κλασικά χωρατά.

Νάποθέση... 67, 13-15. Ἡ φράση, τοῦ Βουτυρά (κ. Ἐ. Μ., Β', 221), στὸ *Νεολόγο* τῆς Πόλης, 1886.

Ἀρμένηδες, 92, 20. Ντρέπουμε πού τῶγραφα τότες καὶ παρακαλῶ, ὕστερις ἀπὸ κεῖνα πού εἶδαμε, νὰ μὲ συχωρέσουνε τὰδέρφια μας οἱ Ἀρμένηδες γιὰ τ'άνοστο χωρατό.

Τὴν αἰτία, 112, 3-4. Εἶναι δηλαδή τὸ ε τοῦ ἐγώ.

Σὰν πρόβατα δίχως τσοπάνη, 106, 10. Εἶναι φρασούλα πού τὴν ἄκουσα γιὰ τὸν παπῶ ἀπὸ Χιῶτες, ἀπαράλλαχτα ὅπως τὴν ἔχω. Πιὸ ἀπάνω, 106, 2-3, τῆ φράση « Νά σου, ἀφέντη μου, κ' ἕνα λουλούδι τοῦ μπαξέ σου », μοῦ τὴν εἶπανε καὶ δάφτηνε στῆ Χιό, καθὼς τὴν εἶπε ἴσια ἴσια τοῦ Μαχμούτη. — Τοῦ Μαχμούτη, μπορεῖ ὅμως καὶ κανενὸς βεζίρη του, εἶπε ὁ παπούς καὶ τὴν ἄλλη φράση « Γιατί μᾶς σφάζατε » κτλ., 105, 27-29. Ἴσως δὲν εἶναι τὰ λόγια τὰ ἴδια· μὰ τὸ νόημα τέτοιο εἶτανε. Ἀφτὸ ἀπὸ τὸν πατέρα τῶμαθα τότες στὴν Πόλη.

Ψή, 134, 10. Νὰ τὸ πῶ πιὸ σωστά, στοῦ *Γιαννίρη* τὸ σπίτι ὅπου καθόμουμε στὸ Πυργί, παρατήρησα τὶς διαφορὲς πού καταλόγισα ἐδῶ (*ψυ* ἢ *ψυή*, *ψυή*, *ψυή*) ἀπὸ τρεῖς γενιές, τὸν παπού, τὸ γέρο Γιαννίρη, τὴν κόρη του κ' ἕνα του πολὺ μικρότερο ἀγώρι.

Γράμματα, 135, 8-9. Φαίνεται — καὶ μοῦ τὸ λέει κριτής πρώτης ἀράδας, ὁ Ἀργύρης Ἐφταλιώτης — πὼς ὁ δέφτερος στίχος δὲ στέκει! Τὸ παθαίνουσε κάποτες ἀφτὸ οἱ στίχοι μου. Ὡστόσο νομίζω πὼς ἔχει τὶς χρειαζόμενες συλλαβὲς καὶ τοὺς χρειαζόμενους τόνους, ἐπειδὴ πυργούσικα πρέπει νὰ προσφέρουμε τὸ κῶ — *κῶμω* — μὲ δυὸ τόνους, γιὰτὶ βρίσκεται ἴσια ἴσια στὸ στάδιο πού περιγράφουμε πιὸ ἀπάνω (σ. 133), μιλώντας γιὰ τὸ *φιλῶ*.

Τὸ χῶμα κτλ., 138, 15-31. Μόλις ἀνάγκη νὰ σημειώσω πὼς

πάσκισα στὸ μέρος ἀφτὸ νὰ παραφράσω μὲ λίγα — καὶ κουτσὰ λόγια, τῆ λαμπρῆ ἐκείνη κοινοτοπία πού βρίσκεται μὲ τόσα χρώματα βαμμένη καὶ μὲ τόση ποίηση στὴν *Tristesse d'Olympio*. Τῶκαμα πίτηδες, ἐννοεῖται, γιὰτὶ πιὸ κάτω παρασταίνουσαι ἄλλως τὰ ἴδια πράματα καὶ μ' ἄλλο νόημα. Κάποιος δὲν τὸ κατάλαβε καὶ εἶπε πὼς τὸ κεφάλαιο εἶτανε μίμηση! Μοῦ φαίνεται ἴσια ἴσια πὼς εἶναι τὸ ἐναντίο.

Πνέμα-ξίπνηση, 150, 5-6. Φράση πού τὴν ἄκουσα ὅπως καὶ τὴν ἔχω γραμμένη, στὴν Πόλη, ἀπὸ ἕναν ἄθροπο ἀπλό.

Συμποσώσης, 157, 18. Τὸ *συμποσώνω* εἶναι ὠραῖος ὄρος τοῦ Παλλη-Μαρκέτη.

Ὁ πολιτικός ἀφτὸς συμβιβασμός, 158, 3. Δὲν τὸ ὑποφιαζόμενε τότες πὼς θ'ἔβγαίνα τόσο καλὸς προφήτης. Ὁ πολιτικός συμβιβασμός, τί λέω; ἢ φιλία μὲ τὸν Τοῦρκο, κάποτες ἀχ! — εἶτε κρύφια εἶτε φανερῆ — κ' ἢ *συμμαγία*, φέρανε ἀποτελέσματα ὠραῖα καὶ δοξάσανε τὴν Ἑλλάδα στὴν Ἐβρώπη. Χαίρουμαι πού ξαναβγαίνει τὸ *Ταξίδι μου*, μὲ τὸ μῖσος του τὸ παλιὸ καὶ τὸ δίκιο. Εἶναι ὠρα νὰ τὸ θυμηθοῦμε. Κάποιος εἶπε στῆ Γαλλία γιὰ μερικὲς γυναῖκες πὼς ἀδύνατο νὰ τὶς γλυτώσης ἀπὸ τὸ κακό, ἐπειδὴ κ' ἔχουσε τῆ *ροσταλγία τῆς λίσπη*. Φοβοῦμαι, πολὺ φοβοῦμαι, σὰν τὸ ψυχολογῶ, μήπως κ' ἔχουμε στὴν Ἑλλάδα καμιά *ροσταλγία τῆς σκλαβιάς*. Ἄλλο νόημα δὲν μπορεῖ ν'ἄχῃ τέτοιος συμβιβασμός καὶ τέτοια φιλία.

Βράχους, 180, 16-18. Ἴσως πῆ κανεὶς πὼς σὲ τρεῖς ἀράδες, πάε: πολὺ νὰ βρίσκονται τρεῖς φορὲς οἱ βράχοι. Προσπάθησα κάπως ἐδῶ νὰ σχολιάσω ἕνα στίχο τῆς *Ἠλέκτρας* (490), *δεινοῖς κρυπτομένα λόχοις*, πού δὲν τὸν ξηγοῦνε πάντα μὲ τὸν ἴδιο τρόπο.

Ἐμοιαζε θεός, 181, 9. Καὶ δῶ πάσκισα νὰ ἐρμηνέψω ἕνα περίφημο στίχο τοῦ Ἀριστοφάνη (*Ἀχ.* 530-1). Ὀλύμπιος δὲ σημαίνει πὼς εἶτανε ἀτάραχος ὁ Περικλῆς. Ἀτάραχος, σὰ θυμῶνε, δὲν εἶτανε μήτε ὁ Δίας· πάντα Δίας ὅμως. Σὰ νὰ βαστοῦσε λοιπὸν ἀστροπελέκι ὁ Περικλῆς κ' ἔτσι ἔμοιαζε θεός.

Η αλλαγή του τονισμού, 227, 20-21. Δὲ θέλησα νάλλάξω τὸ Ταξίδι μου στὴν οὐσία του, καὶ τᾶφησα ὅπως τῶγραφα τότες ἢ τουλάχιστο διορθώνοντάς το πολὺ λίγο, ἐπειδὴ κ' ἡ πρώτη ἔκδοσι γράφει, *ὅλες τις ἄλλες ἀλλαγές* (σ. 252). "Ὅχι! δὲν τις ἔφερε *ὅλες* ὁ τονισμός· περισσότερες ἔφερε μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῆς ἡ προσφωδία.

ΠΑΡΑΤΥΠΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΑΡΑΒΛΕΨΙΜΑΤΑ

Σελ. 6, γρ. 30-1	ἀντὶς καταντάει	γράφει καταντᾶ
» 7 » 1, 2	» κάποτε	» κάποτες
» 8 » 23	» ἴσια	» ἴσα
» 9 » 30	» ποῦ	» ποὺ
» 13 » 12	» ρομάντσο	» ρομάντζο
» 28 » 30	» Ἄφτῆ τῆ	» Τέτοια
» 30 » 26	» χερογράφου	» χερόγραφου
» 50 » 20	» ἴσια	» ἴσα
» 51 » 26	» τὴν καθεμερινή τῆς βόλτα	» τὸν καθεμερινό τῆς δρόμο
» 53 » 28	» ψάλῃς	» ψέλῃς
» 54 » 28	» σου.	» σου.
» 55 » 5	» περιπάτους	» περίπατους
» 56 » 25	» Καλέ!	» Καλέ,
» 71 » 12	» ποῦ	» ποὺ
» 75 » 7	» ἀκούγοντας	» ἀκούοντας
» 76 » 24	» μπαροῦτι	» μπαρούτι
» 77 » 2	» πῶς	» πῶς
» 77 » 22	» τόνε	» τονὲ
» 79 » 18	» ἓνα	» κανένα
» 81 » 2	» ἄκουε	» ἄκουγε
» 83 » 14	» στὸν	» σοῦ τὸν
» 89 » 17	» βοβολάει.	» βοβολᾶ.
» 93 » 20	» Πόλη	» Πόλη,

Σελ. 95, γρ. 32	ἀντίς	ὁμορφάνθρωπος	γράφω	ὁμορφάθρωπος
» 97 » 1	»	γιαννίτσαρο	»	γιανίτσαρο
» 102 » 25	»	Βυζαντίου	»	Βυζάντιου
» 110 » 27	»	ψηφί	»	ψηφί
» 123 » 17	»	Τάκουε	»	Τάκουγε
» 126 » 1	»	ἔτι	»	ἔ τι
» 137 » 19	»	σου	»	σου'
» 146 » 22	»	τάλλουνοῦ	»	τοῦ ἄλλουνοῦ
» 152 » 29	»	χερογράφου	»	χερόγραφου
» 153 » 26	»	ἀκούγεται	»	ἀκούεται
» 157 » 16	»	τριγώνου	»	τρίγωνου
» 160 » 20-21	»	νάκούγεται	»	νάκούεται
» 162 » 8	»	ν	»	ν
» 164 » 30	»	μπροστά σ'	»	πριν ἀπ'
» 165 » 12	»	ἀκούγεται	»	ἀκούεται
» 181 » 27	»	πάλι	»	πάλε
» 201 » 9	»	μιλοῦνε	»	θά μιλοῦνε
» 206 » 23	»	φιλολογοῦμε	»	φιλοσοφοῦμε
» 210 » 13	»	κι ἀφτῆ ἦ	»	ἴδια ἦ
» 223 » 25	»	ὀρθογραφοῦσανε	»	ὠρθογραφοῦσανε
» 239 » 22	»	1836	»	1636
» 240 » 7	»	sur	»	Sur

ΠΕΡΙΕΧΑΜΕΝΑ ¹

ΠΡΟΛΟΓΟΣ τῆς δέυτερης ἐκδόσεως	1
ΔΥΟ ΛΟΓΙΑ (πρόλογος τῆς πρώτης)	23
Α'. — ΠΟΘΟΣ ΚΡΥΦΟΣ	27
Β'. — Η ΓΙΑΝΟΥΛΑ	31
Γ'. — ΤΑΞΙΔΙ	38
Δ'. — ΠΑΡΙΣΙ	39
Ε'. — ΔΟΞΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΞΙΑ	43
ΣΤ'. — Ο ΠΟΙΗΤΗΣ	45
Ζ'. — ΦΤΩΧΟΠΡΟΔΡΟΜΟΣ	53
Η'. — ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΣ	55
Θ'. — CABINET DE LECTURE	62
Ι'. — ΑΡΝΙ ΚΑΙ ΛΙΟΝΤΑΡΙ	75
ΙΑ'. — ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΚΑ	84
ΙΒ'. — ΚΑΠΙΤΑΝ ΜΠΟΥΡΝΤΑ ΓΚΕΛΙΟΡ	90
ΙΓ'. — ΤΑ ΜΝΗΜΑΤΑΚΙΑ	97
ΙΔ'. — Ο ΜΑΧΜΟΥΤΗΣ	103
ΙΕ'. — ΜΑΘΗΜΑ	109
ΙΣΤ'. — ΠΟΝΟΙ ΚΙ ΑΝΑΣΤΕΝΑΓΜΟΙ	118
ΙΖ'. — ΤΟ ΠΥΡΡΙ	123
ΙΗ'. — ΑΓΑΠΗ	135
ΙΘ'. — ΚΑΤΑΡΑ	145
Κ'. — ΤΑ ΠΑΛΛΗΚΑΡΙΑ ΣΤΟ ΠΕΡΙΓΙΑΔΙ	147
ΚΑ'. — « ΣΥΜΒΙΒΑΣΜΟΣ »	155
ΚΒ'. — ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ	176
ΚΓ'. — ΛΟΓΟΣ	190
ΚΔ'. — ΞΕΝΗ ΓΛΩΣΣΑ	207
ΚΕ'. — ΧΑΜΕΝΑ ΛΟΓΙΑ	212
ΚΣΤ'. — ΟΙΚΙΑΚΑ ΚΥΝΑΡΙΑ	215
ΚΖ'. — ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΣΤΡΑΤΟΣ	228
ΣΥΝΤΑΥΡΙΑΧΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ	241
ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΣΗΜΕΙΩΣΟΥΡΑΕΣ	245
ΠΑΡΑΤΥΠΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΠΑΡΑΒΛΕΨΙΜΑΤΑ	253

1) Πρώτα, ἐκδ. Α', ἔγραφε Περιεχόμενα, καὶ θυμοῦμαι πῶς τότε τὸ συλλογίστηκα, δηλαδὴ ἂν τάχα δὲν εἶτανε καλῆτερο νὰ τὸ κάμω Περιεχάμενα, καὶ σήμερις ἀδίσταχτα εἶσι τὸ βάζω (παθητικὸ, καθὼς καὶ τὸ λεγόμενος). Θὰ τῷθαζα καὶ Πίνακας, πού εἶναι κατάλληλη λέξη καὶ πού τὴν ἔχω στάλλα μου τὰ βιβλία, μὰ τὴ χρειαστήκαμε πιδὸ ἀπάνω.